

НАУКОВІ ПРАЦІ НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 51

Кам'янець-Подільський
2020

Рецензенти:

О. В. Кульбабська, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича;

Г. С. Мазоха, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Друкується за ухвалою вченої ради

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 12 від 26.12.2019 р.)*

Міжнародна редакційна колегія:

С.Д. Абрамович, доктор філологічних наук, професор; **І.С. Беркещук**, кандидат філологічних наук, доцент; **Т.В. Боднарчук**, кандидат педагогічних наук, доцент; **О.С. Волковинський**, доктор філологічних наук, професор; **О.В. Галайбіда**, кандидат філологічних наук, доцент; **О.В. Кеба**, доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор); **Б.О. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **Н.Д. Коваленко**, кандидат філологічних наук, доцент; **Аркадій Мажець**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Республіка Польща); **А.А. Марчишина**, доктор філологічних наук, доцент; **Л.М. Марчук**, доктор філологічних наук, професор (заступник відповідального редактора); **Г.Й. Насмінчук**, кандидат філологічних наук, професор; **Т.М. Петрова**, кандидат педагогічних наук, доцент; **А.С. Попович**, доктор педагогічних наук, доцент; **О.А. Рарицький**, доктор філологічних наук, доцент (відповідальний секретар); **П.Л. Шулик**, кандидат філологічних наук, професор; **Емілія Янігора**, доктор, доцент Католицького університету в Ружомберку (Словачина).

Міжнародна наукова рада:

Уршуля Груца-Мьонсік, доктор наук педагогічних, ад'юнкт Жешівського університету (м. Жешів, Республіка Польща); **А.В. Жуков**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови Новгородського державного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Великий Новгород, Російська Федерація); **Б.П. Іванюк**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської класичної літератури і теоретичного літературознавства Єлецького державного університету імені І. О. Буніна (м. Єлець, Російська Федерація); **Данута Кристіна Мажець**, доктор габілітований, професор Академії ім. Яна Длугоша в Ченстохові (м. Ченстохов, Республіка Польща); **І.В. Остапенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри міжмовних комунікацій та журналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь, Україна); **О.С. Силаєв**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна); **В.І. Силантьєва**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса, Україна); **Н.М. Сологуб**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ, Україна); **О.О. Тараненко**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ, Україна); **Антон Фабіян**, доктор габілітований, професор університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (м. Кошице, Словачина).

НЗ4 **Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 51.** – Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А. С., 2020. – 152 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні проблеми сучасного мовознавства, літературознавства, методики викладання філологічних дисциплін, представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних і закордонних дослідників.

Видання адресовано професійним філологам, докторантам і аспірантам, усім тим, хто цікавиться сучасним станом розвитку філології.

УДК 80:001(045)

Тексти статей подаються в авторській редакції

Рік заснування – 1993. До 1999 р. – Збірник наукових праць
Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. Серія філологічна

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 820 від 11.07. 2016 року)

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ №14660-3631ПР від 01.12.2008 р.

Збірник наукових праць «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки» проіндексовано у міжнародних наукометричних базах:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

SCIENTIFIC PAPERS
SCIENTIFIC PAPERS

**OF KAMIANETS-PODILSKY
IVAN OHIYENKO
NATIONAL UNIVERSITY**

PHILOLOGICAL SCIENCES

ISSUE 51

Kamianets-Podilsky
2020

Reviewers:

N. M. Kostusiak, Doctor of Philology, Professor, Professor of Department of the Ukrainian language of Lesia Ukrainka Eastern European National University;

V. I. Pakharenko, Doctor of Philology, Professor of Department of the Ukrainian Literature and Comparative of Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy.

*The publication is approved by the decision of the Scientific Board
of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University
(protocol № 12 of 26.12.2019)*

International editorial board:

S.D. Abramovych, Doctor of Philology, Professor; *I.S. Berkeshchuk*, Candidate of Philology, Associate Professor; *T.V. Bodnarchuk*, Candidate of Pedagogical sciences, Associate Professor; *O.S. Volkovynskyi*, Doctor of Philology, Professor; *O.V. Halaibida*, Candidate of Philology, Associate Professor; *O.V. Keba*, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief); *B.O. Kovalenko*, Candidate of Philology, Associate Professor; *N.D. Kovalenko*, Candidate of Philology, Associate Professor; *Arkadiusz Marzec*, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); *A.A. Marchyshyna*, Doctor of Philology, Associate Professor; *L.M. Marchuk*, Doctor of Philology, Professor (Deputy Editor-in-Chief); *H.I. Nasminchuk*, Candidate of Philology, Professor; *T.M. Petrova*, Candidate of Pedagogical sciences, Associate Professor; *A.S. Popovych*, Doctor of Pedagogical sciences, Associate Professor; *O.A. Rarytskyi*, Candidate of Philology, Associate Professor; *P.L. Shulyk*, Candidate of Philology, Professor; *Emilia Yanihora*, Doctor, Associate Professor of the Catholic Ruzomberk University (Slovakia).

International Scientific Council:

Urszula Gruca-Miqsik, Doctor of Pedagogics, Junior Scientific Assistant in University of Rzeszów (Poland); *A.V. Zhukov*, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian language department of Novhorod Yaroslav Mudryi state University (Velikiy Novgorod, Russian Federation); *B.P. Ivaniuk*, Doctor of Philology, Professor, Head of Russian classical literature and theoretical literary criticism department of Yelets I. O. Bunin state University (Yelets, Russian Federation); *Danuta Marzec*, Doctor Habilitatus, Professor of the Jan Długosz University in Częstochowa (Poland); *I.V. Ostapenko*, Doctor of Philology, Professor, Head of the department of Interlingual Communication and Journalism of the Tavria V.I. Vernadskyi national University (Simferopol, Ukraine); *O.S. Sylaeiv*, Doctor of Philology, Professor of Russian and World literature department of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine); *V.I. Sylantieva*, Doctor of Philology, Professor, Head of foreign literature department of Odesa I. I. Mechnykov national University (Odesa, Ukraine); *N.M. Solohub*, Doctor of Philology, Professor, leading official of the Institute of the Ukrainian language at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); *O.O. Taranenko*, Doctor of Philology, Professor, leading official of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics at the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine); *Anton Fabiian*, Doctor Habilitatus, Professor of Pavlo Yozef Shafaryk University in Koshytse (Koshytse, Slovakia).

N34 **Scientific papers of Kamianets – Podilsky Ivan Ohienko National University: Philological Sciences. Issue 51.** – Kamianets-Podilsky: Publisher A. S. Pankova, 2020. – 152 p.

This collection of scientific papers represents topical issues of modern linguistics, literary criticism, methods of teaching philological disciplines and a wide range of scientific studies made by local and foreign researchers.

The issue is addressed to professional philologists, graduate and doctorate students and all those interested in the state of the art of philology.

UDC 80:001(045)

The texts of articles are given in authorial versions

Founded in 1993. Prior to 1999 published as
«The scientific papers of Kamianets – Podilsky State Pedagogical Institute. Philological series.»

The collection is put on the List of Ukrainian scientific professional editions in philological sciences
(The Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 820 from 11.07.2016)

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 14660-3631 IIP of 01.12.2008

The collection of research papers «Scientific papers of Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University: Philological Sciences» is indexed in the following international scientometric databases:
Index Copernicus (IC), GOOGLE SCHOLAR

Семен Абрамович
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
слов'янської філології та загального мовознавства
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: tamuz@bigmir.net
ORCID: 0000-0002-7307-9106

УАНООС У ДЖ. СВІФТА ЯК ЗАТЪМАРЕННЯ ОБРАЗУ БОЖОГО В ЛЮДИНІ

«З кожним роком, а вірніше, з кожним місяцем я стаю все більш гнівним, моя лють настільки нешляхетна, що мені стає ненависним, в його дурості і боягузтві, цей поневолений народ, серед якого я живу ...»

Джонатан Свіфт

У «Мандрах Гуллівера» змалювано огидних езу, пародію на людство, й це слово сприймається або як беззмістовний емоційний вигук, або як художня гра уламками давньоєврейської мови; в цілому ж воно мислиться як вираз позиції автора – чи то критика тих людських рис, що не збігаються з гуманістичним ідеалом Просвітництва, чи то тотального мізантропа. Насправді ж езу (спотворене «Ягв́е») – це погляд на людину, прихильну винятково до матеріально-тілесних благ, як на істоту, в якій затъмарено образ Божий, і це радше моральне знищення ідеалу просвітників: у годину торжества науки й релігійного скептицизму Свіфт залишився апологетом християнства, і корені його сатири – в бароковій проповіді.

Ключові слова: Ягв́е, езу, неологізм, гебрайська мова, первородний гріх, пафос, проповідь.

In the 4-rth Book of "Gulliver's Travels" depicts extremely disgusting creatures who submit to noble horses-Houyhnhnms. Their name is Yahoos, which is perceived by the average reader as a meaningless emotional exclamation. In literary criticism different interpretations of this word have been put forward – both as combinations of English exclamations that convey at once, and as Swift's condemnation of rudeness and spiritual pygmy, and as formed from the fragments of the Hebrew name of Yahweh a vague image of some un-godlike creature. In general, Swift's researchers range between defining the author's position as a total misanthrope and as an adherent of the humanistic ideal of the Enlightenment. In fact, we have Christian apologetics, complicated by the Protestant reorientation from the medieval ascetic ideal to "secular holiness". But the Christian dogma of original sin is asserted here, according to which man has fallen away from God because of his own disobedience and excessive attachment to material goods. That is, Yahoo neologism is a global artistic generalization of human divinity. The roots of the saint's satire are in the baroque sermon, which expressively combined high pathos with gross naturalism, which was intended to depict the abomination of sin. Therefore, there is no reason to interpret Swift as a clear expression of the ideals of the Enlightenment: on the whole he remained a defender of Christianity in an era of triumph of scientific knowledge and religious skepticism. This was not an exceptional situation, because in Poland back then Jesuits were the main disseminators of educational ideas. However, this typology needs separate study.

Keywords: Yahweh, yahoo, neologism, Hebraic language, ancestral sin, pathos, sermon.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

У IV-й книзі «Мандрів Гуллівера», в якій наратор потрапляє до країни шляхетних коней-гуїгнмів (houyhnhnms), останнім, за волею автора, підкоряються вкрай огидні істоти: «Голови та груди в них були вкриті густим волоссям – в одних кучерявим, в інших рівним. Вони мали бороди, як у цапів. Уздовж хребта та на передньому боці ніг тяглися довгі смужки шерсті, а решта тіла була гола, і я міг бачити їхню шкіру темно-коричневого кольору. Хвостів у них не було; не було й волосся на заді – воно росло тільки навколо відхідника. Гадаю, природа вкрила це місце волоссям, щоб захищати його, коли вони сидять на землі, бо це в них звичайна поза; часто вони також лежали або стояли на задніх лапах. На високі дерева ці істоти здиралися, як білки, бо мали гострі криві пазури на задніх та передніх лапах. Вони часто підстрибували, плигали й бігали з неймовірною прудкістю. Самиці були менші за самців. Вони мали довге рівне волосся на голові, а більше заросту не було ніде, тільки біля заднього проходу та в паху, та ще якийсь ніби пушок на тілі. Вим'я в самиць висало між передніми лапами, а коли вони бігли рачки, то в декотрих майже торкалося землі. Колір волосся і в самців, і в самиць був різний: і коричневий, і рудий, і чорний, і жовтий. Одне слово, ніколи

в своїх подорожах не бачив я таких бридких істот, і жодна з тварин не викликала в мене такої огиди» [7, с. 191]. Цей фрагмент написано у підкреслено відстороненій, холодній стилістиці наукового опису, що має підкреслити дистанцію між наратором і об'єктом, який він сприймає; в описі цьому – ні грана еротичності, яка в європейському мистецтві від ренесансних часів стала звичною емоційною аурую зображення оголеного тіла. Ці мерзотні тварюки іменуються *єгу* (переклад Ю. Лісняка; у Свіфта *Yahooos*), що сприймається пересічним читачем як беззмістовний емоційний вигук, щось «просто, як мукання», якщо вжити відомого колоритного слівця російського футуриста.

Свіфт таки любив погратися словом. Наприклад, як указує С. Курій, досліджено, що в «Мандрах...» назва країни велетнів Бробдінгнег (*Brobdingneg*) – це анаграма *grand, bid* и *noble* (тобто «великий», «крупний», «шляхетний»); можна зустріти й трактовку *Yahooos* як комбінації двох англійських вигуків, які передають емоцію відрази: «Етимологія слова "Yahoo" неясна, хоча деякі вважають, що воно складено з двох вигуків: глузливо-презирливого "Yah!" і вимовленого з огидою "Ugh!"» [3]. І хоча, скажімо, російський письменник М. Успенський, якого принагідно цитує С. Курій, вважав, що подібні тлумачення – дурниці, бо ж талановитий автор, мовляв, просто інтуїтивно грався звуками, проте це зовсім не спонтанний емоційний вигук, але й не контамінація двох вигуків відрази.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Очевидно, що варто дослідити художнє функціонування цього слова в контексті ідейно-культурологічних установок епохи Свіфта та їхніх пізніших інтерпретацій, причому одразу ж скажемо, що нинішні філологи розглядають ситуацію як значно складнішу, ніж мислять і пересічний читач, і авторитетний свого часу російський літератор.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор.

Вікіпедія, ця книга книг нашої сучасності, при всіх відомих своїх недоліках, усе ж таки доволі повно репрезентує певні *common places* тієї чи іншої проблеми. Отож, аби не займати місця й часу розгорнутими цитатами й посиланнями, звернемося до англійського й українського варіантів Вікіпедії, аби дізнатися, як найчастіше витлумачується слово *єгу* в літературознавстві. Й цікаво, що трактовка тут досить неочікувано розходиться. Відповідно до англійського погляду «*Yahooos* – це примітивні істоти, зачаровані «гарними каменями», які вони знаходять, копірсаючись у грязюці, що передає відразу Свіфта до матеріалізму та властивого невігласам елітаризму¹, які зустрічалися у Британії. Отже, термін "yahoo" став означати "груба, брутальна або непристойно груба людина"². Тобто слово це, за версією англійської Вікіпедії, відтак означає просто погано виховану людину, не-джентльмена. В українській же Вікіпедії (де ми, до речі, стикаємося з фактично дослівним перекладом російського варіанта) узагальнення більш категоричне й вагоме: «Свіфт не раз заявляв, що ненавидить людську породу і вважає її від природи порочною. Єгу в романі – концентрований образ природи людини, яка не облагороджена духовністю». Водночас автор цього тексту цілком у дусі пострадянського літературного етикету одразу ж робить крок назад, аби не порушити нашого звичного стереотипу «віри в людину»: «Критики звертають увагу на те, що в кінці IV частини описано порятунок Гуллівера на португальському кораблі, причому капітан судна Педро де Мендес поведився виключно благородно і не шкодував зусиль для допомоги Гулліверу. Іноді кажуть, що в образі єгу відбився невитравний песимізм Свіфта щодо долі людства. Однак епізод з капітаном важко узгодити з приписаною Свіфту радикальною мізантропією; показавши негативний приклад, автор тут же дав і позитивний, і це, вважають критики, не випадково» [2]. Словом, як у старому єврейському анекдоті: «і ти правий, і ти правий»; вочевидь, так воно й належало б мислити й писати в епоху постмодернізму.

Крім того, серйозні дослідники давно здогадувалися, що зі словом *Yahoo* далеко не все просто, оскільки воно провокативно нагадує за звучанням давньоєврейське יהוה – Ягв́е, біблійне Ім'я Боже. Узагальнив ці здогадки американський лінгвіст І. Ротман, який вирішив розібратися з тими словами у Свіфта, які досі вважалися просто абсурдним набором звуків. І виходить, що вони такі запозичені з давньоєврейської мови, з якою письменник, як священник англіканської церкви, мусив обов'язково бути знайомим. Зокрема Ротман остаточно стверджує, що *Yahoo* дійсно походить від יהוה (Ягв́е, YHWH) – це так званий Тетраграматон, аббревіатура Імені Божого, яка перекладається як <Він> є (тобто *Суццй*). Утім цей дослідник обмежується суто «талмудичною» методологією, вказуючи, наприклад, що хвороби єгу тут позначають словом, яке включає префікс, котрий, якщо його прочитати справа наліво, означає заперечення тощо. Загальний же висновок такий: Свіфт прагнув у такий спосіб підкреслити, що *Yahoo* є запереченням Бога [4]. Тоді одразу ж виникає питання про уточнення духовної позиції Свіфта. Традиційно його, особливо ж у підручниках, трактують як блискучого сатирика, який надихався ідеями Просвітництва. Охоче його розглядають і як «яскравого та самобутнього соціального філософа», з розряду тих, що «творили ледь не на грані пророцтва» [1, с. 389]. Але саме його винятковість, те, що він не вписується в трафарет «письменника епохи Просвітництва», ін-

тригує чи не найбільше. Навіть сьогоднішній російський пострадянський дослідник, який, здається, усе ще не припускає, що людина насправді може вірити в Бога, відзначає, що Свіфт безумовно «від початку і до кінця свого життя виступав захисником англійської церкви і її привілеїв. Як у маленькій сфері, будучи парафіяльним священником, а потім деканом, так і у великій, приймаючи близьку участь у справах торійського міністерства і електризуючи своїми памфлетами всю країну, він не забував, що він – слуга церкви. Чи був він у глибині душі християнином, віруючим згідно з ученням англійської церкви, чи ні, – в усякому разі, він вважав себе представником і захисником її інтересів, і ніколи, навіть в запалі політичних пристрастей, не зраджував себе собі в цьому відношенні» [10, с. 389].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Таким чином, Свіфт не міг задовольнятися при формуванні крилатого слова *єгу* «талмудичним» підходом хоча б уже тому, що сприймав ситуацію кризь призму християнського догмату первородного гріха, якого юдаїзм не визнає. З другого боку, й трактовка *Yahoo* просто як нерозвиненої людської істоти є суто просвітницькою. Й очевидно, що все це потребує коригування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Так, Свіфт прекрасно знав, що Ім'я Боже в часи складання гебрайського тексту Біблії мало б звучати приблизно як יהוה – Ягвэ. YHWH – це так званий Тетраграматон, аббревіатура Імені Божого, яка перекладається як <Він> є (тобто *Суццй*). Саме воно у грецькій транскрипції **ὄν** (*Суццй*, від εἶμι – бути) писалося на візантійських іконах у хрещатому німбі Єдиного Безгрішного – Ісуса Христа, який являє собою незатьмарений Образ Божий в людині (םיהולא סלצב), що її було створено Богом за Його власним образом і подобою (Бт 1, 26). Але згідно з вченням Церкви людина затьмарила й зіпсувала в собі цей образ Божий власним непослухом і бунтом проти Творця. І зараз ми переконуємося, що для автора «Мандрів...» Біблія зовсім не була таким собі «мертвим текстом».

Саме це відрізняє знаменитий роман Свіфта від не менш знаменитого творіння його сучасника Д. Дефо, у якого Робінзон якщо й читає знайдену на зруйнованому кораблі Біблію, то робить це просто як добропорядний, в міру благочестивий британець, чиї уявлення щодо Провидіння доволі розпливчасті. Характерно, що на самому початку роману Дефо ми зустрічаємо міркування про те, що й королі часто скаржаться на «гірку долю» – але віра в Фортуна є чистісіньким язичництвом. Тим не менш, герой Дефо переможно долає свою лиху долю й саму Природу, виживши більш як двадцять років на безлюдному острові й зберігши самоповагу джентльмена навіть у своїх хутряних шатах. Він будує тут справжню цивілізацію, володарює над своїми рослинами, козами й папугою, й навіть встигає одягти в штани й навчити посипати їжу огидною сіллю випадково закинутого в його сферу впливу бідного дикуна, який, звичайно ж, дивиться на свого білого господаря із захопленням й деяким острахом. Утім цей просвітницький міф, який так повно виражає провідну ідею Модерну – ідею титанічності людини, покликаної володарювати у світі, є звичайнісінькою неправдою, бо ж реальний прототип Робінзона Селькірк усього за чотири роки цілковито здичавів і розчинився в дикій природі, хоча таки мав на руках і Біблію, і трохи якогось знаряддя. До слова, це мало нагадує інший міф просвітників – ідилію Щасливого Дикуну на лоні Натури. Але усе ж таки Дефо – справжній син своєї оптимістичної епохи, а Свіфт, у котрого знебожена натура й «природне» дикунство викликають глибоку відразу, вкрай мало покладається на Розум і його служителів.

Доволі пригадати летючий острів Лапуту з «Мандрів...», цей дивний витвір людського інтелекту й технічної креативності. Але вчені, які населяють цей острів, в принципі ті ж само *Yahoos*, недоумкувати, відсторонені одне від одного й достатньо хижі: адже живуть вони за рахунок тероризації землян, які постачають їм харч; якщо десь відмовляються це робити, острів зависає над непокірними, закривши сонячне світло, допки унизу не почнуть втрачати душевну рівновагу, хворіти тощо й відкупляться-таки від того «рекету» згори. Свіфт спостерігав перші кроки вчених по створенню замкненої корпорації, яка мала посунути з чільного місця в культурі церкву й зайняти її місце. Та ця секуляризована культура, побудована на науковому сприйнятті світу, позбавлена в його очах і справжнього земного ґрунту, й простору метафізичного Неба, постає не менш виморочною й агресивною, ніж спільноти Ліліпутії чи Блефуску або світ велетнів, здатний хіба що відлякнути. Варто ще раз пригадати розлогий опис *єгу*, цитований на початку нашої розвідки: немає сумніву: автор хоче одразу нам сказати, що людина, побачена очима дослідника-матеріаліста, явить йому саме те, що бачать його фізичні очі, й нічого більше. Тобто, якщо розглядати людину з урахуванням виключно її матеріального єства, то отакою, й ніякою іншою, вона й постане. Лапутяни не здатні побачити Образ Божий в людині; власне, вони не здатні самі, без допомоги, просто знайти знайому дорогу.

Залишається розібратися, чому в перевернутому, немов у просторі фольклорної переберії, світі IV-ї книги «Мандрів...» над людиною панує кінь, а людина коневі служить – ситуація дещо нагадує англійську приказку *to put the cart in front of the horse*. Погляд на Свіфта як письменника-просвітника стимулює прочитання його концепції за допомогою трансплантації цієї ситуації на філософсько-античний ґрунт. Була спроба

співвіднесення єгу й мудрих коней з платонівською теорією душі, з її «чорними» й «білими» конями. Так, Р. Суміллера (Sumillera) вважає, що гуїгнгнми – це раціональна частина душі, а єгу – ірраціональна; гуїгнгнми втілюють моральність, єгу – хтивість; отже, перед нами начебто унаочнена картина конфлікту між розумом та пристрастями [11, р. 204–205]. Проте, по-перше, онтологічний дуалізм Платона нейтралізував це протистояння: на відміну від більш пізніх церковних моралізаторів, філософ усе ж таки вважав, що піддатися пристрасті – не така вже й страшна річ. А, по-друге, ми тут усе ж таки маємо не пару коней, а саме Людину й Коня, які чудернацьки помінялися своїми ролями. Слід визнати, що розумування Р. Суміллери малопереконливі. Особливо ж якщо взяти до уваги, що нехай ці фантастичні коні – справжні джентльмени, чудові будівники й неперевершені поети, нехай їхні чесноти, що полонили серце Гуллівера, є насправді «людські чесноти» [9], усе ж таки шляхетний гуїгнгнм зовсім не є абсолютним втіленням навіть отого «гуманістичного» ідеалу епохи Просвітництва. Адже гламурні коні правлять нещасними *Yahoos* так само безжально, як і правителі карликових держав або король Лапути: *«Спірне питання полягало в тому, чи слід винищити на землі всіх єгу. Один із членів ради, обстоюючи потребу такого заходу, наводив дуже важливі й переконливі міркування. Він сказав, що єгу — найбрудніші, найогидніші й найпотворніші тварини, яких тільки створила природа, до того ж напрочуд уперті, неслухняні, злостиві й хитрі, і якби їх весь час не пильнували, то вони потай ссали б корів у гуїгнгнмів, убивали й жерли їхніх кішок, толочили траву та овес і чинили б тисячі інших прикростей <...> Плодючись із надзвичайною швидкістю, єгу за недовгий час заповнили й запаскудили всю країну. Щоб позбутися цього лиха, гуїгнгнми влаштували загальні лови і оточили все стадо. Перебивши дорослих єгу, вони розібрали по своїх хлівах по двоє малят, а часом настільки приборкали їх, наскільки взагалі можливо приборкати таких диких від природи тварин, і стали використовувати як робочу худобу. У цьому переказі, мабуть, чимало правди, і єгу таки не можуть бути ілгнїямими (тобто аборигенами того краю), бо їх страшенно ненавидять і гуїгнгнми і всі інші тварини; хоч ненависть цю достатньо виправдовує злісна вдача єгу, проте вона не дійшла б такої сили, якби єгу були аборигенами, бо тоді їх давно б уже винищили. Далі промовець сказав, що гуїгнгнми, необачно намисливши приборкати єгу, зовсім занедбали ослів, цих милих тварин, куди слухняніших і розумніших за єгу, досить дужих для роботи, хоч і не таких спритних; до того ж вони не так смердять, а ревіння їхнє, хоч воно й не дуже приємне, все-таки краще, ніж жахливе виття єгу»* [7, с. 203]. Це «мальтузіанство» явно випереджує не лише викладки Мальтуса, який житиме через півстоліття після Свіфта, а й більш пізні практики вирішення проблеми «зайвих ротів» в еру Голодомору й Освенциму. Оті всі міркування про доцільність тотального винищення «виродків» не лише моторошно нагадують нацистську програму або гасло класової боротьби не на життя, а на смерть, а й пекуче запрошення Свіфта у «Скромній пропозиції (1729) пустити дітей ірландських бідаків на їжу, а зі шкури їхньої робити рукавиці й літне взуття. Це значно випередило знамениту «сльозинку дитини» у Достоевського, але було, по суті своїй, шокуючим перифразом біблійної максими любити ближнього свого як самого себе. Отож, дуже подібно, що Свіфт, змальовуючи самовдоволеного гуїгнгнма, вже самим співзвуччям цього слова з *єгу* приховано попереджує, що й на коня, якого він, вочевидь, пародіюючи просвітницьку концепцію, зробив уособленням «шляхетності Натури» (або, якщо завгодно, варіантом вольтерівського Гурона), покладатися варто не більшою мірою, ніж на низку примхливих й самовдоволених правителів у попередніх книгах «Мандрів...». Гуїгнгнми у своєму прагненні очистити світ від огидних єгу спираються винятково на своє, «расистське», сприйняття Іншого та на свою фізичну перевагу, й ніяке співчуття, ніякі сумніви їх прекрасні й мудрі голови не обтяжують. Власне кажучи, *Houyhnhnm* – це ще більш «радикальне» перекручення слова *YHWH*, ніж *Yahoo*.

Характерно також, що можна знайти кілька дуже дотичних до ситуації думок у біблійних Псалмах і не відомо, що саме на них спирався письменник, моделюючи свою сатирично-абсурдну перверсію функцій людини й тварини: *«Не будьте, як той кінь, немов віслук той нерозумний, що запал їхній треба віжками й вудилом гамувати, а то до тебе не підійдуть»* (Пс. 31:9); *«Марна надія конем перемогти, він не врятує великою силою своєю»* (Пс. 32:17)². Перша цитата особливих коментарів не потребує, хіба що зазначимо, що осли тут повернуті на своє природне місце, до класу тварин, і ніякої їхньої переваги над людиною, ніякої «расової солідарності», яка спостерігається між конями й віслуками в «Мандрах...», тут, звісно, годі шукати. Друга ж цитата найшла свого глибокого інтерпретатора в особі св. Василя Великого: *«Кінь виключається з ужитку святих, й Ізраїль за днів благоденства ніколи, здається, не користувався в війнах кінською силою, і ніхто зі святих не визнавав пристойним мати коней у власному користуванні. Але фараон має у себе коня, і зарозумілий Сеннахирим надимає безліччю коней. Тому-то «коня і вершника» фараонова «вкинув в море» (пор. : Вих. 15, 1), а у Сеннахирима «задрімали» усі, «хто всівся на коні» (Пс. 75, 7). З цієї ж причини і даний через Мойсея закон, приписуючи закон царям, каже: «Нехай не примножить собі коней» (Повт. 17, 16). «У безлічі ж сили своєї не буде врятований. Коли бо я немічний», каже Апостол, «тоді я є сильний» (2 Кор. 12, 10). А надлишок тілесної сили перешкоджає спасінню духу» [5]. Та ця тонка іронія, здається, ніким так і*

не була розгадана, й свіфтовий шляхетний кінх сприймається винятково як примхлива фантазія автора, тим більше, що з плином часу кінх зустрічається в нашому житті дедалі рідше³.

Можна сказати, що у «Мандрах...» загалом розвінчується ота овіяна міфологізмом близькість до Натури, яку так захоплено оспівували у XVIII столітті апологети неоекунства. Й відразлива нагота егу – це не вираз мізантропії автора, як часто вважають, а суто середньовічний, християнсько-аскетичний погляд на бездуховну плоть як таку, на її тимчасовість і тварність. Остаточо розвіяні тут також ілюзії епохи Просвітництва щодо побудови справедливого суспільства під проводом освіченого монарха, бо й усе дике стадо егу, і його поводитирі живуть звірячими інстинктами: «...майже в кожному стаді егу є свій, сказати б, ватажок (як, приміром, серед оленів у наших гаях) і той ватажок вирізняється з-поміж решти ще потворнішим виглядом і гіршою вдачею» [7, с. 200]; це гідне завершення галереї правителів, що зустрічалися Гулліверові раніше.

Виходить, що перед нами зовсім не гімн людині-титану, котра владно перетворює Природу, яку автор, начебто гуманіст і просвітитель, з незрозумілих міркувань замаскував у вигляді коня. Також це не жовчне й хворобливе опльовування людини як такої. Це гірка оцінка християнським моралістом примітивності й «матеріалізму» й своїх сучасників, і тих, що були до них, і тих, що прийдуть їм на зміну, – усіх тих, що, слідуючи голосу повсталі проти Бога Натури, стали гіршими, ніж тварини. Тому й слово *Yahoo* набуває концептуальної значущості. Ні, це не якийсь одвічний «противник Бога», як трактує ситуацію І. Ротман: за Біблією, цей противник усе ж таки не матеріальна істота, а дух спротиву, сатана, духовне Творіння, яке відпало від Бога й, заволодівши матеріальними тілами, в тому числі, й плоттю людини, понудило останню стати богопротивною. *Yahoo*, зіпсоване יָהוּ, символізує якраз руйнацію, затьмарення образу Творця в людині, зіпсованій гріхом.

Тому будь-які спроби трансплантувати сатиру Свіфта на ґрунт антично-класицистичної естетики з її секуляризованою релігією, ім'я якій – політика, залишатимуться надуманими й малопереконливими, як уже згадано раніше спроба трактувати Коня і Егу як втілення платонових чорних і білих «коней душі». Так, наприклад, С. А. Шульц намагається провести паралель між романом Свіфта й «Мертвими душами» Гоголя – як начебто двома варіантами меніппової сатири [8]. Але зазначимо, що, по-перше, меніппова сатира – це усе ж таки, строго кажучи, не наскрізний жанр світової літератури, а оригінальний твір Варрона; взагалі ж, меніппея – доволі спірний термін, запроваджений М. Бахтіним у площині його відомої концепції карнавальної культури, яка, до речі, у світлі сьогоднішніх уявлень про реальний стан культури середньовічного простоліду, не виглядає аж так занадто переконливо. Тим більше, що Бахтін трактує меніппею як систему, в якій імпліцитно присутній античний ідеал «благовидності», котрий цілковито будується на чуттєвому блиску матеріальних речей. Але ж у Свіфта цей фізичний світ відлякує якраз відсутністю жодного натяку на оту вимріяну благовидність. Тут вільно й бурхливо вивільнюються, руйнуючи звичайні пропорції, зловісні й демонічні імпульси. На сатиричний гротеск перетворилися й володарі, й їхні піддані, і дурні, й розумники; тут пульсує лихоманкове зміщення оптики від погляду велетня до погляду ліліпута; тут воістину «змішалися в кучу коні й люди», якщо вжити цитати з Лермонтова. Ця картина жахає, бо позбавлена міри й гармонії, властивих, за Біблією, Творінню від початку, за задумом Творця; збунтований дияволом світ уже не може сам у собі бути гідним і прекрасним. Таким є вже не світ видимих матеріальних форм, не сфера природи (φύσις), а рух вдячного творіння до свого Творця – οὐλὸν (олам). Мені здається, що це більш вірно прочитання Свіфта, ніж пошук у нього просвітницького погляду на буття.

За Свіфтом, людині дано врятуватися і не в тілесному бутті, й не в соціальному діянні. Вона має надію на спасіння лише тоді, коли плекає в собі образ Божий. Чи не єдиний оптимістичний момент у «Мандрах...» – це те, що наратор залишається в цілому неушкодженим «хворобою егу», хоча в тих чи інших ситуаціях він буває часом й жалюгідним, і комічним. Вочевидь, автор використовує поширений у його часи прийом «промовистого прізвища»: адже *Лемюель* давньоєврейською мовою означає «присвячений Богові», й тільки це є його єдиним оберегом, захистом від тієї страхітливої реальності, що його оточує.

Але усе ж таки гулліверів було і є малувато. На закінчення нашої розвідки відзначимо, що всесвітньо відомий пошуковик, перший веб-сайт котрого Д. Файло і Д. Янг, його творці, запустили ще в 1994 році, був названий *Yahoo!* – автори винаходу були шанувальниками Свіфта. Тотальна іронія автора «Мандрів Гуллівера» щодо якостей людської натури знайшла тут гідний, всесвітнього масштабу, розвиток...

Висновки з цього дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку.

Очевидно, що світ Свіфта – це аж ніяк не світ, у якому підносяться громадянська героїка й ті чи інші політичні чесноти; ще менше він схожий на гедоністичну пастораль. При цьому сатира Свіфта визначена не стільки традицією античної моралістичної поезії в дусі Меніппа або Марціала й навіть не відповідними установками публіцистики, яка тоді тільки народжувалася й не обмежувала себе в емоціях та брутальній стилістиці. Хоча фактично «Мандри Гуллівера» виростили з політичних памфлетів автора, глибинний корінь

свіфтової сатири – гомілетика, насамперед – барокова проповідь, яка сміливо, з величезною експресією, поєднувала високий духовний пафос із грубим натуралізмом, який був покликаний змалювати огидність гріха. Тому *Yahoo* – й не вираз авторської мізантропії й, тим більше, не просвітницька критика «окремих недоліків цього найпрекраснішого зі світів». Це глобальне художнє узагальнення первородного гріха сваволі й непокори, яке покликане передати всю глибину й трагедійність богозалишеності людини, котра, потакаючи своїй тілесній природі, відпадає від Трансцендентного Бога. Таким чином, немає підстав трактувати Свіфта як однозначного прихильника Просвітництва, реальність якого відбилася в його творах як зловісний гротеск. Пафос цього твору – оборона християнства в еру торжества наукового знання й релігійного скептицизму. Це не така вже й виняткова позиція, як може видатися, – наприклад, у сусідній Польщі в ті ж часи ідеї Просвітництва реалізували винятково отці-єзуїти. Але, вочевидь, типологія цього явища має стати об'єктом окремої дослідницької уваги.

ПРИМІТКИ

- ¹ В оригіналі: «The Yahoos are primitive creatures obsessed with "pretty stones" that they find by digging in mud, thus representing the distasteful materialism and ignorant elitism Swift encountered in Britain. Hence the term "yahoo" has come to mean "a crude, brutish or obscenely coarse person"» [12].
- ² Елітизм < елітаризм > – архаїчне переконання, що в суспільстві мають панувати «кращі люди», протилежність принципу егалітаризму (всхідної рівності всіх).
- ³ Наші сучасники, насамперед російськомовні, широко вживають цю цитату в перекрученому й хибному вигляді «Ложь во спасение», але ж насправді ніякого виправдання «благіої брехні» в Біблії немає, а церковнослов'янський еквівалент звучить так: «Ложь конь во спасение, во множестве же силы своея не спасется».
- ³ Не так було за життя Свіфта: в розповіді Гулливера про тяжку роботу коней у господарстві на його батьківщині багато реалізму; тоді навіть технічні можливості приладу виміряли в кінських силах. У класичній літературі кінь виступає символом наступу й перемоги; це спостерігається навіть у часи співця англійського імперіалізму Кіплінга [6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький, В. В. (2014) Соціально-філософські мотиви у творах Джонатана Свіфта. Аналогії // Вісник Донецького національного університету, Серія Б: Гуманітарні науки. Випуск 1–2. 2014. С. 385–389. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnug_2014_1-2_58.
2. Єгу (Мандри Гулливера) Вікіпедія. Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Єгу_\(Мандри_Гулливера\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Єгу_(Мандри_Гулливера)).
3. Курий, С. Сказки мизантропа (Путешествия Гулливера)...) (2013) // *Время Z*. 2013. № 2. Режим доступу: www.ytime.com.ua > ..
4. Лінгвіст розгадує таємницю мови Lilliput з ... - Infox.ru. Режим доступу: <https://www.infox.ru> >...>.
5. Ложь конь во спасение, во множестве же силы своея не ... [Тлумачення св. Василя Великого на Псалтир]. Режим доступу: [bible.optina.ru > old/ps:032:17](http://bible.optina.ru/old/ps:032:17).
6. Романчук, Л. Ключевые слова и образы в поэзии Киплинга. Режим доступу: <http://www.roman-chuk.narod.ru/1/Kipling.htm>.
7. Свіфт Дж. (1983) Мандри Гулливера. Переклад Ю. Лісняка. Київ, 288 с.
8. Шульц, С. А. Гоголь и Свифт («Мертвые души» и «Путешествия Гулливера») // *Человек*. 2015. № 2. С. 153–163.
9. Шамрай, А. (1983) Джонатан Свифт та його твір // Дж. Свифт. Мандри Гулливера. Київ, 288 с. Том 47. С. 5–24.
10. Яковенко, В. И. Джонатан Свифт (2014). Его жизнь и литературная деятельность Москва, 2014. 314 с. Режим доступу: [Lib.ru/Классика.Свифт_Джонатан.Сочинения_az.lib.ru > swift_d](http://Lib.ru/Классика.Свифт_Джонатан.Сочинения_az.lib.ru/swift_d).
11. Sumillera, R. G. (2013) Platonic Theories of the Perfect State and the Human Soul In Gulliver's Voyage to Houyhnhnmland // *ES*. 2013. № 34. P. 193-210.
12. Yahoo (Gulliver's Travels) – Wikipedia. Режим доступу: [https://en.wikipedia.org/wiki/Yahoo_\(Gulliver's_Travels\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Yahoo_(Gulliver's_Travels)).

Віталія Алексенко
кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії,
практики та перекладу англійської мови національного
технічного університету України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ)
e-mail: vita.aleksenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6886-0611

КОНЦЕПЦІЯ ПРИРОДИ У ВІРШІ Р. БЕРНЗА «ЗИМОВА НІЧ»

У статті розглянуто ідейний задум та художню структуру вірша Р. Бернза «Зимова ніч». Автор доводить, що Бернз фактично полемізує з просвітницько-гедоністичним сприйняттям природи й сентиментальною ідилічністю. Він ближчий до романтиків з їхньою увагою до моторошного й потворного. Але те, що вірш усе ж таки вінчає надія на поновлення в людині образу Творця, свідчить про віру поета в світлі начала буття.

Ключові слова: природа, натура, сентименталізм, романтизм, Просвітництво.

Aleksenko V. Concept of Nature in R. Burns's poem "A winter night".

The article deals with the ideological concept and artistic structure of R. Burns' poem "A Winter Night" in the context of the dominant view of the poet as an expression of the spirit of Enlightenment and the hedonism. The author proves that in fact Burns, who was not an example of Christian virtues in his life, was sensitive to the tragedy of existence and the hidden macabre nature. In his work, Burns paints an eerie picture of the frustration of the destructive-demonic element of Cold and Death, which does not coincide with Enlightenment's optimism and hedonistic attitudes of the culture of the time. There is no folk-carnival affirmation and majorities, which Soviet literary scholars have attributed to him. At the same time, this gives grounds for denying Burns' thesis as a sentimentalist, since sentimentality is characterized by the singing of the idyll of the harmonious connection of a sensitive person with Nature. It is rather to treat it as a romanticist, obsessed with the aesthetics of the ugly and horrifying and enthusiastic of Evil. Burns does not fit into this scheme, however, because his poem filled with tragedy ends with a call to the callous hearts of those, who "sleep under his blanket" to take care of a poor, suffering from a fierce winter, man. It crowns the verse of hope for the restoration of the image of the Creator in man, and in this ancient cliché the poet's faith condensed in the light of the beginning of being. The author of this article believes, that further research will more thoroughly reveal the basic Christian foundations and corresponding artistic decisions of the poet.

Keywords: nature, nature, idyll, sentimentalism, romanticism.

Постановка проблеми.

XVIII століття було епохою домінації в свідомості культурної еліти поняття самодостатньої Натури, котра мислилася альтернативою середньовічному уявленню про світоустрій, в якому природа є творінням Божества й нижча від спіритуального Небесного Царства. Натомість кріпнуть сенсуалізм та матеріалістично-атеїстичні тенденції, й філософи закликають «вчитися у Натури», відкидаючи християнські критерії й підносячи як моральну норму навіть такі, наприклад, речі, як хижацтво, домінування сили, потужну сексуальну енергію тощо. До цього долучився й авторитет науки, яка намагалася потіснити релігію; безпристрасність наукового дослідження витіснила емоційне переживання. При цьому пропонувалося гедоністичне сприйняття усього «природного», «натурального», й без зайвого моралізаторства: «...матеріалізм, як правило, характеризує ментальність людей, які бажають в основному матеріального багатства, тілесних задоволень і чуттєвих насолод. Моральне вчення Нового Часу проповідувало індивідуалізм, свободу і незалежність особистості. При цьому просвітницький заклик слідувати людській природі розумівся досить широко: від концепцій розумного егоїзму до проповіді аморалізму, вад і злочинів як проявів все тієї ж людської природи» [Gleig 1812, с. 117]. Прибічники просвітницько-марксистського світогляду активно шукали підтвердження таких позицій у дохристиянському фольклорі, перетворюючи народ на пасивного союзника радикальних елітних мислителів Просвітництва.

Р. Бернза, який не занадто обтяжував себе традиційною мораллю, у нас звикли зараховувати до лав прибічників отих нових ідей – це колись недвозначно визначила А. Єлістратова, автор критико-біографічного нарису про поета [Єлістратова 1957]. Так, Бернз, який замолоду мав схильність до лібертинства й був членом масонської ложі, не користувався в цілому репутацією праведника, що не занадто допомагало йому в

житті. Його в нас традиційно трактують або як сентименталіста, або як послідовного романтика, що кохався у пристрастях. Однак ми можемо звернутися безпосередньо до текстів Бернза, аби пересвідчитися, чи дійсно він так однозначно й послідовно належав до беззастережних «шанувальників натури», які в його епоху послідовно кидали виклик традиціям. І вірш Р. Бернза «Зимова ніч», типовий зразок «лірики природи», є надзвичайно репрезентативним, коли йдеться про світогляд поета та його концепцію дійсності [Currie 1900, p. 38].

Формулювання цілей статті.

Вже на перший погляд очевидно, що пейзажний образ в цьому вірші Бернза ніяк не ґрунтується на стереотипі «лагідної й мудрої матінки», який так полюбили прибічники нового світогляду. Отже, метою нашої статті є дослідження питання про те, наскільки бард Шотландії був схильний ідеалізувати натуру згідно приписам гедоністичної філософії Просвітництва. Цікаво також, чи й справді шотландська народна свідомість, на яку він спирався, була незмінно життєрадісною і життєстверджуючою, в дусі бахтінської «карнавальної культури».

Аналіз досліджень і публікацій по темі.

Історіографія по Р. Бернзу величезна за об'ємом, але в основному у центр уваги дослідників потрапляло одне й те саме коло тем. Сучасні англомовні вчені охоче продовжують уточнювати питання про місце Бернза у літературному процесі [Pittock 2002]. Традиційно як одна центральних в його ліриці відзначається тема природи, причому деякі модерні розвідки не просто фіксують, що він був «справжнім селянином, людиною, яка жила близько до природи» [Robert Burns 1996, p. VI], але й навіть намагаються, цілком у позитивістському дусі, порахувати, скільки разів у його творах згадуються квіти, дерева, птахи, ссавці тощо. Та в останні роки на зміну хрестоматійним характеристикам Бернза як «співця природи» приходять думки, що поет випередив формування екологічної свідомості [Tholoniat]. У неангломовній історіографії зі зрозумілих причин науковці насамперед звертали увагу на особливості перекладів шотландського поета [див., напр.: Дика 2014, Левин 1982 та числ. ін.] або шукали паралелей з власними національними поетами – як, наприклад, з Кобзарем чи Кольцовим [Михайлов 1958, с. 106–107]. Також з XIX ст. стало традиційним міркувати над фольклорним корінням лірики шотландського поета, розглядати його творчість як виразника та носія народних ідеалів [Огарев 1988, с. 85]. У радянську добу до цього додалися тези про критику Бернзом буржуазного ладу та експлуататорів, заперечення ним церкви, оспівування селянської праці, формування «революційного світогляду» і т. ін. [Морозов 1950, с. 6; Орлов 1943]. На жаль, ці ідеологічні кліше трапляються і у новітніх дослідженнях – так, у дисертації, захищеній у 2013 р., ми читаємо: «Аксіологічна система Р. Бернза включає у себе наступні моральні судження – засудження тих, хто при владі та експлуатує бідноту, засудження дозвольного способу життя аристократії, безчестя лицемірів, вдягнених у церковний одяг, зневага до розкошів, гнів по відношенню до правителів ...» [Выстропова 2013, с. 18]. Охоче фіксувалася зосередженість Бернза на тематиці природи [Елистратова 1957; Колесников 1967; Четко та ін.]. При цьому його трактували то як сентименталіста, то як перед романтика, то як романтика; у дослідженнях останніх років вже ставиться питання про поєднання в його ліриці усіх цих концепцій, що з погляду теорії літератури в принципі невірно. Так, М. Четко зауважує: «Бернз поділяв естетичні та етичні канони сентименталізму <...> Сентименталістська тенденція утверджувала Природу як благо, як природний порядок речей, порушений діяльністю людини, і ця діяльність з настанням промислової революції приймала дедалі більш руйнівний характер. <...> У ці сентименталістські за духом положення, що утвердилися у світогляді Бернза, вторглися і романтичні віяння: це був англійський передромантизм з його відчуттям дисгармонії світу, цікавістю до фольклору, старовини, історичному минулому – особливо Середнім вікам, національним особливостям культури різних народів <...> Складне переплетення ідей перехідної епохи позначилося у поезії Бернза» [Четко]. Однак письменник не може бути водночас і сентименталістом, і романтиком, він може хіба зо, будучи, скажімо, романтиком, використовувати спадщину сентименталістів як стилістичний матеріал. Але в даній ситуації і це видається, як ми зараз побачимо, доволі сумнівним.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Утім проблема «культу натури» щодо творчості Бернза, в цілому й щодо цього вірша зокрема, власне, ніколи не ставилася, тому ми проаналізуємо структуру пейзажного образу Зими в цьому вірші як репрезентативну ситуацію, яка дає можливість внести певні корекції в оцінку ідейно-естетичних принципів поета.

По-перше, потребує уточнення, наскільки авторська позиція реально співпадає з постулатами Просвітництва, яке було впевнене в перемозі людського розуму й волі над стихіями природи. По-друге, слід визначити, сентименталістське чи романтичне художнє узагальнення перед нами. Адже сентименталісти прагнули «зворушити» читача, а вже навіть передромантики – вразити, викликати почуття жаху та захоплення [Биткінова 2004, с. 135]. Ще далі тут просунувся романтизм з його піднесенням усього буремного й космічного. То ж до сентименталістів чи до романтиків належав автор «Зимової ночі»?

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

Вже епіграф з Шекспіра, поставлений на початку вірша, аж ніяк не налаштовує на милування прекрасною натурою – тут, навпаки, висловлено розпач з приводу лютої негоди, перед якою беззахисний простий бідак:

“Poor naked wretches, wheresoe’er you are,
That bide the pelting of this pitiless storm!
How shall your houseless heads, and unfed sides,
Your loop’d and window’d raggedness, defend you
From seasons such as these?” [Burns 1996, p. 95]¹

Сміливе й навіть дещо зухвале травестіювання античних божеств природи покликане художньо заперечити модну серед сентименталістів ідилічність пейзажу і примушує згадати нашого І. Котляревського:

When biting Boreas, fell and dour,
Sharp shivers thro' the leafless bow'r;
When Phoebus gies a short-liv'd glow'r,
Far south the lift,
Dim-dark'ning thro' the flaky show'r,
Or whirling drift [Burns 1996, p. 95]¹

Дж. Глейг зауважує, що ця перша строфа вірша є, «ймовірно, найкращим описом лютого зимового дня, який може бути знайдений <написаним – В. А.> у будь-якій мові» [Gleig 1812, p. 37].

Пейзажний образ у «Зимовій ночі» будується на динамічному описі стихійного та нездоланного руху руйнації, деструкції, який спрямований проти вітального життя й не залишає простору для виживання взагалі. Адептові сентименталістської концепції людини й природи такий погляд не властивий. Зачарування силою стихій (які, за І. Кантом, водночас і дарують нам почуття піднесеного, і лякають) притаманне романтизму. Г. Єлістратова слушно стверджувала, що Бернз підготував ґрунт для формування романтизму [Єлістратова 1957, с. 160]. Та якщо зазирнути у ретроспективу руху європейських художніх стилів, то подібна поетизація макабристичного й естетизація смерті притаманні вже християнсько-бароковій традиції.

Ae night the storm the steeples rocked,
Poor Labour sweet in sleep was locked,
While burns, wi' snawy wreaths up-choked,
Wild-eddying swirl;
Or, thro' the mining outlet bocked,
Down headlong hurl [Burns 1996, p. 95]²

Приреченість смерті паралізує в живій істоті будь-яку волю до життя, і це охоплює також тваринний світ, який у сентиментальній естетиці незмінно був джерелом оптимізму й об'єктом замилювання:

List'ning the doors an' winnocks rattle,
I thought me on the ourie cattle,
Or silly sheep, wha bide this brattle
O' winter war,
And thro' the drift, deep-lairing, sprattle
Beneath a scar.

Ilk happing bird, – wee, helpless thing!
That, in the merry months o' spring,
Delighted me to hear thee sing,
What comes o' thee?
Whare wilt thou cow'r thy chittering wing,
An' close thy e'e? [Burns 1996, p. 95]³

І цей алгоритм ворожості й нищення переноситься поетом і на світ людських стосунків, що, м'яко кажучи, заперечує спроби змалювати шотландського барда як прихильника просвітницької мети про щасливе й гармонійне суспільство, надихане ідеалами свободи, рівності й братерства:

"Blow, blow, ye winds, with heavier gust!
And freeze, thou bitter-biting frost!
Descend, ye chilly, smothering snows!
Not all your rage, as now united, shows
More hard unkindness unrelenting,
Vengeful malice unrepenting.
Than heaven-illumin'd Man on brother Man bestows!
"See stern Oppression's iron grip,
Or mad Ambition's gory hand,
Sending, like blood-hounds from the slip,
Woe, Want, and Murder o'er a land!
Ev'n in the peaceful rural vale,
Truth, weeping, tells the mournful tale,
How pamper'd Luxury, Flatt'ry by her side,
The parasite empoisoning her ear,
With all the servile wretches in the rear,
Looks o'er proud Property, extended wide;
And eyes the simple, rustic hind,
Whose toil upholds the glitt'ring show –
A creature of another kind,
Some coarser substance, unrefin'd –
Plac'd for her lordly use thus far, thus vile, below!
[Burns 1996, p. 96]⁴

Поет звинувачує тих, хто втратив любов до ближнього, хто «спить під ковдрою м'якою», не думаючи про знедолених, і це радше традиційний християнський пафос, ніж просвітницька концепція соціальної гармонії або критика буржуазного ладу. І, хоча це, можливо, тільки певне літературне кліше, в ньому усе ж таки значно більше суворої життєвої правди, ніж у солодкавих ідилічних картинах соціальної гармонії й природної рівності на лоні ласкавої Натури:

"Oh ye! who, sunk in beds of down,
Feel not a want but what yourselves create,
Think, for a moment, on his wretched fate,
Whom friends and fortune quite disown!
Ill-satisfy'd keen nature's clamorous call,
Stretch'd on his straw, he lays himself to sleep;
While through the ragged roof and chinky wall,
Chill, o'er his slumbers, piles the drift heap!
Think on the dungeon's grim confine,
Where Guilt and poor Misfortune pine!
Guilt, erring man, relenting view,
But shall thy legal rage pursue
The wretch, already crushed low
By cruel Fortune's undeserved blow?
Affliction's sons are brothers in distress;
A brother to relieve, how exquisite the bliss!"
[Burns 1996, p. 97]⁵

І вкрай характерно, що цей похмурий і меланхолійний вірш раптом закінчується сповненим суто християнського пафосу ствердженням цінності людської доброти як відбитку образу Божого, що справляє сильне враження як художнє заперечення попередньої макабристики й дорівнює неочікуваній кінцівці в новелі (point):

I heard nae mair, for Chanticleer
Shook off the pouthery snaw,
And hail'd the morning with a cheer,
A cottage-rousing craw.

But deep this truth impress'd my mind -
Thro' all His works abroad,
The heart benevolent and kind
The most resembles God [Burns 1996, p. 97]⁶

Отож, аналізований вірш «з'єднав воедино природу та світ людських почуттів» [Колесников 1967, с. 158], що цілком типово для світогляду Бернза.

Висновки і перспектива подальших розвідок.

Таким чином, у «Зимовій ночі», при всій глибині співпереживання людині, відданих на поталу демонічним силам природи, відсутня сентиментальність. Адже сентименталісти вважали, що людина є продуктом природи і вільно розвивається виключно завдяки природному середовищу, у радісному злитті з яким вона знаходить внутрішню гармонію. Та у «Зимовій ночі» ні про які «вільний розвиток і гармонію», ні про яку насолоду від почуття належності до лона натури, немає й мови. Тут вирує потужна ворожість до людини, перед якою ліричний герой вірша малий і беззахисний. Зате це відповідає основним принципам естетики романтизму, який полюбляв стихії космічної розлюдненості й енергію руйнації, нерідко базуючи образ природи на естетичній категорії жахливого. Та й сентименталізм на теренах Альбіону протягом 1770-х років, як свідчать численні дослідники, занепадає

Це примушує також переглянути традиційне уявлення про художній світ Р. Бернза як царину гедонізму й беззастережної віри у «природні цінності» та майбутню перемогу народовладдя – щаслива й самодостатня людина не підриває свого життя тяжкою, надмірною працею й пошуком розради в пляшці, на що доля приречла, на жаль, великого сина Шотландії. Тим більш вражає те, що, чітко усвідомлюючи весь трагізм життя та вразливість людини, поет не втрачає надії на Божу ласку й перемогу світла над пільмою. І подальші дослідження можуть розгортатися у напрямку виявлення базових християнських засад і відповідних художніх вирішень у творчості поета.

ПРИМІТКИ

¹ Нещасні бідняки, де б не були ви,
Що терпите оцю негоду люту!
Як ваші голови бездомні, ваші
Запалі боки та діряві лахи
Від бурі захистять вас?

(Тут і далі – переклад В. Мисика).

² Всю ніч пурга шпилі хитала.
Спокійно в сховку праця спала.
З-під снігового покривала
Для себе хід,

³ Вслухаючись у хуртовину,
Я думав про сільську скотину,
Вівцю, що під таку годину
В полях бредє
І жметься до чужого тину,
І смерті жде.
Ти, пташко, зимним вітром гнана!
Минулася пора весняна!
Круг тебе буря невблаганна
Реве, свистить!
Де знайдеш місце, безталанна,
Перепочить?

⁴ "Ти, вітре, голосніше вий!
Лютіше жаль, морозе злий!
Сніги, заносьте стріхи хат!
Які не люті ви, але стократ
Людська жорстокіша злостивість,
Безжалісна, неси та мстивість,
Що — Бога хвалячи — несе на брата брат.
Зобач залізну руку гніт,
На честолюбство чорне глянь,
Що, наче лютих псів, у світ
Шле тьми смертей, незгод, страждань!
І, навіть серед мирних паш —
Той самий плач і стогін, та ж
Ледача розкіш у шаленій зграї
Рабів без совісті й стида,
Від лести п'яна, огляда
Свої маєтності безкраї.
А наймит? На своїй ріллі
Горбом підпер він їхню славу.
Неначе з іншої землі
Він створений і в руки злі
На рабство відданий, на глум і на розправу!

⁵ Ви, що спите під ковдрою м'якою,
Лише від примх страждаючи своїх,
Подумайте, подумайте про тих,
Хто зражений і друзями, й судьбою!
Голодні й стомлені вони
Лягають на соломі спати,
На них вода тече з холодної стіни,
В них віхола гуляє серед хати!
Подумайте про тих, що у глибу
В'язниць кленуть свою лиху судьбу!
На злочин згляньтесь і на зблуду!
Як нещасливого до суду
Ви кинете, кого здолів
Несправедливий долі гнів?
Сини нещастя — браття в світі цім.
Щасливий той, хто допоможе їм!"

⁶ Той спів завмер, бо Шантеклер,
Дзвінкий пробудник дому,
Гукнув, струсивши сніг із пер,
Вітання дню новому.

Та зрозумів я до кінця:
Людина щира й добра
Серед усіх творинь Творця —
Його найкращий образ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биткинова В. В. (2004). *Творчество Н. М. Карамзина 1780-х – сер. 1790-х годов: К проблеме преромантизма в русской литературе*: Дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. н.; 10.01.01. Саратов, 298 с.
2. Выстропова О. С. (2013). *Базисные индивидуально-авторские концепты в поэзии Роберта Бернса*: Автореф. на соиск. уч. степ. канд. филол. н.; 10.02.19. Волгоград, 20 с.
3. Дика Г. (2014). До обставин публікації першого українського перекладу балади Роберта Бернса // *Слово і час*. № 2. С. 77–85.

4. Елистратова А. А. (1957). *Роберт Бернс. Критико-биографический очерк*. Москва, 160 с.
5. Колесников Б. И. (1967). *Роберт Бернс: Очерк жизни и творчества*. Москва, 240 с.
6. Левин Ю. Д. (1982). Послеловие // Бернс Р. Стихотворения. Москва, с. 535-558.
7. Михайлов М. Л. (1958). «Кобзарь» Тараса Шевченко. Кòштом Платона Семерінка. СПб. 1860 года. В 8 д. л. 244 стр. (С портретом Шевченко) // *Михайлов М. Л. Сочинения: в 3 т. /* Общ. ред. Б. Козьмина. Москва, Т. 3, с. 105–124.
8. Морозов М. М. (1950). Роберт Бернс // *Роберт Бернс в переводах С. Маршака*. Москва, с. 3–25.
9. Огарев Н. П. (1988). О литературе и искусстве. Москва, 85 с.
10. Орлов С. А. (1943). Крестьянский вопрос в поэзии Бернса // *Ученые записки Куйбышевского гос. пед. и учит. ин-та им. В. В. Куйбышева*. Вып. 7. С. 381-393.
11. Ульянова М. А. (2007). Материализм и «освобождённая сексуальность» человека в техногенном мире // *Культура народов Причерноморья*. № 106. С. 117–118.
12. Четчко М. В. *Образы природы в поэзии Роберта Бернса*. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://library.wksu.kz/dmdocuments/%D0%9C.%D0%92.%20%D0%A7%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%BE++.pdf>.
13. Burns R. (1996). *Selected poems*. London, 224 p.
14. Currie J., dr. (1900). From «The Works of Robert Burns», 1800 // *Early Critical Reviews on Burns /* Ed. J. D. Ross. Glasgow and Edunburgh, p. 13-52.
15. Gleig G. (1812). *A Critique on the Poems of Robert Burns*. Edinburgh, 70 p.
16. Pittock M. G. (2002). H. Robert Burns and British Poetry // *Proceedings of the British Academy*. № 121. P. 191–211.
17. Robert Burns: A Man for All Seasons: the Natural World of Robert Burns (1996). / Ed. J. Young. S. L., 232 p.
18. Tholoniati Y. (2015). Robert Burns: Nature's Bard and Nature's Powers // *Nature, Human and Posthuman Dimensions in Scottish Literature & Arts (XVIII–XXI c.) /* Ed. Ph. Laplace. № 89. P. 75-92.

УДК 811.161.2:165.9

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-17-20

Інна Беркешчук
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: bercesinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4772-7480

ДЕМІНУТИВИ У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «ДІВА МЛИНИЦА»

Пропонована розвідка знайомить з демінутивними утвореннями у романі «Діва Млиниця». Такі утворення поділяємо на тематичні групи. Проаналізовані лише ті тематичні групи, які складаються з найбільшої кількості дериватів. Усі демінутиви утворені суфіксальним способом творення.

Ключові слова: експресивна лексика, демінутиви, тематичні групи, суфіксальний спосіб творення.

Inna Berkeshchuk. Diminutives in Volodymyr's Lys novel "The virgin of the Mlynshcha".

Substantives denoting persons or objects constitute a large and heterogeneous group of words. These are tokens that indicate the common names of people, their profession, external traits, personality traits, relationship to the place of residence, family relationships, etc. Combined with diminutive emotional suffixes, they form appreciative nouns that express a mostly positive attitude to what is being expressed.

When affectionate entities are referred to as small creatures, they have, in addition to shades of sympathy, affection, the value of objective diminution. They are considered in the semantic group of diminutive nouns. Therefore, emotional coloring in its purest form is possible only in the names of adults who are not intrinsically impaired

The purpose of scientific research is to analyze thematic groups of nouns with diminutive value in V. Lys's novel "The virgin of the Mlynshcha".

Denominational formations in the novel are divided into thematic groups: names of animals, names of household items, names of persons by family relations, names of persons by activity and social relation, names of objects of exterior and territorial structure, proper names, names of clothing, names plants, names of emotions and feelings of the person, names of monetary units, sacral tokens, names of parts of a body, names of foodstuffs, names of persons by nationality.

The main expressions of reduced-frugality in the novel "The virgin Mlynshcha" in the derivative units are suffixes.

The presence of a large number of destructive entities in the work indicates a positive outlook of the writer. The author also gave the heroes of the work positive traits, sometimes with elements of irony or humor, as evidenced by the analyzed deminitive formations.

Keywords: expressive vocabulary, deminitives, thematic groups, suffix method of creation.

Субстантиви, які позначають осіб чи предмети, становлять собою велику та неоднорідну групу слів. Це лексеми, які вказують на загальні назви людей, їх професію, зовнішні риси, особливості характеру, відношення до місця перебування, родинні взаємини тощо. Поєднуючись зі зменшено-емоційними суфіксами, вони утворюють оцінні іменники, що виражають здебільшого позитивне ставлення до висловлюваного.

Коли пестливі утворення називають малі за віком істоти, у них, крім відтінків симпатії, ласки, присутнє й значення об'єктивної зменшеності. Вони розглядаються в семантичній групі зменшено-пестливих іменників. Отже, емоційне забарвлення в його чистому вигляді можливе лише в назвах дорослих осіб, яким не властиве значення зменшеності [Валюх 2005, с. 113].

Мета наукового дослідження – проаналізувати тематичні групи іменників із зменшено-пестливим значенням у романі В.Лиса «Діва Млинища».

Демінутивні утворення у романі поділяємо на тематичні групи: назви тварин, назви предметів домашнього вжитку, назви осіб за родинними відношеннями, назви осіб за родом діяльності та суспільним відношенням, назви об'єктів екстер'єру та територіального устрою, власні назви, назви одягу, назви рослин, назви емоцій та відчуттів людини, назви грошових одиниць, сакральні лексеми, назви частин тіла, назви продуктів харчування, назви осіб за національністю.

У пропонованій розвідці розглянемо лише ті тематичні групи лексики, які репрезентовані найбільшою кількістю дериватів.

Тематична група назв тварин у творі письменника репрезентована 19 лексемами: *лошатко, лошичка, кобилка, комашка, коник, корівка, соколятка, голубок, свинка, тваринка, мишка, гусетко, корівчина, телятка, хом'ячок*. Також виділяємо зменшено-пестливі найменування частин тіла тварин: *крильця, пазурики, лапки*. Володимир Лис використовує демінутивні утворення, вказуючи читачам на вік та невеликий розмір тварин і частин їхнього тіла: *Утім, метелику, щоб змахнути крильцями, що зрушає світ, ще треба самому стати метеликом* [Лис 2016, с. 7]; *Петро закутав лошатко в якусь лахмітину й на руках (було геть легко) приніс додому* [Лис 2016, с. 12]; *Панас простяг руку, зловив на долоню маленьку холодну комашку* [Лис 2016, с. 38]; *Оно глянь, якого коника воне купили, яку корівку, плуга, поросет, одяжу* [Лис 2016, с. 103]; *Йому подобалося облікувати, скільки хто надоїв молока, записувати, як зростає вага в теляток, скільки дала приплоду та чи та свиноматка* [Лис 2016, с. 269].

Подібуємо в тексті зменшено-пестливі лексеми метафоричного значення: *Але офіцерик-метелик змахує крильцями. Поки що крильцями* [Лис 2016, с. 8]; *Ось і перший твій інтерес до життя, голубонько, – подумав Сашко* [Лис 2016, с. 311].

Звертаємо увагу назви тварин, які у метафоричній формі передають ставлення одних персонажів до інших і підкреслюють негативні риси героїв роману: *І як зайде той голубок, то як подасть хто голус, заgrimите далеко звідси, обіцяю, ви-те мене знайте* [Лис 2016, с. 171]; *Дуже приємно, – перекособочений чоловічок спробував посміхнутися, та усмішка була швидше схожа на оскал якогось звірка, може хом'ячка чи що* [Лис 2016, с. 273]. Письменник вводить в текст твору демінутиви, виражаючи через них ставлення головних героїв роману до домашніх улюбленців: *Погладив кобилку по загривку* [Лис 2016, с. 25].

Тематичну групу назв предметів домашнього вжитку репрезентовано лексемами: *ліхтарик, ланцюжок, хрестик, папірець, подаруночок, килимок, чемоданчик, ложечки, тарілочка, торбинка, чарочка, сумочки, футлярчики, сумочка-футлярчик, карта-картиночка*. Демінутивні утворення вказують на невеликий розмір речей: *Тремтячою рукою взяв папірець, розгорнув* [Лис 2016, с. 39]; *Не...не кепікуй...Я собі килимок купила...* [Лис 2016, с. 73]; *З мого чемоданчика візьми, візьми собі трошки здобичі* [Лис 2016, с. 156]; *Тож і віз у маленькій торбинці під сорочкою, яку постійно обмацував, фантастичну суму – мало не шість тисяч рублів, а ще три трохи поношені, куплені на барахолці сибірські кожухи* [Лис 2016, с. 249]; *Так було до того зимового дня, коли він побачив тих дівчат з дивними не то сумочками, не то футлярчиками в руках* [Лис 2016, с. 341]. Емоційно-оцінні слова цієї тематичної групи передають зневажливе ставлення одних героїв до інших: *Подаруночок рішили зробити...Ци вам ще й дитину утнути?* [Лис 2016, с. 52].

Натрапляємо в тексті на демінутивні утворення, які виступають частинами фразеологічних одиниць: *І думки виклав на тарілочку перед сином* [Лис 2016, с. 198]. Автор зменшено-пестливими формами слів підкреслює важливість предмета для людини: *На зупинці Назар заглянув у трубочку. Мапа. Карта. Карта-картиночка, те, що треба* [Лис 2016, с. 350].

Тематична група назв осіб за родинними відношеннями репрезентована 35 лексемами. Найбільша кількість слів цієї групи мають лексичне значення з відтінком люб'язних, теплих родинних стосунків.

У романі «Діва Млинища» подибуємо емоційно-оцінні лексеми, які повторюються декілька раз в одному реченні при голосіннях: *Таточку, таточку, таточку, таточку, ой, таточку* [Лис 2016, с. 145].

Низка демінутивних утворень аналізованої групи наділенні відтінком легкої іронії та зневаги: *Мрія не корсиканського вискочки, але сотень синків знаних французьких аристократів* [Лис 2016, с. 8]; *Добре було б, якби він узагалі зник, цей хлопчисько* [Лис 2016, с. 104]. Невелика кількість зменшено-пестливих слів мають значення позитивної чи негативної ознаки відповідно до контексту: *Боягузочка. Хто б міг подумати* [Лис 2016, с. 129]; *Зрозуміла – скільки б не дорікала собі, навіть невдячною свинкою чи й гірше не називала, а те ні вбік, ні назад ни поверне* [Лис 2016, с. 227]; *Було боязко, але втішала себе тим, що раз любить так неї, то мусить полюбити і неїну крихітку, кровиночку* [Лис 2016, с. 243]; *До нього дівчата й самі приходили – утю-тю, симпатюлька-хохальчик – та Захарко ховався од них вечорами в кімнаті рідгоспівського гуртожитку, коли інші чоловіки могли й до місцевих молодий приплітатися* [Лис 2016, с. 248].

У тематичну групу назв осіб за родом діяльності та суспільним відношенням об'єднуємо такі лексеми: *офіцерик, хазяюшка, графчик, князик, панночка, графинечка, інженерик, шинкарочка, бізнесменчики*. Демінутивні утворення вказують на юний вік та невеликий зріст героїв.

Трапляються в тексті і зменшено-пестливі звертання з відтінком прихильності та прохання: *Ни просити, хазяюшко, привітати вас у своїй хаті та поклонитися, - сказав Панас* [Лис 2016, с. 80]. Поодинокі емоційно-оцінні лексеми цієї групи передають значення люб'язного ставлення одних героїв до інших: *Виводила про те, як наливають срібну чарочку рідна мати, молодичка ще й шинкарочка* [Лис 2016, с. 291]. Звертаємо увагу на демінутивні утворення з і значенням невеликої значимості героїв: *Найбільше, як не дивно, отримав у колишніх корешів, з якими налітали на всяких там дрібних бізнесменчиків* [Лис 2016, с. 354].

Тематична група локальних назв налічує 30 лексем. З контексту роману «Діва Млинища» розуміємо, що демінутивні утворення мають лексичне значення маленького розміру, непомітності об'єктів з можливим комбінуванням різних тематичних груп слів: *Панас озирнувся і побачив, що за ним лісовою доріжкою йде жінка в білому* [Лис 2016, с. 21]; *Продали б лошака ці лошицю – це б трохи земельки прикупили* [Лис 2016, с. 25]; *До села рішив не наближатися, коло річечки-струмка, котра впадала в Мережку, звернув наліво і до села вже добирався через болото і лозняки* [Лис 2016, с. 28]; *Мовби не просто живе, а наживо вималюване невідомим малярем на тлі гір, дерев, що росли над річкою-потічком, сонця, яке наче тільки й для того й уставало, щоб подивитися на це священне дійство умивання, далі зачерпування руками, що тільки й визирали долонями й пальцями з-за довгих рукавів, води й пиття із маленького ніжнього човника, у якого склалися двоє рученят* [Лис 2016, с. 63].

Виділяємо емоційно-оцінні лексеми із коноативним значенням: *Марія з матір'ю жила в маленькій халупці, одній з найбідніших на їхньому кутку* [Лис 2016, с. 215]. Володимир Лис використовує демінутивні утворення зі метою поетизації прозового тексту: *Вона ж поводитися, мов нічого не трапилось, сиділа тільки в платті, бо ж кофтина була вимазана, весело сміялася та першою завела старовинну пісню про рекрута, котрого забирають ой до війська, в сторононьку, і на службу, й на війноньку* [Лис 2016, с. 291].

Найбільш репрезентованою у романі «Діва Млинища» є тематична група на позначення власних назв (імен людей). Загалом налічуємо 69 зменшено-пестливих одиниць. Звертаємо увагу на лексеми, які передають почуття закоханості між молодими людьми: *Засинаючи, Панас думав про свою Парасю, наймилішу у світі* [Лис 2016, с. 14]; *Він ще більше жартував, до дівчат підсікався – де словом, а де й руками, та давав зрозуміти Парасочці своїй, що так – гра, гра й більше нічого, а має особливі слова, особливу приязнь тільки до неї* [Лис 2016, с. 19]; *Пилицю, в мене все терпне, як подумаю, що без тебе зостануся* [Лис 2016, с. 42]; *У містечку наречена: любий Арику, тут неподалік у нас є ще літня дача, маленький, але симпатичний палацик неподалік чудового затишного озера, чи не бажав би поглянути* [Лис 2016, с. 112]; *За ці дні не раз питав Остап, як там Тетянка* [Лис 2016, с. 136]; *Правда, щира правда, Анничко моя* [Лис 2016, с. 163]; *Він справді був солдатом, старшиною і генералом, усім на світі, сам цілим світом, коханий Зенько, Зеньчик-бреньчик, як часом колись називала* [Лис 2016, с. 222]; *А сам соловейки з очей випускає, як на Олюню нашу подивиться* [Лис 2016, с. 289]; *І з того, як на весіллях чи хрестинах сільських називає «пан інженер» свою жінку тико не інакше, як Настунюю* [Лис 2016, с. 298]; *Я... Я звикла до тебе, Назарчику* [Лис 2016, с. 351].

Демінутивні утворення власних назв вказують на юний вік героїв: *Він знав дівчину, Парасочку його, ще маленьким дівчам, разом гралися, ходили до лісу разом з матерями по ягоди, часом стрічали ненароком на вулиці, разом в кумпанях ходили колядувати, а потому й на прадьонках почали бачитися* [Лис 2016, с. 38]; *Вона ж із Пилипом грається, хоть і коло Панасика нашого вериться* [Лис 2016, с. 23]; *Ба, та тож Павлик уроді Лепесів з другого кутка, аж із Чинбарів* [Лис 2016, с. 24]; *Молилася за Івана, і дочку Олюсю вчила молитися* [Лис 2016, с. 208]. *Потім стала розказувати вже Федорові, що найменшенька, Лесечка, то донька Юркова* [Лис 2016, с. 298]; *Колобком псиська назвала внучка Лізочка, щеням він справді був круглим, схожим на того казкового персонажа* [Лис 2016, с. 300].

Цікавим є випадок використання зменшено-пестливої форми імені людини з відтінком самолюбівання: *Я ни Парася, я Гапка, Гапочка, - дівчина приснула сміхом* [Лис 2016, с. 85].

Поодинокими є випадки введення в текст емоційно-оцінних лексем у формі прикладки: *Я, здається, Ганнусенька-Анниченько, у тебе закохався* [Лис 2016, с. 163]; *Гафієчка-Гапочка не образилася, тільки губи зробилися мовби ще більш спухлими, коли дядькові солдату подарувала с'яво своєї диво-усмішки* [Лис 2016, с. 87]; *А Мишко-Михась пішов до іншого хлопця* [Лис 2016, с. 303].

Виділяємо зменшено-пестливі форми власних назв, що передають тісні та приязні родинні відносини: *Треба набратися терпіння, - сказала собі графиня, - любя Лію, любя Неллі, любя Ліонеллічко перехворіла кіром, коклюшем, вітранкою, перехворіє й цією дивною хворобою* [Лис 2016, с. 104]; *Лідочці (як її мама називала, коли батька не було вдома) видавалося великим щастям просто посидіти, притулившись до тепло-го маминого боку, чи під маминим крилом, як вона казала, коли Марися пригортала дочку* [Лис 2016, с. 182]; *Що з тобою, Лідусю? Не захворіла? – Галина Калениківна* [Лис 2016, с. 183]; *Витирання Софійки також було повільним урочистим дійством, а ще більшим дійством-святом для обох ставало розчісування волосся, що виростало все пишнішим, і як казала Софійка-Сонечко, дуже пахло від поцілунків Тонечки* [Лис 2016, с. 219]; *Варочка з трепетом чекала дня чи вечора, коли муситиме розказати коханому про Валерочку* [Лис 2016, с. 243].

Автор використовує у творі зменшено-пестливі слова-прикладки, що вказують на рису характеру героїв: *Неллі-кішечка – так називав колись доньку тато Рафаель – готова була замуркати – улеслива* [Лис 2016, с. 116].

У тексті роману також віднаходимо демінутивні утворення з негативним значенням: *А поліціантові повідала, що вже десь зо тиждень Гаврилко не просихав, хвалився, що гроші йому неждано до кишені влетіли, а як упився, то кричав до матері, аби вона яму, що буцімто посеред хати з'явилася, лядою накрила, бо звідтам руки тягнуться, от-от задушуть* [Лис 2016, с. 136]; *Катьку-Катрусю в другу хату батьки випроводили* [Лис 2016, с. 202]; *Жах того, що накоїла, для Варочки-Варки наростав поступово* [Лис 2016, с. 259]; *Але було щось більше за ту ганьбу, що змусило його через два дні знову прийти на ту саму вулицю, вираховуючи, звідки могли дибуляти, швендяти Клемочка й Тамочка* [Лис 2016, с. 343]; *Каже: вперся старий – продасте тому пройдисвіту, Славику Чишуїніному, чи ще комусь, а то родова штука, хай ліпше зи мною в могилу леже* [Лис 2016, с. 348]. Емоційно-оцінні утворення підсилюють значення похвали: *Слова «Молодець, Лідочко!» вперше прозвучали, як щось неймовірне, як чарівна музика, відкриття дверей у світ, де після темно-сірого мороку раптом засяяло сонце* [Лис 2016, с. 182]. Виділяємо з тексту роману лексеми, які підсилюють значення співчуття: *Та бідна дома все одно дивилася на нього сумними вікнами-очима. Здалося – очима Мокриночки* [Лис 2016, с. 200].

Звертаємо увагу на демінутивні утворення збірних назв родини (прізвиська): *Прізвисько «Бадилінки» дав їм, як і багатьом давав, той же Іван Бройчик* [Лис 2016, с. 214].

Крім імен людей віднаходимо у тексті роману зменшено-пестливі форми власних назв домашніх улюбленців: *Тільки кіт їхній, Мурзюня, поглянув, упізнав, радо нявкнув, став об ногу тертися* [Лис 2016, с. 231]. Відтінок прохання підсилюють такі емоційно-оцінні лексеми: *Федорочко, я ни про таку поміч, – сказала Настя. – Оддай міні його назувсім, за чоловіка* [Лис 2016, с. 286].

У романі «Діва Млинища» яскраво простежується особливість творчого письма Володимира Лиса – насиченість тексту парадигмами власних назв, складовими частинами яких є демінутивні утворення: *А от Парасці, Парасі, Парасочці, Парочці – чом би й не? [Лис 2016, с. 15]; Доброго дня чи вечора, моя кохана Тонечко, моя Тонюсінька і ріднюсенька [Лис 2016, с. 222]; Ну й ті очі й слова привели до дівчини, котра, чи не останньою у селі, мала тепер призабуте, а, як подумати, красиве ім'я – Мокрина, Мокриночка* [Лис 2016, с. 197] та ін.

Основними виразниками зменшеності-пестливості у романі «Діва Млинища» в похідних одиницях є суфікси.

Наявність у творі великої кількості демінутивних утворень свідчить про позитивний світогляд письменника. Героїв твору автор також наділив позитивними рисами, подекуди з елементами іронії чи гумору, про що свідчать проаналізовані демінутивні утворення.

Аналіз решти груп експресивної лексики твору Володимира Лиса «Діва Млинища» буде здійснений у наступних публікаціях.

Список використаної літератури

1. Валух, З.О. (2005). *Словотвірна парадигматика іменника в українській мові*. Київ – Полтава, 356 с.
2. Лис, В.С. (2016). *Діва Млинища*. Харків, 364 с.
3. Стадній А. С. (2010). Психолінгвістичний аспект емоційно-оцінної лексики [В] *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*, Т. 18, Вип. 16, С. 321-325.

Ніна Бернадська
доктор філологічних наук, професор кафедри історії української
літератури, теорії літератури і літературної творчості
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: nbernadska@gmail.com
Orcid.org/0000-0001-9217-2229

ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА СПАДЩИНА Д.ЧИЖЕВСЬКОГО: НОВІ ШТРИХИ

Анотація. У статті з'ясовано основні положення маловідомих праць Д.Чижевського, опублікованих у нью-йоркському «Новому журналі» у 60-х роках ХХ ст., – «Про поезію російського футуризму» та «Що таке реалізм?». Головну увагу зосереджено на методології та методиці дослідження відомим славістом конкретики великих стилів (літературних напрямів і течій), який у першу чергу звертає увагу на їх формально-змістові ознаки, акцентуючи на мовних особливостях, на запозиченні попереднього літературного досвіду й водночас відштовхуванні від нього.

Ключові слова: Д.Чижевський, футуризм, реалізм, російська література.

Summary. *Nina Bernadska. Theoretical and literary heritage of D. Chizhevsky: new details*

Summary. The article is devoted to clarification of the basic provisions of little-known articles by D. Chizhevsky and their correlation with the general methodical instructions of the scientist. These are the studies "About the poetry of Russian futurism" and "What is realism?". They were published in New York's New Magazine, a quarterly magazine of Russian foreign countries, in the 1960s. The articles have characterized two artistic directions with their orientation on the formal aspect of creativity in the great historical and literary material. The scientist notes such innovative features of futurism as enriching the dictionary, including its filling with neologisms, originality of rhyme, rhythm, stylistics and syntax, as well as "animation" of the whole world (meaningful feature of futurism). Describing realism, this is the most unexplained concept today, and D. Chizhevsky notes his main feature - the metonymy of the image of the environment, the spiritual world of man, the past of heroes as the main means of creating credibility. The researcher defines the criteria of a realistic novel: the obligatory decision by the writer of the question of the cause of this or that character; motivation as a means of plausibility. He denies defining the essence of this literary trend on a particular subject, usually socio-political, which cannot be called a "constructive" feature of a realistic work. If the question of realism, its essence, aesthetic program, chronological boundaries still remains open today, it is indisputable that D. Chizhevsky is one of the first to pay attention to the debatability of this problem. Therefore, the scientist seeks regularities in the development of the literary process, first of all - the interrelations and repulsions inherent in the previous and subsequent periods, in particular in the aspect of language practices, their actualization by the aesthetic requests of the new (next) literary age. Exploring the essence of futurism and realism, D. Chizhevsky adds new touches to the invented "pendulum". Considering its movement, the researcher not only futurism as a modern direction, but also realism fits into the great styles, oriented on the form. D. Chizhevsky's publications on the pages of New York's "New Magazine" show that he does not change his basic methodological rules - first, to study literary phenomena as aesthetic phenomena, and secondly, to use a large array of historical literature to solve a specific theoretical problem facts, applying a set of methods (formal, comparative, phenomenological).

Key words: D. Chizhevsky, Futurism, Realism, Russian Literature.

Постановка проблеми. Як відомо, наукова спадщина Д.Чижевського – «останнього універсального славіста», як називали вченого в зрілі роки його життя, – налічує понад 900 праць, в основному з історії літератури. Водночас важливим складником доробку цього дослідника є теоретичні міркування та узагальнення, які залишаються актуальними і сьогодні, бо додають нові штрихи до проблеми, за його ж означенням, великих стилів (літературних напрямів і течій – ці поняття учений не розрізняє).

Актуальність дослідження. Як справедливо зауважила ще у 1999 році Н.Над'ярних, напрацювання Д.Чижевського – це «багатоструктурний, багатомовний організм із поліваріантністю методики, колосальною часовою і просторовою дослідницькою протяжністю» [2, 68], для вивчення якого зроблено лише перші кроки. Проте сьогодні до наукового коментування різних аспектів літературознавчої спадщини вченого зі світовим ім'ям уже звернулися М. Наєнко, Н. Над'ярних, Н. Шляхова, І. Заярна, С. Квіт, Н. Костенко, Т. Бовсунівська, М. Корпанюк та інші. Незважаючи на це, малодослідженими є публікації Д.Чижевського в нью-йоркському «Новому журналі» («New Review»). Вони можуть доповнити наші уявлення про дослідницький талант ученого, а також увиразнити його методологію і методику вивчення літературних явищ.

Мета дослідження. Інтерпретувати у контексті наукових пошуків Д.Чижевського його публікації на сторінках «Нового журналу». Нагадаємо, це щоквартальний літературно-публіцистичний часопис російського зарубіжжя, який виходить з 1942 року в Нью-Йорку російською мовою. У ньому протягом 60-х років Д.Чижевським надруковано кілька статей як історико-літературного, так і теоретичного плану, а також численні рецензії, полемічні замітки, уточнення, коментарі.

Об'єктом дослідження є науковий доробок Д.Чижевського першої половини ХХ ст. **Предмет** дослідження – з'ясування основних теоретичних положень праць і їх кореляція із загальнометодологічною настановою Д.Чижевського.

Матеріал дослідження. У статті використано публікації Д.Чижевського в нью-йоркському «Новому журналі» «Про поезію російського футуризму» (1963) та «Що таке реалізм?» (1964).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, однією із пріоритетних галузей наукових досліджень Д.Чижевського – визнаного новатора в європейському літературознавстві – є вивчення великих стилів. Помітний посилений інтерес науковця до такої авангардної літературної течії, як футуризм. Якщо про футуризм лише згадується у «Порівняльній історії слов'янських літератур» цього автора [5, 236], то досить детально ця проблема аналізується у низці праць – німецькомовній монографії 1963 р. «Спадщина російського футуризму», укладеній збірці віршів «Ранні футуристи» (випуск 7 Гейдельберзьких слов'янських текстів, Вісбаден, 1963), німецькомовній статті «Російський футуризм і поетична мова», опублікованій у 1972 р. Остання праця «народилася» з розвідки 1963 р. – російськомовної статті «Про поезію російського футуризму». Д.Чижевський стверджує думку, що сутність футуризму визначає форма, тому вчений найбільше зосереджується на питаннях мови. Ця проблема розглядається ним крізь призму естетичних запитів доби, а саме – «незавершеності символізму», який, задекларувавши високі вимоги до поезії, після 1905 року демонструє свою вичерпаність (скажімо, О.Блок заявляє про «кінець символізму»). Водночас методика і методологія дослідження Д.Чижевського виявляється у тому, що для нього дуже важливим моментом у вивченні літературного процесу є пошук закономірностей його розвитку, найперше – тих взаємозв'язків і взаємовідштовхувань, які характерні для попереднього і наступного літературного періодів. Цю думку вчений виражає афористично: «Великі поети – щастя, але й нещастя для літератури» [4, 136]. І розшифровує її: «Нещастя, яке вони приносять, – у тому величезному, непоборному впливі, котрий вони здійснюють на наступні покоління поетів. Поетична мова другої половини 19-го століття виявилася саме під таким непоборним впливом мови Пушкіна і Лермонтова» [4, 136]. Зазначають подібного впливу і символісти, скажімо, рядки О.Блока

Медлительною чредой нисходит день осенний,

Медлительно кружится желтый лист...

– це варіації пушкінських елегій 1817 року («К.***») і 1816 року («Осеннее утро»), вважає дослідник [4, 137]. Проте символісти, відштовхуючись від традиції, «актуалізують» старі слова, знаходячи незвичайні метафори (поет – «палач», «вольный ветер»), відкривають звукові можливості слова. Як вдалий приклад ефонії, наводяться відомі рядки Бальмонта («Вечер. Взморье. Вздохи ветра. / Величавый возглас волн. / Близко буря. В берег бьется / Чуждый чарам черный челн»), однак Д.Чижевський переконаний, що несподіване оновлення всього словесного матеріалу в цій строфі відчувається тими, хто знає «Парус» М.Лермонтова. Представники ж символістів другого покоління (О.Блок, А.Белый), уважає вчений, використовують ще більшу кількість нових, незвичайних і навіть «дивних» образів і метафор. Так, Сергій Маковський, автор монографії «На Парнасе Серебряного века» (Мюнхен, 1962), виписав дві сотні рядків О.Блока, цього «попутника символізму», і ствердив думку, що «Блок писав **поганою** російською мовою». Д.Чижевський виявляє солідарність з німецьким дослідником, вважаючи, що «...»печаль» не може проходити «тихой чередой» та ще й в «пристальном и тихом взоре... девушек», «волна возвратного прилива» не може «мечты, виденья, думы» «бросать в бархатную ночь» тощо» [4, 138]. Отже, якщо символісти розпочали оновлення поетичної мови, актуалізацію художнього слова, то футуристи, хоч і заперечували традицію, творчо продовжують досягнення попередників. Відтак свою надмету Д.Чижевський бачить у тому, щоб довести думку: футуристи – не чужорідне тіло в російській літературі, їх діяльність – «не зрив літературної традиції» [4, 139].

Учений дотепно аналізує той комплекс метафор, який репрезентує розуміння поетичної творчості в окремий період літературного процесу: у ХVІІІ ст. поет ««пел“ і грав на “несуществующей “лире”»; в епоху О. Пушкіна поезія – просто «звуки»; у 50-і рр. ХІХ ст. – це «думь», «мечты». У символістів поет – «лебідь» або «соловей». Футуристи ж ««кричат“, “вопят“ і навіть “ревут“, “рычат“...» [4, 141]. Як зазначає Д. Чижевський, В. Маяковський перетворюється на собаку: «я стал на четвереньки и залаял: гав! гав! гав!». Отже, підсумовує вчений, якщо символісти створюють «солодкоголосу» мову, то футуристи – жорстку, терпку, грубу. Однак «грубість» – не новина в російській поезії. Наприклад, подібні вирази спостерігаються в героїко-комічних поемах ХVІІІ ст. («Елисей» В. Майкова), у віршах В. Пушкіна, О. Толстого, В. Соловйова, не

призначених для публікації. З іншого боку, «жорсткість» мови притаманна вже творам В'ячеслава Іванова, К. Случевського з тією лише різницею, що «грубість» і «жорсткість» мови футуристів – «умисне “скандалізування” читача» [4, 142].

Одну з новаторських рис футуристів Д.Чижевський справедливо вважає в збагаченні словника поета, зокрема в його наповненні неологізмами. Проте і цей процес дуже давній і його витoki сягають поезії С. Поллоцького, творів романтиків, зокрема Є. Боратинського («безвеселье», «лелеятель», «прохладовойный») і М. Язикова («вертокрылый», «разобманутый», «водобег»), а також О. Пушкіна, О. Герцена, М. Лєскова, не говорячи про символістів: наприклад, у романах А. Белого зустрічається більше двох тисяч неологізмів, а поема «Первое свидание» рясніє неологізмами-іменниками («белопокров», «миголет»), прикметниками («перемокревший снег», «свинорылый», «мгловый»), дієсловами («овьюжить», «голубоглазить», «биноклить»).

Досить детально Д.Чижевський аналізує шляхи словотворчості футуристів, серед яких найбільш продуктивними, на його думку, є такі: новоутворення від відомих коренів (у В.Маяковського: «о-без-ноч-ить», «в-штопор-ить»); використання народної мови, діалектів, жаргону (у В.Маяковського: «свинячий», «трамвайский», «декабрь» замість «декабрьский»); дитячої мови (О.Гуро, вірш «Слова любви и тепла»: «котик-пушатик, пушончик, беловатик, кошуратик»); інших слов'янських мов (С. Бобров і М.Асєєв використовують українськи – очерет, черногуз; І.Северянін – звуки «э» і «ф», невласливі для російської мови); створення абсолютно нових слів («заумного языка»). Проте Д.Чижевський полемічно зазначає: «Але реальне існування “зауми” могло мати лише два зрозумілих осмислених змісти: заяву “заумного” поета, що він бажає висловити щось «невисловлюване», й – інколи – збагачення музичного **звучання** вірша чи прози» [4, 153]. Однак і «абсолютна словотворчість» – явище не нове, її витoki Д.Чижевський справедливо вбачає, наприклад, у творах англійського письменника-сатирика Дж.Свіфта (скажімо, його слово «ліліпути» на позначення фантастичного народу набуло світового поширення).

Аналізує учений і особливості віршування футуристів, відзначаючи нові й несподівані рими: у В. Маяковського рими на неймовірно найменування нових радянських закладів («МЮД», «ГУМ», «О.Д.В.Ф.» тощо); рими Б. Лівшиця на «вчені» слова («рябо::Рэмбо», «пожар::тиар»); рими І.Северяніна на іноземні слова або слова, які звучать по-іноземному.

Також футуристи сміливо використовують «початкову риму» – співзвуччя на початку рядків, захоплюються «раковими» рядками, проголошуючи це своїм художнім відкриттям. Д.Чижевський заперечує і цю тезу, і тезу про відміну прийменників як новаторську, оскільки подібна новизна – своєрідний архаїзм, відомий з XI-XII ст., коли говорили «иде Киеву» замість «шел в Киев» [4, 165].

Промовистим є той факт, що лише один з восьми розділів розвідки Д.Чижевського присвячений з'ясуванню змісту творів російських футуристів, але він, цей зміст, аналізується хоч і ґрунтовно, але дещо конспективно порівняно з розглядом формального аспекту їхньої творчості. Так, вони намагаються вибудувати слов'янську міфологію (образ Перуна у В. Хлебнікова й М. Асєєва), використовують фантастично-історичні мотиви (козацька Україна в М.Асєєва), а головне – постійно відштовхуються від спокійного, розважливого побуту, водночас поетично-утопічно сприймаючи революцію (жовтневий переворот. – Н.Б.). Як ілюстрацію останньої тези Д.Чижевський цитує рядки В.Маяковського, написані в 1923 р.:

...выбрать день
самый синий,
и чтоб на улицах
улыбающиеся милиционеры
всем
в этот день
раздавали апельсины.

Д. Чижевський коментує цю строфу так: «Але що апельсини, тоді хліба не було!» [4, 159].

Найсуттєвішою ж змістовою домінантою футуристів учений вважає «якесь внутрішнє єднання людини і природи, живого й неживого в світі» [4, 159-160]. Проте якщо метафоричне зближення живої і неживої природи і М. Гоголь, й інші представники «натуральної школи» використовували з метою «виявлення **нікчемності** цього світу і його людських представників» [4, 160], то футуристи не принижують людину і культуру, а, навпаки, «оживляють» увесь світ (у В.Маяковського – «угрюмый дождь скосил глаза...»; у В. Хлебнікова – «осенняя дума грачей...»; у раннього Б. Пастернака – «снег напоминает»). Д. Чижевський робить висновок: «...приклади персоніфікації знайдемо щедротно в багатьох поетів минулого. Але футуристи з якоюсь наполегливою наївністю безперервно повторюють про “живі” предмети, бачать то “скачущие буквы”, то “сладострастный фонарь” і чують у ревінні заводських сирен чи свистках пароплавів **голоси** “любви и похоти” чи “**песни** стального соловья”. Але сам поет ніби “расчеловечен” і є лише мовленнєвим

органом, голосом людства чи правильніше природи чи навіть усього космосу... І це не зовсім нове і звучить, як відлуння філософії мистецтва Шеллінга, більшості футуристів, звичайно, невідомої» [4, 161].

Якщо В.Шкловський у 1916 р. в статті «Заумный язык и поэзия» лише захищає футуристську теорію «слова як такого», то через кілька десятиліть, коли цей художній напрям зайняв належне йому місце в літературно-історичній ієрархії, Д.Чижевський одним із перших стверджує, що футуристи по-новому і сміливо використовують можливості синтаксису, стилістичні можливості мови, закони словотворення, ритм, риму. Водночас він переконаний у відносній новизні цих прийомів, говорить про їх актуалізацію на новому етапі літературного розвитку, зумовлену новим світовідчуттям й естетичними запитами доби. Експерименти футуристів, безперечно, стали могутнім стимулом для розвитку художньої мови. Значення розвідки Д.Чижевського підтверджується словами сучасного вченого: «Мова творів російського футуризму сьогодні недостатньо досліджена. Це пов'язано з тим, що твори футуристів довгий час не видавались і згадувались лише як негативний приклад» [1, 134].

Водночас Д. Чижевський робить кілька прогностичних висновків, наприклад, про те, що «... історія літератури у майбутньому буде розглядати “модерністські” течії російської літератури від 1895 до 1917 чи навіть до 1925 року як щось ціле» [4, 140], про «відновлення» в історичній перспективі «репутацій» Д.Бурлюка, С.Боброва, ранніх періодів творчості М.Асеєва, І.Северяніна [4, 167].

Якщо дикусії про реалізм у вітчизняному літературознавстві розпочалися на межі 80–90-х рр. ХХ ст., то проблемну статтю «Що таке реалізм?» Д.Чижевський опублікував ще в 1964 році на сторінках нью-йоркського «Нового журналу».

У ній учений виходить з того, що реалізм в теорії та історії літератури є одним із найбільш нез'ясованих понять. Він стверджує, що часто реалізмом називають будь-яку «хорошу літературу», відтак реалістами вважають Шекспіра, Мольєра, Бокаччо й навіть давньогрецьких трагіків і Гомера. Це є помилковим твердженням так само, як і визначення сутності цього літературного напрямку за певною тематикою, як правило, соціально-політичною, що не можна назвати «конструктивною» ознакою реалістичного твору. Логіка думки у Д.Чижевського така: справді, з одного боку, письменник, уводячи в літературу нову тему, як, наприклад, І. Панаєв уперше в російській літературі зображує жінок легкої поведінки, проте лише розширює її (літератури) сферу, але реалізму в цій тематиці немає. З іншого боку, навіть автори утопічних, фантастичних творів, зображуючи інші світи і їхніх представників, не можуть вийти поза евклідов простір.

Тому закономірно виникає питання: що ж таке дійсність і як її розуміють реалісти? Частина письменників, які сповідують матеріалістичний світогляд, вважають, що всі світові процеси перебувають у русі в одній і тій же площині буття: причини і наслідки пов'язуються у безкінечний одноплосинний ланцюг. Але саме уявлення про одноплосинність буття не поділяють якраз найзначніші представники російського реалізму: для Ф. Достоевського, Л. Толстого, М.Лескова цей щоденний, звичайний, одноплосинний світ пов'язаний з певними вищими сферами і без них неможливий, тобто до дійсності для них належать й інші світи, про які знає мораль і релігія. «Усі ці три найбільш яскраві представники російського реалізму знали дуже багато і про ті глибини душевного життя, і про ті душевні стани, які стоять поза «нормальною» щоденною психікою людини, але можуть втручатися в неї, її руйнуючи чи перебудовуючи в основі. І це знання так само, як і релігійна віра, нічого спільного не має з тим уявленням про сутність людини, яке було в реалістів типу Решетнікова чи Слепцова...» [7, 134]. Подібне можна сказати і про Тургенєва, герої якого живуть під знаком «неминучої долі».

Отже, якщо зміст творів не визначає сутності реалізму, то треба звернутись до їх форми, зокрема мовних особливостей. Д.Чижевський нагадує про відомі здавна в літературі два шляхи словесного зображення. Перший із них – метафоричний, який дозволяє змальовувати різні площини людського буття. Для ілюстрації цієї думки вчений наводить приклади з творів М. Гоголя, у яких зустрічається герой зростом в «арку генерального штаба» (тобто в чотири поверхи); у кишнях гоголівських персонажів можна вмістити кавун, магазин із товарами; їх штани мають ширину Чорного моря. Все це переходить в інші сфери, хоча б і кількісні, справедливо зазначає вчений. Тому метафоричне зображення для реалізму, як пише Д.Чижевський, несимпатичне. Натомість використовується інший шлях – метонімічний, коли увага письменника зосереджується на сусідніх у просторі і часі предметах. Наприклад, М. Гоголь вважає характерним для Чічікова не тільки його психологічний розвиток, але й зміст дорожньої скриньки; для Ноздрьова – облаштування маєтку, починаючи від няньки його дітей і до зіпсованої шарманки, яку б він хотів продати Чічікову.

Принциповість і важливість цього постулату для вченого настільки важлива, що в іншій розвідці, присвяченій М.Гоголю, зокрема спростуванню думки про належність його творчості до реалістичного напрямку, Д. Чижевський підкреслює: «Характеризуючи л і т е р а т у р н у течію, якою є літературний «реалізм», варто виходити з критеріїв л і т е р а т у р н и х. Основним у новому літературному стилі є використання нових літературних засобів і прийомів чи інше взаємовідношення старих. І в реалістів наявна нова літера-

турна риса: місце метафоричних і гіперболічних прийомів романтики в реалізмі займають прийоми метонімічності» [3, 223].

Коли Д. Чижевський стверджує – своєрідність реалізму саме в тому, що він чи не вперше в подібних розмірах намагається визволитись від метафоричного способу зображення і віддає рішучу перевагу метонімічним засобам, то вчений відштовхується від думки Р. Якобсона, висловленої у статті «Про художній реалізм», яка була надрукована в 1921 р. в одному з чеських часописів, а в 1927 р. з'явилася українською мовою в журналі «ВАПЛІТЕ». Р. Якобсон вважає одним із прийомів характеристики реалізму – прийом аналізу за допомогою несуттєвої ознаки, а саме: ущільнення оповіді образами, притягненими за суміжністю, тобто шляхом від власне терміна до метонімії і синекдохи. Свою гіпотезу дослідник умотивовує таким чином: «Це “ущільнення” здійснюється наперекір інтризі або ж зовсім відміння інтригу. Візьмемо грубий приклад: два літературних самовбивства – бідної Лізи й Анни Кареніної. Малюючи самовбивство Анни, Толстой пише, головним чином, про її сумочку. Ця несуттєва ознака Карамзіну видалась би безглуздою, хоча порівняно з авантюрним романом XVIII століття оповідь Карамзіна – теж ланцюг несуттєвих ознак. Якщо в авантюрному романі XVIII століття герой зустрічав перехожого, то саме того, котрий потрібний йому чи принаймні інтризі. А в Гоголя, чи Толстого, чи Достоевського герой обов'язково зустріне спочатку перехожого непотрібного, зайвого з погляду фабули, і почне з ним розмову, з якої для фабули нічого не виникне» [9, 391].

Д. Чижевський доповнює та уточнює цю думку. Так, реалісти зображують і середовище, й духовний світ людини через метонімічне змалювання найнепомітніших дрібниць, умов життя, минулого героїв, чим створюють враження правдоподібності, тобто ілюзію відповідності дійсності.

Саме під таким кутом зору Д. Чижевський розглядає російський реалістичний роман, представлений іменами Л. Толстого, Ф. Достоевського, І. Гончарова. Ці автори розширюють русло оповіді у згаданому жанрі метонімічною характеристикою героя, розвитком його людської вдачі, тоді як І. Тургеневу подібне вдається не вповні.

Критерії реалістичного роману, за Д. Чижевським, такі. Це, по-перше, обов'язкове вирішення письменником питання про причину виникнення того чи іншого характеру. Виняток тут – романістика Ф. Достоевського з її «подвійною причинністю»: «...крім пояснень характеру і дій героїв причинами цього світу, ці ж риси і події пояснюються (вірніше, осмислюються; причини “цього світу” дуже часто безглузді!), вступаючи в зв'язки і відношення “світів інших”» [7, 143-144]. По-друге, це мотивація як засіб правдоподібності. Цю думку Д. Чижевський пояснює так: «Стара літературна традиція (починаючи вже з романів античності) дозволяла письменнику поводитись зі своїми героями, як з шаховими фігурами, переставляючи їх на шаховій дошці довільно (і в цій довільності могли бути прекрасні шахові ходи). Саме за недостатність мотивування Лев Толстой зненавидів Шекспіра. Письменник-реаліст добре знає родовід свого героя, знає план його квартири і міста, в якому відбувається дія. Ззовні вриваються, звичайно, несподівані і випадкові події (їх особливо любить Лесков), але і вони служать мотивами дій героїв і допомагають розкрити їх характер» [7, 144].

Якщо питання про реалізм, його сутність, естетичну програму, хронологічні межі і сьогодні залишається відкритим, то безперечним є той факт, що Д. Чижевський одним із перших звертає увагу на дискусійність цієї проблеми («Визначення реалізму: “зображення дійсності, якою вона є насправді” не тільки не ясне, але й є абсолютно недопустимою тавтологією»; «“Реалізм” в теорії та історії літератури є одним із найбільш неясних понять» [7; 133,131] Більше того, він об'єктивно і розважливо розмірковує над сутністю цього великого стилю і, найперше, – позбувається зайвої пафосності в його оцінці: реалізм – не вершина розвитку літератури, а черговий минулий етап, на зміну якому приходять символізм, футуризм, акмеїзм, імажинізм [7, 131].

Крім того, у фразі вченого про те, що, за винятком творів Ф. Достоевського й Л. Толстого, в реалістичному романі “важливим є не зміст дії, а її причина”» [7, 144], явно звучить іронія. Ще більшим сарказмом сповнені рядки зі статті «Невідомий Гоголь»: «Може, єдиним послідовним реалістом серед героїв Гоголя виявиться попечитель благоугодних закладів, Артемій Пилипович Земляніка, який на геніальну метафору Хлестакова “совершенная свинья в ермолке” досить реалістично заперечує: “Где же свинья в ермолке?”» [3, 229]. У них – неприхована полеміка з тими, хто ототожнює дійсність і її відображення в літературі, хто спрощує закони мистецтва, зокрема закон умовності в ньому.

Не поділяє думки Д. Чижевського про зміну основного принципу поетики в реалізмі І. Фізер: «Чи, наприклад, у творчості реалістів, Нечуя-Левицького або Панаса Мирного, стиль яких переважно метонімічний, немає метафор, себто немає елементів романтизму? А що ж тоді є “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” як не субстантивна метафора? Та і взагалі, чи може бути мова без метафор? ...За наявністю в ньому (реалізмі. – Н.Б.) метафор він теж і романтичний» [8, 12-13]. Зауважимо: Д. Чижевський не такий категоричний, як бачить його І. Фізер. Навпаки, він, проводячи паралель між цими двома напрямками, вважає реалізм більш заземленим, переважно позбавленим інтересу до метафізичних проблем і водночас зацентрованим

на розширенні сфери зображення, а романтизм – духовно напруженим, хоч і схильним до безформності. І як підсумок – рядки Д. Чижевського з англomовної праці: реалізм, навіть не усвідомлюючи цього, живився спадщиною романтизму [10, 92].

Висновки. Публікації Д. Чижевського на сторінках нью-йоркського «Нового журналу» засвідчують, що він не зраджував своїм основним методологічним правилам – по-перше, досліджувати літературні явища як естетичні феномени, по-друге, для вирішення конкретного теоретичного завдання використовувати великий масив історико-літературних фактів. Вчений застосовує сукупність методів (формалістичний, порівняльний, феноменологічний), щоб ще раз з'ясувати сутність досліджуваної проблеми великого стилю, зокрема футуризму та реалізму, тим самим вписуючи їх у винайдений ним же «маятник». Проте якщо враховувати рух «маятника», то Д. Чижевський не лише футуризм, а й реалізм вписує до стилів, орієнтованих на форму. Праця вченого на матеріалі російської літератури вигідно відрізняється своїми теоретичними висновками від опублікованої його ж розвідки «Реалізм в українській літературі» [6], а також засвідчує бажання вченого з'ясувати специфіку реалізму взагалі, що і сьогодні залишається предметом наукового осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Масленников, Д. (2000). Словарь окказиональной лексики футуризма. Уфа: [б.и.], 140 с.
2. Надъярных, Н. (1999). Возможность, равнозначная необходимости (К изучению литературоведческого наследия Д. Чижевского). *Вопросы литературы*. № 11–12. С. 66–97.
3. Чижевский, Д.И. (1995) Неизвестный Гоголь. *Гоголь: материалы и исследования Москва: Наследие*. С. 199–229. Ця стаття передрукована з «Нового журналу» за 1951 рік, книга 27.
4. Чижевский, Дмитрий. (1963). О поэзии русского футуризма. *Новый журнал. Нью-Йорк. Кн. 73*. С. 132–169.
5. Чижевський, Д. (2005). Порівняльна історія слов'янських літератур: у 2-х кн. Київ: Видавничий центр «Академія», 287 с.
6. Чижевський, Дмитро. (1999). Реалізм в українській літературі. Київ: Видавничий центр «Просвіта». 118с.
7. Чижевский, Дмитрий. (1964). Что такое реализм? *Новый журнал*. Кн. 75. С. 131–147.
8. Фізер, Іван. (1996). Редуктивна модель «Історії української літератури» Дмитра Чижевського. *Третій Міжнародний конгрес українців 26–29 серпня 1996 р. Літературознавство*. Київ: Обереги. С. 10–23.
9. Якобсон, Р. (1987). О художественном реализме. *Якобсон Р. Работы по поэтике*. Москва: Прогресс. С. 387–392.
10. Cizevsky, Dmitry. (1952). *Outline of Comparative Slavic Literatures*. Boston, Massachusetts.

УДК 81'26

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-26-31

Світлана Биби́к

*доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН України (Київ, Україна)
e-mail: sbybyk2016@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>*

ПРАГМАТИЧНИЙ ЗМІСТ ЛІТЕРАТУРНО-МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОВСЯКДЕННІ СОЦІУМУ: ЕТНО-, ДЕРЖАВОТВІРНІ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ФУНКЦІЇ

У статті запропоновано диференціацію прагматичних функцій літературно-мовної діяльності. Визначено обсяг етно-, державотвірних та культурно-освітніх функцій української літературної мови. Подано кілька визначень поняття «літературна мова» залежно від етапів розвитку загального мовознавства, обсягів функцій і сфер поширення, застосування, які враховують дослідники.

Ключові слова: літературна мова, функція мови, теорія літературної мови, лінгводидактика, культура повсякдення.

Svitlana Bybyk. The pragmatic content of literature and language activities in everyday society: ethnic, state form and cultural and educational functions

The article proposes differentiation of pragmatic functions of literary and linguistic activity. The volume of ethnic, state creation and cultural and educational functions of the Ukrainian literary language has been determined. Several definitions of the term "literary language" are presented depending on the stages of development of general linguistics and the scope of functions that researchers take into account.

The aim of the study. To outline the limits of the concept of "literary language", to substantiate the multifunctional character of Ukrainian literary language, approaches to its stratification.

The source base consisted of theoretical, theoretical and practical works on the theory of literary languages, linguistics, sociolinguistics, general linguistics, psycholinguistics.

Methods of research are defined by a theoretical approach, which is related to the application of the method of definition, observation, structuring, analytical methods of analysis of phenomena of literary linguistic activity, generalization.

The main results of the study are related to the statement that literary language is a multifunctional social and communicative tool of the nation that has specific features in different spheres of everyday life (state, economic, social, cultural, in particular educational). The pragmatic functions of a literary language are defined by its ethnic basis, the functions of forming a linguistic personality, the transmission of traditions of communication culture in the family, in official situations, the task of uniting the speakers of a particular nation regardless of the territory of residence, the formation of state structures and ensuring their functioning, ensuring access for all national citizens. States to the cultural heritage and to multi-level educational services.

Conclusions. Literary language is a specially created, generally understood, cultivated tool for the production, dissemination and transformation of human knowledge of the world, education of the individual, knowledge of the world, of man himself, of the creation and consolidation of the state, learning a literary language is a stepwise, level multifaceted process. Literary language itself is a means of formation of intelligence, scientific outlook, self-consciousness, moral, intellectual, artistic and aesthetic development of personality; formation of general scientific, cultural, communicative and social competences; self-realization in professional and personal plans.

Keywords: literary language, language function, literary language theory, linguistics, culture of everyday life.

Актуальність дослідження. Визначити зміст поняття ‘літературна мова’ можна лише залежно від обраного напрямку дослідження. Зокрема, відповідно до того, який лінгвістичний контекст опрацьовується, який з аспектів комунікативної діяльності певної спільноти (порівняльно-історичний, контрастивний, синхронний, діахронний, функціонально-стильовий) узято до уваги.

Окреслення сутнісних складників поняття ‘літературна мова’ пов’язане з розв’язанням комплексу питань, а саме: 1) диференціація усної та писемної літературної мови за ступенями стандартизації і відповідно до етапу її історії; 2) стилістичною диференціацією літературної мови; 3) класифікацією мовних явищ та їх термінологічним позначенням.

Ще на початку ХХ ст. у теорії літературної мови було окреслено її визначальні характеристики, а саме: 1) загальнонаціональний характер (без регіональних і соціальних обмежень); 2) кодифікованість літературної норми; 3) відносна єдність норми (з можливими специфічними відхиленнями у певних випадках); 4) відносні зв’язки з обмеженою групою, колом носіїв; 5) функціонально-стильова диференціація літературної мови та засобів її вираження [Едличка 1987, с. 54].

Феномен літературності сформувався на ґрунті національної мови з усім обширом її територіальної та соціокультурної варіантності, суспільно осмисленим шаром багатofункціональних лексико-фразеологічних одиниць, граматичних форм, акцентних типів, прийнятих для різних комунікативних запитів повсякдення. Не випадково ж в одному із визначень літературної мови стверджують: «це утворення, що розвивалося історично – за допомогою поступових кодифікацій, художньої та спеціальної літератури, з волі усіх носіїв національної мови, які в ній бачать одну з об’єднувачих та репрезентативних ознак національного етносу» [Кочиш 1987, с. 220]. Тому літературна мова завжди має виразну національну форму та зміст, бо «це жива мова корінного народу, органічна цій землі і природі, має довгу історію і славні традиції та великі надбання словесного українського мистецтва» [Мацько 2009, с. 30].

Літературна мова – це феномен культурного повсякденного національного спілкування, традиції якого виробилися за участі дивергентних і конвергентних процесів внутрішньо- та міжмовного контактування, які відшліфувалися та стали «формою виявлення політичного життя, основою розвитку науки й освіти, джерелом образності всіх видів мистецтва, засобом розвитку культури, явищем культури» [Мацько 2009, с. 130].

Отже, літературна мова – це поліфункціональний соціально-комунікативний інструмент нації, що має специфіку репрезентації в різних сферах повсякденного життя (державній, економічній, суспільній, культурній, зокрема навчально-освітній).

Мета дослідження. Окреслити межі поняття «літературна мова», обґрунтувати поліфункціональний характер української літературної мови, підходи до її стратифікації.

Джерельну базу склали теоретичні, теоретико-практичні праці з теорії літературних мов, лінгводидактики, соціолінгвістики, загального мовознавства, психолінгвістики.

Методи дослідження визначив теоретичний підхід, який пов’язаний із застосуванням методу дефінування, спостереження, структурування, аналітичних прийомів аналізу явищ літературної мовної діяльності, узагальнення.

Основні результати дослідження. Прагматичний зміст літературно-мовної діяльності в повсякденні соціуму виявляється у функціях літературної мови, в універсальності її виражальних, комунікативних та аксіологічних властивостей, спроможності виражати усю палітру емоційно-експресивних відтінків.

У цій розвідці акцентуємо увагу саме на поліфункціональності літературної мови, найзагальніше представленої у етно-, державотвірних та культурно-освітніх функціях.

Сучасна українська літературна мова - атрибут держави. Усвідомлення державотвірної функції літературної мови засвідчують ще на початку ХХ ст., називаючи такий різновид національної мови *державно-літературно-національною* [Стешенко 1912, с. 20], тобто виробленою на народній основі й разом з тим віддаленою від народних говорів, мовою із запозиченнями з інших книжних мов, що поступово адаптуються в ній завдяки спільній культуротвірчій діяльності етносу, а власне її освічених представників – письменників, публіцистів, науковців, політиків та читачів, які вбирають із писемної практики мовний матеріал, засвоюють його, відкидають щось, не сприймаючи як чужорідне, неприродне.

Прагматика літературно-мовної діяльності, пов'язаної з 'державотвірною функцією мови', реалізується насамперед в об'єднанні для тих, хто реалізує свої мовні обов'язки на службових посадах (соціально-економічна, політична сфери), в освіті, науці, інформатиці, культурі. Тому державна мова – це засіб офіційного усного та писемного спілкування громадян, засіб інтеграції в суспільство громадян інших держав, етносів, репрезентації цілісного контексту української національної культури як в межах України, так і за її кордонами, де вона виконує додатково представницьку функцію, функцію національної ідентифікації офіційних представників нації, а також популяризації національно-культурних надбань українського соціуму [Закон].

Отже, у виробленні державної літературної мови беруть участь усі освічені мовці, які природно через родинне виховання, навчально-виховний процес у дитячих дошкільних, загальноосвітніх середніх, спеціальних та вищих навчальних закладах прилучаються до мови як атрибуту держави, опановуючи поступово (поетапно) рівні мовної компетенції (мовного стандарту) в науковій, культурно-мистецькій, офіційно-діловій, художньо-естетичній сферах спілкування і стаючи «співтворцями мовних текстів і різних сфер людського пізнання» [Єрмоленко 2007, с. 109]. Співтворцями й трансформаторами літературної мови виступають журналісти, політик, ділова еліта, освітяни, письменство, видавці та редактори, які роблять мовну норму полістильовою, пристосованою до соціальних сфер життя мови [Пилинський 1978, с. 129].

Державна мова – це представницький поліфункціональний комплекс стандартизованої на всіх рівнях (лексичному, граматичному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному), адаптованої для тих чи тих дискурсів усної та писемної національно-мовної практики. Відповідно, як узагальнила Л. І. Мацько, оволодіння сучасною українською літературною мовою дає громадянам України відчуття єдності з державою, почуття комфортності, гарантію повноцінно реалізувати всі права і свободи в межах Української держави на всіх виборних, державних, виробничих посадах, в усіх сферах суспільно-виробничого, правничо-управлінського та культурно-освітнього життя, це дає доступ до джерел української духовності, культури, науки, літератури, мистецтва, традицій [Мацько 2009, с. 107].

Прагматика літературно-мовної діяльності у повсякденні – побутовому і професійному – пов'язана із забезпеченням **консолідації суспільства**. Проголошення літературної мови титульної нації як державної підвищує її престиж з-поміж інших етнічних мов, що побутують на певній території [Закон]. Культивування цієї мови в освіті, засобах масової комунікації, судочинстві, офіційно-діловій комунікативній повсякденній практиці освічених людей стимулює консолідацію політичної нації, а отже, поширення функцій літературної мови. У такому разі говорять про статус літературної мови як загальноукраїнської [Русанівський 1980, с. 33].

Національна літературна мова виконує функцію консолідації українства як у державі, так і тієї частини, що перебуває за межами її кордонів. Отже, йдеться про просторову консолідованість самої літературної мови, так і тих сфер, того етносоціуму, який вона об'єднує [Єрмоленко 2007, с. 112]. Цю об'єднавчу роль виконує національна еліта – духівництво, офіцери, вчителі, урядовці, лікарі, інженери, інтелігенція в цілому, майстри та робітники вищої кваліфікації, освічені сільські господарі, – на яку рівняються мовці села і міста [Ткаченко 2004, с. 239].

Національні літературні мови у відносно однорідних в етнічному плані країнах обслуговують усі сфери життя своєї нації, виконуючи найрізноманітніші функції. Кількість таких функцій не завжди піддається точному обліку. Дослідники називають від 28 до 50 пунктів найважливіших сфер, з якими зв'язане суспільне життя мови [Русанівський 1980, с. 35]. Ключові з них – це військова служба; дипломатичні відносини; виробництво; листування (офіційне та приватне); загальнодержавні заходи – наради, конференції, з'їзди.

Національна мова є насамперед засобом спілкування населення в побуті, мовою початкової, середньої й вищої освіти, радіомовлення і телебачення, театру, періодичних видань та ін. засобів масової інформації, книгодрукування, робочою мовою державних установ, мовою усіх сфер виробничого та культурного життя нації.

Прагматика літературно-мовної діяльності пов'язана з тим, що вона є вагомим інструментом **творення національної культури**. Як мова культурна, українська літературна мова забезпечує поширення матеріальних і духовних цінностей, створених окремою нацією чи людством у цілому; це мова, володіння якою засвідчує освіченість та вихованість її носія; це високорозвинена мова як досконалий засіб спілкування та взаєморозуміння в усіх сферах життя людей; це мова оброблювана, удосконалювана за активної участі свідомих освічених її носіїв. Через ознаки 'досконалість', 'розвиненість' встановлюється зв'язок між поняттями *культурна* та *літературна мова*, а тому співвідносними стають до наведених вище синонімічні аксіологічні параметри *вища, узвичаєна, унормована, нормативна, нежаргонна* (мова).

Отже, літературна мова – це спеціально створений загальнозрозумілий культивованій інструмент продукування, поширення та трансформування людського знання про світ.

У мовних дискусіях з кінця XIX – початку XX ст. питання про культуротворчу функцію літературної мови було поставлене в контекст двох аспектів: а) формування норм літературної мови на основі, відмінній від конкретного діалекту (І. Франко, Б. Грінченко, М. Пачовський, І. Верхратський, І. Стешенко, М. Пилипович, Є. Чикаленко, І. Нечуй-Левицький, М. Грушевський); б) формування національно-мовної свідомості мовців (П. Куліш, О. Потебня), сприйняття мови як суспільного явища.

Саме в цей період й уживають спорадично поняття *культурна мова* як позначення опрацьовуваної, відшліфованої мови, протиставленої територіальним варіантам національної мовної практики. Діячі української науки, культури, мистецтва, політики й національно зорієнтовані державотворці ще на початку XX ст. неодноразово наголошували на тому, що розвиток національної культури залежить від розвитку української літературної мови. Зокрема М. Грушевський відзначав: «Справа літературної мови й зостається одним з основних пунктів в українському питанні» [Єрмоленко 2017, с. 22 – 28].

Мова набуває ознак *культурної* в діахронії, і сама стає відображенням культури, яку вона обслуговує, тієї часово-просторової модифікації етносоціуму та предметів його матеріальної і духовної культури, відображених у тезаурусі національної мови в кожний конкретний період її історичного поступу. «Особливість мови як засобу вербалізації різних сторін культури і збереження у часі інформації про минуле й сучасне культури, – відзначив П. Ю. Гриценко, – полягає в *поліхронії мови* [виділення наше. – С. Б.] – здатності об'єднувати й утримувати в структурі мови результати пізнання соціумом навколишньої дійсності, результати, здобуті на різних синхронних зрізах» [Гриценко 1986, с. 71].

Кожна літературна мова як культурний феномен розвивається відповідно до особливостей внутрішньої природи її національної основи. За тисячоліття поступального розвитку українська літературна мова як надбання культури, мистецтва, потужне виховне знаряддя в духовно-емоційному, морально-етичному, національно-патріотичному планах стала повноцінною репрезентанткою дискурсу мас-медійної, політичної, наукової, ділової, дипломатичної, дидактичної, зокрема й лінгводидактичної, професійної, релігійної, частково – повсякденної культури.

На запитання «що ж забезпечує статус літературної мови як культурної?» О. Б. Ткаченко називає ряд чинників, з-поміж яких: діяльність письменників як творців словесних видів культури, а разом з тим і перекладачів, журналістів тощо, які здійснюють переклади художніх, мистецьких, наукових текстів іншими мовами та з інших мов на національну; творча діяльність митців у театрі та кінематографії, що збагачує українську мову та стимулює інтерес до неї; забезпечення національною мовою як знаряддям людського мислення і спілкування усної та писемної практики (промови, переговори, листування тощо) в царинах образотворчого мистецтва, архітектури, науки, техніки, сільського господарства, ремесел, економічних професій, торгівлі і військового мистецтва, політики [Ткаченко 2004, с. 115 – 116, 134 – 135, 143].

Літературна мова як компонент культури повсякдення перебуває в неперервній динаміці. По-перше, змінюється, розширюється лексико-семантична структура мови, вдосконалюється її граматичне оформлення, окреслюються правила наголошування, написання слів, підходи до їх стилістичної диференціації. По-друге, зазнає еволюційних змін функціональна парадигма літературної мови. По-третє, соціум, громадськість у реальній літературно-мовній практиці виявляють як загальний нормативно-естетичний рівень володіння усною та писемною мовою, так й індивідуальний культуромовний рівень, створюючи тим самим часово-просторовий лінгвокультурний образ держави.

Структурованість мовної освіти, характер мовної політики в державі визначають ставлення до літературної мови як елемента та знаряддя культури.

Отже, в контексті культури мови можна означити літературну мову як досконалу, унормовану, поліфункціональну форму національної мови, що допомагає продукувати й трансформувати знання про світ, що й складає засади її прагматики.

Розкрити проблему культуротворчої функції літературної мови неможливо без уваги до освітніх питань. Українська літературна мова, як відзначено вище, – це розвивальний, практичний і *виховний інстру-*

мент освіти, засіб пізнання. На уроках української мови на тлі розвитку базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних, правописних умінь та навичок виформовується мотивація до вивчення мови та літератури, пізнання історії, культури народу, естетичних та моральних цінностей, світоглядні уявлення; уміння орієнтуватися в потоці інформації, знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати мовний матеріал. Належна реалізація цих функцій літературної мови прямо залежна від рівня оволодіння нею. Опанування ж комунікативними стандартами з ознаками літературності, інтелектуалізму, це шлях опанування певним типом мовомислення й вироблення стійких навичок мовної культури, що виявляють себе не лише в офіційному, а також у приватному неофіційному спілкуванні, демократичному щодо емоційно-експресивного оформлення висловлення.

«Приростання» до літературно-мовної практики в повсякденній комунікації – процес тривалий, він має ступеневий, або формаційний, характер. Перехід в оволодінні стандартами літературної мови з однієї сходинки на іншу

зумовлений: 1) текстоцентризмом навчання, у якому закладена прагматика заохочення інтелектуально-емоційної діяльності учнів, формування соціокультурних навичок, патріотичних, морально-етичних, екологічних переконань та естетичних смаків. Тексти на уроках української мови – це об'єкт пізнання результатів і зразків діяльності соціуму, аналізу актуальних навчальних та життєвих проблем; 2) *поліфункціональністю навчання*, прагматика якого в забезпеченні умінь учнів, формуванні високої мовної культури особистостей у різних функціональних сферах.

Уся вертикаль педагогічного дискурсу, формування мовної особистості має «постійний і тяглий (а не фрагментарний), синестезійно-синергетичний процес, у якому домінують когнітивно-інтелектуальні та креативно-діяльнісні аспекти» [Мацько 2009, с. 43]. Сучасна система національно-мовного навчання та виховання спрямована на високий рівень практичної і теоретичної мовної компетенції відповідно до *рівнів інтелектуально-психологічного розвитку особистості, стандартів* [Закон].

Під впливом освітньо-виховного процесу мовомислення учня поступово зростає до інтелектуально-діяльнісного різновиду профілю. Отже, літературна мова виявляє себе як прагматична основа професіоналізму, як носій і культура фаху [Мацько 2009, 31]. На основі інтелектуально-психологічної готовності учнів опанувати тими чи тими знаннями, зокрема й мовними, виділяють ступені освіти: 1. Рання дошкільна. 2. Початкова. 3. Середня основна (базова). 4. Профільна. (За «Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти» виділяють такі рівні: інтродуктивний, рубіжний, просунутий, автономний, рівень глобального володіння мовою. Згідно з цими рекомендаціями в Естонії свого часу було передбачено в «Законі про мови» для різних професій та посад шість ступенів знання естонської мови: що вища посада, то вищий рівень знання мови [Ткаченко 2004, с. 241]). Ще на початку ХХ ст. американські вчені, складаючи реєстр проблемних питань з вивчення усної мови, закладали в ньому окремими позиціями вивчення мови в початковій, середній школі, у студентському середовищі та як мови навчання у вищій школі [Грищенко 1968, с. 16].

Симбіоз інтелектуально-діяльнісного та інтелектуально-психологічного ступенів (рівнів) в опануванні норм літературної мови визначають *комунікативно-прагматичне наповнення літературно-мовної діяльності*: 1. Рівень мовної правильності; 2. Рівень інтеріоризації; 3. Рівень насиченості мовою; 4. Рівень адекватного вибору; 5. Рівень володіння фаховою мовою [Мацько 2009, с. 63 – 65]. Переходячи з рівня на рівень, мовець вдосконалює знання мовного стандарту – писемного та усного. Саме безперервність навчально-освітнього мовного процесу – гарантія досягнення високого рівня загальнокультурного та професійного розвитку особистості. А це і є основна прагматична мета кожної культурної мовної особистості.

Висновки. Отже, літературна мова – феномен знаковий, соціальний, політичний, культурний, психологічний. З погляду лінгводидактики навчання літературної мови – ступеневий, рівневий багатоаспектний процес. Сама ж літературна мова з виступає засобом формування інтелекту, наукового світогляду, самосвідомості, морального, інтелектуального, художньо-естетичного розвитку особистості; формування загальнонаукової, загальнокультурної, комунікативної і соціальної компетентностей; самореалізації в професійному та особистому планах.

Перспективи дослідження. Окреслення суті прагматики літературно-мовної діяльності важливе для подальшого осмислення феноменів літературної усної та писемної мовної практики у їх функціонально-стильовому вимірі, а в наступній перспективі – для вироблення стандартів державної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

11. Грищенко, П. Ю. (1986). Мова як акумулятор культури і одна з форм її вираження. [У:] *Мова і культура* : кол. монографія. Київ, с. 66 – 90.
12. Грищенко, А. П. (1968). Напрями досліджень з усного мовлення у сучасному мовознавстві. [У:] *Мовознавство*, №5, с. 11 – 16.

13. Едличка, А. (1987). Литературный язык в современной коммуникации. [В:] *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. 20: Теория литературного языка в работах ученых ЧСССР, с. 38 – 134.
14. Єрмоленко, С. Я. (2007). Мова і українознавчий світогляд. Київ, 444 с.
15. Єрмоленко, С. Я. (2017). Українська мова в науковому світогляді Михайла Грушевського. Харків, 47 с.
16. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19>
17. Кочиш, Ф. (1987). Границы литературного языка. [В:] *Новое в зарубежной лингвистике*, Вып. 20: Теория литературного языка в работах ученых ЧСССР, с. 220 – 231.
18. Мацько, Л. І. (2009). Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. Київ, 607 с.
19. Пилинський, М. М. (1978). Мовна норма і стиль. Київ, 288 с.
20. Русанівський, В. М., Брахов, В. М. та ін. (1980). Мова і процеси суспільного розвитку. Київ, 211 с.
21. Стешенко, І. (1912). Про українську літературну мову. Київ, 36 с.
22. Ткаченко, О. Б. (2004). Українська мова і мовне життя світу. Київ, 272 с.

УДК 821.161.2 – 13.09

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-31-38

Валентина Біляцька**доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»****e-mail: valentina.p@i.ua****orcid.org/D-2745-2016****АВТОРСЬКІ Й КЛАСИФІКАЦІЙНІ ЖАНРОВІ РЕФЛЕКСИВИ РОМАНУ У ВІРШАХ**

Анотація. У статті акцентовано на авторському жанровому маркуванні романів у віршах 20-30-х років ХХ століття та сучасних, наведено інтенції поетів, визначено роль жанру в стратегії впливу на читачку рецепцію та відповідність його канонам. Жанрова номінація часто стоять у позиції заголовка та підзаголовка, що виконує функцію зовнішнього маркера й доповнює формальний пласт твору, посилює смисловий компонент, спрямований на активізацію сприйняття як одну з особливостей жанрової зміни.

Ключові слова: номінація, жанр, автор, реципієнт, роман у віршах.

Summary. *Valentyna Biljatska. Authorial and classificational reflexives of poem in the novel*

The emphasis in the following article is made on the genre code of the Ukrainian novel in the poems of 1920s-1930s and of modern times, intentions of poets are cited, the role of the genre in the strategy of influencing readers' reception and its compliance with the canons are determined. Genre nominations are frequently put in position of the heading or subheading, which function as an external benchmark and complements the formal layer of the work, amplifies the semantic component, aimed at activation of perception as one of the peculiar features of the genre variance, expands author's induction of non-artistic elements, non-fictional and fictional, specifically musical testimonies, which combine the narrative of the work, help the recipient to form an image of its contents and author's biography.

Author's (textual) and classificational (reader's) modes of creating the genre notions allows to understand the historical-theoretical dynamics of factors in textual traditions, the history writing of the work, as the most interesting and consistent are normative interpretations of the novel made by the authors. (M. Bakhtin)

The conceptual-theoretical modelling of the novel in the poem is explored with the consideration of author's genre nomination given by poets of 1920s-1930s – I. Bagryanii, V. Sosyura, V. Polishchuk, M. Rylskii and of modern times – I. Zabudskii, L. Gorlach, A. Gudima, I. Kozak, L. Kostenko, G. Liutii, V. Marsiuk, K. Motrich, O. Omelchenko, I. Pavliuk, R. Pastukh, M. Tiutiunnik, S. Hkurai. Those are the following genre nominations: novel in the poem, historical novel, historical novel in the poem, novel-song, autobiographical, satirical and grotesque novel in the poem, novel-meditation in the poem. Author's genre definition of the works does not always correspond with its canons, yet their interpretation must be considered, as it is the key to the communicative influence on the reader, and to the apprehension inside the paradigm of the work.

Key words: nomination, genre, author, recipient, novel in the poem.

Постановка проблеми. Текст як культурний феномен володіє буттям, зв'язуючи полюси комунікативного акту, «автора і реципієнта», «адресанта і адресата», які проєктуються один на один, утворюючи нові смисли. Перший використовує мову для кодування смислу в матеріальній субстанції, він здійснює вибір мовних елементів і засобів їх упорядкування з метою втілення свого задуму. Реципієнт повинен не лише сприйняти, але й зрозуміти текст, повинен підкоритися волі автора, прийняти його правила гри, наскільки

б умовними вони не були, і дотримуватися їх до кінця, крім того, багато текстів використовують нестійкі «коди, які постійно мінються, збагачуються і тому не встигають канонізуватися» [Васильєв 2009, с. 59].

Питання актуальності вивчення генези і «правомірності» назв, що виникли в літературознавстві, критиці та в художній практиці, порушувала Н. Копистянська, виділяючи ті, які відбивають взаємозбагачення жанрів, літературних родів різних видів мистецтва, взаємовплив літератури й публіцистики, літератури й різних галузей науки. Окремим питанням, яке потребує вивчення, на думку науковця, «є *авторські жанрові визначення, особливо ті, які вказують на зв'язок з іншими жанрами, літературними родами, видами мистецтва*» [Копистянська 2005, с. 18].

Актуальність дослідження. Помітно активізувався рівень літературознавчих досліджень стосовно авторських жанрових характеристик на межі ХХ – ХХІ ст., позначених розширенням традиційної жанрової системи. Наукові студії Т. Бовсунівської, М. Звягіної, О. Зирянова, Д. Лихачова, Е. Любезної, Т. Маркової, В. Нестерук, Ю. Подлубної, Л. Чернієнко хоч і порушують цю проблему, але рівень опрацювання матеріалу не є вичерпним, а питання авторської жанрової номінації роману у віршах взагалі відсутні. Перевага авторським жанровим маркерам надається як вияву кризи жанрової свідомості деяких сучасних письменників (Т. Маркова), як нерозривного зв'язку родожанрової домінанти із стильовою цілісністю, у якій жанрове дорівнює родовому, а рід виявляє себе в особистісно-індивідуальній жанровій унікальності (Л. Морозова).

Концептуально-теоретичне моделювання роману у віршах постколоніальної доби, його відродження й оновлення на сучасному етапі, не можна розглядати, не врахувавши авторську «жанрову свободу», авторське жанрове визначення, адже за письменником закріплюються і домінанти індивідуального стилю, і «любов» до жанру. М. Балашова, О. Берман, Л. Горlach, А. Гудима, І. Козак, Л. Костенко, Л. Кірик-Радомська, Г. Лютий, В. Марсюк, К. Мотрич, О. Омельченко, Р. Пастух, І. Павлюк, М. Тютюнник, І. Шкурай своїм творам дали таке жанрове маркування – *роман у віршах, історичний роман у віршах, історичний роман, віршований історичний роман, роман-пісня, роман-медитація, сатиричний, гротескний романи у віршах, віртуальний роман у віршах, історико-філософсько-фантастичний роман-есе у віршах*.

Мета дослідження. Потракування особливостей авторського жанрового маркування романів у віршах 20-30-х років ХХ століття та сучасних, визначення ролі жанру в стратегії впливу на читацьку рецепцію та відповідність його канонам.

Об'єктом дослідження є тексти романів у віршах, передмови до них, коментарі авторів та критиків щодо творення текстів. **Предмет** дослідження виявляється в літературознавчому аналізі авторських і класифікаційних жанрових рефлексивів романів у віршах.

Виклад основного матеріалу. Визначення жанру твору – один із найважливіших регуляторів естетичної комунікації, але найчастіше він «народжується письменником інтуїтивно» [Бовсунівська, с. 52]. Не завжди маркування жанру твору чи жанрового різновиду авторами відповідає визначенням реципієнтів та дослідників (особливо романів у віршах). Жанр творів впливає з об'єктивних законів художньої творчості, перед початком роботи над текстом письменник програмує обов'язково кінцевий результат.

Один із засобів атрибутивати жанр твору – аналіз його авторської номінації, які науковці ділять на традиційні й нетрадиційні. Вони виконують однакові функції і певною мірою поліфункціональні, задають мотивацію для читацьких очікувань. Авторські жанрові номінації можуть бути в різних позиціях тексту: назві, підзаголовку, у передмові, у самому тексті та поза його межами.

Жанрова проблематика, на думку Ж.-М. Шеффера, оформляється як про творення тексту, так і його сприйняття (охоплюючи конструювання різних творів), якому відповідає творення авторських і читацьких жанрових понять, відмінності між якими не збігаються з комунікативним і текстуальним рівнями літературного акту, перевага надається авторським.

Різниця між авторським (текстуальним) і класифікаційним (читацьким) режимами творення жанрових понять полягає в тому, що вона дає можливість дослідити історико-теоретичну динаміку факторів у текстуальних традиціях, і предметом дослідження будуть не жанри як класи текстів, а жанрові поняття як елементи утворення. «*Створене авторське жанрове поняття є „внутрішній жанр“ (intrinsic genre), що вирізняється від класифікаційного, „зовнішнього жанру“ (extrinsic genre) і визнає за ним лише евристичну цінність*» [Шеффер 2010, с. 150].

Тому під час визначення жанру роману у віршах варто торкатися проблеми не лише його еволюції, але й задуму написання та визначення його самими авторами, тобто звертати увагу на «авторський режим».

Існує декілька варіантів авторських і класифікаційних жанрових номінацій одного і того ж твору. Серед літературознавців ще й досі немає згоди щодо визначення жанру одного з найвидатніших творів Т. Шевченка – «Гайдамаки»: *романтична поема історико-революційного змісту, ліро-епічна романтична поема, епопея, музична ораторія, «історико-революційний роман у віршах»* [Безпечний 2009, с. 302]. Щодо останнього можна внести корективи: історичний роман у віршах, його сюжет розгортається двома сюжетними лініями, проте автор

визначив «Гайдамаки» поемою. На думку І. Безпечного, є твори, яким можна надати кілька жанрових визначень, «а тому немає потреби точно дотримуватися одного якогось визначення. І саме до таких творів належать „Гайдамаки”» [Безпечний 2009, с. 302]. О. Слоньовська теж стверджує, що розвиток української літератури на той час уможливив появу історичного роману у віршах, яким і є «Гайдамаки» Т. Шевченка. І. Дзюба писав, що «Гайдамаки» Т. Шевченка не є «канонічною ліро-епічною поемою – через велике композиційне та фабульне значення того елемента, який можна було б означити як поетичне літописання історичних подій, а також через насиченість сценами масового дійства та голосами різних його учасників» [Дзюба 2008, с. 4].

Досліджуючи поетику віршованого роману ХХ ст. (переважно 1-ої його половини), Є. П'ятковська простежила еволюцію жанрової форми, «явленої у найкращих авторських варіантах», із методів обрала філологічний коментар, «завдяки якому розмежовано авторські особливості віршованих романів» [П'ятковська 2012, с. 4]. Аналізуючи твори, акцентувала й на авторських визначеннях жанру. Зокрема, про романи у віршах Валер'яна Поліщука «Ярина Курнатовська», «Червоний потік» (в авторській транскрипції – «поток») і «Григорій Скворода» зазначає, що для поетів ХХ ст. історичний віршований роман став одним із тих жанрів, які давали можливість відверто говорити про національні і суспільні виразки, що торкалися сучасності, але їх викриття перебувало під забороною. «Авторське жанрове визначення так само дає підстави стверджувати, що чимало із сентенцій, проголошених філософом пізнього бароко Григорієм Сквородою, знаходять позитивний відгук у серці самого В. Поліщука, котрий називає свій твір біографічно-ліричним романом» [П'ятковська 2012, с. 7].

Не завжди визначення жанру автором відповідає трактуванню жанрової природи твору дослідниками. У маркуванні авторів до друку романів у віршах подано так: «Ярина Курнатовська» В. Поліщука – *римований роман*, «Арсенал сил» Г. Коляди – *роман нової конструкції*, «Григорій Скворода» В. Поліщука – *біографічно-ліричний роман з перемінного болісного та веселого життя українського мандрівного філософа*, «Тарас Трясило» В. Сосюри – *роман*, Скелька» І. Багряного – *роман у віршах*, «Марина» М. Рильського – *віршована повість*. Такі характеристики жанру скоріше розраховані на читацьке сприйняття, аніж пояснюють формальні ознаки самого твору, розмаїття в межах жанру 20–30-х років ХХ ст. відповідало прагненням авторів до естетичної ідентифікації.

З авторським жанровим номінуванням розходяться й аргументи дослідників у визначенні жанру, дехто взагалі не вважає їх романами. Жанрове визначення «Ярини Курнатовської» В. Поліщука пов'язано із ритмом тогочасного життя (С. Філіпчук): зміна подій у творі супроводжується зміною змісту і форми, віршованого розміру (чотиристопний ямб, верлібр, ліричні відступи, уривчастість деяких рядків).

Науковці (М. Васьків, С. Вірченко) не погоджуються з визначенням жанру «Тараса Трясила», сформульованим В. Сосюрою, воно є занадто довільним, твір невеликого формату, у ньому відсутнє масштабне й глибинне осягнення історії.

Історичний роман у віршах «Скелька» І. Багряного – це творчий виклик автора добі, «романтичне протистояння героїзму прадідів і підневільної покірності сучасників» [Васьків 2009, с. 39], характеризується хронікально-концептуальним викладом сюжету, детальним зображенням значних подій, довершеною формою. Про вибір жанрової форми автором та визначення дослідниками йдеться в багатьох студіях. Першопричиною написання твору було бажання автора подати широке епічне полотно віршованою формою й довести, що час епічних поем не минув, а настав. І. Ярмолинський, Д. Чуб, Ю. Смолич, Г. Костюк «Скельку» І. Багряного називають «романом у віршах», «романом» та «поемою», «поетичним романом».

Неодноразово згадував у різних контекстах «Скельку» І. Багряного І. Качуровський, визначаючи її як поему. «Написана 1928 року „Скелька” (яку автор за тодішньою модою назвав „романом”) побачила світ 1930-го або на початку 1931 р. і невдовзі стала об'єктом вельми популярного тоді в ті часи літературного жанру статті-доноса: критик О. Правдюк написав на поему ніби-рецензію „Куркульським шляхом”. Донос дав свої наслідки: автора „Скельки” заарештовано, засуджено і вивезено до далекосхідних таборів» [Качуровський 2008, с. 448]. Пізніше, розмірковуючи над поезією збірки «Золотий бумеранг», дослідник зазначив, що без «Скельки» І. Багряного неможливе всебічне уявлення про поезію 20-х років, твір назвав «поемою своєї доби»: «тут і типове для двадцятих років піднесення **поєми** до рангу „роману” (хоча рецидиви цієї мови трапляються і досі...), і формальне недбальство: п'ятистопний ямб перемішано з шестистопним, і неточна рима, а водночас рвучка енергія вислову – тоді так писали» [Качуровський 2008, с. 472].

Термінологічну «плутанину» стосовно визначення жанру на прикладі «Скельки» І. Багряного, що існує й нині, продемонстрував М. Васьків: у зведеній бібліографії до «смолоскипівського» видання творів письменника (2006 рік) 37-а позиція вказує на романну природу «Скельки»: «Багряний І. Скелька: Роман [у віршах]. – Х.: Книгоспілка, 1930. – 154 с.», а натрапляємо на такі назви статей: «Філософсько-символічний зміст образів дзвона і серця в історичній поемі І. Багряного “Скелька”» (С. Муравель) і «Два тексти поеми “Скелька”: Про роботу письменника над своїми творами» (О. Соловей) [Васьків 2009, с. 345].

Обов'язковим атрибутом наукового пізнання слугують жанрові номінування творів, які по-різному визначаються дослідниками й авторами. «Марина» М. Рильського вперше опублікована в 1933 році з автор-

ською передмовою й підзаголовком «Віршована повість із кріпацьких часів на Правобережній Україні», хоча в листі до І. Іванова того ж року письменник про цей твір пише: «Незабаром вийде моя «Марина» – книжечка величенька (розміром)... Отже, й коли не Пушкін з Онегіним, то принаймні Рильський з Мариною. Сам уже тепер не знаю, чи варта чого ця **поема**, чи ні» [Новиченко 1980, с. 260]. Як бачимо, автор апелює зразу до трьох жанрів – віршована повість, роман у віршах, поема. У коментарях до твору М. Рильський неодноразово вказує і на жанр: «Моя “героїня” лише в кінці **поєми** перероджується, зважується не тільки на протест, а й на акцію. <...> у процесі роботи над поемою виникла в мене принадна думка: написати, як сил вистачить, іще дві речі, в яких одна малювала б жінку пізнішого, але дореволюційного часу, а друга – жінку наших днів. Така трилогія об'єднана одним центральним мотивом, – мотивом боротьби за визволення жінки на тлі загальної боротьби...» [Рильський 1983, с. 260].

Л. Новиченко віршований роман «Марина» М. Рильського в ґрунтовному дослідженні «Поетичний епос: Два світи» назвав одним із найдосконаліших зразків українського поетичного епосу 20-х і 30-х років, у якому вдалося «докладно й рельєфно вималювати характери, побут, антураж, що в свою чергу схилило до матеріалу вже відстояного – тобто історичного» [Новиченко 1980, с. 261], визначивши її поемою. «Центральною героїнею **поєми** є дівчина-кріпачка Марина, хоч зміст цілого твору далеко виходить за рамки її історії» [Новиченко 1980, с. 269], – це твердження є підставою, щоб виокремити у творі декілька сюжетних ліній, відповідно й жанр визначити не як поему, а як роман у віршах.

Розкриваючи теми ліро-епосу літератури 30–50-х років ХХ ст., С. Крижанівський до поем відносить «Червоногвардієць» В. Сосюри й «Марину» М. Рильського. Останній твір І. Безпечний теж називає ліро-епічною поемою [Безпечний 2009, с. 308].

Є. П'ятковська жанрову природу «Марини» М. Рильського визначила так: «Жанр окреслюється як перехідна – еволюціонуюча – форма, не застигла, а рухлива в єдності складників: <...> **поема** → **віршована повість** (авторське визначення) → **віршований роман**, але цілком оригінальний за структурною організацією, за охопленням історичних і неісторичних подій, за внутрішнім мотивом написати про українську долю, але закамфлювати, приховати підтекст за зовнішньою формою, що вповідає про українське повстання проти польського поневолення» [Панченко 2010, с. 10].

Оскільки жанрові класифікації засновуються на літературних канонах (часто вибіркових), то різниця між авторською і читацькою жанровою визначеністю тексту є досить велика, опозиція відчутна в кожному акті сприйняття, яке завжди передбачає тлумачення. У момент виникнення тексту авторські й читацькі жанрові поняття, на переконання Ж.-М. Шеффера, більш-менш збігаються – хоча б тому, що «автор сам є читачем і жанри не винаходяться ex nihilo, а лише створюються із **уже** наявних жанрових горизонтів шляхом їх реорганізації, злиття і розширення» [Шеффер 2010, с. 152].

Чим більше ми віддаляємося – хронологічно чи культурно – від того контексту, в якому твір з'явився, тим значнішими можуть бути відмінності між авторськими й читацькими жанровими дефініціями. Авторське жанрове трактування пов'язане з контекстом першоджерела, тоді як читацьке подає змінну величину, яка збагачується (чи об'єднується) кожним новим контекстом. Якщо за точку «відліку взяти контекст написання твору, то авторський режим залишається гомохронним, а читацький стає гетерохронним» [Шеффер 2010, с. 152].

Жанрова природа сучасних романів у віршах теж не має однозначності, дослідники орієнтуються переважно на авторські типології визначень. Авторська номінація жанру – усвідомлений вибір оригінальної жанрової стратегії письменника, «ключ до твору» (Л. Чернієнко). Оскільки авторські визначення переважно ексклюзивні, в основі одних лежить традиційна дефініція, в інших – тематичний характер, вказівка на об'єм, структуру або їх сукупність, складаються з двох чи більше традиційних назв жанрів (літературних чи фольклорних), як, наприклад, «Маруся Богуславка», «Бунтарська галера», «Іван Сірко» М. Тютюнника – *історичний віршований роман*, «Паломник» І. Павлюка – *роман-медитація*, «Дивограй» О. Омельченко – *історико-філософсько-фантастичний роман-есе у віршах*, «Сарматка» О. Бермана – *віртуальний роман у віршах*, «Мама-Марія» Г. Лютого – *роман-пісня*. Зміст передмови до останнього «Я писав цей роман все життя...» дає реципієнту унікальну можливість стати свідком авторської «жанрової свободи» і задуму поета: «Пуповини думок про цей **роман**, звичайно, зав'язувались не тільки в Гуляйполі, а по всій Україні, де був, де стріпувалося щастям чи болем серце. <...> Шкода відпустити від себе **роман**. Навряд чи коли перестану доопрацьовувати його» [Лютий 2008, с. 3].

І. Дзюба погоджується з авторським неканонічним жанровим визначенням – *роман-пісня* – віршованого твору Г. Лютого «Мама-Марія». Літературознавець зазначає, що фабула роману насичена ліричними відступами пісенного характеру (більше п'ятдесяти), і пісні у ньому є емоційною квінтесенцією оповіді, роман увесь «пісенно-плинний у своїй композиції і тональності» [Дзюба 2008, с. 364].

М. Слабошпицький же хоч і зауважує, що роман-пісня «Мама-Марія» Г. Лютого – взірць того, що «широкі формати» не вмирають, а зазнають відродження, що майбутнє в письменстві не лише за міні-жан-

рами, проте визначає його жанр як дивовижну поему, поетичну епопею, у якій «епіка перетікає в лірику, і лірика не визнає ніяких хронікальних рамок» [Слабошпицький 2008, с. 366].

Віршований роман-пісня «Мама-Марія» не має аналогів у сучасній українській поезії, він «народився» як вияв зупинити хвилю народного забуття, писався впродовж восьми років, а виношувався автором усе життя:

*Залізний тік – точніше, цей роман,
В нім хрест живий – схрестилися дороги.
Одною люди сунуть до оман,
Ідуть прозрілі іншою – до Бога.
Себе в дорозі стоптують на пил.
І де чий слід за обрієм? – Не знають
Ідуть і йдуть – лиш сяйво залишають.
А цій Землі все важче од могили!
Зайшли вже друзі в сонце – за сльозу,
Усі – в мені, вже стали всі піснями...
Хоча на тік являються ночами,
Молотять серце й ранком десь везуть* [Лютый 2008, с. 7].

Сучасні науковці авторські жанрові номінації позначають ще й «жанровим ідентифікатором» (Ю. Подлубнова), «жанровим рефлексивом» (О. Зирянов), «композиційною рамою» (В. Крилов). О. Зирянов письменницькі авторефлексії розглядає як знаки жанрової «авторської свідомості» і ділить їх на чотири групи залежно від їх позиції в тексті: що входять у заголовковий комплекс (заголовок, підзаголовок, епіграф, авторська передмова); внутрішньотекстові; що містяться в авторських коментарях, інкорпорованих в основний текст. То ж розглянемо деякі стабільні та варіативні жанрові «знаки» романів у віршах кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Структурна замкнутість і семантичне визначення жанру твору пов'язані з авторським началом, розкритість і відданість – з читацьким. Це не означає, що творче оформлення тексту локалізоване у сфері автора, а змістове життя після оформлення належить сфері читача. Текст як процес завжди зберігає свою цілісність і неперервність. Співтворчість читача на ранньому етапі деколи змішується з авторським як безпосередньо, так і ретроспективно (у випадку, коли текст з часом набуває авторитетності). «Якщо до двох етапів доповнити кінцеве оформлення тексту, то процес укладеться в діалектичну триаду (динаміка – статика – динаміка) і три основні характеристики: проявляючий, завершений і самозростаючий текст» [Чумаков 1986, с. 64].

Поширене жанрове визначення часто є вираженням авторської позиції. Романи у віршах В. Марсюка «Донецька прелюдія» та «Московський час» вирізняються новаторством жанрових форм, автобіографічністю сюжету й репрезентацією суспільного життя ХХ – початку ХХІ ст. В основу роману у віршах «Московський час» покладено події дворічного стаціонарного навчання автора (1975–1977 роки) на Вищих літературних курсах при Літературному інституті в Москві. Із того часу автор виношував задум написати поему про своїх товаришів по навчанню, про їхні захоплення, творчість, про тодішні настрої письменства, та через цензуру не міг надрукувати твір, який починається жанровим визначенням:

*Я свій роман присвячую з поклоном
двом кримським сивочолим козакам,
які серед таврійської орди
фортецю збудували, як Кодак* [Марсюк 2010, с. 5].

Про задум написати роман у віршах автор зауважує в «Передмові»: «Мої дружні стосунки із літераторами різних національностей, віку й естетичних уподобань давали мені багатий матеріал для творчих роздумів. Але поема в класичному стилі мені все не давалася, а писалися тільки окремі фрагменти. <...> А коли тепер я зібрав докупи свої тодішні вірші, чернетки і вніс значні доповнення та пов'язав із сьогоденням, то побачив, що вони складають своєрідний роман» [Марсюк 2010, с. 4]. У тексті твору В. Марсюк так пише:

*В Москві спромігсь я на поему,
а у Нью-Йорку на цю тему,
дивись, вступну уже роман.
Отож, вперед! За океан!* [Марсюк 2010, с. 56].

У романі у віршах «Донецька прелюдія» В. Марсюк відтворює долі реальних людей – знайомих і друзів своїх дитячих і юнацьких років, веде своєрідну гру з читачем щодо жанрового визначення твору, нібито сумнівається: чи це *замітка* («хоча пишу свою замітку / скоріш для мар'їнського вжитку» [Марсюк 2003, с. 8–9]); чи *поема* («*Поема*, звісно, має свій / віками вироблений стиль: / найперше – тема героїчна, / частіше дуже драматична <...> / А я на що перо настроїв? / Яких представлю вам героїв? / Простих дітей-шах-

тарчуків? / Худеньких, босих хлопчаків? / А що?! Не бачу в тому свинства: / усі ми родом із дитинства, / як хтось казав. І в нас своє, / яке не є, начало є» [Марсюк 2003, с. 16]); чи **роман** («Я розповів би не для слави / про сторожів, нічні облави, / про саморобний наш наган, / але тоді пиши **роман!** / А я таку широку тему / загнати хочу у **поему**») [Марсюк 2003, с. 14–15]). Такі авторські роздуми спонукають до висновків про вплив постмодернізму з грою творчого процесу і читачем.

Теорія множинності жанрових логік, за Ж.-М. Шеффером, у встановленні зв'язку між автором і реципієнтом, у процесі читання. Інтерпретація жанру письменником завжди неповторна, адже відображає особливий шлях пошуку й відбір засобів налагодження цього зв'язку в посередництві художнього тексту.

Вибір жанру «Донецької прелюдії» – роман чи поема – автор пояснив, що ще в юності, живучи на Донеччині, написав гірку й сердиту автобіографічну поемку російською мовою. А пізніше переклав її українською і побачив, що її слід добряче розширити.

Ще пізніше став робити з неї широке полотно народного життя, відмовившись при цьому від героїзації відомих особистостей, а скерувавши увагу на героїзм «„малої людини”, яка змушена протягом всього життя виживати в умовах смертельної боротьби духу й тіла з чужим оточенням» [Марсюк 2003, с. 140].

Ж.-М. Шеффер довів, що класифікаційна жанрова ідентичність (*текстуальний* або *авторський* режим) завжди залишається відкритою, твори не можуть наперед виносити свої майбутні зв'язки роду з текстами чи класами текстів, що не існують у момент їх творення, бо залежать як від внутрішніх особливостей самого тексту, так і майбутніх текстів, можливих історичних змін у критеріях класифікації. «На авторському рівні, тобто на рівні генезису тексту, релевантними в жанровому відношенні ознаками є лише ті, які співвідносяться з тими, що передують цьому тексту традицією» [Шеффер 2010, с. 147].

Упізнаваність зображених подій і ситуацій для цілого покоління в романі у віршах «Донецька прелюдія» В. Марсюка засвідчує земляк письменника І. Дзюба, відомий науковець, публіцист, «громадський мислитель і діяч», інтелектуал: «З великим задоволенням прочитав Вашу **поему** (а точніше – **роман у віршах**, хоч і «невеликий»). Стільки мені близького! Особливо дитячі забави: точнісінько такі самі були і в нас у рудничному селищі <...> І ностальгія, і біль за Атлантиду донецьких сіл і робітничих селищ, за русифікацію – все це таке мені знане...» [Марсюк 2003, с. 3–4].

Дійсні події та факти про автора і його оточення переосмислюються, зазнають ретельної художньої обробки, адже В. Марсюк ставить перед собою завдання не просто розповісти про пережите (як у прозових мемуарах), а втиснути зміст у поетичну форму:

*Я підучився віршувати
і міг би вибрати строфу
для вас пухкеньку, як софу,
чи вас укутати в сонети,
та я обрав прості куплети,
прямі і гострі, як штахети* [Марсюк 2003, с. 39].

Жанрова специфіка роману у віршах «Донецька прелюдія» В. Марсюка відзначається винятковою, небуденною тематикою, масштабністю порушених проблем. І. Дзюба наголошує, що читач є свідком, як «розкидистий буденний матеріал» вкладається в «легкий і живий вірш» [Марсюк 2003, с. 4]. Так само ліричний герой, який веде в тексті своєрідну гру з читачем, «оголює» творчі прийоми («Ну, а який у нас сюжет? / Якийсь донецький вінегрет! / Читай хоч здаду наперед, / немов оте письмо семітське» [Марсюк 2003, с. 137]), нерідко дає безпосередні характеристики власному стилеві («твір пишу я без натуги, / і шіку вченого нема / в мого шахтарського письма» [Марсюк 2003, с. 136]), простодушно говорить: «Лисав і жив я так, як міг» [Марсюк 2003, с. 138]. Однак твір набуває й художньої (емоційно-психологічні переживання оповідача), і значної історичної (фактографічної) ваги завдяки зображеним реаліям шахтарського регіону.

В останньому розділі «Погожих днів вам, орачі!» В. Марсюк знову повертається до жанрового визначення твору:

*Пора кінчати нам **поему**,
а то ще лопне, наче м'яч –
і розчарується читач,
якщо він досі не відкинув
мою об'ємну писанину.
(«Це не **поема** вже – **роман!** –
та ще й премудрий, мов Коран,
аж в голові стоїть туман», –
якийсь підмітить графоман, <...>*

*Ну, як роман, то хай роман,
я в жанрі даному – профан,
а головна моя турбота –
міцна і якісна робота* [Марсюк 2003, с. 135].

Оскільки в процесі художньої творчості жанрові феномени відповідають фактам свідомого вибору, наслідування і трансформації, то «*всякі зв'язки родів тексту можуть виникнути заднім числом незалежно від авторської інтенції і контексту, у якому виник текст*» [Щеффер 2010, с. 147].

Як уже зазначалося, авторські жанрові номінації можуть бути в різних позиціях, наприклад, у анотації до видання «Берестечка» Л. Костенко зацентровано на передмові та авторських коментарях, інкорпорованих в основний текст: «*Це книга про одну з найбільших трагедій української історії – битву під Берестечком. Написана ще в 1966–67 рр., вона згодом не раз дописувалась на всіх етапах наступних українських трагедій – і після поразки 60-х років, і в безвиході 70-х, і в оманливих пастках 80-х.*

Протягом цього часу з конкретної поразки під конкретним Берестечком тема цього роману переросла у філософію поразки загалом, у розуміння, що „поразка – це наука, ніяка перемога так не вчить”, а відтак і в необхідність перемоги над поразкою. І, відкидаючи попередні варіанти як відгорілі ступені ракети на сьогодні, вже в незалежній Україні, в часи, коли вона стоїть вже перед загрозою остаточної поразки, – ця книга з необхідності бути написаною переросла для автора в необхідність бути надрукованою [Костенко 1999, с. 3].

В. Панченко теж стверджує, що цей твір не міг з'явитися друком в умовах перших брежнєвських «заморозків», але, крім об'єктивних причин, варто пам'ятати про надзвичайну самовимогливість поетеси, «*рідко коли автор перебував у силовому полі свого задуму так довго, як Ліна Костенко. Роман варто читати як твір попередження. Історія гетьмана Богдана Хмельницького з її тріумфами і катастрофами мусила спонукати до осмислення уроків державотворення вождями і всією нацією*» [Панченко 2010, с. 39–40]. Підтвердженнь цьому багато в автокоментарях роману:

*І де той геній, до народу дбалий,
щоб розбудив наш умисел оспалий?!
І не нікчемним словом, що як нежить,
а як народу гідному належить!* [Костенко 1999, с. 119].

У підзаголовку до твору «Мотрині ночі» авторське визначення – *історичний роман*. В інтерв'ю К. Мотрич наголосила, що «Мотрині ночі» – це *роман*, який базується на історичних фактах і розповідає про любов Івана Мазепи й Мотрі Кочубей, але в контексті того, як Україна втратила все – аж по сьогодні: «*Таж кожна мить випаює кривавий слід. / Як паралітик, стогне-плаче Україна*» [Мотрич 2008, с. 25].

Не можна погодитися з аргументами новокритиків, які трактували літературний твір як явище автономне й незалежне від традиції, біографії, ідеології та редукувати твір до причин його появи, оцінювати за тими чи іншими функціями – хибна практика.

Процес виявлення авторського задуму й з'ясування його художньої філософії, змісту, за твердженням М. Наєнка, залежить від концепції художнього пізнання й естетичного осмислення світу загалом. «*Із суто авторськими судженнями можна сперечатись, але не рахуватись не можна, бо кожне з них, хоч і не завжди переконливо, але аргументується*» [Наєнко 2001, с. 262].

У маркуванні жанру художнього твору, його аналізі значна роль відводиться творчій історії, з акцентом на функціонуванні, «поведінковій» характеристиці і зв'язках з культурним контекстом, тобто «*реконструкції творчого задуму письменника, описі структури завершеного тексту, аналізі читацького сприйняття*» [Чумаков 1986, с. 63]. Класичний твір в усвідомленні не як завершеної поетичної структури, а як процесу з віддаленим наслідком відбувається на двох рівнях. Перший – це реалізація творчого задуму автора, перехід тексту із нез'ясованого дифузного стану в ціліснооформлену й зв'язану структуру, з якої витікає поставлений автором смисловий зміст, накопичений в оформленому тексті, й сприймається як закінчений чи дефінітивний. Другий починається тоді, коли накопичення авторських смислів піддається взаємовпливу в конструюванні читацького усвідомлення.

Задуми письменників подати далеку й сучасну історію України, рідного народу в нових жанрових структурах у 60–70-х роках ХХ ст. не були реалізовані й у наступні десятиліття. Багато поетичного епосу було надруковано вже в пострадянський час. Зі спогадів В. Чемериса відомо, що понад двадцять п'ять років працював над романом у віршах «Чумацький шлях» Семен Данилейко, дніпропетровський поет-правдолюб.

Тема історії, минулого нашої землі, яку хотіли подати у «строфі», була актуальною і для поетів-шістдесятників (Ліна Костенко), і поетів-політв'язнів. М. Руденко у спогадах (про кінець 70-х) писав: «*Аби витіснити з голови виснажливі думки про близький вихід із тюрми, почав писати роман у віршах про сколотські часи – дець близько п'яти століть до нашої ери. Мене вразило дослідження академіка Рибаківа про те, що сколотська держава, по суті, вигодувала своїм хлібом античну цивілізацію*» [Руденко 2013, с. 664].

Із спогадів В. Марсюка відомо, що Андрій Іванович Хименко прислав директору видавництва «Веселка» (кінець 1990 чи початок 1991 років) рукопис роману у віршах «Анти» з проханням видати. В. Марсюк на нього написав об'єктивний і цілком позитивний відгук та рецензію. Але директор «Веселки» Ярема Гоян не захотів видати твір колишнього політв'язня. «Анти» були надруковані вже після смерті автора в скороченому вигляді із жанровим визначенням «*епічна поема-легенда*».

Висновки. Отже, у художній літературі, особливо пострадянського періоду, жанрові структури втрачали канонічну чіткість і отримували індивідуально-авторську оцінку, тому ми розглянули авторські жанрові номінації деяких романів у віршах кінця ХХ – початку ХХІ ст., їхні задуми та реалізацію в контексті творчої інтенції. Авторські жанрові визначення роману у віршах часто розташовані в позиції заголовка чи підзаголовка, що виконує функцію зовнішнього маркера й доповнює формальний пласт твору. Більшість романів у віршах 20–30-х рр. ХХ ст. мають суто авторські «жанрові» визначення і є відображенням прагнення письменників до естетичної ідентифікації. Хоча авторське жанрове визначення творів не завжди відповідає його теоретичним канонам, проте воно є прихованою, внутрішньою полемікою з текстами попередників, зі спрямованістю до зовнішнього діалогу з реципієнтом, оскільки поліфонізм думок є неодмінною умовою для існування віршованого роману.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпечний, Іван (2009). Теорія літератури. Київ : Смолоскип, 2009. 388 с.
2. Бовсунівська, Т. В. (2009). Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. 519 с.
3. Васильев, С. А. (2009). Синтез смысла при создании и понимании текста. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.
4. Васків М. С. Романні форми в українській літературі 1920–1930-х: Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2009. 325 с.
5. Дзюба, І. (2008). Магія південного степу. *Лютий Г. І. Мама-Марія (роман-пісня)*. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2008. С. 364–365.
6. Дзюба, І. М. (2008). Тарас Шевченко. Життя і творчість. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.
7. Качуровський, І. В. (2008). Творчість Івана Багряного. *Променисті силуетки : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 446–472.
8. Копистянська, Н. (2005). Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
9. Костенко, Л. В. (1999). Берестечко : історичний роман. Київ : Український письменник, 1999. 157 с.
10. Лютий, Г. І. (2008). Мама-Марія (роман-пісня). Запоріжжя : Дніпровський металург, 2008. 392 с.
11. Марсюк, В. А. (2003). Донецька прелюдія : Роман у віршах. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 144 с.
12. Марсюк, В. (2010). Московський час: Роман у віршах. Видання автора, 2010. 110 с.
13. Мотрич, К. (2008) Мотрині ночі: історичний роман. *Новочасна література. Тексти. Тримісячник. Число 2(6)*. Київ: Дивослово. 2008. 106 с.
14. Наєнко, М. К. (2001). Історія українського літературознавства: Підручник Київ : ВЦ «Академія», 2001. 360 с.
15. Новиченко, Л. М. (1980). Поетичний світ Максима Рильського (1910–1941) Київ : Наукова думка, 1980. 408 с.
16. Панченко, В. (2010). «Поразка – це наука...». *Дивослово*. 2010. № 10. С. 39–43.
17. П'ятковська, Є. Д. (2012). Віршований роман в українській літературі ХХ століття: особливості поетики: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література». Одеса, 2012. 20 с.
18. Рильський, Максим (1983). Зібрання творів у двадцяти томах. Т.2. Поезії 1930–1941. Київ : Наукова думка, 1983. 422 с.
19. Руденко, М. (2013). «Найбільше диво – життя». Спогади. – Київ : Кліо, 2013. 669 с.
20. Слабошпицький, М. (2008). Твір, що так невтримно поширює свій художній простір... *Лютий Г. І. «Мама-Марія» (роман-пісня)*. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2008. С. 366.
21. Чумаков, Ю. Н. (1986). Жанр стихотворного роману и философские основы массовой и классической культуры. *Философские проблемы взаимодействия литературы и культуры: Межвузовский сборник научных трудов*. Новосибирск : НГПУ, 1986. С. 63–72.
22. Шеффер, Жан-Мари (2010). Что такое литературный жанр? / Пер. с фр. Послесл. С. Н. Зенкина. Москва : Едиториал УРСС, 2010. 192 с.

Тетяна Боднарчук
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри
німецької мови Кам'янець-Подільського національний університет
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: tvbodnarchuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7492-3172

Галина Фоміна
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики
та мовної комунікації Національного університету
біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
e-mail: haljaf9629@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9829-9351

DIE KOLLOKATIONEN IN DEN DEUTSCHEN, ENGLISCHEN UND UKRAINISCHEN SPRACHEN UND IHRE ROLLE BEI DEM FREMDSPRACHENERWERB

У статті окреслено проблеми визначення терміну “колокація” у науковій літературі, розглянуто сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідження колокацій. Обґрунтовано необхідність системного вивчення колокацій в процесі засвоєння іноземної мови. Встановлено типологію та проаналізовано теоретико-методологічні положення підходів до аналізу явища колокацій німецької, англійської та української мов.

Ключові слова: колокації, порівняльний аналіз колокацій німецької, англійської та української мов, процес вивчення іноземної мови.

Bodnarchuk Tetiana, Fomina Halyna. Collocations in German, English and Ukrainian and their role in the process of mastering a foreign language.

The article deals with the phenomenon of collocation and the interpretation of this concept in scientific linguistic literature. An analysis of the scientific literature shows that previous concepts of collocation were developed by Ch. Bally, W. Porzig und E. Coseriu on syntagmatic phrases. The founder of the collocation research, John Rupert Firth, was a representative of British contextualism who introduced the English term collocation as part of his theory of meaning (model of meaning) in 1957. A wide explanation of this term is given by Andrea Lehr, who defines collocations as elements of a syntagmatic context consisting of two or more structural words. Therefore, each structural word can be considered as a collocation together with a separate word, several words, or with all other structural words of the same text. It is known that when translating a collocation from one language to another, quite often certain difficulties arise, since what is a collocation in one language may be an idiom, a simple verb or a free phrase in another language. Therefore, these expressions, when studied as collocations, are often a really big problem when learning a foreign language. The article provides many examples of collocation in German, English and Ukrainian. A. Reder, who dealt with the problem of collocation in the didactic aspect, called them a significant „source of errors.” The article discusses and analyzes the comparative model of A. Reder’s collocation in different languages, where the researcher suggests isolating the collocation with existing and absent equivalence. In addition, she draws attention to the full and partial equivalence of collocation in two languages. A comparative analysis of the collocation in German, English and Ukrainian languages is especially relevant for us, since these three languages are present in the learning process of modern Ukrainian schools. Ukrainian is the native language of students; in schools, students learn one or two foreign languages. As practice shows, collocations cause considerable difficulties in the process of learning a foreign language, which, in turn, leads to errors, especially in the absence or partial equivalence of collocation in a foreign and native language. The negative influence of the second foreign language on the first, in our case, more often than English into German is also quite noticeable. Therefore, a focused and systematic study of collocation will have a positive impact on the process of teaching foreign languages.

Keywords: collocation, comparative analysis of collocation in German, English and Ukrainian languages, the process of learning a foreign language.

Jeder Sprecher spürt intuitiv, dass viele Wörter seiner Muttersprache dazu tendieren, in relativ festen und wiederkehrenden Kombinationen aufzutreten, z.B. *ein Verbrechen begehen, eine Frage stellen, einen Vortrag halten, einen Vertrag schließen, einen Spaziergang machen, Fahrrad fahren, blondes Haar, starker Raucher, schwer verletzt, tief beeindruckt, weit verbreitet...* Solche typischen und stets wiederholten Wortkombinationen werden von Muttersprachlern nicht als eine Besonderheit empfunden, ihnen erscheinen solche Ausdrücke als trivial.

Erst im interlingualen Vergleich fällt die Besonderheit dieser Wortverbindungen ins Auge: im Englischen *reitet* man sein *Fahrrad* (*ride a bike*) im Ukrainischen *schlägt* man *ein Tor ein* (забити гол), *ein Spaziergang* wird *genommen* (engl. *take a walk*), *Zähne* werden *gebürstet* (engl. *brush ones teeth*), *ein Vortrag* wird *gegeben* (engl. *to give a talk*). Solche lexikalischen Kombinationen sind interlingual arbiträr, das heißt, dass sie oft von Sprache zu Sprache variieren. In der Sprachwissenschaft nennt man dieses Phänomen als Kollokationen.

Das Ziel dieser Arbeit ist die Erklärung des Begriffes „Kollokation“ in der wissenschaftlichen Literatur zu analysieren; die Rolle der Kollokationen bei dem Fremdsprachenerwerb darzustellen und die mögliche Äquivalenz bei den kontrastiven Vergleichen der Kollokationen in den deutschen, englischen und ukrainischen Sprachen zu bestimmen.

Die Analyse der wissenschaftlichen Literatur zeigt, dass Ch. Bally, W. Porzig und E. Coseriu mit ihrer Beschäftigung mit syntagmatischen Wortverbindungen vorläufige Kollokationskonzepte herausgearbeitet haben. Als Begründer der Kollokationsforschung gilt John Rupert Firth – Vertreter des Britischen Kontextualismus, der den englischen Begriff *collocation* (*Zusammenstellung*) im Rahmen seiner Bedeutungstheorie (*Models of Meaning*) im Jahre 1957 eingeführt hatte. Ausführliche Erklärung dieses Begriffes gibt Andrea Lehr: „Kollokationen sind Elemente des syntagmatischen Kontextes, sie setzen sich aus zwei oder mehreren Strukturwörtern zusammen. Wie die Grenzen von Kollokationen innerhalb eines Textes festzulegen sind, ist J.R. Firths Ausführungen nicht zu entnehmen. Deshalb gilt zunächst einmal, dass jedes Strukturwort zusammen mit (a) einem anderen Strukturwort, (b) mehreren oder (c) allen anderen Strukturwörtern desselben Textes als Kollokation betrachtet werden kann“ [Гішка 2008, S. 22].

Mehr noch, sie sind nicht immer als Kollokationen übertragbar. Was in einer Sprache eine Kollokation ist kann in einer anderen Sprache ein Idiom, ein einfaches Verb oder eine freie Wortverbindung sein. Deshalb stellen diese Wortverbindungen, wenn sie nicht als Kombinationen gelernt werden, oft wirklich ein großes Problem für den Fremdsprachenlerner dar.

Diese Allgegenwärtigkeit der Kollokationen, ihre Vielfalt und ihre beachtenswert große Anzahl machen sie zu einem sehr umfangreichen Lerngegenstand. Fremdsprachenlerner haben beträchtliche Mengen von Kollokationen zu memorieren, damit sie native-like klingen können. Wenn sie aber einmal beherrscht sind, erleichtern Kollokationen die Sprachverarbeitungsprozesse wesentlich. Wenn man die Omnipräsenz der Kollokationen nicht aus der Kostenseite, sondern aus der Nutzenseite betrachtet, so stellt man fest, dass große Mengen von Sprachrezeptions- bzw. Sprachproduktionsaufgaben sich mit Kollokationskenntnissen leichter bewältigen lassen. So können Fremdsprachenlerner, wenn sie Kollokationen gut kennen und sie richtig einsetzen, sich auf die inhaltliche Seite ihrer Aussagen besser konzentrieren, sie haben mehr Zeit, um ihre Äußerungen zu planen und zu strukturieren und um sich zu überlegen, was sie eigentlich mitteilen wollen. Dass dies für Fremdsprachenlerner von noch größerer Bedeutung als für Muttersprachler ist, liegt auf der Hand [Strank 2010].

Dass die Kollokationen für die Fremdsprachendidaktik von großem Interesse sein sollten, hat schon Ch. Bally erkannt. Er weist darauf hin, dass die Kenntnis der phraseologischen Wortverbindungen für das Beherrschen einer Fremdsprache unentbehrlich ist. Die Lerner sind darauf angewiesen, diese zu lernen, wenn sie die jeweilige Fremdsprache auf dem muttersprachlichen Niveau gebrauchen möchten. [Porzig 1934, S. 54-59].

A. Reder, die sich mit diesem Thema aus fremdsprachendidaktischer Perspektive beschäftigt, bezeichnet Kollokationen für Fremdsprachenlerner als „eine ‚zuverlässige‘ Fehlerquelle“. Die Wissenschaftlerin verweist auf die Äquivalenzproblematik bei der Übersetzung, die ihrerseits zu Interferenzfehlern führt: „Kollokationen bilden ... ein erhebliches Sprachlernproblem, zumal deren Bestandteile in den einzelnen Sprachen nicht immer äquivalent sind und daher häufig Interferenzfehler auftreten können [Reder 2004, S. 187].

Besonders aktuell für uns ist die Vergleichsanalyse der Kollokationen in den deutschen, englischen und ukrainischen Sprachen, weil diese drei Sprachen in dem Lernprozess der modernen ukrainischen Schulen vorhanden sind. Die ukrainische Sprache ist die Muttersprache der Schüler, dann seit der ersten oder der zweiten Klasse lernen die Kinder meistens Englisch als erste Fremdsprache. Auch in den meisten Schulen beginnen die Schüler seit der fünften Klasse Deutsch als zweite Fremdsprache zu lernen. Wie die Analyse der wissenschaftlich-didaktischen Literatur und die Praxis in den ukrainischen Schulen zeigen, können Kollokationen große Lernschwierigkeiten den Schülern bereiten. Da die Schüler oft direkt aus der Muttersprache in die Fremdsprache übersetzen, könnte es zu fehlerträchtigen Äußerungen führen. Besonders im Falle der fehlenden oder partiellen Äquivalenz zwischen den Kollokationen im Fremd- und Muttersprache treten Fehler auf. Der negative Einfluss der zweiten auf die erste Fremdsprache in unserem Fall der englischen auf die deutsche Sprache ist auch zu bemerken. Die Sensibilisierung für die Unterschiede und Ähnlichkeiten, sinnvolle Nutzung und Einsetzung der Forschungserkenntnisse im Fremdsprachenunterricht können positive Auswirkungen auf den Lernprozess den Fremdsprachen haben.

Bei der Erstellung des kontrastiven Vergleichsmodells der Kollokationen schlägt A. Reder vor, fehlende und vorhandene Äquivalenz zu unterscheiden [Reder 2004].

Im Falle der fehlenden Äquivalenz entspricht der deutschen Kollokation in einer anderen Sprache keine Kollokation, sondern eine freie Wortverbindung – *einen Termin vereinbaren* – *домовлятися про зустріч* oder ein Einwortlexem – *die Stirn runzeln* – *to frown*. Unter fehlender Äquivalenz unterscheidet die Autorin zwei Kategorien: Kontrast in der Polylexikalität (Kollokation vs. Einwortlexem) und Kontrast in der Festigkeit (Kollokation vs. freie Wortverbindung). Vom Kontrast der Polylexikalität spricht A. Reder, wenn die Bezeichnung im Deutschen eine Kollokation ist, aber ihre Entsprechung in einer anderen Sprache ein Einwortlexem ist. Z.B. *das Unkraut jäten* – *to weed*, *Gas geben* – *to accelerate*, *die Lippen schürzen* – *дуться*. Kontrast in der Festigkeit besteht, wenn einer Kollokation im Deutschen eine freie Wortverbindung in einer anderen Sprache entspricht. Z.B. *den Boden wischen* – *to clean the floor* (clean – „putzen“), *die Versicherung läuft aus* – *термін страхування закінчується* („die Frist der Versicherung läuft ab“).

Die Äquivalenz ist vorhanden, wenn einer Kollokation im Deutschen ebenso eine Kollokation in einer anderen Sprache entspricht. Z.B. *ein brennender Schmerz* – *a burning pain*, *das Telefongespräch führen* – *вести телефону розмову*. Die Autorin unterscheidet im Rahmen der vorhandenen Äquivalenz zwischen totaler und partieller Äquivalenz.

Unter einer totalen oder vollständigen Äquivalenz versteht man die Äquivalenz der Bestandteile einer deutschen Kollokation mit den Bestandteilen ihrer fremdsprachigen Entsprechung auf der Formebene und auf der semantischen Ebene. Partielle Äquivalenz liegt vor, wenn auf einer der beiden Ebenen, entweder auf der Formebene oder auf der Inhaltsebene, Äquivalenz vorhanden ist. Dementsprechend ergibt sich folgende Differenzierung: Formäquivalenz ohne Inhaltsäquivalenz oder Inhaltsäquivalenz ohne Formäquivalenz.

Im ersten Fall sind die Kollokationen auf der Formebene äquivalent, aber auf der Inhaltsebene nicht. Z.B. *ein intelligenter Man* in der deutschen Sprache bedeutet nicht *інтелегентний чоловік* im Ukrainischen. Während im Deutschen *ein intelligenter Mann* „ein kluger, vernünftiger Mann“ bedeutet, ist *інтелегентний чоловік* im Ukrainischen ein Mann, der gute Manieren hat.

Inhaltsäquivalenz ohne Formäquivalenz liegt vor, wenn deutsche Kollokationen und ihre fremdsprachigen Entsprechungen Unterschiede auf der Formebene aufweisen und diese Unterschiede einen Kollokationsbestandteil, nämlich den Kollokator betreffen. Die Kontraste zwischen Kollokationen werden weiter klassifiziert unter dem Aspekt, auf welcher Ebene der Unterschied angesiedelt ist. Dementsprechend ergeben sich zwei Kategorien: Kontrast im Kollokator unterhalb der Wortebene und Kontrast im Kollokator auf der Wortebene. Unterschiede im Kollokator auf der Wortebene sind vorhanden, wenn in einer deutschen Kollokation der Kollokator mit seiner fremdsprachigen Entsprechung lediglich kollokationsintern äquivalent ist. Z.B. *ein stechender Schmerz* – *зострий біль*. In dieser Kollokation ist *Schmerz* äquivalent mit *біль*, aber *stechend* kontextlos ist nicht äquivalent mit *зострий*. Dasselbe gilt z.B. für die deutsche Kollokation *das Telefongespräch führen* und ihre englische Entsprechung *to make a (tele) phone call*.

Kollokationen stellen ein fehlerträchtiges Element der Sprache dar, weil sie in der Sprachrezeption nicht auffällig sind. Die Kollokativität der jeweiligen Fremdsprache und deren Kollokationen sind den Fremdsprachenlernenden oft nicht bewusst. Sie betrachten Kollokationen als freie Wortverbindungen und fassen sie nicht als Wortschatzerinheiten auf. Fremdsprachenlernende lernen oft fremdsprachliches Vokabular in Form von Einzelwörtern und achten nicht auf syntagmatische Wortverbindungen. Sie gehen nämlich davon aus, dass man aus Einzelwörtern problemlos eine Äußerung durch die kreative Zusammenstellung der Einzelwörter produzieren kann. Fremdsprachenlernende können sich jedoch nicht kreativ ausdenken, welcher Kollokator mit einer bestimmten Kollokationsbasis verbunden werden kann, denn die Kreativität bei der Zusammenstellung von Gliedern dieser konventionellen festen Wortverbindung führt zweifelsohne zum Verstoß gegen lexikalische Restriktionen, die gerade für Kollokationen charakteristisch sind. Der häufige Rückgriff auf die muttersprachliche Äquivalenz eines Kollokators ist oft der Grund für Interferenzfehler im Gebrauch von Kollokationen.

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass Kollokationen als wortübergreifende Einheiten zu vermitteln und zu erlernen sind. Besonders relevant ist der Umgang mit jenen Kollokationen als Einheiten, deren Entsprechungen in der Fremd- und Muttersprache nicht total äquivalent sind. Kollokationen spielen eine große Rolle in der Fremdsprachendidaktik. Diese usuellen Wortverbindungen sind interlingual arbiträr, das heißt, dass sie oft von Sprache zu Sprache variieren. Deshalb stellen sie, werden sie nicht als Kombinationen gelernt, ein großes Problem für den Fremdsprachenlerner dar, der sie zwar ohne Schwierigkeiten versteht, mangels einer ausreichenden aktiven Kompetenz aber normalerweise nicht richtig verwenden kann. Die Fremdsprachenlernende greifen oft auf die Muttersprache zurück und übersetzen die Bestandteile der Kollokationen direkt und wortwörtlich in die jeweilige Fremdsprache. So erweisen sich Kollokationen als fehlerträchtig, wenn die Muttersprache bei der jeweiligen Kollokation Unterschiede mit der fremdsprachlichen Kollokation aufweist und eine andere Wortzusammensetzung erfordert, als es in der zu erlernenden Sprache der Fall ist.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гінка Б. І. (2008). Лексикологія німецької мови: лекції та семінари: навч. посіб. для студ.-германістів. Вид. 2-е, перероб. і допов. Тернопіль, 322 с.
2. Porzig W. (1934). Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. Wortfeldforschung. *Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*, Darmstadt, S. 78-103.
3. Reder A. (2004) Müssen Kollokationen zu Fehlern führen? Ein deutsch- ungarisches kontrastives Modell. *Sprache und die modernen Medien. Akten des 37 Linguistischen Kolloquiums in Jena 2002. Frankfurt am Main*, S. 187-197.
4. Strank W. (2010) Da fehlen mir die Worte. Systematischer Wortschatzerwerb für fortgeschrittene Lerner in Deutsch als Fremdsprache. Leipzig, 166 S.

УДК 811.161.2'367.332:821.161.2К1/7.].08

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-42-45

Наталія Дзюбак
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: dznan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7287-8889

ЗВЕРТАННЯ ЯК ЗАСІБ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ СПІВРОЗМОВНИКА В РОМАНІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «РОДАКИ»

У статті на основі контент аналізу роману Д.Кешелі «Родаки» проаналізовано й описано можливості звертання як засобу вираження суб'єктивної оцінки співрозмовника. Виявлено, що основним граматичним засобом вираження звертання є іменник у кличному відмінку. Визначено основні лексико-семантичні групи іменників, що є засобами позитивної та негативної оцінки співрозмовника.

Ключові слова: *звертання, вокативний підмет, засоби суб'єктивної оцінки, експресема, художній дискурс.*

Dzyubak Natalia. Interpretation as a mean of the subjective assessment of the county interpreter in Dmitry Kashhel's novel "Rodaky".

In the article, based on the content of the analysis of Dmitry Kesheli 's novel "Rodaki", the possibilities of appeal as a means of expressing the subjective evaluation of the interlocutor are analyzed and described. It is revealed that the typical author's means of Kesheli in the design of replicas of characters is their own treatment – a word or linguistic appeal, called the addressee of speech. The treatment is included in the sentence, the letter is separated by a comma, in the pronunciation - by appropriate pauses. The most common means of expression is the noun in the exclamation mark, which has ample opportunity to name the interlocutor - the subject of potential action, which is related to the vocative subject. In the novel-collage of Dmitry Kesheli "Rodaki" system of appeals is represented quite widely and heterogeneously, which is defined by the genre of the novel, the particular organization of the society about which the author writes, the communicative attitudes of communication, the individual peculiarities of the speaker-characters, the linguistic skill of the author. The main lexical-semantic groups of nouns are identified, which are the means of positive and negative evaluation of the interlocutor. The expressiveness of the tokens used by D. Kashhel in the author's speech has a different origin, degree of expressiveness and, in addition, differently correlates with the semantics of the word. Depending on how people perceive their surroundings (rational or emotional), all emotionally colored vocabulary, which the author uses the reference design, can be divided into expressive-evaluative and expressive art. The expressiveness of the appeals under consideration is a semantic supercategory represented by three different macro components: connotative, imaginative and denotative. Recognizing the content of this category in artistic discourse is the task of the reader.

Keywords: *treatment, vocative subject, means of subjective evaluation, expressive vocabulary, artistic discourse.*

Сучасне дослідження мови зорієнтовано на її функціональне призначення в актах спілкування. В основі вивчення комунікативного потенціалу мовних засобів лежать закони формування індивідуальної та ментальної мовної картини світу, що розширює уявлення про формування мовного коду, а також про націю. У цьому аспекті досить цікавим матеріалом для аналізу є постмодерністський літературний дискурс, у якому простежується яскрава тенденція домінування мовної форми над змістом. Художній дискурс Дмитра Кешелі відзначається живим народним колоритом. Це особливий світ, що знаходить своє вираження у мовних засобах. Нашу увагу в літературному дискурсі Дмитра Кешелі привернуло звертання.

Мета наукової розвідки – дослідити можливості звертання як засобу вираження суб'єктивної оцінки співрозмовника в романі-колажі Д. Кешелі «Родаки».

У мовознавстві потрапляємо на неоднозначні погляди щодо звертання як об'єкта лінгвістичних досліджень. Традиційно звертання трактують як ускладнювальний елемент речення, представлений словом або сполученням слів, що називають особу чи предмет, до яких звертається мовець. При цьому вважають звертання ізольованим від основного складу речення через відсутність синтаксичних зв'язків (Українська мова 2000). Згодом дослідники стали помічати, що в спонукальних реченнях кличний відмінок, яким традиційно виражено звертання, знаходиться не поза основним реченням, а в ньому, оскільки називає 2-ю особу, що узгоджується з 2-ю особою дієслова-предиката. Ця тенденція знайшла розвиток в академічному синтаксисі, представники якого стали розрізняти вокативний підмет і звертання (Вихованець 1992, Вихованець 1993). Якщо звертання називає того, до кого звернене мовлення, то вокативний підмет називає мовця, що є суб'єктом потенційної дії. Такий підхід ми взяли за основу наших досліджень.

Типовим авторським засобом Д. Кешелі в оформленні реплік персонажів є власне звертання – слово чи мовний зворот, що називають адресата мовлення. Власне звертання включене у речення, на письмі виділяється комою (комами), у вимові – відповідними паузами. Найтиповішим засобом вираження власне звертання є іменник, що має широкі можливості у називанні співрозмовника – суб'єкта потенційної дії.

Традиції комунікативного етикету українців закладено у лексичному й граматичному оформленні звертання, що виражає шанобливе ставлення до адресата мовлення й наділене переважно позитивною семантикою. Типовими вербальними засобами такого звертання є називання співрозмовника на ім'я, по батькові, що подибуємо у тексті роману «Родаки»: – *Маріє Петрівно, ви чули, якої непоправної шкоди завдав той збийвіч нашому моральному здоров'ю?* (Д. Кешеля «Родаки», с. 17). – *Скажіть, будьте добрі, Маріє Штефанівно, чи знаєте ви, хто такий Карл Маркс? – запитав, поблажливо посміхаючись, партсек Гебельс* (Д. Кешеля «Родаки», с. 131). – *Ганно Петрівно, через тиждень у Мукачеві – осінній ярмарок* (Д. Кешеля «Родаки», с. 191).

Форму пошанного звертання в комунікативній практиці українців виконують слова «пан», «пані»: – *Та тото так, пане, ви ся сміхуєте... над... над... двома бідними сиротами, – мовила тихо Фіскарюшка, відчуваючи, як вогонь праведного гніву, що загорівся в ній десь нижче пупа, підбирається все вище і вище, грозячи спопелити світ* (Д.Кешеля «Родаки», с. 60). – *«Перепрошую, пані, але ви сюди не втрапите»* (Д. Кешеля «Родаки», с. 100). Наведені форми звертання типові для спілкування між незнайомими співрозмовниками. В аналізованому дискурсі потрапляємо на діалектні лексеми: – *Йой, паніко золота, ци видите, яку біду маю, – почали ще здалеку нанько. – не маю де дитини лишити, то мушу'го тягати на собі в поле* (Д. Кешеля «Родаки», с. 137). – *Йой, паніко солодка, ви би дурно діввака слухали, скривився у три погібелі нянько перед Катериною* (Д.Кешеля «Родаки», с. 138). – *Та я, паніку, за вас дуже радуюся, што ви стали жити тутки у сто раз ліпше, айбо ми з бабою намного гірше* (Д. Кешеля «Родаки», с. 171). У наведеному контексті виділені лексеми мають значення «той, хто займає привілейоване становище, належить до забезпечених верств населення, інтелігенції, має освіту чи обіймає керівну посаду». Комунікативно-прагматична мета таких звертань – викликати симпатію, підкреслити привілейоване становище з метою отримати прихильність тощо. Цій функції сприяють прикметникові конкретизатори «золота», «солодка». Як засоби вираження категорії ввічливості лексеми з позитивною семантикою та конотативними суфіксами мають виражати оцінку «++», однак в окремих репліках вони є засобами іронії, сарказму.

У романі-колажі Д. Кешелі система етикетних звертань доволі неоднорідна, що пояснюється особливістю залежністю від соціальної організації суспільства, про яке пише автор, комунікативних установок спілкування, індивідуальних особливостей мовців-персонажів. У тексті як пошанні автор використовує форми звертання, що виражені іменниками назвами осіб за професією чи посадою: – *Даю вам слово, паніко вчителько, я ниськи ще нікого не вбив* (Д. Кешеля «Родаки», с. 33). – *Так... так... Маєте правду, пане голово... – сплотнів сигіняшний нянько, відчуваючи, як зо страху в нього вмить замерзають нутроці і зупиняється серце* (Д. Кешеля «Родаки», с. 14). В окремих репліках такі форми звертання до того самого адресата виконують конкретну комунікативно-прагматичну навантагу, зокрема: – *Доброго вам здоровлічка, пане директоре! І вашим діткам щастя, і пані директоріи многая і благая літ, – затарахкотіла, мов трофейний мотоцикл, Фіскарюшка* (Д. Кешеля «Родаки», с. 323). – *Йой, пане професоре, та не насміхуйтесь над художними людьми, схилила смиренно голову на праве плече Фіскарюшка* (Д. Кешеля «Родаки», с. 324). – *Добрі, добрі, пане академіку, більше не буду, лем прийміть Митька вп'ять до школи* (Д. Кешеля «Родаки», с. 325). *Проте баба не здавалась. – Но, пане докторе* (Д. Кешеля «Родаки», с. 325). У наведених висловах мовець для досягнення комунікативної мети використовує прийом підвищення співрозмовника у посаді. Ось як описує доцільність наведених звертань сам автор: *Це була особливість баби Фіскарюшки. Вона ніколи не принижувала сильного супротивника. А навпаки – потихеньку вивчала його сильні і вразливі місця, а від-*

так починала возвеличувати, хвалити і підносити до небесі. Ефект у більшості випадків був вражаючим для баби Фіскарошки. Вона завжди і мене навчала: «Із сильним ворогом ніколи не воюй, а навпаки – хвали на цілий рот». І завжди домагалась свого, а якщо ні – то не терпіла великої поразки (Д. Кешеля «Родаки», с. 324). У мовленнєвій поведінці Фіскарошки закладено народну мудрість, виваженість і вправність «протистих» людей швидко реагувати на обставини мовлення і досягати потрібного результату спілкування через відповідні стратегії.

Для забезпечення оригінальності в змалюванні персонажів та стосунків між ними Д. Кешеля не міг обійтися без залучення арсеналу оказіональних засобів. Серед власних назв, якими часто оформлені звертання, емоційно-експресивне забарвлення можливе лише для групи імен. У більшості випадків таке звертання підсилюється конкретизаторами, у ролі яких виступають прикметники з позитивною семантикою: – **Солодкий Митрику**, аж хапався за живіт пан інспектор. – А як ти думаєш, яким способом Єва спокусила змія? (Д. Кешеля «Родаки», с. 31). – **Андрійку кедвешний**, щастя-дольку бись мав, яка радість, що тя виджу! – запричитала баба заламуючи руки (Д. Кешеля «Родаки», с. 58). – **Йой, Анцьо дорога**, хоть і довго не виділа тебе, айбо так, нівроку, випорізуєш, як майське сонечко, – каже баба (Д. Кешеля «Родаки», с. 72). – А ти знаєш, **Марько кремова**, наш Митько має правду, раптом мовив дід (Д. Кешеля «Родаки», с. 81). Демінутивні форми імен у вокативній позиції значно інтимізують спілкування. Народна основа роману втілюється у використанні діалектних прикметників, що відзначаються особливими виражальними можливостями. Такі форми звертання мають додаткове навантаження, коли вживаються в комунікативних актах з негативним змістом: – **Анничко**, не хочеш причаститиси – така люта, як огонь, – попросив до частунку барон мамку. – **Йой, Ільку**, мали бисьте совість, куди мені до паленьки, відповіла мамка знічено (Д.Кешеля «Родаки», с. 104). – **Мачка 'го знає, Анничко**. Ви такі із чоловіком красиві, а звідки це мальфеня взялося, – мовила Кутузівка, передаючи мене мамці в руки. – **Такий, най ся не приказує**, якби із воронячого гнізда випав (Д. Кешеля «Родаки», с. 105). – **Ільку**, качка би тебе копнула, а де наш малий лилик? – запитала перестрашено баба (Д. Кешеля «Родаки», с. 110).

Позитивною семантикою відзначаються звертання, виражені демінутивними іменниками-назвами осіб за спорідненістю і свояцтвом. Їх емоційно-експресивне навантаження реалізується суфіксами -к-, -ик-, -уль-, -очк-: – **Така 'м, небожыку**, нездала, як цісарські будюгови... (Д.Кешеля «Родаки», с. 41). – **Мали би 'сьте здоровлічко, сватику душевний**, – почала оговтуватися баба... (Д.Кешеля «Родаки», с. 54). **А мій маленький син, дивлячись, як витираю сльози, скаже**: – Не плач, **татку**. Он, дивись, там, на горі, ангели білі стоять (Д.Кешеля «Родаки», с. 66). – **Но, нанашкульо**, чом ви так нефайно говорите? – ледь не заплакала мамка. – **Та ви ліпше попозерайте на сесе божественне янголятко** (Д.Кешеля «Родаки», с. 105). – **Стрийку**, туйки баба вам передала грушки-медунки, – простягнув я руку з торбою через павутинні ґрати (Д. Кешеля «Родаки», с. 118). – **Е, кумочко**, тепер не базар, а єдні мириги-нерви, – якось безнадійно махнула рукою наша сваха (Д. Кешеля «Родаки», с. 150).

У романі-колажі Д. Кешелі «Родаки» відображено життя у всьому його розмаїтті. Разом з позитивними подіями в поле зору автора потрапляють й непрості сусідські стосунки між односельцями та родичами. Своєрідним емоційно-експресивним колоритом відзначаються діалоги, у яких герої з'ясовують стосунки. У репліках цих діалогів звертання часто використовують як засоби негативної оцінки співрозмовника. Особливі виражальні можливості у цьому плані мають іменники таких семантичних груп: 1) аугментативні форми імені: – **Митьку**, ану ж не забудь із собою взяти на екзамені тайстру із грушками... (Д. Кешеля «Родаки», с. 11). – **Не будь дурний, Митьку** (Д. Кешеля «Родаки», с. 44). – **Най виключають нашого Митрика із школи! Але попам 'ятайте, ще прийдуть такі часи, що і Динамітка, і той довбанутий директор Сусанін будуть за нами бігати і на колінах просити, аби наш дівак вернувся до школи. А ти, Митьку, головне не дуже переживай, бо апетит утратиш!** – суворо наказала мені (Д. Кешеля «Родаки», с. 111); 2) прізвиська: – **Най наш міністр гуси йде пасти! А не з'їв би ти песької солонини і запив молоком із жабиної цицьки, кривопиский Сусаніне?** – ніяк не могла вгамувати своєї гнівачки баба Фіскарошка (Д. Кешеля «Родаки», с. 87). – **Слава Ісусу Христу, Кривуліно!** – сказав обережно (Д. Кешеля «Родаки», с. 27).

Найменування, яке іноді дається людині, крім справжнього прізвища та імені, вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, описує особливості діяльності, звичок. А отже, звертання на прізвисько не лише називає співрозмовника, привертає увагу до сказаного, а й відповідним чином характеризує його; 3) загальноновживані та діалектні назви осіб за родом занять, діяльності, що негативно оцінені членами суспільства: – **Ти що собі дозволяєш, злодію короставий?** – нарешті, задихаючись, видавив із себе пан Фийса (Д.Кешеля «Родаки», с. 16). – **Фена би 'тя взяла, китайський шулю!** – раптом рывкнув над вухом Фийса (Д.Кешеля «Родаки», с. 26). – **Та ти, свинопасе короставий**, через того килавого лисака підняв на мого Мішка руку?! – заверещала баба Фіскарошка і, притьмом підскачовиши на стілець, вгостила стрійка пляшкою по тім 'ю (Д. Кешеля «Родаки», с. 76). – **Но та што, злодії**, влять каміння несете? – запитав злостиво

криволабий Гебельс, освічуючи наші обличчя ліхтариком (Д. Кешеля «Родаки», с. 143). Наведена лексико-семантична група звертань відзначається градацією експресії: крайнє негативна – негативна – нейтральна. Сприяють виявленню суб'єктивної оцінки прикметникові поширювачі звертання з яскравим конотативним забарвленням, що підсилює навантаження експресеми-іменника; 4) назви осіб за соціальною ознакою: – *А ти, соломонівський гатьоше, што би хотів?* (Д. Кешеля «Родаки», с. 14). – *Чувствую, неборята, што ще мало постою в сьому морозі і в сих нервах, то моя душа піде пішки додому* (Д. Кешеля «Родаки», с. 151). Цю лексико-семантичну групу звертань представляють переважно діалектні назви, що називають селян за їх класовою ознакою: приналежністю до бідних чи багатих родин: «гатьош – малоімущий чоловік»; «неборята – люди, становище яких викликає співчуття». Ці назви перш за все дають уявлення про спосіб життя співрозмовника, визначають його місце у суспільстві; 5) назви осіб за характерологічною ознакою: – *Пси би тя гонили, здохляку!* – кричить за мною нянько (Д. Кешеля «Родаки», с. 12). – *Ти кровопієць народний, знамення всіх чоловічеських пароків, – верещала, захлинаючись від плачу. – Как ти посмів сьогодні опоздать?* (Д. Кешеля «Родаки», с. 32). – *Иди, збийвіче, сїдай і штоби я голосу твого не чув* (Д. Кешеля «Родаки», с. 44). – *А што ти туйки робиш, босорканьо коростава?! – зненацька громом пролунав голос старого Наполїона – із вязанкою трави він несподівано явився із-за хліва* (Д. Кешеля «Родаки», с. 53). «*Ага..., килава чалапіндошко, так, небого, випозіруєш, як та зайчиха, що з вовком дві ночі переспала...*» (Д. Кешеля «Родаки», с. 73). – *Гой-стоп, триндо!* – перебила владно рукою баба Фіскарошка. – *Ти ліпше скажи, в якому сесе сні прийшло до тебе помаранчеве щастя – у передполудняшньому, полудняшньому, пополудняшньому, вечірньому, нічному ци ранішньому* (Д. Кешеля «Родаки», с. 85). – *Де твоє поле, либухурю килавий? – схопили пан Фийса мене за вухо і, крутячи його, злорадно продовжували. – Но та де твоє поле?* (Д. Кешеля «Родаки», с. 165). – *Ах ти, дулавий каралабе, ти посмів на дитину руку підняти? Вмить підскочила баба і втяла діда віником по потилиці* (Д. Кешеля «Родаки», с. 232). – *Слухай, торомбаньо нечесана, я здуру тебе случайно чмокнув, то мусив іти яйця красти, аби відкупитись* (Д. Кешеля «Родаки», с. 317); 6) назви демонічних та міфічних істот: – *Ти што злословиш, криволабий чорте, – лускає мене по потилиця баба* (Д. Кешеля «Родаки», с. 11). – *Бо через відкриті двері протяг видує тобі з дурної голови ще й те, що маєш, збісняку недороблений!* – гаркнула в унісон бабі мої дорогі нянько (Д. Кешеля «Родаки», с. 43). «*Ти, повітрулько нечесана, лем ти віник хибить...*» (Д. Кешеля «Родаки», с. 73). – *Спаси і помилуй! Спаси і помилуй!* – почала кидати на себе перелякано хрести Фіскарошка. – *Згинь під камінь, сило нечиста!* (Д. Кешеля «Родаки», с. 216); 7) назвами грибів: – *О, світило би тобі сонічко із потилиці, недорослий мухоморе!* (Д. Кешеля «Родаки», с. 143). – *Брежете, старий моримух!* – заверещала кума Гітлерка (Д. Кешеля «Родаки», с. 295). У цьому звертанні негативна семантика закладена у самому значенні лексеми «мухомор», діалектне «моримух» – отруйний гриб. Додає експресії прикметниковий конкретизатор «старий»; 8) назви свійських та диких тварин: – *Слухай, осле рогатий, хто тобі таке дурное сказав?* (Д. Кешеля «Родаки», с. 20). – *А тебе, мальфуне таркастий, яка нечиста сила принесла? – простогнав учитель, цорконячи зубами* (Д. Кешеля «Родаки», с. 44). – *Так сесе і є твоя помаранчова паніка? Так сесе вона нам таке щастя приперла, а ти, бугаю червлений, ци їй і ворота одчинив* (Д. Кешеля «Родаки», с. 86). – *Борсуку нехрещений, як так можеш говорити за пана Фийсу?* (Д. Кешеля «Родаки», с. 112). – *Слухай, цуцлику повчанський, чи пам'ятаєш, як ти мене п'яний учора обзивав усляко? – питає, спопеляючи нищівним поглядом Соломона, баба Фіскарошка* (Д. Кешеля «Родаки», с. 149).

А отже, центральним образом у романі-колажі Д. Кешелі «Родаки» є людина та її внутрішній світ. Автор вдається до різних засобів створення цього образу, серед них помітне місце посідають експресивні звертання. Лексична експресивність активно проявляється на рівні як мови, так і мовлення, виконує функцію вербального вираження почуттів мовця, пов'язана із суб'єктивізмом та позитивною чи негативною оцінкою тих чи тих персонажів, їхніх вчинків, дій тощо. Експресивність лексичної одиниці, якою оформлене звертання в авторському мовленні Д.Кешелі має різне походження ступінь виразності і, крім того, по-різному співвідноситься із лексичним значенням слова. Залежно від того, як людина сприймає навколишню дійсність (раціонально чи емотивно), усю емоційно забарвлену лексику, яку автор використовує для оформлення звертання, можна поділити на експресивно-оцінну та експресивно-художню. Експресивність розглянутих звертань є семантичною суперкатегорією, що репрезентована трьома різнотипними макрокомпонентами: конотативним, образним та денотативним. Розпізнання змісту цієї категорії в художньому дискурсі – завдання читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2000. С. 60.
2. Вихованець І. Р. (1992). Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ. С. 123.
3. Вихованець І. Р. (1993). Граматика української мови. Синтаксис. Київ. С. 268-269.

Тетяна Євтушина
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін Університету Ушинського
(Одеса, Україна)

e-mail: ievtushyna@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6561-5880

Ліліана Прокопенко
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін Університету Ушинського
(Одеса, Україна)

e-mail: lilianaprokopenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1821-7016

ІНТОНОВАНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ В ЗАГОЛОВКАХ ГАЗЕТИ «ЧОРНОМОРСЬКІ НОВИНИ»

У статті досліджено потенціал інтонованих синтаксичних одиниць заголовків одеської обласної газети «Чорноморські новини» стосовно актуалізації уваги читача. Наголошено, що прагматичними синтаксичними засобами є використання в ролі заголовка речень спонукальної, власне питальної інтонаційної модальності. Доведено, що моделювання заголовків за принципом «розповідь – запитання» чи «запитання – спонукування» становлять цілісні діалогічні єдності, що інтимізують виклад, наближають до читача.

Ключові слова: газетний заголовок, інтоновані синтаксичні одиниці, актуалізація уваги читача, одеська обласна газета «Чорноморські новини».

Yevtushyna Tetiana, Prokopenko Liliana. Intonation syntactic units in the headlines of the "Black Sea News"

The article examines the syntactic features of the intoned syntactic units of the headlines of the Black Sea News newspaper; their potential in actualizing the reader's attention.

It is reported that one of the pragmatic syntactic means in the newspaper "Black Sea News" is to use as a title a sentence of its own interrogative intonational modality. The modal importance of questioning is expressed by journalists with the help of interrogative words, which are dominated by who, why, or.

It is noted that the motives of the stimulating modality in the headlines of the Odessa regional newspaper "Black Sea News" are less used than the sentences of the question modality. Constructions with the forms of the 2nd person plural and 1st person plural of the commanding method, which are caused by the semantic traits inherent in these forms - direct communicative orientation to the addressee and a clear expression of the speaker's expression, are significantly dominant.

In the headlines of the Odessa regional newspaper "Black Sea News" there are numerous references in the syntactic constructions. It is a dialogue between the addressee and the intertextual addressees named in the address itself, but the rhetorical nature of such syntactic constructs mostly indicates a conditional dialogue not implemented in the main text.

It is noted that the modeling of headlines according to the traditional "Black Sea News" principle of "story-to-question" principle is a coherent dialogic unity. The sentence contains the subject of the message, prepares the addressee to activate the speaker's position, determines the overall thematic content of the main text; the interrogative sentence defines the communicative vector of the following text.

There is a tendency to construct headings on the typical principle of dialogical spoken-and-spoken speech "question-prompting", which intensifies the presentation, gives it ease, brings it closer to the reader.

It is summarized that the headlines of the Odessa regional newspaper "Black Sea News" represent the dynamics of expressiveness and pragmatics of modern Ukrainian media at the syntactic level of the language. Intensive syntactic units have powerful stylistic capabilities.

Key words: newspaper headline, intact syntactic units, updating of readers' attention, Odessa regional newspaper "Black Sea News".

Постановка проблеми. На початку XXI століття мова українських газет зазнала істотних змін, спричинених формуванням нового суспільно-політичного життя в Україні, утвердженням української мови як державної. Потреба дослідження газетного заголовка зумовлена тим, що він є своєрідним ключем для розу-

міння змісту тексту, «допомагає прогнозувати зміст тексту» [Кочан 2008, с. 59]. Створити заголовок газети інтригаційним, допомогти читачеві зорієнтуватися в порушеній проблемі і використати мінімум словесного матеріалу – першочергове завдання сучасних компетентних засобів масової інформації.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Газетний заголовок цікавить дослідників у плані багатьох актуальних лінгвістичних проблем, серед яких на окрему увагу заслуговують мовні особливості газетної назви. Питанням типізації газетних заголовків, характерних рис, вміщеної в них інформації, складності функцій, класифікації за формою, комунікативними можливостями та прагматикою присвячено наукові статті, монографії, дисертаційні роботи (Є. Береговська, Л. Грицюк, А. Євграфова, І. Завальнюк, В. Здоровега, Т. Ковалевська, Г. Конторчук, Г. Колесник, Ж. Колоїз, Н. Кондратенко, Т. Коць, Н. Кутуза, В. Кухаренко, С. Лазаренко, О. Назаренко, О. Пономарів, О. Сербенська, М. Сікорський та інші), тоді як структурна організація газетної назви, зокрема на синтаксичному рівні, часто залишена поза увагою. Тому *метою статті* є дослідити синтаксичні особливості заголовків сучасної української преси з функцією залучення уваги читачької аудиторії. Досягнення мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) з'ясувати лінгвістичний статус газетного заголовка; 2) виявити й дослідити синтаксичну релевантність інтонованих одиниць стосовно актуалізації уваги читача в заголовках одеської обласної газети «Чорноморські новини» (далі – ЧН) за 2018-2019 роки.

Виклад основного матеріалу. Газетний заголовок – слово головне. І саме тому це слово повинне бути сказане усвідомлено, чітко та яскраво, так, щоб читачу не важко було зрозуміти, що перед ним саме той текст, який потрібно прочитати. Текст, не увінчаний вдало підібраним заголовком, не можна вважати закінченим твором [Тертичний 2004, с. 82]. На сьогодні існує багато визначень цього поняття. Зокрема, це те, що «виражає основний задум, ідею, концепт творця» [Євграфова 2003, с. 133]; «невід'ємна частина публіцистичного твору, що увиразнює його специфічну природу», і «вихідний момент породження його тематичної, композиційної та сюжетної цілісності» [Галич 2004, с. 33]; «зона підвищеної уваги читача» [Здоровега 2004, с. 15]. Крім того, І. Михайлин виокремив основні риси заголовка: він має бути «виразним, стислим, змістовним, цікавим, легко відкладатися в пам'яті читачів» [Михайлин 2002, с. 225]. Що компактніше буде сформульовано головну ідею твору, то збільшиться сила газетного заголовка й полегшиться його сприйняття.

Газетний заголовок, на нашу думку, є зовнішнім індикатором тексту, особливою комунікативною одиницею мови, яка оформлює текст, а також репрезентує його в різних функціональних планах: лінгвістичному, інформаційному, психологічному, емоційному. Формально заголовок може бути представлений будь-якими мовними одиницями, рангом нижчими від цілісного тексту.

Фактичний матеріал переконує, що, прагнучи до новизни, оригінальності у відтворенні реалій демократичного суспільства, журналісти одеської обласної газети «Чорноморські новини» створюють нестандартні динамічні заголовки, експресивні за змістом і структурою. Такими, зокрема, є інтоновані, фрагментарні й еліптичні речення-заголовки. Загалом заголовки одеської обласної газети «Чорноморські новини» – невіддільний конститuent журналістського тексту, який виразно «працює» на читача, керує його увагою.

Дуже часто на шпальтах одеської газети трапляються заголовки питальної модальності, які не лише виконують номінативно-інформативну функцію, але й спонукають уявлюваного співбесідника-читача до роздумів та оцінки зображуваних подій.

Зокрема, вдалим є заголовок у вигляді питального речення без питальних слів: *ЩО, Й УКРАЇНУ ВИНести «ЗА ДУЖКИ»? (ЧН, 11.04.19); ПОЧНУТЬ З БОРОТЬБИ З МОВОЮ? (ЧН, 01.06.19); СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ДІСТА — ЖЕРТВА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ? (ЧН, 27.06.19)*. Такі реченнєві структури є переважно загальнопитальними, і потребують не конкретної відповіді, а заперечення чи підтвердження поданої інформації. За таких умов подальший текст газетного матеріалу слугує своєрідною розгорнутою відповіддю на поставлене в заголовку запитання.

Подібні заголовки примушують замислитися над відповіддю, негайно знайти її у змісті статті: *ЧОРНА ДІРА ВСЕРЕДИНІ ЗЕМЛІ? (ЧН, 04.08.18)*. Зміст статті є лаконічною відповіддю на запитання заголовка: учені, які вивчають Антарктиду, з початку липня фіксують дивний радіосигнал. Швидше за все, він виходить від чорної діри, яка росте у надрах Землі.

Деякі з таких заголовків містять прецедентні імена, що допомагають миттєво заінтригувати читача: *ПОВЕРНЕННЯ ЧАСІВ НОЯ? (ЧН, 23.02.19)*. Прецедентний заголовок питальної структури актуалізує увагу читача, спонукає негайно прочитати статтю, у якій подано відповідь на поставлене запитання в заголовку. А саме: зима, що минула, для деяких материків стала справжнім випробуванням у сенсі погодних умов. Весна, що прийшла, вже накоїла немало лиха й в Україні — пилові бурі, шквальний вітер. У статті наведено припущення, що на Землю знову прийшли часи Ноя, адже аномальна спека, сильний град та повені були провісниками всесвітнього потопу.

Крім того, одним із прагматичних синтаксичних засобів в газеті «Чорноморські новини» є використання в ролі заголовка речення власне питальної інтонаційної модальності. Питальна структура не тільки

експресивно навантажена, а й спонукає уявлюваного співбесідника-читача до роздумів і оцінки зображуваних подій. Модальне значення питальності журналісти виражають за допомоги питальних слів, серед яких переважають *хто, чому, чи*. Наприклад: **ЧОМУ УКРАЇНА НЕ БАГАТИСЬ?** (ЧН, 05.04.18); **НА КОГО Ж СПОДІВАТИСЯ?** (ЧН, 05.05.18); **ЩО ВІЩУЮТЬ ПІНГВІНЯТА?** (ЧН, 26.05.18); **ХТО ВБИВ ЧОРНОГО ДЕЛЬФІНА?** (ЧН, 16.06.18); **ЧИ ГОТОВІ МИ ДО ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ?** (ЧН, 09.06.18); **ЧОМУ ПРОГРАМІСТИ НЕ ЙДУТЬ У ПРЕЗИДЕНТИ?** (21.02.19); **КОМУ Й КОЛИ СКЛАСТИ ЗАПОВІТ?** (21.02.19); **ЧИ ПОТРІБНІ ЗУБИ ДЛЯ ЧОРНОЇ ІКРИ?** (ЧН, 23.03.19); **ХТО І КОЛИ СТАРІСЬ?** (ЧН, 06.04.19); **А ЩО СКАЗАВ БИ КОТЛЯРЕВСЬКИЙ?** (ЧН, 13.04.19); **ЧОМУ ПОЗЕЛЕНІЛО МОРЕ?** 13.06.19); **ТО ЯКОЮ МОВОЮ ГОВОРИЛА ПРОНЯ?** (ЧН, 03.08.19); **ХТО ВІДПОВІСТЬ ЗА ДЕВ'ЯТЬ СМЕРТЕЙ У «ТОКІО СТАР»?** (ЧН, 24.08.19); **ЧИ ПАСУЄ ДЮКУ ВИШИВАНКА?** (ЧН, 31.08.19) тощо. Репрезентація заголовка питальним реченням є одним із поширених прагматичних засобів синсемантичності (тобто семантичний дефіцит без наявності іншого компонента). Причину цього мовознавці вбачають у тому, що запитання – це звернення до когось-небудь, яке передбачає відповідь, пояснення, коментарі. Заголовок, виражений питальним реченням, є для реципієнта своєрідним імпульсом для звернення до інших компонентів тексту для з'ясування інформації, потрібної для відповіді на питання [Лазаренко 2008, с. 91–94].

Наступна питальна структура, як і попередні, заголовка одеської обласної газети «Чорноморські новини» в лаконічній і яскравій формі попереджає реципієнта про зміст публікації; не тільки експресивно навантажена, а й спонукає уявлюваного співбесідника-читача, особливо одесита, до роздумів й оцінки зображуваних подій: **КОМУ НАЛЕЖИТЬ АРКАДІЯ?** (ЧН, 15.11.18). У статті, на диво для досліджуваної газети, не зафіксовано відповіді по поставлене запитання в заголовку, єдине, що читач зрозуміє – це те, що «королівський мегаполіс» існує, поки пляжна погода. А коли закінчується сезон Аркадія мовби відвертається від грошових мішків.

Зауважимо, що речення спонукальної модальності в заголовках одеської обласної газети «Чорноморські новини» менш уживані, ніж речення питальної модальності, проте їхня стилістична цінність досить багатопланова. Схильність журналістів до використання речень спонукальної модальності можна пояснити, на думку мовознавців, двома причинами. Першу пов'язують із комунікативною стратегією, спрямованою на зближення з адресатом тексту, якої досягають прямим звертанням до нього. Друга причина – прагнення нав'язати адресатові свою волю, власне бачення проблеми, що загострює увагу, сприяє реалізації прагматичної функції тексту – спонукати адресата до діяльності для розв'язання суспільно-політичних питань, відстоювати і пропагувати певні ідеї, думки, переконання, агітувати за втілення їх у життя [Завальнюк 2010, с. 18].

Виразну співучасть автора і читача засвідчують назви-заклики спонукального характеру: **УПІЙМАЙ ЗВ'ЯЗОК З ПЛАНЕТОЮ!** (ЧН, 15.03.18); **ЧИТАЙ ЗАВЖДИ І ВСЮДИ!** (ЧН, 21.04.18); **НАМАЛЮЙ ЖИТТЯ!** (ЧН, 05.07.18); **НЕ УСАМІТНЮЙТЕСЯ!** (ЧН, 13.10.18); **НЕ ГАЙТЕСЯ ЗІ ЩЕПЛЕННЯМ!** (ЧН, 20.12.18); **ЗАБУДЬМО ПРО РАКИЦЬКОГО!** (ЧН, 07.02.19); **ЧИТАЙТЕ, ДИСКУТУЙТЕ, ОБИРАЙТЕ!** (ЧН, 23.02.19); **БУДЬМО ВІДПОВІДАЛЬНИМИ!** (ЧН, 21.03.19); **СТЕРЕЖІТЬСЯ КЛІЩІВ!** (ЧН, 23.05.19) тощо. Як видно з цитованих заголовків, переважають конструкції з формами 2-ї особи множини та 1-ї особи множини наказового способу, що спричинено властивими цим формам семантичними ознаками – прямою комунікативною спрямованістю на адресата й чітким вираженням волевиявлення мовця.

Як правило, спонукально-окличні речення такого типу досить органічно «зростаються» з текстом, певним чином емоційно спрямованим: **СКЛАДАЙТЕ КАВУНИ...ШТАБЕЛЯМИ!** (ЧН, 27.07.19). Лексично-синтаксичне оформлення цитованого заголовка активізує увагу читача, який негайно забажає прочитати статтю, дізнавшись, що відтепер українці можуть поласувати незвичними одеськими кавунами — квадратними. Такої форми кавуни запропонувала покупцям компанія «Дунайський аграрій», що займається органічним землеробством на двох тисячах гектарів в Ізмайльському районі.

У заголовках одеської обласної газети «Чорноморські новини» численно функціонують звертання у спонукальних синтаксичних конструкціях: **БУДЬ УВАЖНИМ, ПІШХОДЕ!** (ЧН, 17.11.18); **НОВИХ ВИСОТ, АРЦИЗЬКІ «СОКОЛЯТА»!** (ЧН, 16.06.18); **«ДЯКУЮ ТОБІ, МОЯ ДОРОГА ОДЕСО!»** (ЧН, 28.02.19); **ЗАХОПЛИТЬ, РИБАЛКИ, ВУДКИ!** (ЧН, 11.05.19); **НЕ ПСУЙ ЛИЧКО, ПОЛУНИЧКО!** (ЧН, 25.05.19); **НЕ БИЙ МЕНЕ, ТАТУ! НЕ ЛАЙ МЕНЕ, МАМО!** (ЧН, 25.06.19) тощо. Наявність емоційного звертання в заголовку підкреслює, на нашу думку, діалогічність тексту, це діалог між адресантом і внутрішньотекстовими адресатами, названими саме в звертанні. Проте зафіксовано, що риторичний характер таких синтаксичних конструкцій здебільшого вказує на умовний діалог, не реалізований в основному тексті.

Варто наголосити, що заголовки з декількох речень мають високу прагматичну спрямованість на читачку аудиторію і також є одним із засобів діалогізації газетного тексту. Зважаючи на це, моделювання заголовків за традиційним для газети «Чорноморські новини» діалогічним принципом «розповідь – запитання»

вимагає розгорнутої відповіді: *ДЮК У ВИШИВАНЦІ. А ВИ?* (ЧН, 18.08.18.); *КОЗИРНА КАРТА. ЧИ СПРАЦЮЄ ВДРУГЕ?* (ЧН, 06.09.18); *ДЮК ЛІКАРЯ ОБРАВ. А ВИ?* (ЧН, 17.11.18); *ОДНІ СМІТЯТЬ, ІНШІ — МОНІТОРЯТЬ. А ХТО ПРИБИРАТИМЕ?* (ЧН, 01.12.18); *РІВНИЙ ДОСТУП. КОМУ І ДО ЧОГО?* (ЧН, 24.01.19); *120—140/90. А ЯКЩО ВИЩЕ?* (ЧН, 28.02.19) тощо. Діалогічний характер у таких заголовкових комплексах зумовлений відношеннями між заголовком та основним текстом. Розповідне речення містить тему повідомлення, готує адресата до активації позиції мовця, визначає загальне тематичне наповнення основного тексту; питальне речення, з одного боку, семантично детерміноване попереднім розповідним компонентом, а з іншого – визначає комунікативний вектор наступного тексту. Питальні речення в таких заголовках порушують важливі питання, здебільшого вони не мають однозначної конкретної відповіді.

Також у досліджуваній газеті зафіксовано тенденцію до побудови заголовків за типовим принципом діалогічного усно-розмовного мовлення «запитання – спонукування», що інтимізує виклад, надає йому невимушеності, наближає до читача: *ФОТОМАНДАЛИ. ЧОМУ? А ЧОМУ Б І НІ!* (ЧН, 08.08.19); *ХОЧЕТЕ ВИСПАТИСЯ? ЛЯГАЙТЕ ГОЛИМ!* (ЧН, 08.08.19). У таких конструкціях питальне речення представлене загальнопитальними конструкціями, що передбачають не розгорнуту, а стислу відповідь стверджувального чи заперечного характеру.

Отже, у заголовках одеської обласної газети «Чорноморські новини» потужний потенціал за своїми стилістичними можливостями мають інтоновані синтаксичні одиниці. Присутність автора публіцистичної статті та його авторської позиції й оцінки в заголовках одеської обласної газети «Чорноморські новини» релевантно виявлено у виборі питальних і спонукальних речень, що активізують та утримують увагу читача. Побудова заголовків за традиційним для досліджуваної газети діалогічним принципом «розповідь – запитання» та «запитання – спонукування» також зближують із читачем, спонукаючи до роздумів й оцінки зображуваних подій.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні лексико-синтаксичних особливостей заголовків газети «Чорноморські новини».

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич, В. М. (2004). Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності. Київ, 816 с.
2. Євграфова, А. О. (2003). Заголовок як актуалізатор текстової інформації. [В:] *Стиль і текст*, № 4, с. 141–149.
3. Завальнюк, І. Я. (2010). *Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI ст.: структура та прагматилістичні функції*: автореф. дис. ... доктор. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, с. 40.
4. Здоровега, В. Й. (2004). Теорія і методика журналістської творчості. Львів, 268 с.
5. Кочан, І. М. (2008). Лінгвістичний аналіз тексту. Київ, 423 с.
6. Лазаренко, С. (2008). Граматичні засоби актуалізації синсемантичності газетних заголовків [В:] *Лінгвістичні студії*, Вип. 19, с. 91–94.
7. Михайлин, І. М. (2002). Основи журналістики. Київ, 284 с.
8. Тертычный, А. (2004). Заголовок – слово главное. [В:] *Журналист*, №1, с. 80 – 82.

УДК 811.161.2'23'38

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-49-53

Світлана Ігнат'єва
кандидат філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри
філології та мовної комунікації Національного технічного
університету «Дніпровська політехніка»
e-mail: sv.shnatieva@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2217-4610

МОВНА ОСОБИСТІТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЩОДЕННИКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Анотація. У статті репрезентовано мовну особистість Тараса Шевченка в рецепції щоденникового дискурсу Олесь Гончара. Висвітлено феномен мови творів Великого Кобзаря, зокрема вказано на активне вживання слів-кваліфікаторів із позитивною оцінкою. Проаналізовано оцінно-образні номінації, вказано на їхню соціально-оцінну конотацію та соціокультурну значущість особистості Тараса Шевченка. у структурі щоденникового дискурсу Олесь Гончара. Зосереджено увагу на вживанні О.Гончаром образних порівнянь, які дають змогу глибше усвідомити важливість постаті Т.Шевченка для українців, дають експресивну, емоційну оцінку та естетичну інформацію.

Ключові слова: щоденниковий дискурс, позитивна оцінка, конотація, образні порівняння, перифрази.

Summary. Svitlana Ihnatieva. Taras Shevchenko's Language Personality in Oles Honchar's Diary Reception

Abstract. The article presents language personality of Taras Shevchenko in reception of Oles Honchar's diary discourse. Taras Shevchenko and Oles Honchar are outstanding personalities of great significance for Ukrainian people. The language of Oles Honchar's diary discourse highlights expressive esthetic sensibility to harmony of sounds and colours, to harmony of human soul. It is frequently coloured in the individual tones and half-tones of the author's narrative style, where Shevchenko's philosophical motive sounds in emphatic style, too. The phenomenon of language of the Great Kobzar's poems is highlighted, in particular, active use of the positive words-qualificators as evaluators. Evaluating and image-bearing nominations are examined. Their social evaluating connotation and sociocultural value of Taras Shevchenko's personality in Oles Honchar's diary discourse are pointed out. Active use of referring to the original sources of Shevchenko's poems makes it possible to discover notions of life beauty, beauty of struggling, beauty of humanity and uniting. Attention is drawn to Oles Honchar's active use of metaphoric comparisons, attributive metaphoric combinations which are not only characterized by high emotional and expressive charges, but they also contribute to better understanding the significance of Taras Shevchenko for Ukrainians. Generalisation of psychological portrait of Taras Shevchenko is rooted in context full of social and associated content constructions. The diary reception of Taras Shevchenko broadens the scope of his thinking and artistic principles.

Taras Shevchenko's personality in his linguistic and sociolinguistic plots is consistent and unequivocal distinguished by unique personal style of expressing his thoughts. First of all, it is wide scale and universe-wholistic thinking, romantic sense of world view and global consciousness, attraction to analyse each problem from the perspective of destiny of the nation and its people, and of the state itself.

Keywords: diary discourse, positive value, connotation, metaphorical comparison, paraphrase.

Постановка проблеми. Антропоцентрична орієнтація сучасної лінгвістики детермінує помітне зацікавлення дослідників питаннями взаємозв'язку мови й культури. Серед спільних рис, услід за В.Масловою, наголосимо, що культура і мова існують у діалозі між собою. Суб'єкт культури і мови – це завжди індивід або соціум, особистість або суспільство [5, с.59-60]. Антропо- і текстоцентрична парадигма зумовлює досить швидкий розвиток одного із напрямків філології – прагматики тексту, предметом вивчення якої є мовні засоби, що оптимально впливають на адресата для досягнення комунікативної мети в умовах заданої ситуації спілкування.

Актуальність дослідження. У минулому кожної нації є люди, імена яких оповиті невмирущою славою, повагою та безмежною любов'ю. Такими знаковими постатями для українського народу є Тарас Шевченко і Олесь Гончар. Вони органічно й нерозривно пов'язані між собою. Твори Олесь Гончара, як і Тараса Шевченка, й сьогодні змушують українців задумуватися над тим, «чийого ми роду», пробуджувати гордість за свою націю, її культуру, історію, мову... У щоденниковому дискурсі Олесь Гончара постать Тараса Шевченка набуває особливого статусу, тому це дослідження видається досить продуктивним.

Мета дослідження. Увиразнення феномена мови творів Великого Кобзаря, визначення соціокультурною значущості особистості Тараса Шевченка в структурі щоденникового дискурсу Олесь Гончара.

Об'єктом дослідження є щоденниковий дискурс Олесь Гончара.

Предмет дослідження виявляється у лінгвістичному аналізі мовної особистості Тараса Шевченка у щоденниковій рецепції Олесь Гончара.

Матеріал дослідження. Текстовими джерелами у статті використано щоденники Олесь Гончара у 3-х томах.

Виклад основного матеріалу. Кожне покоління українських письменників і поетів знаходить нові й невичерпні скарби в «Кобзареві», скарби пристрасного, кипучого, задушевного, як материнська пісня, слова. Серед таких мовних особистостей особливе місце належить Тарасу Григоровичу Шевченку. «Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний. Волею історії він ототожнений з Україною і разом із буттям рідної держави продовжується нею. Він росте й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його осягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка» [4, с. 9].

На велику силу поетичних традицій Шевченка неодноразово звертав увагу Олесь Гончар у своєму щоденнику. Саме у ньому він чітко й правдиво окреслив феноменальну роль Т.Шевченка, сформував думку про те, що Шевченків «Кобзар» – це «суцільна розмова з Богом. Поетові Бог – співрозмовник, найвищий порадник і найвищий суддя. До нього звернені поетові болі, скарги, жалі, до нього – молитва і сповідь. У цьому суть «Кобзаря». А шевченкознавство – і тоталітарне, і західне, заокеанське – лише затуманює суть, Грабович та Рубчак тільки женуть слова, любомудрствують, бравують ерудицією, а суть не здатні збагнути. Хоча все – ясніше ясного! Тільки треба читати душею, душею!» [3, с.471].

До мовних скарбів народу, до їхнього подальшого розвитку і збагачення Шевченко ставився з величезною відповідальністю. Кобзар вивершив віковий процес створення українського художнього слова в його

специфіці, підніс національну мову як чинник прекрасного і тому «*Мова Шевченкова перебуде, переживе усіх вас і не тільки своєю довговічною літературою, багатством красного письменства*» [3, с. 531]. Олесь Гончар сам досконало володів всіма мовними барвами українського слова, умів по-справжньому його цінувати, однак не переставав дивуватися феномену Шевченкового слова, яке має «*цю мовну розкіш, таку музику, таку моцартівську чистоту?*». Він справедливо стверджує, що великий Кобзар мав «*абсолютне естетичне чуття. Народну пісню взяв як надійний взірєць. Все це вірно. Але й сама мова України, надто ж Шевченкового краю, видно, ще буяла тоді естетичною красою, соковитістю, пісенністю, образним багатством!*» Попри те, що Шевченко ніколи «*не вчився в школі, півжиття минуло поза Україною*» [3, с.285]. Мало сказати, що мова Шевченка стала джерелом для творчості багатьох українських письменників. Феномен мови творів Великого Кобзаря, за Олесем Гончаром, полягає в тому, що *Шевченко дає уроки. Уроки гідності, громадянськості, вірності високому святому, що робить людину людиною* [3, с.12].

Досліджуючи щоденниковий дискурс Олесь Гончара і його ставлення до особистості Тараса Шевченка, найперше впадає в око активне вживання слів-кваліфікаторів із позитивною оцінкою, передусім якісних прикметників, які вживаються у прямому значенні. Для О.Гончара, як і для мільйонів українців, Тарас Шевченко не просто поет, він *великий поет* [3, с.423], *геніальний поет України* [3, с.516], *найбільший геній нації* [3, с.318]. На позначення особи Т.Шевченка діарист вживає форму найвищого ступеню порівняння від відносного прикметника людяний – *Шевченко найлюдяніший із поетів* [2, с.516], що підсилює виразність усього висловлювання. В окремих випадках такі прикметникові форми ускладнені епітальною конотацією: «*Шевченко для України – вічний орієнтир*» [3, с.560], «*явище справді феноменальне, єдине у світі*» [3, с.317]. Оцінно-образні номінації у структурі щоденникового дискурсу Олесь Гончара характеризуються соціально-оцінною конотацією і виступають яскравими виразниками соціокультурної значущості особистості Тараса Шевченка. Християнсько-релігійне оцінне значення відображає рівень духовності Кобзаря: *він справді батько нації і принаймні в очах України виступає як пророк, рівний біблійним пророкам масштабістю своєї особистості, силою правдолюбства, силою пристрасті і величчю своїх гуманістичних прозрінь...* [3, с.403]. Позитивна оцінка всього найкращого, того, що гідне звання людського, досягає високого ступеня у відверто декларативних рядках щоденникового дискурсу: *Шевченко не кумир у вульгарному розумінні; це – прапор нації, світоч! Річ не в тому, що в Тараса не було недоліків... Безмежно важливіше, що душа його випромінювала потужне світло, потрібне всій нації... Спаситель – теж культ, але цей культ оздоровлює людство, принаймні здатен зробити це. Снобам не дано оцінити генія Шевченка. Надто вони суб'єктивні, тенденційні, перегадвані всякими псевдонауками. Шевченко відкривається тільки народному сприйманню, людям безхитрисним, вільним від переситу, що дається начотництвом, і неодмінно тим, хто не потерпає від емоційної глухоти, для кого Бог – це не міф, а реальність* [3, с.471]. Пророче слово великого Кобзаря змусило Олесь Гончара задуматися над питаннями: «*хіба не змінив цілу націю Шевченко, а потім Франко? Серед тих вони, кого зємо совістю світу*» [2, с.479].

Слід наголосити на тому, що О.Гончар постійно звертається до чистих джерел поезії Шевченка, щоб душевно збагнути, що таке краса життя, краса боротьби, краса людяності і єднання, щоб переконатися, як любов до людей робить його справді Людиною, самовідданою у боротьбі зі злом, творцем прекрасного. Атрибутивні метафоричні сполучення, які активно вживає О.Гончар у щоденниковому дискурсі, не тільки тонко й переконливо засвідчують одвічну пісню рідній землі, подиху привільних степів, пахошам літа, а насамперед характеризуються високою емотивно-експресивною зарядженістю, оцінністю й образністю: *Степ в кінці червня. Тиша, повна тиша... Не гнітюча, не стояча, а якась специфічно степова, дзюркотлива, жайворонкова... А пахоші! Не повітря, а духмяний настій. На галявині під посадкою, де вітер не продуває, повітря наливе ароматом, загуло... Задихаєшся від прянощів червневих* [1, с.156]. У О.Гончара, як у Шевченкового Перебенді, душа розмовляє з просторами, вловлює музику шелесту трав і гомону вітрів. Він ніби переживає часи поетичного натхнення, як переживав їхній давній і ніколи не забутий красою своєї душі Шевченків Перебендя: *Вітер віє-повіває, По полю гуляє./ На могилі кобзарь сидить Та на кобзі грає. / Кругом ёго – степ, як море Широке, синіє; / За могилою могила, А там – тільки мріє* [6, с.51]. З огляду на це, можна стверджувати, що продовжуючи шевченківські традиції Олесь Гончар цілком оригінальний. Оригінальність і свіжість думки за своєю художністю може вважатися новим етапом у його творчості, оскільки саме у щоденниковому дискурсі художня деталь набуває особливої пластики і гармонійного звучання. Напр.: *Бринять, булькочуть струмки, і в чистоті їх звуків є щось пташине... Небо свіже, аж зеленувате...* [1, с.201]. Мова щоденникового дискурсу Олесь Гончара виявляє виразну естетична чутливість до гармонії звуків і кольорів, до гармонії душі людської. Вона нерідко забарвлюється в індивідуальні тони й напівтони авторської мовної манери викладу, де виразно звучить і Шевченків філософський мотив: *Як небо блакитне – нема йому краю, Так душі почину і краю немає* [6, с. 65]. Тарас Шевченко був справжнім сином України, з якою ділив і свою особисту долю убогого кріпака. Попри тяжку долю, він долав у собі відчуття зневіри і безнадії. Йому ніколи не була байдуха доля України, і Олесь Гончар постійно на цьому наголошує.

Олесь Гончар і Тарас Шевченко були глибоко віруючими людьми. Віра в Бога була неодмінною умовою життя української родини. Тарас Шевченко перші відомості про церкву, про вчення Христа, про християнську мораль одержав від релігійного батька, який удома по неділях і святах часто вголос читав Святе Письмо. У часи скрути, у похмурі дні неволі щораз припадав до нього як до цілющого джерела мудрості і життєдайної снаги. Напр.. *Не хрестись, / І не кленись, і не молись / Нікому в світі! / Збрешуть люде, / І візантійський Саваоф Одурить! / Не одурить бог, / Карать і миловать не буде: / Ми не раби його — ми люде!* [6, с. 558]. Він протягом усього свого життя сповідався і причащався, постійно молився, віднаходячи у молитві душевний спокій і рівновагу. Олесь Гончар стверджує, що Тарас Шевченко був *набожною людиною, добрим християнином, ходив до церкви, молився, глибоко переживав момент причастя...* [3, с.285]. У листі до Варвари Репніної він пише: «Новый Завет я читаю с благовейным трепетом. Вследствие этого чтения во мне родилась мысль описать сердь матери по жизни Пречистой Девы, – Матери Спасителя. И другая – написать картину Распятого Сына Её. Молю Господа, чтобы хоть когда-нибудь олицетворялись мечты мои» [7, с. 55]. «Щоденник» поета не менш, ніж його твори, вщерть наповнений згадками про Бога, про його щоденні молитви, оскільки саме сповідь та причастя приносили йому полегшення. У листі до брата Микити Шевченко писав: *Живу, учусь, нікому не поклоняюсь і нікого не боюсь, окрім Бога.* Отже, у Шевченковому світі Бог – єдиний і незаперечний авторитет.

Особистість Олесь Гончара також формувалася в особливому просторі духовного життя. Дитячі роки, проведені в селі Суха на Полтавщині разом із бабусею, дідусем, дядьком Костем і тіткою Вустею становили основу особистісної аксіосфери діариста, оскільки *І все частіше тягне у світ дитинства – у світ правдивий... Де стільки було чистоти. І люди були, як Бабуся, Дідусь, дядько Костя, тітка Вустя і всі, всі... Не було там ще провокаторів. Пора б написати про те світанкове. Щоб не запізнитись* [2, с.113]. Саме традиції сім'ї впливали на формування українського типу його ментальності: *У дитинстві я був дуже релігійний. Найперш завдяки бабусі. І те почуття, що відтоді лишилось, не раз потім допомагало мені в житті й у творчості* [2, с.366]. Ось ці прості люди з такої рідної Полтавщини навчили мене з цієї мізерії життя *вирати те Головне, що зветься істиною, вічністю... Храни Вас Бог,* – стверджує Олесь Гончар [3, с.347]. І саме релігійність живила Олесь Гончара у складні часи антисоборної кампанії, роки гонінь і цькувань: *Бог тобі помагав, – казали бабуся, і сестра теж такої думки. Та, можливо, так воно і є* [3, с.180]. До кінця життя його душа часом сумує за людьми в білих сорочках. *За людьми великодніми. Дідусями, бабусями... Такі ж чисті душі були їхні, як сорочки великодні* [2, с.57]. І саме у найскладніші періоди свого життя Олесь Гончар звертається до пророчого Шевченкового слова: *Читаю повісті Шевченка. Сучасники його були до нього несправедливі. У них багато хорошого, чистого* [2, с. 576]. Майстер художнього слова твердо переконаний, що *Великий Шевченко своєю непоступливістю й любов'ю до України* [3, с.469].

Насичений фактологічним матеріалом щоденниковий дискурс Олесь Гончара містить значущу для сучасника інформацію про Тараса Шевченка. Перифрази, за допомогою яких Олесь Гончар не прямо, а описово, через характерні риси, називає особу Тараса Шевченка, є важливим засобом передачі інформації про ставлення автора до того, про кого він пише. Нетипове вживання тих чи тих лексичних одиниць здатне формувати думку про великого Кобзаря, цього *безпритульного генія* [3, с.338], того, *хто живе в кожному з нас* [3, с.516]. О.Гончар дивується *Що це за чоловік в шапці – як власті не міняються, а він все висить в хаті на почесному місці, та ще й під рушником* [1, с.318]. Ця метафора-загадка досить чітко відображає метафоричну специфіку, зокрема семантичну двоплановість образно вжитого слова. Воно поєднує в собі одночасно пряме і метафоричне значення і, відповідно, викликає асоціативні ряди, пов'язані з ними обома, а ще додають емоційно-експресивного забарвлення усьому висловлюванню.

Високо поціновуючи Тараса Шевченка, Олесь Гончар вважав його особистістю винятковою, тим *кого сама нація обрала своїм пророком і чий геній рятував Україну і в часи найтяжчих криз...* [3, с.487]. Ці перифрастичні звороти здатні збуджувати певні почуття, спонукати до відповідних дій тощо. Вони найповніше відображають особистісне ставлення Олесь Гончара до великого Кобзаря, рівень його творчої уяви, образність мислення та усеохопно й об'єктивно характеризують *духовного Мойсея української нації* [3, с.560]. Таке вживання перифраз виразно простежується у стилістично-забарвлених формах мовлення, до яких належать щоденниковий дискурс.

У щоденникових текстах Олесь Гончара, які містять інформацію про Тараса Шевченка, його образ постає не офіційно, а красномовно, поетично, з неодмінним емоційним підтекстом – захопленням, виявом величезної народної любові: *саме могуття* [2, с.257], *геній в усьому своєму багатстві* [3, с.285], а ще той, який *зітканий весь із любові* [2, с.570].

Особливе місце в щоденниковому дискурсі Олесь Гончара належить образним порівнянням. Серед них чисельну групу становлять конструкції, де предметом порівняння є постать Т.Шевченка. Напр.: *Шевченко, як эта зеленая травка, которая пробивается сквозь асфальт, проламывает его* [1, с.304]; *Він (Шев-*

ченко) поет, *ніби самим небом дарований Україні* [3, с.471]. Саме завдяки цим конструкціям досягнуто найбільшої влучності, виразності та образності висловлення щодо особи Т.Шевченка. Образні порівняння не лише конкретизують уявлення про великого Кобзаря, а й відображають емоційне ставлення до нього автора. Напр.: *Шевченко для нас як опора, як чуття висоти над головою* [3, с.12]. Складники порівняння моделюють одночасно особистість Т.Шевченка й самого оповідача. Узагальнення психологічного портрета Тараса Шевченка ґрунтується на контекстах із соціально наповненими асоціативно-змістовими конструкціями. Постать Т.Шевченка не випадкова у щоденниковому дискурсі Олесь Гончара, вона становить особливий національно-культурний феномен. Порівняння увиразнює зовнішній портрет Т.Шевченка, додаючи до нього психологічні штрихи: *він – як сама душа нашого народу, відкрита до всіх людей* [3, с.516]. Отже, вживання діаристом образних порівнянь уможливило глибше усвідомлення важливості постаті Т. Шевченка для українців.

Сильне враження залишилось у Олесь Гончара від поїздки по Шевченківських місцях. Він щиро вважає, що саме *Сюди треба ходити й ходити, приводити дітей і внуків – щоб бачили, щоб учились* [2, с.524]. Шевченківські краї – це *справжня школа моральності для нашого народу, школа людської гідності, університет нашого духовного, історичного й національного життя, вища наука людяності, вірності своєму народові, наука гідного перебування людини на землі* [2, с.524].

Аналіз щоденникового дискурсу Олесь Гончара свідчить про його велику любов до України, української літератури, до Тараса Шевченка: *«Література народу – різних часів і різних поколінь – має розглядатись як єдиний духовний організм. Шевченко, Франко, Тичина, Симоненко, Ліна – це ж все єдність»* [2, с.435]. Протягом усього життя він працював над розвитком і вдосконаленням естетичних можливостей слова. Олесь Гончар висловлює думку про те, що *Шевченко – гнів і меч України* [2, с.355].

Підбиваючи підсумки, зазначимо: святині були і є. *«Про справжнього письменника ніколи не повинні сказати: був і одцвів... Дух не відцвітає! Подивіться на Шевченка, на Толстого...»* [2, с.471]. А для кожного з нас Тарас Шевченко це *«той найдорожчий дарунок небес, що допомагав нам триматись на світі, всупереч усьому зберігати віру в майбуття»* [3, с.487]. Наше духовне життя органічно споріднене з Шевченком; воно немислиме без його променистого слова, без його образів, піднятих з глибин історії й народного життя, образів, що покораються своєю художньою цілісністю і гармонічністю. Твердження О.Гончара: *«Коли Шевченко писав «Заповіт», він був певен, що йому є для кого свій заповіт писати. А нам?»* [2, с.372].

Висновки. Нині сприйнятий нами Шевченко – жива і дійова сила, визначний чинник розвитку всього національного мистецтва. Ми все глибше осягаємо творчість Кобзаря, його художній світ як безсмертне всенародне духовне надбання. Поцінуючи особистість Тараса Шевченка, Олесь Гончар твердо переконаний у *невідцвітності у віках слова Тарасового* [2, с.29]. Щоденникова рецепція особистості Тараса Шевченка розширює уявлення про його світоглядні й творчі принципи.

Особистість Тараса Шевченка у його лінгвістичних та соціолінгвістичних сюжетах є наскрізною і вирізняється неповторним індивідуальним стилем вислову думки. Це насамперед широта узагальнення дійсності, масштабність, планетарність мислення, романтичне світовідчуття та світобачення, тяжіння кожну проблему розглядати крізь призму долі свого народу, своєї держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар, О. Т. (2002). Щоденники: У 3-х т. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. Т.1 (1943–1967). Київ, 455 с.
2. Гончар, О. Т. (2003). Щоденники: У 3-х т. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. Т.2 (1968–1983). Київ, 607 с.
3. Гончар, О. Т. (2004). Щоденники: У 3-х т. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д. Гончар. Т.3 (1984–1995). Київ, 606 с.
4. Дзюба, І. (2003). Переднє слово / І. Дзюба, М. Жулинський // Тарас Шевченко. Зібрання творів у шести томах. Київ, Т. 1. 781 с.
5. Маслова, В.А. (2001). Лінгвокультурологія. /В.А.Маслова. Москва, 208 с.
6. Тарас Шевченко (1985). Кобзар. /Переднє слово О.Гончар. Київ, 624 с.
7. Тарас Шевченко (2003). Зібрання творів у 6 т. Поезія 1847–1861. Т.1. С. 55

Людмила Каплична
аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна)
e-mail: kaluol@ukr.net
ORSID: 0000-0003-4155-052X

СУБ'ЄКТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В ДОКУМЕНТАЛЬНО-ХУДОЖНІЙ ПОВІСТІ «СМЕРТЕЛЬНОЮ ДОРОГОЮ» ОЛЕКСИ ГАЙ-ГОЛОВКА

У статті здійснено аналіз автобіографічної, художньо-документальної повісті Олекси Гай-Головка «Смертельною дорогою», розкрито авторську суб'єктивно-психологічну оцінку літературного процесу в Україні 20-30-х років ХХ століття. Доведено, що авторська позиція зосереджена на реалістичному відтворенні характерів, психології поведінки, типових рис творчої особистості в епоху сталінської диктатури. Повість представляє письменника як вдумливого аналітика національного характеру, української душі.

Ключові слова: нарація, психосвіт, мегатекст, повість, суб'єктивізм, світогляд, паратекст, автор.

Lюдmyla Kaplychna. SUBJECTIVE-PSYCHOLOGICAL ASSESSMENT OF THE LITERARY PROCESS IN THE DOCUMENTAL-ARTISTIC TALE BY OLEKSA HAI-HOLOVKA «FOLLOWING THE DEATH ROAD»

The article analyses the autobiographical, artistic-documentary tale by Oleksa Hai-Holovko «Following the Death Road», reveals the author's subjective-psychological assessment of the literary process in Ukraine in the 1920-1930-s. It is proved that the author's position is focused on realistic reproduction of characters, psychology of behaviour, typical traits of creative personality in the era of Stalin's dictatorship. The tale presents the writer as a thoughtful analyst of the national character, the Ukrainian soul.

Norms followed by O. Hai-Holowko's characters are human and superhuman at the same time, as they represent not only the characters' conscious attitude to conditions of their everyday life, action, relationships but also their unconscious attitude to general ontological existence of human being. The author talking about moral imperatives, expresses understanding, thinking and rational choice, appeals to intuition, emotions, feelings and wishes in characters' images and deeds. Such moral criteria are featured in characters' dialogues at most. In such a way, appealing to morality, the author arises as a fine psychologist who helps the reader to understand the character's actions and deeds in particular situations. Moral norms regulate the individual behavior in society as well as the relationships denote human essence.

The artistic depiction of moral and ethical «good – evil» concepts has a special place in O. Hai-Holowko's individual style. They are universal and closely connected with the ambivalent antithesis concepts: spirituality – inner barren, reality – dreams, heaven – earth, strong – weak, sacred – profane, kind – wicked, alive – dead, human – inhuman, right – left, upper – lower, internal – external, close – far, low – high, quiet – riotous etc. In such a way the writer creates an artistic world of the antithesis reflections, which strengthen the literary work conflict and originate the peculiar hierarchical structure of the binary blocs. Introduction of O. Hai-Holowko's works into modern literary process hopefully will result in exceptional activity of literary thoughts in order to rethink abundant legacy of this original word artist in different conceptually important aspects, which have been set up by the literary science development.

Key Words: narration, psycho-world, mega-text, tale, subjectivism, world-view, paratext, author.

Актуальність та доцільність дослідження. Художня практика О. Гай-Головка (1910–2006) – поета, прозаїка, літературного критика, публіциста, який після Другої світової війни жив у таборах для переміщених осіб, був редактором літературно-мистецького відділу журналу «Пу-Гу» (Західна Німеччина, 1946–1947), переїхав до Великобританії (1947–49). У 1949 р. емігрував до Канади, жив у Вінніпезі, – досі маловивчена. Письменник був співредактором газети «Український голос» (1950–1952), займався науково-дослідницькою діяльністю (1956–1975). У 1987 р. переїхав до м. Суррей (провінція Британська Колумбія, Канада). Був членом Спілки письменників України, членом МУРу (Німеччина), канадської філії ОУП «Слово». Письменник плідно працював як літературний критик та публіцист, перу якого належить літературно-критичний нарис «Українські письменники в Канаді» (про творчість О. Лугового, М. І. Мандрики, В. Т. Склеповича) (1996); статті: «Гроно безсмертних», «Колючий сміх», «Новий стрій» (про творчість письменників української діаспори В. Кудрика, І. Манила, С. Чернецького; публіцистика – «Зміни на британському острові», «Якось у Кенарі...» (1950), «Вікнянська трагедія», «Возвеличте їх – це ж Україна», «Голод створили

московські комуністи», «Два концерти», «Навіщо вдаватися до цензури і фальсифікації?», «Шевченківська сесія УВАН у Вінніпегу» (1951–1952), «Засліплення чи намір сфальсифікувати нашу історію», «Сходження і падіння Київської Русі» (1961), «Тарас Шевченко і його погляди на свободу» (1967), «Коли сходяться зворотні бігуни», «Чи справді чорне є білим?» (1985), «До парламенту вхід вільний», «Митець з майбутнім», «Найбільша наруга над прахом Т. Шевченка», «Що можуть зробити українці...» та ін., а також тревелоги «Їдемо...» (нотатки, зроблені під час поїздки по Канаді) [3, с. 68–69].

Уведення творчості письменника в контекст сучасного літературного процесу є актуальним, адже його різножанрова художня палітра таїть у собі ще чимало художньо-естетичних параметрів, один з яких спробуємо розкрити у нашій статті, **мета** якої полягає у здійсненні аналізу авторської суб'єктивно-психологічної оцінки літературного процесу в документально-художній повісті «Смертельною дорогою».

Джерельна база про творчість О. Гай-Головка як в Україні, так і за кордоном є досить обмеженою. Окремі твори аналізували В. Мацько, І. Накашидзе, А. Подолинний, П. Сорока, в діаспорі – Г. Воронець, Є. Маланюк, І. І. Сирник, Анатоль Юриняк (Юхим Кошельник).

Під час написання статті нами використано такі **методи дослідження**: контекстуальний – задля повнішої репрезентації особливостей творчого світовідчуття письменника; біографічний метод сприяв висвітленню соціопсихологічної специфіки інтерпретаційних парадигм автора, уможливив вивчення твору на основі виявлення його зв'язку з біографією прозаїка; типологічний використаний для розгляду складників етнопсихології та їх відображення в художньо-документальному творі; культурно-історичний дав змогу проаналізувати своєрідність епохи першої половини ХХ ст. в Україні, специфіку культурного оточення, громадської позиції, світогляду автора спогадової прози та її зв'язку з культурними явищами означеної доби.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до розгляду проблеми, насамперед зацентруємо увагу на паралітературних, паратекстуальних компонентах. У літературі факту, до якої відносимо художньо-документальну повість «Смертельною дорогою», автор вживає підзаголовки «події нашого часу», у такий спосіб орієнтуючи реципієнта на тематику нарративної стратегії. Далі у першому томі – ситуативна присвята: «Моїм дорогим батькові й матері, які в муках відійшли з цього світу. – Автор». За визначенням теоретика літератури В. Назарця, «кожна літературна доба пропонує свої закони номінування творів, виробляє «моду» на певний тип заголовка. Перебуваючи в силовому полі епохи, письменник мимоволі приймає існуючі «правила гри» і намагається діяти в межах сформованої традиції». І далі щодо ситуативної присвяти науковець пояснює: «У ситуативній присвяті адресація виражена найбільш чітко й безпосередньо. Її адресний характер визначає ситуація, привід, що зумовили бажання адресанта відгукнутися на них певним ліричним волевиявленням. Приводом для створення ситуативної присвяти може стати як суто приватна, побутова ситуація, яка характеризує обставини повсякденного ділового, дружнього, родинного, інтимного спілкування автора та його адресатів (реальна чи уявно модельована), так і подія, що викликала певний суспільно-значущий резонанс» [7, с. 70].

Прикметно, що автор не номенує розділи, застосувавши прагматико-семіотичні знакові підходи (хоча й мова є знаковою системою). Автор перший том структурував із чотирьох частин та 33 цифрових розділів, другий том – із п'яти частин і 30 розділів, позначених цифрами. На сторінках повісті зчаста натрапляємо на цифрові посилання з відповідними поясненнями, коментуванням письменника про ті чи інші факти, події та дешифрування радянських абревіатур, скажімо, згадуючи поета В. Свідзінського, повістяр дає таке пояснення до тексту: «Його, одного з найвидатніших українських майстрів поезії, большевики живцем спалили в 1941 році за Харковом у бараці» [2:2, с. 188]. Таких прикладів можна наводити чимало, вони свідчать про те, що автор застосував п'ять паратекстуальних одиниць (назва твору з підзаголовком, нумерація частин і розділів, присвята, посилання, коментування до тексту), що свідчать про популярність і читабельність повісті, оскільки, наприклад, цифрове маркування посилань, коментування полегшують, спрощують читачеві пошук певної чи малозрозумілої інформації. Крім того, авторські паратексти, зокрема поділ повісті (хоч автор за жанровою ознакою номенував твір як спогади, проте художньо-естетична парадигма тексту чітко вказує на співвіднесеність до автобіографічної повісті) на частини і розділи, маркують мікротеми від наступних, що полегшує їх рецептивне сприйняття.

Художня біографія повісті увиразнює розгалужену структуру, яка виражена кількома типами нараторів. Автодієгетичний наратор (герой власних історій) і гомодієгетичний (персонаж в оповіді) взаємодіють, доповнюють один одного, що певним чином розкриває всезнання, всюдисущність, здатність оповідача проникати в будь-які приховані закутки свідомості, він достеменно знає історію, як із неї вийти і чим завершиться історія. Отже, нарративна структура повісті «Смертельною дорогою» є тією комунікативною стратегією побудови певного типу дискурсу, що оприявнює стійку матрицю риторичних елементів. Останні увиразнюють струнку композиційну архітектуру повідомлення, оповіді, часопростору, літературних персонажів, інтенціональності (спрямованість свідомості на певний об'єкт), згущення, нагнітання процесів довкола подій та

їхню розв'язку, у такий спосіб та чи інша подія складає основу мікро- чи макротем нративу й розпрозорює різновекторну інформацію повідомлення. Дослідниця С. Шурма зауважує: «Викладення матеріалу переважно характеризується високим ступенем образності, коли описи певних подій є яскравими та пам'ятними. Присутність оповідача у тексті посилюється через удавану або навмисну суб'єктивність...» [11, с. 206]. У творі переважає історична нарація про 20–30 роки ХХ століття, очевидцем і учасником подій був сам автор. Тобто події хронологічно охоплюють дитячі та юнацькі роки О. Гай-Головка, формування його світогляду, охоплюють період розгулу «червоного диявола». Головна оповідь торкається злочинних дій більшовицької влади в Україні, ущемлення людських прав і свобод, і на цьому тлі вимальовується невтішна картина літературного процесу. Тематика повісті є історичною та суспільно значимою.

Художній світ повісті О. Гай-Головка демонструє жанрово-стильову ознаку соціально-психологічного прозового твору. Події відбуваються в складних ситуаціях, коли людина часто постає перед вибором дихотомії життя і смерті, добро і зло. У такій площині увиразнюються багатогранні характери персонажів, векторність їхнього психологічного функціонування в соціумі. Психосвіт тривоги передається крізь екзистенційне нюансування головного героя в діалозі з рідним дядьком Юхимом, який спитав хлопця: «Куди це ти чимчикуєш?» / «До Красносілки. Пробувати щастя». / «Пробуй, хто стукає, тому відчинять» / «Не кожному...» / «Це правда, але не говори так голосно» [1: 1, с. 58]. Останнє речення-застереження атрибутує внутрішній неспокій, що його принесли в Україну більшовики. Нарація розгортається довкола філософських роздумів, на кшталт: «Чому комуністи людське щастя й справедливість будують на людських муках, крові й смерті?» [1: 1, с. 79]. Літературознавець С. Михіда подібну сентенцію пояснює в ракурсі мегатексту, уточнюючи водночас термін, якого варто сприймати за основу для інтерпретації будь-яких онтологічних і психофізіологічних характеристик літератора. Останні формують притаманні письменнику вияви художності. Науковець відносить мегатекст до тих типів тексту, які «містять у собі штрихи до психосвіту творчої особистості. У найширшому розумінні це всі доступні джерела, які мають відбиток авторської свідомої та підсвідомої сфер: мемуари письменника та його оточення і власне художні твори» [6, с. 50].

Коли прийшла радянська влада, то О. Гай-Головка ще був школярем, і йому назавжди закарбувалась бездуховна атеїстична пісенька, що стала на багато літ гаслом більшовицької ідеології. Він з мамою пішов до церкви, і раптом за церковною огорожею хтось голосно і глузливо наспівував: «Далой, далой монахов / Всех рабівнов, попов, / Залезім ми на небо, / Разгоним всех богів» [1: 1, с. 47]. Батько був псаломщиком у церкві, тож хлопчик задумався над змістом пісеньки, адже його тато залишиться без роботи. Тривога, неспокій огортали душу.

Образ неспокою, страх присутні наскрізно: в діалогах, монологах, авторських відступах, навіть в описах предметності, наприклад, якщо в людини більш-менш пристойно умебльована квартира, то вона належить до т. зв. буржуазних елементів, такого типа треба обходити, як кажуть, десятою дорогою, інакше енкаведисти «пришиють» зв'язок з «ворогами народу». Під час навчання в Ленінграді О. Гай-Головка був членом російської асоціації пролетарських письменників (РАПП), що сформувалась у січні 1925 р. і в якій до 1932 р. діяла українська секція ім. В.Еллана (секретар – Я. Олесіч). У 1933 році партія направила прозаїка Я. Олесіча керувати Державним видавництвом України. Під час розмови з Гай-Головком той застерігав: «Дивися! Тут, між нами, засіла контрреволюція, тому дивися обома очима. Перш за все унікай хвильовістів, бо вони, як і їхній вожак Хвильовий, були є й будуть найбільші вороги советського народу. Також обходь ваплітянців, пролітфронтівців і неокласиків – це завуальовані буржуазні агенти в нашій літературі і мові» [2: 2, с. 105].

У повісті автор виводить серію портретів українських митців слова, з ким увіходив у велику літературу – Степан Крижанівський (приїхав до Харкова познайомитися з А. Любченком та П. Панчем), В. Сосюра, І. Маловічко, О. Влизько, Гео Шкурупій, П. Панч, Є. Фомін, А. Копштейн, С. Борзенко, Г. Косинка... Тоталітарна система вбивала талант, відбивала охоту займатися художньою творчістю. Авторське спостереження за діяльністю Є. Фоміна викристалізувалося естетично-наснажливим словом на сторінках автобіографічного твору: «Це був молодий (ровесник О. Гай-Головка. – Л.К.) рутинований поет, який добре володів мистецькими засобами й технікою вірша. Але не йшов партійною лінією й не писав на злобу дня. Тому всі три Івани (І. Кулик, І. Кириленко, І. Микитенко. – Л.К.) чіпляли йому різноманітні «ворожі» ярлики, а газети й журнали відмовлялися друкувати його поетичні твори. Це дуже відбивалося на ньому, а особливо на його родині – дружині й кількох маленьких дітях. Його родина жила впроголодь, а Євген, жовтий з глибокозапалими очима, був подібний на туберкульозника. До їдальні він ходив з порожньою кишенею, і я раз чи два почастивав його обідом» [2:2, с. 6]. Після нетривалої розмови Є. Фомін підійшов ближче до О. Гай-Головка і притишено сказав: «Сиди вдома, як сиджу я. І кинь писати...» [2:2, с. 7]. Останні слова дешифруються внутрішнім неспокоєм реального персонажа щодо нездорової суспільно-політичної атмосфери, яка панувала в кожному українському місті і селі.

Страх, як внутрішній стан людини, зумовлений загрозою реального лиха, яке могло статися будь-якої хвилини. Письменник абстрактний іменник не називає прямо, а приховано, образ страху закодований за не-

гативно забарвленою емоційною конотацією, конкретно суб'єктивним переживанням, алюзією. Переживав страх не так за себе, як за родину й О. Гай-Головка. Він не навідувався в село до батьків і не листувався з ними. Він бачив, що «з цієї страшної ситуації людській жертві шукати тяжче виходу, як з гадючої ями. Кожної хвилини могло бути по тобі. Тому після більш, як чотирирічної мовчанки я вирішив негайно зв'язатися з родиною. Мого листа могли перехопити, але також кілька шансів могло бути із ста, що він міг потрапити до матері. Я відразу взяв лист паперу й написав матері, що я живий і що моїх батьків і рідних не забував ніколи» [2: 2, с. 8]. Те, що спецслужби перехоплювали і читали листи, то чиста правда. Такий факт є у біографії жертви сталінського терору, письменника К. Гриба, який учителював у Липовці. Він взимку 1939 року «написав матері листа. Розкрив себе перед переслідувачами. І «запеклого націоналіста» в рідному селі таки схопили, кинули до в'язниці» [5, с. 12]. І за М. Стельмахом приходили спецслужби за доносом «землячків», які звинувачували вчителя української мови, ніби він «на уроках захоплюється націоналістичною літературою, збирає і пропагує народну творчість у селі Літки» [5, с. 6]. Ілюстративний матеріал підтверджує реалістичну картину апокаліпсису 30-х років минулого століття, породженого антигуманною політикою більшовиків, які оголосили нищівну класову боротьбу «внутрішнім ворогам», творили беззаконня, боролися з власним суспільством: «Їх нема й не буде. Бобинський, Гаско, Крушельницькі ще ходять, але завтра чи післязавтра їх не буде. Також доберуться до Курбаса, Йосипа Гірянки й навіть до Ірчана» [1: 1, с. 248].

Суб'єктивістську світоглядну парадигму автор застосовує до літературного образу реального персонажа А. Копштейна, що, за філософським визначенням, наближається до нелінійної логіки, «обмеження абсолютизації в рамках конкретної філософської позиції» [10, с. 68]. Однак то право автора, до кого проявляти симпатію, а до кого – антипатію, цього разу при зустрічі з Копштейном він пригадав, що твори цього поета прочитав «раз чи два в якійсь харківській газеті чи журналі. Це були холуйські партійні агітки, які не витримували жодної критики» [1: 1, с. 223]. Тут на фоні трагічної епохи «спрацьовує» парадигма «свої - чужі» тексти.

Фон нарації розкривається в деталях, обставинах, конфлікті, суспільних катастрофах, із чітко вираженою публіцистичністю викладу матеріалу та суб'єктивним ставленням до реальних персонажів, як-от: «Ці три Івани (йдеться про керівників Спілки письменників України. – Л.К.) опинилися на московсько-советському Олімпі в підбитій Україні так само, як чимало українських кар'єристів і безбатченків на московсько-советських урядових Олімпіях шляхом зради своєї нації... Зрада своєї нації – це означало відмовитися не тільки від усього свого національного, а також разом з агресором і поневолювачем поборювати й нищити своє національне і насаджувати чуже, в даному разі московське. За наказом з Москви оці безбатченки й московські холуї разом з іншими такого ж психічного калібру знищили... українські літературні угруповання ВАПЛІТЕ, Ланку, Авангард, МАРС, Пролітфронт, Нову генерацію. На їхньому місці створили ВУСПП (Всеукраїнську спілку пролетарських письменників). До цієї спілки зігнали тих українських письменників, які безапеляційно підкорялися Москві й своїми творами служили її інтересам, а не інтересам поневоленої України» [1: 1, с. 217-218].

Під тиском політики партії, трагічних обставин люди змаліли, мовчали перед колонізаторами, доходило до того, що втрачали материнську рідну мову і переходили на російську зі страху. Так і було з оповідачем. Цитуємо діалог із студенткою київської вищої школи: «Я прибув до Ленінграду зі своєю мовою. / І говорив нею? / Ні. / Чому? / Там не можна нею говорити. І ніякою... крім російської. / Забороняють? / Ні. Тобто – офіційно ні. Але дивляться на тебе, як на злочинця, коли ти розмовляєш нею. / У нас також офіційно не забороняють, – сказала вона. – Але говорити нею не можна. В першу чергу нам, студентам» [2:2, с. 53-54]. Імперська політика, як бачимо, трималася на брехні, у Конституції закріплювалися закони про людське око, для інформації іноземців, а на практиці неофіційно відбувалися утиски і заборони прав і свобод громадян. Проілюстрований вище фрагмент тексту переконує в тому, що в авторитарній державі події і факти 30-х років виходили далеко за межі дискурсу психології якогось одного індивіда чи епізоду, – автор географічно постулює весь обшир СРСР, передає художніми засобами образ незахищеності світу простої людини від свавілля сталінської тоталітарної системи. О. Гай-Головка яскравими мазками передає буттєві основи-перипетії реальних персонажів повісті у традиційній манері, практикуючи водночас психологічну розробку фабули, характеру, драматичних подій та репрезентуючи інтонаційні регістри до найвищої точки напруги. Такий твір є читабельним, сприймається, як мовиться, на єдиному подиху.

Будучи студентом, письменник проходив літературний вишкіл у Ленінграді під опікою Ю. Ружанського та Я. Олесіча. Сприймавши на слух пейзажну лірику О. Гай-Головка, Ружанський порадив йому писати такі вірші, в яких би звучали мотиви класової боротьби, сонячно випромінювалася б пролетарська тематика. Він звернувся до студента: «Отак пиши, як починається один вірш у мене: Хлопець полюбив дівчину, / Бо вона ударниця була, / Працювала, ніби та машина, / Потім на засідання ішла» [2:2, с. 153]. Певна річ, О. Гай-Головка відчув фальш, бо то ніяка не була поезія, а звичайна заримована публіцистика-агітка. У той

час подібні агітки заповнили сторінки радянських газет і журналів, засмічували розум простих читачів, возвеличуючи більшовицьку ідеологію, як і саму партію та її вождя. Він не пристав до думки Ю. Ружанського, у душі точився двобій. І лише в роки Другої світової війни сміливо вирішив стати на прох з окупантами: активною життєвою позицією разом з Ю. Стефаніком, Й. Позичанюком, О. Ольжичем та іншими патріотами боровся за незалежність та свободу України. У мемуарах У. Самчук згадував: «Ми готувалися до «великого зриву», жили духом героїчного минулого – історичного козацтва, античної Греції, класичного Риму, Європи Окциденту. Зудар двох гострих, фанатичних протилежностей комунізм-націоналізм визначав наш світогляд» [9, с. 4].

Художньо обрамлені спогади очевидця й учасника суспільно-історичних подій 20–30-х років в Україні Олекси Гай-Головка красномовно свідчать про трагедію народу під імперськими стандартами, якої б вони масті не були. На його очах відбувалися масові репресії і голодомор, переслідування за національною ознакою, мовний геноцид. Найкраще соціумний «інтер'єр», змальований у повісті «Смертельною дорогою», що нею пройшов автор на шляхах і роздоріжжях радянської доби, можна безапеляційно пояснити словами Я. Голобородька, який вважає, що радянська дійсність – «це і є український кітч в українській літературній дії – граничне спрощення того, що за своєю сутністю має складну, суперечливу, драматично трагічну природу. А такою природою наділені й людський соціум, і міжособистісні стосунки, і насамперед – людина» [4, с. 85].

Висновки. Розкривши суб'єктивно-психологічну оцінку літературного процесу в документально-художній повісті «Смертельною дорогою» Олекси Гай-Головка, ми з'ясували:

1. Літературний процес в Україні 20-30-х років ХХ століття формувався поміж двома історико-культурними моделями – соціалістичного реалізму з обов'язковим дотриманням марксистсько-ленінської методології і демократичної форми творення художнього світу за зразками західноєвропейської філософської теорії розвитку мистецтва. О. Гай-Головка змушений був емігрувати внутрішньо, аби не потрапити під прес репресій. Такий стан «двійництва» сприйняв свідомо, що уможливило йому в слушний час обрати «реальний прояв епохи залежності від свободи» [8, с. 233].

2. Письменник порушив етнологічну та правову проблематику в автократичній державі, оприявнив компаративну складову – життя народів центру і периферії, росіян і українців, розкрив конфлікти – соціальний і національний. Означені компоненти в структурі тексту вказують на причини стану психологічної кризи, панування психологічного дискомфорту у творчому середовищі письменників, покоління О. Гай-Головка, на кілька десятиліть. Суспільно-політична криза, дисбаланс у недотриманні однакових прав як для корінного населення, так і для іногородців, утиски україномовного населення, терор підштовхнули автора до тієї ситуації, коли він зупинився на порозі пограничного часу вибору – внутрішній двобій завершився, літератор обрав шлях борця за свободу і незалежність України.

3. Аналіз повісті «Смертельною дорогою» підтверджує той факт, що центральний персонаж і в складних умовах творчого процесу знайшов у собі сили сформуванати національний світогляд, ревізувати демократичні знання і цінності, ставлення до персонального «Я – індивіда», бачив перспективу, тому-то твердо долав шлях самовдосконалення, писав твори задля збагачення національної культури.

Наша стаття, сподіваємось, викличе зрслий інтерес до творчої спадщини О. Гай-Головка і стане тим поштовхом, який спонукатиме дослідників до нових літературознавчих пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гай-Головка О. Смертельною дорогою: спогади. Вінніпег: видавнича спілка Тризуб, 1979. Том перший. 284 с.
2. Гай-Головка О. Смертельною дорогою: спогади. Вінніпег: видавнича спілка Тризуб, 1983. Том другий. 206 с.
3. Гай-Головка О.Н. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Путівник: Вип. 3 / Державна архівна служба України, ЦДАМЛМ України; Авт.-упорядн.: С. Куш, О. Кульчий, Т. Малярчук та ін.* Київ, 2014. С. 68-70.
4. Голобородько Я. Соціумний інтер'єр чи психологічний дизайн? (Художні дилеми Марії Матіос). *Слово і Час*. 2008. № 12. С. 81-85.
5. Мацько В. Кузьма Гриб. Хмельницький: б.в., 1995. 40 с.
6. Михида С. П. Особистість В. Винниченка у світлі психопоетики (теоретичні аспекти). *Наукові записки. Випуск 62. Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. с. 49–57.
7. Назарець В. Типологія жанрово-тематичних різновидів присвяти. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького держ. педагог. ун-ту імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. Вип. 32. Дрогобич, 2013. С. 68–84.
8. Нога О. Мистецтво України 1992–2001 років: епоха залежності від свободи. *Незалежний культурологічний часопис «1»*. 2001. № 22. С. 232–233.

9. Самчук У. На білому коні. Вінніпег: Видання т-ва «Волинь», 1972. 250 с.
10. Шапаренко О.В. Принцип інтерсуб'єктивності в осмисленні оновлення права в Україні. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Вип. 4 (27). Харків: Право, 2015. С.64–73.
11. Шурма С. Г. Поняття нарративної стратегії у публіцистичному дискурсі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2016. №22. С. 205–208.

УДК: 811.161.2'276.12:821.161.2.K1/7].0-8

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-59-65

Борис Коваленко

**кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: kovalenko.bor@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3764-856X**

Наталія Коваленко

**кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: ndm.kovalenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7810-1982**

НАРОДНОРОЗМОВНА ЛЕКСИКА В МОВОТВОРЧОСТІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО

Анотація. У статті досліджено особливості використання народнорозмовної (розмовної, діалектної, застарілої) лексики в творах Михайла Коцюбинського. Обстежений матеріал засвідчує, що словник письменника з погляду сучасної норми вирізняється активним використанням такої лексики. Надаючи мові невимушеності, народнорозмовна лексика знижує стиль у відношенні до загальнонейтрального шару слів літературної мови, слугує певним засобом стилізації, який вносить у писемну мову елемент усного спілкування або передає мову персонажів.

У межах розмовних лексем, що функціонують у творах М. Коцюбинського, можна виокремити лексико-семантичні поля на позначення назв будівель та їх частин, назв одягу та їх частин, руху та ін.

Ключові слова: народнорозмовна лексика, розмовна лексика, діалектизми, лексико-семантичне поле, тематична група, синонімічний ряд.

Kovalenko Borys, Kovalenko Nataliia. Colloquial language vocabulary in the literary works of M. Kotsiubynskyi

M. Kotsiubynskyi's literary works is the top of Ukrainian prose at the end of the XIX th - beginning of the XX th centuries, "the outstanding phenomenon in the development of Ukrainian literary language in general, which raised it to a higher degree of quality, expanded its structural-stylistic and specific literary and scientific and publicistic means of expression in the field of vocabulary, phraseology, syntax". The role of the writer in the development of Ukrainian linguistics was also significant. He outlined his thoughts on the Ukrainian language in literary-critical and publicistic works, letters in which he defended its free, multistyle functioning, criticized false, conservative views on Ukrainian language, outlined sources and ways of enriching it, expressed fair thinking on the issues of law, linguo-stylistics, orthography.

The language of the writer's works continues to be the subject of diverse scientific works up to this day. Particularly noteworthy are the studies directed on the comprehensive analysis of M. Kotsiubynskyi's prose, which study the vocabulary of different layers of society, linguistic stylistic means, the role of syntactic constructions, stylistic morphology and stylistic phonetics of his works (N.M. Bazhan, M.M. Bohdan, V.P. Drozdovskyi, L.D. Ivanov, V.S. Kalashnyk, D.M. Kolesnik, V.I. Masalskyi, L.I. Matsko, N.S. Nadiarnykh, D.T. Krot, S.D. Yermakova, O.Ye. Pyvovarova, O.A. Skoropada); relations and interrelations of synonymy of folk spoken vocabulary, the use of dialect elements, peculiarities of phraseology and metaphorization of lexemes (M.M. Bohdan, M.S. Hrytsiuta, O.H. Davydova, L.D. Ivanov, V.A. Lutsenko, T.P. Matvieieva, I.Y. Oshchypko, L.S. Palamarchuk); linguistic peculiarities of separate works of the writer (L.D. Ivanov, L.I. Matsko P.P. Pliushch).

In the article the peculiarities of the use of folk spoken vocabulary (spoken, dialect, obsolete) in the works of Mykhailo Kotsiubynskyi are researched. The studied material shows that the vocabulary of the writer in terms

of modern norms is distinguished by the active use of such vocabulary. By giving the language a naturalness, the folk spoken vocabulary lowers the style relatively to the neutral layer of words of the literary language, serves as a means of stylization, which introduces an element of oral communication in the written language or transmits the language of the characters.

Within the spoken lexemes that function in the works of M. Kotsiubynskyi, it is possible to distinguish lexico-semantic fields for the designation of the names of buildings and their parts, for the designation of the names of clothing and their parts, for the designation of movement, etc.

Key words: *colloquial language vocabulary, colloquial vocabulary, dialectisms, lexico-semantic field, thematic group, synonymic row.*

Мовотворчість М. Коцюбинського є вершиною української прози кінця XIX – початку XX ст., “видатним явищем у розвитку української літературної мови в цілому, що підняла її на вищий ступінь якості, розширила її структурно-стилістичні і конкретні художні та науково-публіцистичні засоби виразу в галузі лексики, фразеології, синтаксису” [Білодід 1958, с. 519]. Значною була і роль письменника в розвитку українського мовознавства. Міркування про українську мову він виклав у літературно-критичних і публіцистичних працях, листах, у яких обстоював вільне, різностильове її функціонування, критикував помилкові, консервативні погляди на українську мову, окреслив джерела й шляхи збагачення її, висловив слушні міркування з питань лінгвостилістики, правопису тощо.

Мова творів письменника не перестає бути предметом різнопланових наукових праць і до сьогодні. На особливу увагу заслуговують дослідження, спрямовані на комплексний аналіз прози М. Коцюбинського, в яких розглянуто лексику різних шарів суспільства, мовностилістичні засоби, роль синтаксичних конструкцій, стилістичну морфологію і стилістичну фонетику його творів (Н. М. Бажан, М. М. Богдан, В. П. Дроздовський, Л. Д. Іванов, В. С. Калашник, Д. М. Колесник, Д. Т. Кроть, В. І. Масальський, Л. І. Мацько, Н. С. Над’ярних, С. Д. Єрмакова, О. Є. Пивоварова, О. А. Скоропада); взаємозв’язки синоніміки народно-розмовної лексики, вживання діалектних елементів, особливостей фразеології і метафоризації лексем (М. М. Богдан, М. С. Грицюта, О. Г. Давидова, Л. Д. Іванов, В. А. Луценко, Т. П. Матвеева, І. Й. Ощипко, Л. С. Паламарчук); мовні особливості окремих творів письменника (Л. Д. Іванов, Л. І. Мацько, П. П. Плющ).

Мета нашої статті – дослідити використання М. Коцюбинським народно-розмовної лексики (розмовної та діалектної). Матеріалом обрано двотомне академічне видання творів письменника.

Лексика – це найрухливіший шар мови. Лексична система постійно розвивається за своїми внутрішніми законами, а також під більшим або меншим впливом екстралінгвальних чинників.

Як відомо, кожна літературна мова органічно виростає з мови живої народної. Жива мова – будь-яка розмовна мова, різновид усної літературної мови, який обслуговує повсякденне побутове спілкування й виконує комунікативну та імперативну функції.

Для української літературної мови, зв’язки якої з живою народною основою від кінця XVIII ст. фактично не переривалися, залучення усно-розмовних слів до писемних стилів є особливо помітним джерелом появи нормативних варіантів. У наш час у зв’язку з поступовим зникненням історичних територіальних діалектів природною базою літературних писемних стилів стає також літературне розмовно-побутове мовлення. Цим і пояснюється великий інтерес українського мовознавства до усної форми мови [Мова і час 1977, с. 49].

У мовознавстві на позначення живої усної мови існує ряд термінів: «народна мова», «загальнонародна мова», «народно-розмовна мова», «жива народна мова», «усне побутове мовлення», «усне літературно-розмовне мовлення» і под. (І. К. Білодід, С. П. Бибик, А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, Г. А. Левченко, І. Г. Матвіяс, Л. І. Мацько, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. Г. Чередниченко).

С. П. Бибик, досліджуючи народно-розмовність, обґрунтовує власне бачення комунікативно-стильової парадигми «усна мова», яка охоплює стилі сучасної української усної мови: 1) у повсякденно-побутовій культурі (безпосередні неофіційні побутові): а) нелітературні (діалектний; мішаний (просторічний, суржиковий); жаргонізований); б) літературний (розмовний літературний (розмовно-побутовий стиль)); опосередковані неофіційні побутові: а) телефонний; б) мережевий); 2) у культурі повсякдення (офіційні професійно-виробничі; публічні). Мовознавиця зазначає, що «увага до поняття ‘народно-розмовність’ посилилась у зв’язку з вивченням закономірностей розвитку усного літературного мовлення та його взаємодії з писемною формою загальнонаціональної мови. Народно-розмовність виявляє себе як усномовна категорія в опозиції народно-розмовне/розмовне, усне/писемне, розмовне/книжне» [Бибик 2000, с. 107].

Ф. Т. Жилко зазначав, що в «розмовній мові народу є те, що живе тепер, те, що відмирає, і те, що народжується, виявлене більшою або меншою мірою» [Жилко 1966, с. 4].

Досліджуючи і вивчаючи українську літературну мову, Іван Огієнко писав, що «жива народна мова – невичерпне джерело багатства літературної мови. Але треба дбати дуже вміло черпати з цього джерела, бо

далеко не все, що знаходимо в народній мові, надається їй для мови літературної. З народної мови беремо до літературної тільки те, що її доповнює і збагачує, щоби беремо кожне слово, коли воно глибше чи реальніше віддає певне розуміння» [Митрополит Іларіон 1958, с. 59].

Загальноновживану лексику кваліфікують як загальнонародну. До її складу належать слова, використувані всіма носіями літературної мови незалежно від будь-яких соціолінгвістичних умов [Грищенко 1997, с. 204].

У художньому стилі часто використовують елементи народнорозмовної мови. У мовностилістичній системі художнього твору народнорозмовні елементи «олітературюються», виконуючи різноманітні стилістичні функції.

Досить велику групу серед слів загальноновживаної лексики складають так звані розмовні слова, поширені в розмовно-побутовому стилі усного літературного мовлення. Розмовна лексика використовується і в мові художньої літератури як один з її важливих компонентів, зокрема в діалогах і описах побутових ситуацій, тоді, коли автор прагне надати мові свого твору розмовного забарвлення. Вона постійно поповнюється з таких джерел: живе усне мовлення, просторіччя і діалекти, соціальні та професійні жаргони. У тлумачних словниках сучасної української літературної мови позначка *розм.* характеризує одиниці, що належать до складу літературної мови, не виходять за рамки літературного слововживання, але вживаються переважно в усній мові та мові персонажів художньої літератури при побутовому, повсякденному спілкуванні і відзначаються порівняно із стилістично нейтральними одиницями певною безпосередністю, невимушеністю, «неофіційністю» [Тараненко 1996, с. 112].

У працях, присвячених вивченню стилістичної системи сучасної української літературної мови, дається аналогічна характеристика розмовної лексики. С. Я. Єрмоленко відносить до розмовної лексики слова, що «протиставляються стилістично нейтральній та книжній лексиці літературної мови своїм емоційно-експресивним забарвленням і функціонально-стильовим навантаженням. Розмовність охоплює широку гаму стильових і емоційних оцінок у невимушеному, переважно побутовому спілкуванні» [Єрмоленко 2004, с. 521]. На думку Л. А. Коробчинської, розмовна лексика об'єднує слова, що входять до складу літературної мови, не порушуючи її норм [Коробчинська 1968, с. 4]. Дослідниця також висловила думку, що розмовна лексика в словниках української мови паспортизується неточно. Щоб уникнути цього, вона рекомендує за зразком російських словників виділяти з розмовної лексики просторічні слова. У розмовній мові дослідниця виділила: «а) розмовну лексику, що є складовим елементом літературної мови, а саме її усної форми; вживання цієї лексики в писемній мові створює стиль розмовний; б) просторічну, що стоїть на межі літературної мови, окремими елементами проникаючи в неї, іншими залишаючись далеко поза її межами» [Коробчинська 1963, с. 53]. А.П. Коваль також вважає, що за своїми стилістично-смысловими якостями розмовна лексика не виходить за межі літературної мови, вживається в писемній і усній її формах (насамперед у художньому і, частково, у публіцистичному стилях), де створює колорит невимушеності, простоти і деякої експресивності [Коваль 1987, с. 97]. О. Д. Пономарів відносить до розмовної лексики слова, які вживаються в усному невимушеному спілкуванні. Вони не можуть використовуватись у діловому і науковому стилях, включаючи й їх усні жанри (лекція, доповідь, виступ). У художньому й публіцистичному стилях ця лексика створює колорит розмовного мовлення [Пономарів 1996, с. 155].

На думку мовознавців, розвиток української літературної мови зумовив те, що грані розмовності розмилися. Словників діалектних, історичних не вистачає, і важко розрізнити, чи це діалект чи просторіччя [Каленюк 2014, с. 117-120]. Як сама сутність явища просторіччя, так і взаємодія просторічної лексики з літературною мовою ще й досі лишаються маловивченими й нерідко дискусійними, хоча проблема просторіччя вже понад п'ятдесят років є предметом обговорення у вітчизняному мовознавстві. Зазначимо, що було висунуто кілька концепцій, відповідно до яких під терміном просторіччя об'єднуються мовні факти різного характеру. Перш за все, не всі українські мовознавці визнають наявність в українській мові явища просторіччя або, визнаючи цей факт, прагнуть користуватися для його позначення іншою термінологією (див. про це нижче). Погляди ж тих представників вітчизняного мовознавства, що визнають як існування самого цього явища, так і доцільність його називання терміном просторіччя, можна згрупувати в три основні категорії.

1. Хронологічно першим і досі, очевидно, найпоширенішим поглядом на природу просторіччя є його розуміння як наявності, з одного боку, спотворених, помилкових слів у неграмотному мовленні і, з другого боку, згрубілої, зниженої лексики, що входить у систему загальнонародної мови, але вживання якої засуджується з етичних міркувань [Пономарів 1996, с. 153]. Цей погляд іде від традицій російського мовознавства, де вивчення цього явища розпочалося раніше і звідки було взято сам термін просторіччя. Зокрема, «Словник лінгвістичних термінів» О. С. Ахманової визначає просторіччя як «слова, вирази, звороти, форми словозміни, що не входять до норми літературного мовлення» [Ахманова 1966, с. 356]. Енциклопедія «Російська мова» це поняття трактує інакше: «Просторіччя – слово, граматична форма або зворот переважно усного

мовлення, що вживається в літературній мові звичайно з метою зниженої, грубуватої характеристики предмета мовлення, а також просте невимушене мовлення, яке містить такі слова, форми і звороти» [Филин 1979, с. 239]. Отже, головна суперечність у розумінні сутності просторіччя полягає в тому, що до нього зараховують два різні явища – з одного боку, позанормативне мовлення, з другого – мовлення, що не порушує норм, але має знижену, фамільярну експресію. Неузгодженість поглядів на просторіччя в російському мовознавстві вплинула й на розуміння його в українській мові. Так, у Словнику української мови поєднано обидва типи просторіччя, виділені в російській мові: 1. Побутове мовлення (на відміну від книжної, літературної мови). 2. Слово, граматична форма, зворот, що не є нормою літературної мови, але вживається в побутовому мовленні, а в художніх творах використовується як стилістичний засіб для надання мові зневажливого, іронічного, жартівливого, грубуватого та ін. відтінку [Словник 1970-80, VIII, с. 301]. В українському мовознавстві думку про те, що просторічна лексика поділяється на дві групи: “1) слова зі зниженим експресивно-емоційним забарвленням і 2) слова, що своєю граматичною, фонетичною формою або слововживанням різко відходять від літературної норми”, вперше висловила Л. А. Коробчинська, яка розпочала в середині 1960-х років обговорення питань, пов’язаних з розмежуванням кодифікованої і некодифікованої розмовної мови [Коробчинська 1963, с. 45]. Зауважимо, що вона поділяє лексику розмовної мови на власне розмовну, так зване просторіччя, грубе просторіччя або вульгаризми. Дослідниця зауважує, що підставою для об’єднання їх під однією назвою просторіччя було значення зниження, властиве цим групам [Коробчинська 1968, с. 4]. Приблизно такого ж розуміння просторіччя дотримуються й І. Г. Чередниченко [Чередниченко 1962, с. 87-88], А. П. Коваль [Коваль 1987, с. 81-82], А. В. Лагутіна [Лагутіна 1970, с. 46-53].

2. Другим поглядом на природу просторіччя є його розуміння як одного зі “структурно-функціональних різновидів загальнонародної мови, який, не будучи обмеженим територіальними або вузькосоціальними рамками, разом з діалектами та жаргонами протистоїть літературній мові, її розмовному стилю” [Тараненко 2004, с. 536-537]. У словниках української мови позначка *прост.*, “яка б однозначно вказувала на належність відповідної одиниці до некодифікованої, але широко вживаної розмовної мови” [Товстенко 2000, с. 1], досі не практикується. У СУМі ремарку *розм.* ставлять біля слів як літературної розмовної мови, так і нелітературної. У проспекті “Нового словника української мови” позначка *прост.* “характеризує одиниці, що, маючи поширення на всій або значній території функціонування української мови і не будучи, таким чином, діалектно обмеженими, не входять, проте, до складу літературної мови (носіями літературної мови такі одиниці відомі, але звичайно відчуються ними як ненормативні, субстандартні, знижені в своїй стилістичній характеристиці)” [Тараненко 1996, с. 118]. О. О. Тараненко основним критерієм просторічності називає ознаку позанормативності, зазначаючи в примітці: “Не можна сприймати (ідучи слідом за російською лексикографічною традицією) просторічну лексику і фразеологію як обов’язково або переважно грубу в емоційному плані” [там само]. Основними критеріями просторічності можна вважати: 1) ненормативність – для відмежування просторіччя від розмовної літературної мови; 2) певну стилістичну зниженість (з погляду носія літературної мови); 3) загальнопоширеність – для розрізнення просторіччя і соціальних або територіальних діалектів та індивідуальних неправильностей мови [Товстенко 2000, с. 5]. Подібного ж розуміння просторіччя дотримуються О. Д. Пономарів [Пономарів 1993, с. 106-107], Ю. О. Карпенко [Карпенко 1991, с. 120-121].

3. Третій погляд на природу просторіччя недиференційований. Деякі мовознавці (І. М. Кириченко, С. П. Левченко, А. А. Бурячок) об’єднують просторіччя з розмовною лексикою, позначаючи її відповідно ремарками *вульгарне*, *фамільярне*, *розмовно-знижене* тощо [Бурячок 1969, с.92-94; Кириченко 1946, с. 30-46; Левченко 1967, с. 93-102; Левченко 1966, с.159-164]. Інші україністи (М. А. Жовтобрюх, Г. П. Їжакевич, А. П. Грищенко та ін.) об’єднують його з розмовною лексикою під загальною назвою *розмовно-просторічні слова*. Як зазначає М. А. Жовтобрюх, “просторічні слова характерні для простої розмовної мови, а тому їх називають ще розмовно-просторічними” і вони поширені насамперед в усній мові, використовуються здебільшого при безпосередньому спілкуванні людей, хоч, звичайно, вживаються і в художній літературі. Іншим стилям літературної мови, зокрема публіцистичному, такі слова не властиві. Істотною ознакою розмовно-просторічних слів є те, що вони характерні для загальнонародної усної мови в цілому, а не для якогось говору чи групи їх, отже, ці слова не можна змішувати з діалектизмами, сферою вживання яких також є усна розмовна мова [Жовтобрюх, Кулик 1972, с. 68; Білодід 1973, с. 153-154].

Отже, в українському мовознавстві чітко простежуються два погляди на природу просторіччя: вузький і широкий. Представники “вузької” точки зору (Г. П. Їжакевич, В. В. Лобода, А. П. Медушевський та ін.) вважають, що просторіччя – це стилістично знижена лексика. Представники ж іншої (Р. В. Бесага, М. П. Івченко, Л. А. Коробчинська та ін.) дотримуються погляду, що просторіччя охоплюють ще й емоційно забарвлену лексику, а також слова неправильного слововжитку, включаючи сюди колишні діалектизми і т. ін.

Розмовні елементи, що характеризують розмовно-побутовий стиль та частково й деякі інші, у наших словниках не позначені як «розмовні». У словнику ж «розмовне» – це переважно емоційно-експресивні елементи, позначені такою гамою відтінків: жартівливість, пестливість, зневага, презирство, іронія, вульгарність, фамільярність, а також – це діалектизми [Бирик 2000, с. 28]. Діалектизми є також структурними елементами художнього твору, їх естетизація є однією з ознак творчого почерку письменника.

П.Ю. Гриценко зазначає, що «діалектизм – це позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» [Гриценко 2004, с. 146]. Мовознавець вважає, що діалектизми в художньому творі – це один з виявів багатогранного процесу взаємодії діалектів і літературної мови: вплив літературної мови прискорює стирання відмінностей говорів, перебудову їх структури, зміну функцій їх елементів; водночас літературна мова живиться діалектизмами як засобом реалізації художнього задуму [Гриценко 1983, с. 36].

Літературна мова завжди виростає на основі розмовної мови певних центрів чи територій, вбираючи в себе елементи інших діалектів. Найбільше збагачується діалектними формами мова художньої літератури. Якого б ступеня розвитку не досягла літературна мова, весь час вона живиться розмовною мовою певної місцевості.

Обстежений матеріал засвідчує, що словник мови Михайла Коцюбинського з погляду сучасної норми вирізняється активним використанням народнорозмовної лексики. На рівні майже всіх частин мови виявлено лексичні одиниці, які зафіксовано у СУМі зі стилістичними ремарками *розм.*, *діал.*, *заст.* Ось лише деякі розмовні лексеми, що трапляються у творах письменника: *батова* – *заст.* ряд, лава; *гутірка* – *діал.* розмова; *сивуха* – *розм.* горілка; *вайло* – *розм.* неповоротка, незграбна людина, тютхтій; *свинство* – *розм.* бруд, неохайність; відсутність культурних навичок, невігластво; *убожество* – *розм.* про бідну людину; *гиркатися* – *розм.* сперечатися, сваритися; *гемзити* – *діал.* мрячити, *вичуняти* – *розм.* ставати здоровим, одужувати (після хвороби, поранення і т. ін.), *лопотіти* – *розм.* видавати глухі звуки під час бігу, *пріти* – *розм.* вкриватися потом від задухи, втоми, перенапруження і т. ін., *добрячий* – *розм.* дуже добрий, *варівко* – *діал.* ніяково, боязко; *знебачки* – *діал.* несподівано, раптом.

У межах розмовних лексем, що функціонують у творах М. Коцюбинського, можна виокремити лексико-семантичні поля на позначення назв будівель та їх частин, одягу та їх частин, руху та ін.

Лексико-семантичне поле на позначення назв будівель та їх частин репрезентоване такими лексемами: *ванькир*, *гамазея*, *кабиця*, *повітка*, *стодола*, *шпихлір* та ін., наприклад: *Ми ввійшли до ванькирчика, бідно вмебльованого двома тапчанами, сільської роботи ослинчиками і великим столом, оден кінець якого служив для писання, а другий призначався для всяких хазяйських потреб* (Посол від чорного царя, I, 250)¹, *Обрятовані від огню сніпки вимолотили, зібрали трохи зерна, присмаленого, правда, але, змішавши з позиченим в гамазеї, можна було їсти* (Ціпов'яз, I, 134), *Мутні сиві очі божевільного діда нестямно дивились у простору, усмішка застигла на виду, а мош Діма все сидів нерухомо, не помічаючи навіть, як птаство з галасом накинuloсь на розсипану мамалигу, а пси заходились порядкувати у кабиці...* (Для загального добра, I, 215), *Проходячи повз похилену стару повітку, він подумав: «Треба конче розкидати та звести нову. Спроможеться чоловік на корову чи на овечат, то нікуди буде й на ніч загнати...»* (На віру, I, 60), *Романко налапав на полиці стару заяложену граматку, і хлопці подались у стодолу. Почалось вчиття...* (Ціпов'яз, I, 111), *Уся хатня робота припала Гафійці, а найбільше мороки завдавали їй свині. Кабани лежали по сажках, а кнурці, льохи і поросята рили подвір'я* (Fata morgana, II, 124), *Вузлики з зерном так довго висіли під образами в хаті, аж намулили очі. Нарешті зняла та винесла в хижу* (Fata morgana, II, 112), *З'їв без апетиту сніданок і пішов по хазяйству. Обійшов сад, шпихліри, тепер замкнені, під якими підкасана Мотря годувала гусей, порожні удень хліви, звідки з глибоких чорних отворів йшов їдкий запах* (Коні не винні, II, 285).

Лексико-семантичне поле на позначення назв одягу та їх частин представлено словами: *боа*, *венгерка* (куртка з високою талією і нашитими впоперекшнурами), *гачі* (штани), *галанці* (вузькі штани), *запaska*, *ілік* (кептар), *капаран* (верхній одяг із відкидними рукавами), *капор* (головний убір), *каптур* (головний убір), *качум* (молдавська смушева шапка), *корсетка* (жіноча безрукавка), *очіпок*, *підтичка* (нижня частина жіночої сорочки), *полик* (верхня частина рукава сорочки), *сіряк* (верхній одяг з грубого сукна), *фез* / *феска* (різновид шапки), *черес*, *чугайна* (свита), *юпка*, наприклад: *Чиєсь боа лоскоче цоки... теплий запах парфум... холодний, гарячий погляд... гаркавий: pardon! Перед очима сіра шинеля, а ззаду в шию хтось диха...* (Невідомий, II, 11–12), *Пан писар зробив рукою та одягненими в ясні галанці ногами такий рух, наче хотів попрохати вибачення у громади, що така нечемна бумага справді існує в канцелярії примарії* (Для загального добра, I, 195), *І справді любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського патриція, обличчям,*

¹ Тут і далі приклади подаємо за виданням: Коцюбинський, М. М. (1988) Твори: В 2 т. Київ, Т.1. 584 с.; Т. 2. 496 с. У дужках зазначаємо назви твору, том, сторінку.

з міцним станом, тісно обхопленим золотом мережаним **іліком**, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з-під котрої видно кремезні, з грубими від напруги жилами, руки (Для загального добра, I, 189), Оден з їх, одягнений в широкі сині **шаровари** та молдаванський **капаран**, мав не більш як двадцять п'ять літ (Помстився, I, 144), Потому вона начепила на шию своє багатство – рясне намисто з золотих дукачів, а на голову накинута маленький **фез**, густо зашитий монетами (В путях шайтана, I, 283), Я звик його бачити у всяку погоду в куції **чугайці**, в рудій шапці на збитому волоссі, з короткою люлькою в зубах, з якої він, раз у раз пахкав, випускаючи струмок синього диму (По-людському, I, 289-290).

Лексико-семантичне поле на позначення руху. У межах цього поля виділяємо семантичні групи й синонімічні ряди:

у значеннях “іти; піти; ходити”: *потягти, дибати, поплентатися, рушити, сунути, брести*, наприклад: – А йдіть обідати! Ото забалакались, – гукнула з ганку тітка, придивляючись з-під руки на пасіку. Ми знялись і **потягли** до господи (Дядько та тітка, I, 506), – Ой, я п'яна в вас, кумо, п'яна, аж мені співати хочеться!.. Доленько ж моя, як же я **задибаю** до хати? Доведеться десь під окопом ночувати! – бідалась Явдоха (На віру, I, 64), Мемет, що не мав городу і, як комерсант, стояв вище партійних суперечок, усе **шкандибав** на кривих ногах од Нурли до юзбаша, зацитував і мирив (На камені, I, 378), **Плентавсь** важкими ногами по хаті, натикався на стіни, прихилився до холодного муру, щось думав і, скрививши обличчя, говорив вголос: «Сволоч!» (Persona grata, II, 23), Вже над світом, коли східний край неба спалахнув полум'ям і свіже повітря виповнилось чудовою гармонією пташиного співу, Гнат, коливаючись, мов п'яний, **поплентавсь** додому... (На віру, I, 44), І Хо справді з великою напругою **ворушить** ногами, крекче та, опираючись одною рукою на костур, а другою розгортаючи довгу сиву бороду, сідає на траві спочити (Хо, I, 155), Парубок з досади пошкрябав за ухом, аж шапка йому злізла на ніс, і **посунув** до товариства, що стояло збоку гурточком (Пе-коптьор, I, 231), Що, якби вийти отак настрічу вітру, і підставить розхристані груди, і **брести** по коліна у мокрім снігу, в льодовій воді... (Дебют, II, 77), Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку і сливе **поволокла** за собою (Дорогою ціною, 343), Вона подалася стежкою межі жита (Харитя, I, 37), Прийде неділя – він не сидить вдома, а **вештається** десь по шинках з полюбовницею... а ти сиди, туманій та чекай його з вечерею! Ні, не діждеш сього!.. Годі!.. (На віру, I, 48);

у значеннях “швидко піти, побігти”: *кинутись, шатнути, чкурнути, махнути, шурнути, піти вибриком та ін.*, наприклад: Він себе переміг і **побіг підтюпцем** до дитини, а шапка йому заважала, біла та путала ноги, чужі і без того... (Подарунок на іменини, II, 271), Іван **гнав** тепер вниз, без тям, наосліп, рвав зрадливі обійми ожин, ламав сухі гіллячки, котився по слизьких мхах і з жахом чув, що за ним щось **женеться**. Нарешті впав (Тіні забутих предків, II, 207);

у значенні “підбігти до когось/чогось”: *Мерцій кинулась Харитя до печі, одставила горщик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулешу* (Харитя, I, 36), Василь загарчав, як пес, і **кинувся** до Олександри. Він все наближавсь до неї, гарчав та гавкав, показуючи свої білі зуби (На віру, I, 80), – Ба не буду мовчати! – Олександра **прискочила** до чоловіка, махаючи перед його лицем ложкою (На віру, I, 48);

у значенні “розбігатися, втікати, збігатися, сходитися”: *умкнути, чкурнути, махнути, сипнути та ін.*, наприклад: Здрігнулися комишиники, побачивши побитих товаришів, і **кинулися навтеки**, підставляючи спину під чумацьке дрюччя (На крилах пісні, I, 187), Спочатку рідко, як і окремі дзвони. Та коли дзвони, схитнувшись разом, пішли у танець, великі, середні й маленькі, і заскакали в повітрі, як метелиця, з усіх усюдів **сипнули** люди, так наче дзвони тягли їх до себе.; Дітям немов тільки сього й треба було: з галасом, тюканням та свистом вони повискакували з своїх криївок і обпали Параскіцу (Відьма, I, 267);

у значенні “зайти, вийти, вибігти”: *розбігтися, сипнути, чмигнути, посипати, сунути та ін.*, наприклад: Федько, хлопець років шістнадцяти, вийшов із ванькирчика і став за касу, а Солонина, закликавши руснаків, що, очевидячки, чекали на нього, **подався** з ними до ванькирчика й причинив за собою двері (Посол від чорного царя, I, 250), В неділю смерком, коли Гнат вніс сухого ломаччя та заходивсь розпалювати на вечерю, у хату не вбіг, а просто **влетів** десятник (На віру, I, 48).

Отже, народнорозмовні елементи є вагомим засобом створення мовної образності в художніх текстах. У межах таких лексем, що функціонують у творах М. Коцюбинського, можна виокремити лексико-семантичні поля позначення назв будівель та їх частин, одягу та їх частин, руху тощо. У межах останнього поля виділяємо семантичні групи й синонімічні ряди: у значеннях “іти; піти; ходити”, “швидко піти, побігти”, “зайти, вийти, вибігти”, “підбігти до когось/чогось”, “розбігатися, втікати, збігатися, сходитися”.

Література

1. Ахманова, О.С. (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва, 607 с.
2. Бирик, С.П. (2000). Народнорозмовність як естетично-стилістична категорія [В:] *Наукові записки. Серія «Філологія»*. Острів, с. 24–29.

3. Бибик, С.П. (2000). Народнорозмовність як категорія історії літературної мови [В:] *Вісник Луганського педуніверситету*. №4. с. 106-109.
4. Білодід, І.К. (1958). Мова творів М. Коцюбинського [В:] *Курс історії української літературної мови*. Київ, 596 с.
5. Білодід, І.К. (1973). Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія. Київ, 439 с.
6. Бурячок, А.А. (1969). Функціонально-стилістична оцінка слів у Словнику української мови [В:] *Лексикологія і лексикографія*. Вип. III. Київ, с. 92-94.
7. Гриценко, П.Ю. (1983). Мови чисті джерела [В:] *Культура слова*. Вип. 25. Київ, с. 32–38.
8. Гриценко, П.Ю. (2004). Діалектизм [В:] *“Українська мова”. Енциклопедія*. Київ, с. 146.
9. Гриценко, А.П. (1997). Сучасна українська літературна мова. Київ, 492 с.
10. Єрмоленко, С.Я. (2004). Розмовна лексика [В:] *“Українська мова”. Енциклопедія*. Київ. с. 559.
11. Жилко, Ф.Т. (1966). *Нариси з діалектології української мови*. Київ, 307 с.
12. Жовтобрюх, М.А. і Кулик, Б.М. (1972). Курс сучасної української літературної мови. Київ, 401 с.
13. Каленюк, С.О. (2014). Народнорозмовна основа лексики творів Уласа Самчука [В:] *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Лінгвістика*. Вип. 21. Херсон, с. 117–120.
14. Карпенко, Ю.О. (1991). Вступ до мовознавства. Київ – Одеса, 280 с.
15. Кириченко, І.М. (1946). Пояснення і пояснювальні позначки до реєстрових слів в українсько-російських словниках [В:] *Наукові записки Ін-ту мовознавства АН УРСР. Т. II-III*. Київ, с. 30–46.
16. Коваль, А.П. (1987). Практична стилістика сучасної української мови. Київ, 351 с.
17. Коробчинська, Л.А. (1963). Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках [В:] *Лексикографічний бюлетень*. Випуск IX. Київ, с. 41–54.
18. Коробчинська, Л.А. (1968). Лексика розмовної мови [В:] *Питання мовної культури*. Вип.2. Київ, с. 3–11.
19. Лагутіна, А.В. (1970). Характер лексичної синоніміки сучасного усного літературно-побутового мовлення [В:] *Усне побутове літературне мовлення*. Київ, с. 46-53.
20. Левченко, С.П. (1966). Ще раз про ремарку “просторічне” [В:] *Лексикологія і лексикографія*. Київ, с. 159–164.
21. Левченко, С.П. (1967). Просторічний різновид розмовної лексики у сучасних в українських і російських словниках [В:] *Українське усне літературне мовлення*. Київ, с. 93–102.
22. Матвіяс, І.Г. (2007). Діалектна основа української літературної мови [В:] *Мовознавство*. № 6. Київ, с. 26–36.
23. Матвіяс, І.Г. (2008). Вплив говорів на українську літературну мову [В:] *Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т. Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5–7 березня 2008 р., Київ)*. Київ, с. 125-128.
24. Митрополит Іларіон (1958). Наша літературна мова. Вінніпег, 363 с.
25. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української мови (1977). Київ, 237 с.
26. Пономарів, О.Д. (1993). Стилістика сучасної української мови. Київ, 1993. с. 248.
27. Пономарів, О.Д. (1996). Сучасна українська мова: Довідник. Київ, 320 с.
28. Словник української мови (1970-1980). Київ, Т. 1–11.
29. Тараненко, О.О. (1996). Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). Київ – Кам’янець-Подільський, 171 с.
30. Тараненко, О.О. (2004). Просторіччя [В:] *“Українська мова”. Енциклопедія*. Київ, с. 536-537.
31. Товстенко, В.Р. (2000). Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 22 с.
32. Филин, Ф.П. Просторечие [В:] *Русский язык: Энциклопедия*. Москва, с. 239.
33. Чередниченко, І.Г. (1962). Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ, 495 с.

Олександр Котіаш

Вчитель української мови і літератури, спеціаліст вищої категорії,

вчитель-методист

(с. Залужжя Дубровицький район Рівненська область, Україна)

e-mail: kotiash@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9335-5024

НОМЕНИ ДАВНЬОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА У НАРАТИВАХ МЕШКАНЦІВ ГОВІРКИ СЕЛА ЗАЛУЖЖЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ГОВІРКИ СЕЛА ЗАЛУЖЖЯ ДУБРОВИЦЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглядаються номени давнього сільськогосподарського виробництва у говірці села Залужжя Дубровицького району Рівненської області. Подано лексикологічний опис та особливості складу лексики традиційного господарювання у діахронії і синхронії в наративах діалектоносіїв.

Ключові слова: лексика традиційного господарювання, вуз, санки, повсанки, плуг, рало, борона, кінська збруя, ярмо.

Kotiash Oleksandr. *Names of ancient agricultural manufacturing in narratives of Zaluzhzhia's villagers (on textbook's materials of the village Zaluzhzhia of Dubrovitsa district Rivne region)*

The article deals with the names of ancient agricultural production in the dialect of the village of Zaluzhzhia, Dubrovitsa district, Rivne region. The lexicological description and peculiarities of the composition of traditional lexics in diachrony and synchrony in dialectic narratives are presented.

Key words: traditional agricultural lexics, high school, sledge, sleds, plow, harrow, horse harness, yoke.

Лексика традиційного господарювання є одним із найдавніших і найстійкіших шарів словникового складу української мови. В українській діалектологічній науці серед тих, хто приділяв увагу вивченню номенів, пов'язаних із сільськогосподарськими знаряддями, можна назвати В. С. Ващенко [Ващенко 1968], П. Ю. Гриценка [Гриченко 1977, Гриченко 1984], М. В. Никончука [Никончук 1985], О. М. Пазяка [Пазяк 1969], досліджували ці реалії й етнографи, скажімо Д. К. Зеленин [Зеленин 1907, Зеленин 1991], І. Д. Бойко, В. Ф. Горленко, О. С. Куницький [Горленко 1971]. Цю лексику в межах окремих територіально-мовленнєвих утворень досліджували О. Л. Бабичева (Сеймське межиріччя) [Бабичева 1990], З. М. Бичко (Наддністрянщина) [Бичко 1997], П. Ю. Гриченко (Одещина) [Гриченко 1977, Гриченко 1994], Я. В. Вакалюк (Прикарпаття) [Вакалюк 1982], В. С. Ващенко (Наддніпрянщина) [Ващенко 1968], Т. Є. Вороніна (українські говірки Воронежчини) [Вороніна 1970], Й. О. Дзендзелівський (Закарпаття) [Дзендзелівський 1960, Дзендзелівський 1964], Т. П. Заворотна (наддунайські говірки) Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини [Заворотна 1968, Заворотна 1971], Г. О. Козачук (волинсько-поліський ареал) [Козачук 1977], Ф. А. Непийвода (Черкащина) [Непийвода 1960, Непийвода 1961], М. В. Никончук (правобережне Полісся) [Никончук 1985] й ін.

І результатом цих досліджень стало опублікування таких праць, як: «Лексичний атлас Правобережного Полісся» М. Никончука, «Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті» Т. Назарової, «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР» Й. Дзендзелівського, «Атлас сільськогосподарської лексики Волині» Г. Козачук. Окремі лексеми на позначення сільськогосподарських реалій подає «Атлас української мови». Важливе значення для дослідження названих говірок має праця Г. О. Козачук «Ареалогія сільськогосподарської лексики у західнополіських та надбужко-поліських говірках». Окремі лексеми на позначення народної сільськогосподарської номенклатури зафіксовано у регіональному словнику Д. Брилінського «Словник подільських говірок», О. С. Мельничука «Словник специфічної лексики села Писарівка (Кодимського району Одеської області)», А. А. Москаленка «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області». Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини». Грунтовні дослідження морфологічних, фонетичних та лексичних особливостей сільськогосподарської лексики представлені в розвідках О. С. Мельничука «Південноподільська говірка села Писарівка (Кодимського району Одеської області)», В. Л. Карпової «Деякі особливості сільськогосподарської лексики українських говорів Одеської області».

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що ТГЛ «номени сільськогосподарського виробництва» у говірці села Залужжя системно недостатньо вивчені. А отже, **метою** дослідження є лексикологічний опис та виявлення особливостей складу лексики традиційного господарювання у нашій говірці.

Лексика на позначення сільськогосподарського реманенту не зазнала великих змін за останніх 90 років (беремо період 30-і роки ХХ ст. і до нашого часу) у селі Залужжя, хоча певні зміни все ж таки відбулися. Основні традиційні найменування знарядь сільськогосподарського виробництва й досі активно функціонують у Залужжі. Вони залишаються загальновідомими і загальноживаними, адже більшість людей обробляють поле давніми традиційними сільськогосподарськими знаряддями, а саме: *плуг*, *'рало*, *ло 'пата*, *ко 'са*, *вил 'ки*, *серп*, *вуз*, *сан 'ки*. З усієї сільськогосподарської лексики розглянемо лише групу лексем на позначення знарядь для обробки землі та їх частин. Наші дослідження ґрунтуються на записах діалектних текстів та провокативних питань, тому що ДТ не можуть охопити весь масив лексики традиційного господарювання. Повноту відображення усього масиву зазначеної лексики, на нашу думку, не можна забезпечити через багатогранність дійсності (складність і розгалуженість комплексу традиційного господарювання як країни в цілому, так і окремого регіону) і через вузькі рамки конкретного дослідження.

Оскільки жителі села обробляли і обробляють поле с/г реманентом за допомогою коня, а ще раніше – вола, то у поле зору нашого дослідження потрапили віз, сани, кінська збруя, плуг, рало, борона і ярмо.

Плуг і його частини. Деякі з цих знарядь мають досить складну побудову і, відповідно, ряд найменувань на позначення їх складових частин. У більшості сусідніх говірок ці частини однаково називаються. У говірці села Залужжя, зокрема, при загальній назві *плуг* ця реалія має такі найменування частин: *диш 'ло* або *ро 'гач*, *от 'вал* або *по 'л'їца*, *сош 'н'їк* або *'л'емех*, *лап 'ки*, *поло 'зок*, *ду 'ша*, *кол 'цо* і *га 'чок*. Деякі назви мають пару, синонім. Це пов'язано із осучасненням знаряддя. Плуг удосконалювався за будовою, відповідно і змінювалися назви. «Частина плуга, що відвертає відрізану скибу землі» — *от 'вал* або *по 'л'їца*; «частина плуга, що підрізає шар землі знизу» — *сош 'н'їк* або *'л'емех* (*то ка 'зал'ї по 'кол'їшн'ому 'л'емех / 'ето / 'л'емех 'ето сош 'н'їк // 'л'емех 'л'емех // во 'но з 'н'їзу / шо шо 'риже*); «одна з двох похилих частин плуга, які тримає орач при оранні» — *лап 'ки* (*а то лап 'ки шо дер 'жат*); «частина плуга, що сполучає між собою чепіги (*лап 'ки*)» — *поперечка*; «частина плуга, якою він пересувається по дну борозни» — *поло 'зок і п'їатка* (*а 'тейе шоб 'тейе ўже не в 'ї 'л'ало шо то ўже там / то поло 'зок назі 'валоса // іа не з 'найу по на 'учному / ўн 'їзу // о 'то таке 'о // то 'кол'їс'ну там поло 'зок і ши п'їатка бу 'ла / прик 'ручваласа*); частина, якою під'єднуються ці частини, про які йшлося вище, до коня чи іншої тяглової сили — *дишло ('дишл 'їк)* або *ро 'гач*, (*от 'тейе диш 'ло 'ето ро 'гач*). А всі деталі кріпляться до основи, яку називають *ду 'ша*. Ю. Гарнацький ще 1932 року досліджував Мазовію (Польща) і Полісся для зіставлення лексики і результатом його дослідження стала його праця «*Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie — Mazowsze)*» [Tarnacki 1939]. Зокрема він дослідив частини плуга (карти №№ 47, 49, 52 – 54, с. 31). На рис. 2 зображено плуг, але там нема цієї деталі *ду 'ша* (основи). Записи було зроблено в сусідніх селах із Залужжям – Бережки і Біла. Цієї деталі не знаходимо і в праці М.В. Никончука [Никончук, Никончук 1990].

Тому можемо зробити припущення, що плуг 1930-х років ХХ століття трохи відрізнявся від сучасного плуга у нашій місцевості, або дослідники не зафіксували цієї деталі.

'Ета час 'т 'п'луга / ду 'ша / во 'на і 'ран 'чеї бу 'ла чи 'зарез поїа 'виласа ? // чи 'ето но 'ви плуг да 'шина поїа 'вилоса ? // 'Ети зе 'л'їзни плу 'ги ко 'л'ї поїа 'вил'їса ? //

Н'е 'ранчеї бу 'ло // во 'ни ўсе ў 'ремн'е // ну а до чо 'го во 'но все к 'репица ? // то до йї 'її // ну 'кол'їс'ши іа 'помн'у ши лап 'ки бу 'л'ї дереў 'їани / 'дишл 'їк тої ро 'гач дереў 'їани ... 'ети 'пол'с'к'ї плу 'ги поїа 'вил'їса ў нас ў 'т 'рицат' 'шостум го 'ду / т 'рицат' 'шостум // ну а до чо 'гож к 'репица ? / 'тул 'ко до то 'го // на чум во 'на 'може дер 'жаца ?

Знаряддя для розпушування землі та їх частини. Для розпушування землі використовували рало і борони. Принцип побудови рала такий самий, як і плуга, лише воно трохи простіше. Передня частина для підрізання (розпушування) землі – *«но 'сок»*: (*'рало 'рало то та 'ке // но 'сок і поло 'зок і лап 'ки / ўсе / і ро 'гач // ну 'ї к'рила к'рила // назі 'вал'ї 'кол'їс' / по 'кол'їшн'ому*).

Борона раніше була одна, широка, дерев'яна і з дерев'яними зубами (*'зубїе*). Попереду було два гачки або кільця (*'кол'їца*), якими причіплювали борону до тяглової сили. Пізніше, за часів колгоспу, стали причіплювати по три борони, залізні, і зуби були теж залізні. Поперечка, до якої чіпляли борони, називається *ст'ел' 'вага*:

боро 'на 'тоже так 'само / о 'ето та 'ка шо чеп 'л'айўца 'борони за йе 'її називайеца ст'ел' 'вага // за гач 'ки там чи круч 'ки чи 'кол'їца чи йак де ў ко 'го // то 'ето ўже с 'тал'ї при 'руских а 'кол'їс'бу 'ла од 'на боро 'на / так кра 'її бу 'л'ї та 'к'ї дереў 'їани / та 'к'ї дереў 'їани / заби 'валоса же 'л'їзне 'зубїе / і там бу 'ло кол 'це // і в од 'ну с 'торону 'т 'агнеш од 'ним кра 'їем / ўд 'ругу то кол 'це ўже пере 'ход'їт ту 'ди // во 'на так 'косо іде шоб зуб за зуб не і 'шоў а 'кажни зуб поо 'д'ел'нос'т'ї / з 'робл'ане бу 'ло та 'ке зиг'загом.

ЛСГ «засоби транспортування». Хоча транспортна лексика Середнього Полісся вивчалася ретельно, все ж у нашій говірці є деякі відмінності у назвах частин транспорту або упушення. Основним засобом транспортування був віз, взимку – сани. До цієї лексичної групи відносимо такі найменування: «віз, загальна назва» — *вуз*:

Віз складається з таких частин: для повороту воза існують *го лоблі* (йак дл'а чо го го лоблі ? / бо ве'зе ж го лобл'ами / пово'рот 'робит / а 'йакже ? // пово'рот 'робит / і йак у ду'з'і то вун і 'т'агне го лобл'ами // а йак не ў ду'з'і то о'барком ?). На голоблі кріпляться *о'т'оси*. За їх допомогою повертаються голоблі. Передня частина воза – то *пере'док* або ще називають *круж'ки*, а якщо запрягають у пару коней, то *с'н'іц'і*, бо для пари коней потрібно, щоб було між ними дишло, яке закладається у *с'н'іц'і*. У задній частині воза є *поне'рочка*, яка розміщена під *п'ід'герцем*. *П'ід'герец* – раніше був дерев'яний брус, який з'єднував передню і задню частини воза. У сучасних возах в ролі *п'ід'герця* використовують металеву трубу. Задня частина складається з *дереу'ка* – на яке прикріплюють *пра'вило*, *уши* й *ручки* (так само й вуз // а йа йак тоб'і ска'зат' ? // *пере'док там / на одно'го ко'н'а то там круж'ки / а йак на 'пару ўже там то с'н'іц'і / називайуца с'н'іц'і / пово'рот дереу'їани ну а йак жеж // йе круг а 'тийі ж де диш'ло закла'даїеца посе'ред'ін'і йак 'пара 'коней / то ку'да диш'ло закла'даїеца ? / у с'н'іц'і / то с'н'іц'і називайеца // і во'ни їдут ўже на'зад а там на за'ду поне'рочка / во'на пуд 'пупуд п'ід'герцем / 'пупуд 'н'ізом / во'на не по'верс'і // а тої шо с'пере'да і на'зад і де то то називайеца пуд'герец // тру'ба 'тайа / да да // 'кол'іс' дереу'їани йїх ро'бил'і / а то те'пер т'руби а 'кол'іс' де 'ето ? // а 'зад'н'а там 'тоже / ну *дереу'ко* / бо то ж дереу'їане бу'ло 'кол'іс' / а те'пер то ўже там зе'л'ізне 'варат і 'ети / ої йак 'ето ? / *пра'вило* / *пра'вило* / то роз'ризане та'ке на за'ду да і во'но с'тул'вайеца і на пуд'герец 'ложица // то то пра'вило / а там дереу'ко да *уши* / о'пори / шо шо ...).*

Зимовий гужовий вид транспорту – *поу'санки*. Вони мають такі частини: *'попереден'*, *по'лози*, *копи'ли*, *ў'їаз'е*, *'наморожен'*, *уп'л'ен'*, *по'душка*, *'шини о'ковани*, *с'пори*, *раб'рини* (на пере'д'і *'попереден'* / ну *'попереден'* / *'попереден'* шоб не с'ход'іл'іса на на пере'д'і 'ето де круч'ки // 'даже на одно'го ко'н'а то го лобл'і ж к'рипл'аца там у'же // 'ето 'попереден' // 'ети ко'тори *по'лози* 'ето *по'лози* називайеца / там *'попереден'* // там *копи'ли* на ко'торих сто'їат у'же 'ети / йак 'ето ? / ну *ў'їаз'е* да / 'кол'іс' то г'нул'і 'тийі / 'кол'іс' ро'бил'і 'тийі по'рози да г'нул'і з ви'шен' чи з ў'їаза та'ке / рос'парвал'і / да заги'нал'і / *ў'їаз'е* на сан'ки на сан'ки / а по'том ўже 'ети с'тал'і ро'бит' поу'санки / ўже поу'санки / ўже двої'ни // о то то ў'їаз'е а там *ко'пил* / да да до 'верху // то там ў'їаз'е на йо'го 'ложица а на ў'їаз'е 'теїе ўже так ўдоўж 'ложица 'наморожен' // а то з'верху *'наморожен'* / а посе'ред'ін'і де *уп'л'ен'* тої сто'їит шо з 'д'іркойу тако'го то *по'душка* називалоса / ну по'душка / шо посе'ред'ін'і / шо *уп'л'ен'* тої л'е'жит на йо'му // а то *поне'рочне* де то *руч'ки* заби'валоса *уп'л'ен'* називалоса / да да *уп'л'ен'* // во'но на шти'ру сто'їит ў се'ред'ін'і во'ни ж *'попереден'* к'репица до *поло'зу* / там жеж пуд 'н'ізом *'шини о'ковани* 'тоже / во'ни ж ўсе то то *'шини* // *ў'їаз'е* 'теїе ў'їаз'е а там *копи'ли* і за'л'ізни та'к і *с'пори* називайуца *с'пори* // *уп'л'ен'* де *раб'рини* де *'дошка* 'ложица да і *раб'рини* к'репл'аца).

Деякі лексеми на позначення частин *поу'санок* зафіксовані у праці Ю. Гарнацького «Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie — Mazowsze)» [Tarnacki 1939]: *ко'пил*, *по'лози*, *ў'їаз'е*, *'наморожен'*, але не всі назви, тому що в його праці досліджено частини саней, у які не запрягали коня, а перевозили вручну. Тобто не *поу'санки*, а *'сани*. Лексеми *'попереден'*, *по'лози*, *копи'ли*, *ў'їаз'е*, *'наморожен'*, *уп'л'ен'*, *по'душка*, *'шини о'ковани*, *с'пори*, *с'н'іц'і*, *раб'рини* зафіксовані у праці Л.І. Масленникової [Масленникова 1968]. У Словнику поліських говорів П. Лисенка [Лисенко 1974] зафіксовано лексему *ко'пил*, але з іншими значеннями, лише з таким самим значенням, як у говірці села Залужжя, наявна лексема *'попереден'*. У Словнику західнополіських говірок Г. Л. Аркушина [Аркушин 2000] зафіксовано лексему *по'душка*; інших лексем на позначення транспорту у словниках П. Лисенка і Г. Аркушина не знаходимо.

Коня запрягали в Залужжі трьома способами: у *илю*, у *хомут*, у *дугу*. У *дугу* запрягали рідко, так само і в *шлею*. В основному – в *хомут*. Розглянемо більш детально, з яких частин складається *хомут*. Найбільша частина – це *к'л'ешча і 'кичка*. *К'л'ешчу засу'пон'вайут* (кріплять), а *'кичку* – ні:

шл'е'їа так нак'ладаїеца / а ха'мут там к'л'ешча йе / 'кичка йе // 'тайа шо на г'руд'ах ў ко'н'а // во'на не роски'даїеца // к'л'ешча рос:у'пон'вайеца / а 'кичка ж су'ц'їлна во'на приби'вайеца до к'л'ешчей і так во'на і йе і т'реба 'тол'ко засу'пон'ват' / бо во'на розор'веца / вун жеж 'т'агне к'л'ешчами.

Частина збруї – реміні з вудилами та поводами, які надівають на голову коневі, щоб правити ним — *нуз'дечка*; (а то *нуз'дечка* а ў *нуз'дечц'і* йе *'цугла* що ў рот да'їут о'то же л'ізни / і йак 'пара 'коней тож *упраў'л'айеш* з начит на од'нум сторо'н'і / два / *кос'а'ки* називайуца / *кос'а'ки* // на то'го ко'н'а і на то'го ко'н'а // на п'раву с'торону і на 'л'еву с'торону на то'го ко'н'а і на то'го // *'л'їц'і* 'л'їц'і // то *кос'а'ки* і *'л'їц'і*); прикріплений з обох боків до вуздечки довгий ремінь, мотузок, яким правлять кіньми — *'л'їц'і*. Це якщо на одного коня, а якщо запрягають пару коней, тоді такі віжки називають *кос'а'ки*. До *хомута* кріпиться *поу'шора*, а коня причіплюють до воза за допомогою поперечки, яку називають *о'барок*.

Ярмо – упряж для робочої великої рогатої худоби, зроблена з дерев'яних брусків, з'єднаних у вигляді рами, яку одягають на шию тварин і замикають занозами. Як і по всій території України, у Залужжі воно має таку саму назву. Але бувало, що запрягали лише одного вола, то таке ярмо називалося *боу'кун*. В академіч-

ному тлумачному словнику лексема бовкун має зовсім інакше значення: віл, якого використовують у роботі без пари. А в словнику Лисенка П.С. [Лисенко 1974] зафіксована ця лексема – ‘віл, запряжений у ярмо без пари’. Ніхто тепер не запрягає волів ні в ярмо, ні в бовкун, тому і реманенту такого в селі нема. Жителі села пам’ятають: років 25 тому в селі один дідусь запрягав одного бика і використовував його як робочу силу. Це вже виглядало дивно, тому що прогрес у всьому, і в техніці зокрема, відіграв свою роль. Люди перейшли в основному на механізований вид транспорту.

Отже, в говірці села Залужжя побутують лексеми на позначення сільськогосподарського реманенту до сьогодні, важливих змін за останні 90 років не зазнали, хоча мають певні відмінності на позначення таких же частин реманенту в Західному та Східному Поліссі. Цим реманентом жителі села користуються і в наш час, тому лексика не перейшла в архаїчну. Хоча все менше стає майстрів, котрі вміють робити *поў'санки*. Цей вид транспорту є в селян, але не всі жителі, зокрема молодь, можуть назвати і показати такі частини *поў'санок*, як: *'попереден', 'копи ли, ў'йаз'е, 'наморожен', 'уп'л'ен', 'по'душка, 'шини, с'пори*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко, В.С. (1968). *Лінгвістична географія Наддніпряниці: Лексичні матеріали*. – Дніпропетровськ.
2. Горленко, В. Ф., Бойко, І. Д., Куницький, О. С. (1971). *Народна землеробська техніка українців: історико-етнографічна монографія*. Київ, 162 с.
3. Довгопол, С.Ф. (1966). *Картографування назв возів за їх функціями в Атласі української мови // Українська лінгвістична географія*. Київ, с. 24–29.
4. Заворотна, Т.П. (1968). *Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини*. Київ, с. 304–310.
5. Козачук, Г.О. (1977). *Ареалогія сільськогосподарської лексики у західнополіських та надбузько-поліських говірках*. Київ, с. 93–94.
6. Никончук, М. В. (1985). *Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов*. Київ, 292 с.
7. Никончук, М. В. (1990). *Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук*. Київ, 292 с.
8. Остап, Н. Л. (1991). *Назви засобів пересування у пам'ятках української мови XVI – перш. пол. XVII ст. // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах*. Київ, с. 44–55.
9. Сердега, Р. Л. *Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини)*. Харків, 217 с.
10. Tarnacki J. *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie — Mazowsze)*, Warszawa.

ДЖЕРЕЛА

1. Аркушин – Аркушин Г.Л. (2000). *Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.*
2. Брилінський – Брилінський Д. *Словник подільських говірок*
3. Веремійчик – Веремійчик І. М. (1995). *Короткий словник сільськогосподарської, побутової та ремісничої лексики // Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. – Луцьк, С. 118-221.*
4. Громко – Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини*
5. Дзедзелівський – Дзедзелівський Й.О. *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР»*
6. Карпова – Карпова В.Л. *Деякі особливості сільськогосподарської лексики українських говорів Одеської області*
7. Козачук – Козачук Г.О. *Атлас сільськогосподарської лексики Волині»*
8. Лисенко – Лисенко, П. С. (1961). *Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся*. Київ, 72 с.
9. Масленникова – Масленникова Л.І. (1968). *«Із Поліської термінології транспорту» (Лексика Полісся).*
10. Мельничук – Мельничук О.С. *Словник специфічної лексики села Писарівка Кодимського району Одеської області*
11. Мельничук – Мельничук О.С. *Південноподільська говірка села Писарівка Кодимського району Одеської області*
12. Москаленко – Москаленко А.А. *Словник діалектизмів українських говірок Одеської області*
13. Назарова – Назарова Т. *Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті*
14. Никончук – Никончука М.В. (1985). *Лексичний атлас Правобережного Полісся.*

Наталя Кутуза

доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна)

e-mail: nataly3975@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0816-3264

КОМЕРЦІЙНА, ПОЛІТИЧНА ТА СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА: СПІЛЬНІ Й ВІДМІННІ РИСИ

У статті виявлено низку спільних і відмінних рис комерційної, політичної та соціальної реклами, де спільними є: наскрізна сугестійність та інтенсифікована емоційність, рекламування образу, зміна свідомості й поведінки реципієнта, імперативність, залежність від зовнішніх факторів. Відмінність зазначених реклам ілюструють такі ознаки – комерційний / некомерційний характер, поширеність, терміни функціонування, прагматична мета, абстрактність / конкретність рекламованого об'єкта, наявність ергоніма / товарного знака (торговельної марки), колективна / індивідуальна дія, рівень негативності, рівень обману, ступінь гіпно-тичності та маніпулятивності, виявлення ефективності реклами, цільова (потенційна) аудиторія.

Ключові слова: вплив, комерційна реклама, політична реклама, соціальна реклама, спільні риси, відмінні риси.

Kutuza Natalya. Commercial, political and social advertising: common and distinctive features

The article is devoted to advertising, which significantly affects the recipient, its values, social orientations, tastes and preferences, firmly rooting and implementing the illusory reality needed by the advertiser. Different genres of advertising are considered – commercial, political and social. The interpretation of each of these genres with the distinction of their main characteristics is considered, where commercial advertising is aimed at ensuring the acquisition of goods, political – voting for a certain candidate, social – the propagation of moral values. On the basis of monitoring revealed a number of common and distinctive features of these genres of advertising, but a certain conditionality of this distribution is determined.

The following common features have been identified: penetrating suggestiveness and enhanced emotionality, advertisement of the image, change of consciousness and behavior of the recipient, imperative, dependence on external factors. Distinctive features of commercial, political and social advertising have appeared commercial / non-commercial character, prevalence, timing of operation, pragmatic goal, abstraction / specificity of the advertised object, the presence of ergonym / trademark (trade mark), collective / individual action, level of negativity, level of deception, degree of hypnotic and manipulative, advertising effectiveness detection, target (potential) audience.

It also emphasizes the mandatory consideration of general and distinctive features in the development of appropriate advertising discourses, which will significantly increase the effectiveness of the suggestion, since it will enable the identification of influential components. The prospects of the study appear in the expansion of information about the influential aspects of commercial, political and social advertising.

Key words: influence, commercial advertising, political advertising, social advertising, common features, distinctive features.

Постановка проблеми. Реклама на сьогодні є досить поширеним явищем, яке практично пронизує увесь масовоінформаційний простір. На сучасному етапі розвитку реклама не лише усталася як окремий вид діяльності, а й діє за усталеними законами, у нерозривному зв'язку з наявними засобами комунікації. Незважаючи на це, певна кількість рекламних повідомлень позбавлена адекватного оформлення як структурного, так і мовного, що в деяких випадках призводить до мінімізованого ефекту таких звернень, тому чітке розмежування комерційної, політичної та соціальної реклами є вкрай необхідним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феноменом реклами, її різними жанрами та аспектами цікавилися багато зарубіжних та українських учених (див. праці Д. Аакера, І. А. Авдєєнка, Дж. Барнетта, Ю. С. Бернадської, А. П. Загнітка, Т. Ю. Ковалевської, Н. В. Кондратенко, Дж. Майерса, І. Г. Морозової, Н. Ф. Непійводи, В. П. Олексенка, Є. В. Ромата, О. О. Селіванової, Л. Г. Фещенко, С. В. Форманової, І. Ю. Черепанової, Н. В. Чумічевої та ін.), проте наукових розвідок з чіткою характеристикою диференційних рис кожного жанру реклами досить обмаль, що й підкреслює актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є виявлення спільних і відмінних рис комерційної, політичної та соціальної реклами. Мета передбачає розв'язання таких конкретних завдань: розглянути тлумачення кожного жанру реклами, з'ясувавши провідні функційні характеристики; окреслити спільні риси комерційної, політичної та соціальної реклами; встановити їхні відмінні риси.

У процесі досягнення мети в роботі застосовано такі дослідницькі **методи**. Завдяки описовому методу висвітлено жанрові особливості реклами, її специфіку. Методи аналізу та синтезу дали змогу ідентифікувати складники аналізованого явища та поєднати їх у єдиний комплекс.

Виклад основного матеріалу. Кожний із жанрів реклами – комерційна, соціальна, політична – має спільні та відмінні риси, і залежно від цього рекламисти обирають відповідні засоби з метою найефективнішого впливу. Класифікуючи рекламу загалом, її розподіляють на комерційну та некомерційну, де до некомерційної Д. О. Шевчук уналежнює політичну та соціальну [Шевчук 2007, с. 3], Є. В. Ромат до некомерційної ще додає державну, рекламу територій, особистісну рекламу [Ромат 2008, с. 129], проте нам більше імпонує позиція Д. О. Шевчука, оскільки, на нашу думку, державну та рекламу територій можна уналежнити до соціальної патріотичного характеру, а особистісну певним чином до комерційної, бо вона просуває імідж відомих людей, що переважно слугує комерційним цілям. З метою увиразнення характерних ознак коротко розглянемо тлумачення кожного з жанрів реклами, акцентуючи на головних рисах зазначеного феномену.

У Законі України «Про рекламу» немає застосування терміносполучення «*комерційна реклама*», а подано визначення власне реклами, що витлумачує саме комерційну рекламу: «реклама – інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару» [Закон України «Про вибори народних депутатів України» 2008]. Дослідники подають таке визначення: «Комерційною рекламою називають будь-яку форму неособистісного представлення (тобто сам виробник не пропонує) і просування комерційних ідей, товарів і послуг. Комерційна реклама містить систему засобів, методів, прийомів, скерованих на споживачів із метою підвищення продажів товарів і послуг та отримання прибутку» [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 31–32]. В. І. Шуванов наголошує на головному завданні комерційної реклами – укарбовування рекламних образів у підсвідомість споживачів із метою підвищення купівельного попиту [Шуванов 2003, с. 5], що підкреслює матеріальну вигоду, комерційний характер реклами, для чого використовується цілий арсенал різноманітних засобів вербального й невербального характеру.

Політична реклама є не такою поширеною на противагу комерційній, проте посідає досить вагоме місце в масовоінформаційному просторі. Власне закон України «Про рекламу» не регулює політичну рекламу, таке визначення містить Закон України «Про вибори народних депутатів України»: «Політична реклама – це одна із форм передвиборної агітації, оплачена за рахунок коштів виборчих фондів партій (блоків), розміщена за допомогою рекламних засобів, яка спонукає виборців голосувати за або проти певного суб'єкта виборчого процесу» [Закон України «Про вибори народних депутатів України» 2008, с. 248]. В. Г. Зазикін, О. В. Зазыкіна та А. П. Мельников витлумачують у такий спосіб політичну рекламу – «це реклама політичних партій (блоків), органів державної влади, державних і суспільних організацій та окремих громадян, які беруть активну участь у політичній діяльності; їхніх дій, ідей, програм і відношень до будь-яких організацій, подій, громадян, ідей» [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 103], що подалі змінює електоральну поведінку виборців.

Однією із причин зацікавлення *соціальною рекламою* є активізація в масовоінформаційному просторі цього «елітарного» (за Д. Рождественською) різновиду, що пояснюється її особливим впливом на суспільство, де саме соціальна реклама виступає одним «із найважливіших каналів керування процесом становлення принципово іншої системи цінностей у масовій свідомості» [Социальная реклама 2009, с. 3]. Серед інших чинників, які сприяли збільшенню відсотка соціальної реклами, є підвищення уваги державних соціальних служб до проблем суспільства, демонстрування рекламними агенціями своєї креативності у створенні цього специфічного виду реклами тощо.

Переважає більшість дослідників послуговується офіційним визначенням соціальної реклами, наведеним у Законі України «Про рекламу»: «Соціальна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, що спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку» [Закон України «Про рекламу» 2008, с. 167]. О. П. Берёзкіна відзначає, що, «просуваючи ідею нової соціально вагомої поведінки, соціальна реклама має на меті пролонгування зміни особистісних і соціальних настанов, здатних позитивно вплинути на життя окремих людей, добробут країни й усього світу» [Берёзкіна 2009, с. 143]. Отже, головним завданням соціальної реклами є зосередження уваги на різноманітних проблемах суспільства з метою їхнього вирішення та запобігання.

Комерційна, політична та соціальна реклама мають низку спільних і відмінних ознак. Провівши детальний аналіз масиву комерційної, політичної та соціальної реклами, можемо стверджувати, що їхніми спільними ознаками є такі: 1) наскрізна сугестійність та інтенсифікована емоційність, 2) зміна свідомості і поведінки людей, 3) рекламування образу, 4) імперативність, 5) залежність від зовнішніх факторів, хоч відзначимо й доволі умовне виокремлення цих спільних ознак.

1). *Наскрізна сугестійність та інтенсифікована емоційність*. Дедалі більше комерційна реклама втрачає риси раціональності та відзначається наскрізною сугестійністю, що пояснюється наявністю великого масиву зазначених повідомлень, які потребують диференціації, тому рекламисти і вдаються до перевантаження в комерційній рекламі сугестійними засобами [див. Кутуза 2015, с. 22]. О. Й. Шейгал наголошує на важливій ролі емоційного фактора (що є піддрунтям сугестії – Н. К.) у політичному мовленні загалом і в політичній рекламі зокрема [Шейгал 2004, с. 48]. Високий рівень впливу емоційного компонента рекламного навіювання відзначають Л. М. Дмитрієва, Ю. С. Бернадська, Т. А. Костильова, С. С. Марочкіна та Н. В. Ткаченко: «Соціальна реклама повинна викликати сильні емоції, чи то шок, страх, радість чи обурення, причому за силою свого впливу вона має бути набагато сильнішою, ніж реклама комерційного продукту» [Соціальна реклама 2009, с. 197]. У такому разі наявність сугестійної компоненти комерційної, політичної та соціальної реклами не викликає сумніву.

2). *Рекламування образу*. Для успішного рекламування потрібно рекламувати не власне товар / послугу, кандидата / партію, правильну поведінку, а певний їхній образ, переважно позитивний; негативний може бути наявний у контррекламі / антирекламі політичній, у соціальній – як демонстрація девіантної поведінки для її уникання / застереження. На думку В. Г. Зазикіна, О. В. Зазикіної та А. П. Мельникова, комерційна реклама рекламує не стільки власне товар, скільки його функції, до того ж, це і є головною особливістю комерційної реклами [див. Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 69], тобто рекламується образ товару, а також демонструється результат від використання ним, причому переважно гіперболізовано. Особливість політичного «продукту» підкреслює Є. В. Ромат: «незважаючи на те, що суб'єктами політичного процесу і політичної реклами є реальні люди (партії та рухи, як відомо, також складаються з конкретних особистостей), до виборців доходять ретельно сформовані образи політиків. Електорат у переважній більшості випадків голосує за образ кандидата» [Ромат 2008, с. 143]. В такому разі для виборців «більш важливим фактором підтримки є не стільки політична програма кандидата чи партії, скільки харизма, сформований образ партійних лідерів» [Ромат 2008, с. 147]. У соціальній же рекламі «власне нічого не рекламується, просто в образній формі демонструються зразки поведінки і стосунків, які вважаються високоморальними, або в коректній формі подають поради» [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 165], хоч, окрім цього, вона має демонструвати й наслідки девіантної поведінки з метою формування відповідного емоційного ставлення до таких випадків. Таким чином, у комерційній, політичній та соціальній рекламі на перший план виходить образ об'єкта рекламування, а не його реальні властивості.

3). *Зміна свідомості та поведінки людей*. Впливаючи на свідомість / підсвідомість, рекламний дискурс має змінити (чи «затвердити») поведінку людини (купівельну, електоральну, соціальну), тобто має актуалізуватися потреба в товарі / кандидаті / моральних нормах і відповідно як результат – придбання, голосування, дотримання гідної поведінки. До того ж, реклама має змінити думку власне про неї загалом, оскільки більшість реципієнтів ставиться до реклами упереджено (винятком може слугувати деяка соціальна реклама). В. І. Шуванов, досліджуючи комерційну рекламу, підкреслює, що завданням рекламного повідомлення є ефективний рекламний вплив на поведінку споживача, виникнення бажання придбати рекламований товар / послугу [див. Шуванов 2003, с. 5]. В. Г. Зазикін, О. В. Зазикіна та А. П. Мельников зазначають, що «зміна поведінки під впливом політичної реклами є лише результувальним актом. Насправді повинна змінюватися характеристика свідомості – ідеали, еталони, настанови, цілі, світоглядні позиції, інтереси та симпатії людей, які визначають їхню поведінку і прийняття рішень в умовах вибору» [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 104]. Соціальна реклама здатна змінити ставлення людей до проблеми, а подалі – змінити їхню поведінку [Соціальна реклама 2009, с. 3], причому, як зазначає О. П. Берьозкіна, «така реклама впливає непомітно: охоплює ідеєю, змушує думати, повертаючи людину до пропонованої теми, міцно застрягає у свідомості, сприяючи поступовій зміні суджень і навичок, адаптуючи людину до іншого мислення та нової поведінки в суспільстві» [Берёзкина 2009, с. 143]. Отже, комерційна, політична та соціальна реклама прагне «потрапити» у сферу інтересів і зацікавлень реципієнта в будь-який спосіб із метою здійснити результативну дію.

4). *Імперативність*. У будь-якій рекламі має бути заклик до певних дій, що відповідно і скеровує до власне виконання цих певних дій, оскільки людина або прагне певних інструкцій, або має дійти до висновку самостійно в разі неприйняття наказів іззовні, проте «самостійність рішення» у такому разі забезпечує в рекламі імпліцитна форма. Проте в комерційній рекламі досить частотними формами заклику до певних дій є і директивна форма: *прийди, замов, купи*, у політичній: *прийди й проголосуй*, у соціальній: *роби / не роби щось*, тобто більш широка палітра дій. Окрім того, в соціальній рекламі «має бути переконливий образ-заклик до конкретних дій, який має стати регулятором поведінки для тих, хто сприйняв цю рекламу (імператив)» [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 172]. Власне заклик до виконання певних дій і є сутністю будь-якої реклами.

5). *Залежність від зовнішніх факторів*. Політична реклама залежить від соціально-політичної ситуації, «яка визначається рівнем добробуту населення (та його задоволення цим рівнем), мірою рішення важливих

соціально-економічних проблем (від загальних тенденцій розвитку національної економіки та стабільності національної валюти до вирішення національних проблем)» [Ромат 2008, с. 148]. Комерційна та соціальна реклама залежить від економічної ситуації: при зниженні попиту на комерційну рекламу збільшується попит на соціальну, яка заповнює рекламні площі, проте на сьогодні спостерігаємо поступове збільшення соціальної реклами.

Отже, спільними ознаками комерційної, політичної і соціальної реклами є наскрізна сугестивність і інтенсифікована емоційність, рекламування образу, зміна свідомості й поведінки реципієнта, імперативність, залежність від зовнішніх факторів.

Окрім спільних ознак, зазначені жанри реклами мають і відмінні: 1) комерційний / некомерційний характер, 2) поширеність, 3) терміни функціонування (обмеженість / необмеженість у часі), 4) прагматична мета, 5) абстрактність / конкретність рекламованого об'єкта, 6) наявність ергоніма / товарного знака (торговельної марки), 7) колективна / індивідуальна дія, 8) рівень негативності, 9) рівень обману, 10) ступінь гіпотичності та маніпулятивності, 11) виявлення ефективності реклами, 12) цільова (потенційна) аудиторія.

1). *Комерційний / некомерційний характер.* Кінцевою метою комерційної реклами є отримання комерційної вигоди, прибутку. Соціальна та політична реклама (згідно із Законом) мають некомерційний характер. С. В. Ромат, розглядаючи некомерційний характер політичної та соціальної реклами, подає такі дефінування. Політична реклама – «тип некомерційної реклами, метою якої є формування певних психологічних настанов у свідомості громадян і масовій свідомості, котрі сприяють реалізації громадянських прав і свобод членів суспільства, а також досягненню цілей суб'єктами політичної діяльності у їхній боротьбі за політичну владу або за її утримання» [Ромат 2008, с. 145]. Соціальна реклама – «тип некомерційної реклами, що формує певні психологічні настанови, сприяючи досягненню суспільно вагомих цілей на різних рівнях: від окремих соціальних груп до суспільства загалом» [Ромат 2008, с. 141]. Таким чином, політична та соціальна реклама не мають на меті отримання прибутку на відміну від комерційної, що є її головним завданням. Проте соціальну рекламу можуть використовувати із комерційною метою, т. зв. явище сугестивної мімікрії (детальніше див. [Кутуза 2018, с. 281–296]). Також відзначимо, що не зосереджуємо увагу на подальших політичних перевагах (у разі перемоги на виборах), які можуть забезпечити комерційний ефект, оскільки це питання стосується вже юридичної площини.

2). *Поширеність.* Комерційна реклама більш поширена, ніж соціальна та політична, оскільки «за обсягом і проникненням у повсякденне життя та свідомість сучасної людини в більшості суспільств посідає найвагоміше місце порівняно з іншими типами реклами» [Хавкіна 2010, с. 80]. Політична реклама активізується у період «проведення виборчої кампанії» [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 103], тобто «активізується циклічно, у вигляді пов'язаних із передвиборчими процесами сплесків» [Хавкіна 2010, с. 80]. Соціальної ж реклами набагато менше через те, що вона не приносить ані комерційного прибутку, ані політичної влади; вона «не передбачає конкретної прагматичної мети для певного рекламодавця, тож і не характеризується постійною рівномірною наявністю в медіапросторі та стабільним укладенням коштів» [там само].

3). *Терміни функціонування (обмеженість / необмеженість у часі).* Комерційна та соціальна реклама функціонують постійно в масовоінформаційному просторі, на відміну від політичної реклами, що «має явно виражені піки активності, які збігаються з періодами передвиборчих кампаній» [Ромат 2008, с. 147], тобто жорстко зафіксована в часі [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 105]. Хоча останнім часом дедалі більше фіксуємо поширення політичної реклами задовго до офіційного початку політичних перегонів, що можемо пояснити прагненням отримання більшого ефекту від пролонгованого сприйняття реклами – більше часу «вкарбовування» у підсвідомість потрібної інформації.

4). *Прагматична мета.* На відміну від комерційної та політичної реклами, соціальна не має певної вигоди [Кутуза 2018, с. 226], вона має звернути увагу на проблеми суспільства, пропагувати моральні цінності, поширювати соціально вагомі настанови тощо.

5). *Абстрактність / конкретність рекламованого об'єкта.* Однією з найважливіших відмінностей комерційної реклами від інших різновидів є власне рекламований об'єкт – різноманітні матеріальні товари та послуги, які менш «опредметнені», але також конкретні, в той час як політична реклама скерована на продаж зовсім нематеріальних ідей та обіцянок [Щербатых 2005, с. 158–159], тобто певного політичного продукту, який «не має референтів у дійсності» [Киселёва 2007, с. 174]. Виборець «купує» політику суб'єктів політичної діяльності, яка відповідає його інтересам: політичних блоків, партій, кандидатів [Ромат 2008, с. 143]. Соціальна реклама пропагує загальнолюдські, культурні, релігійні, патріотичні, сімейні, індивідуальні цінності, соціально схвалені моделі поведінки [див. Социальная реклама 2009, с. 12]. Таким чином, комерційна реклама пропонує конкретні товари й послуги, на відміну від політичної та соціальної, які подають абстрактні пропозиції, що значно ускладнює пошук ефективних засобів впливу на реципієнта.

6). *Наявність ергоніма / товарного знака (торговельної марки).* Ергоніми й товарні знаки (торговельні марки) є чи не найвагомішим складником комерційної реклами, оскільки маркують товар, ідентифікують

фірму тощо (детальніше [Кутуза 2003]). Без зазначених констант реклама позбавлена будь-якого смислу: «У комерційній рекламі завжди вказується назва торгової марки або назва продукту, не менш важлива й інформація про окремі комерційні підприємства, послуги, які вони пропонують, час роботи, методи продажу, специфічні особливості їхньої діяльності. За допомогою комерційної реклами покупці швидше знаходять необхідні їм товари» [Мозер 2004, с. 56]. У політичній рекламі так само має бути обов'язково ергонім (партіонім) або бренд-ім'я (антропонім) для диференціації партії / блоку, кандидата. Соціальна ж реклама «не повинна містити посилань на конкретний товар та / або його виробника, на рекламодавця (за винятком випадків, коли рекламодавцем є громадська організація), на об'єкти права інтелектуальної власності, що належать виробнику товару або рекламодавцю соціальної реклами» [Закон України «Про рекламу» 2008, с. 171]. Наявність же ергонімів / товарних знаків у соціальній рекламі є порушенням законодавства.

7). *Колективна / індивідуальна дія.* Комерційна реклама, як правило, «прагне впливати й орієнтується на індивідуальну дію» [Малишевский 2003, с. 5], а «практично будь-який вид політичної реклами прагне викликати деяку колективну дію (у випадку з виборами – залучити якомога більше голосів виборців) [там само]. Соціальна реклама, на нашу думку, характеризується змішаним характером – орієнтується на колективно-індивідуальну дію залежно від порушеної проблематики (берегти здоров'я, природу, допомагати безпритульним тваринам, любити батьківщину тощо).

8). *Рівень негативності.* В комерційній рекламі, звичайно, трапляються негативні маркери, проте з обов'язковою їхньою подальшою нейтралізацією (детальніше [Кутуза 2018, с. 342–357]). Соціальна реклама має демонструвати не лише зразкову поведінку, а й наслідки девіантної, тому й використовує негативні мотиви. Політична реклама здійснюється в умовах конфронтації або політичного конфліктного протистояння [Зазыкин, Зазыкина, Мельников 2009, с. 105], тому вона «порівняно з іншими видами реклами характеризується набагато більшим відсотком контрреклами та антиреклами і, відповідно, меншим відсотком позитивної реклами, яка закликає підтримати ту чи іншу політичну силу» [Ромат 2008, с. 148], оскільки пропонує політичний «продукт» на контрасті, відповідно гіперболізуючи в позитивному світлі себе, в негативному – конкурента.

9). *Рівень обману.* Політична реклама вважається такою, де наявний найбільший рівень обману. Ю. В. Щербатих пояснює цей факт неконкретністю політичної реклами, що, по-перше, може допускати більше обману та перебільшень, а по-друге, вона обіцяє людям більше, ніж може дати, бо товар, який вона рекламує, – це зовсім не конкретний кандидат, а щасливе життя виборців, котре той має забезпечити [Щербатих 2005, с. 158–159]. Комерційна ж реклама може гіперболізовано подавати властивості товару, результат від його використання (ми не беремо до уваги відверті випадки шахрайства, що знаходиться у площині юридичної сфери). Соціальна так само може гіперболізовано демонструвати певні позитивні / негативні наслідки від певних учинків для їхнього уявлення.

10). *Ступінь гіпно-маніпулятивності.* Незважаючи на те, що комерційній та соціальній рекламі притаманний гіпно-маніпулятивний потенціал, вважаємо, що більший ступінь такої впливовості належить політичній рекламі через короткий термін політичної кампанії, а отже, рекламісти намагаються за цей термін максимально вплинути, тому й фіксуємо перенасичення гіпно-маніпулятивними прийомами саме в політичній рекламі. Крім того, за переконаннями Є. В. Ромата, «в політичній рекламі маніпулювати свідомістю людини і навіть її обманювати в набагато разів простіше, ніж у рекламі торговельній» [Ромат 2008, с. 149], оскільки вибори відбуваються раз на декілька років і змінити ситуацію майже неможливо.

11). *Виявлення ефективності реклами.* Ефективність власне соціальної реклами визначити доволі важко, на відміну від інших видів реклами. Якщо ефективну впливовість комерційної реклами можна визначити за показниками збільшення купівельної поведінки споживача [див. Ромат 2008, с. 149], політичної – за результатами відсотків набраних голосів виборців, електоральних результатів [див. Музыкант 2002, с. 370], то у соціальній рекламі «першочергову роль відіграє мистецька якість рекламного повідомлення, його вплив на свідомість та емоції аудиторії. Хоча й соціальна реклама має на меті врешті-решт вплинути на поведінку реципієнтів, але організувати прямі вимірювання ефективності такого впливу буває досить важко (наприклад, як виміряти, чи стали сплачувати люди більше податків унаслідок перегляду реклами, яка нас до цього закликає?) [Різун, Скотнікова 2008, с. 130]. Проте існують поодинокі випадки можливості виявлення ефективності соціальної реклами, приміром, реклама профілактики туберкульозу з назвою «Туберкульоз виліковний» спонукала велику кількість людей пройти обстеження.

12). *Цільова (потенційна) аудиторія.* Комерційна реклама «б'є влучно в ціль», спонукаючи діяти лише тих людей, які дійсно можуть стати споживачами рекламованого товару [Социальная реклама 2009, с. 15], вона має бути точно скерована на потенційну аудиторію, в іншому випадку рекламування позбавлено будь-якого сенсу. Політична реклама так само виявляє адресну групу, якій необхідно приділити пріоритетну

увагу, проте не залишаючи поза увагою й інших виборців [Малишевский 2003, с. 14]. Цільова аудиторія соціальної реклами найширша й тому найбільш строката за своїми основними соціографічними характеристиками [Социальная реклама 2009, с. 77], оскільки «її місія міститься в тому, щоб впливати якщо не на все суспільство, то принаймні на найактивнішу його частину й насамперед на тих осіб, які беруть участь у прийнятті вагомих соціальних, економічних або політичних рішень» [Социальная реклама 2009, с. 15], й у такий спосіб вплинути на якомога більшу аудиторію.

Таким чином, відмінними ознаками комерційної, політичної та соціальної реклами є комерційний / некомерційний характер, поширеність, терміни функціонування, прагматична мета, абстрактність / конкретність рекламованого об'єкта, наявність ергоніма / товарного знака (торговельної марки), колективна / індивідуальна дія, рівень негативності, рівень обману, ступінь гіпноотичності та маніпулятивності, виявлення ефективності реклами, цільова (потенційна) аудиторія.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, реклама істотно впливає на реципієнта, його цінності, соціальні орієнтації, смаки й уподобання, міцно вкорінюючи та впроваджуючи ілюзорну дійсність, потрібну рекламісту. Найпопулярнішими жанрами реклами є комерційна, політична й соціальна, де комерційна має на меті забезпечити придбання товару, політична – голосування за певного кандидата, соціальна – пропагування моральних цінностей. Чітке знання спільних і відмінних рис зазначених жанрів реклами значно полегшить конструювання відповідних рекламних дискурсів, підвищуючи впливовий ефект. Перспективи дослідження жанрів реклами вбачаємо в розширенні відомостей про впливові аспекти комерційної, політичної та соціальної реклами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берёзкина, О. П. (2009). *Социально-психологическое воздействие СМИ*. Москва, 240 с.
2. Зазыкин, В. Г., Зазыкина, Е. В., Мельников, А. П. (2009). *Психология рекламы и рекламной деятельности*. Москва, 224 с.
3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (2008). *Інформаційне законодавство України (Станом на 1 вересня 2008 року)*. Київ, с. 247–259.
4. Закон України «Про рекламу» від 03.07.1996 № 270/96-ВР: редакція від 06.01.2018, підстава 2210-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>
5. Закон України «Про рекламу» (2008). *Інформаційне законодавство України (Станом на 1 вересня 2008 року)*. Київ, с. 166–183.
6. Киселёва, А. А. (2007). Рекламные тексты и устная реклама. *Психология в рекламе* / под ред. П. К. Власова. Харьков, с. 165–218.
7. Кутуза, Н. В. (2018). *Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект*: монографія. Київ, 736 с.
8. Кутуза, Н. В. (2015). *Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу*: збірник статей. Київ, 288 с.
9. Кутуза, Н. В. (2003). *Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси)*: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Одеса, 214 с.
10. Малишевский, Н. Н. (2003). *Технология и организация выборов*. Минск, 256 с.
11. Мозер, К. (2004). *Психология маркетинга и рекламы*. Харьков, 380 с.
12. Музыкант, В. Л. (2002). *Реклама и PR-технологии в бизнесе, коммерции, политике*. Москва, 688 с.
13. Різун, В., Скотникова, Т. (2008). *Методи наукових досліджень у журналістикознавстві*. Київ, 144 с.
14. Ромат, Е. В. *Реклама*. СПб., (2008). 512 с.
15. Социальная реклама (2009) / Л. М. Дмитриева, Ю. С. Бернадская, Т. А. Костылёва, С. С. Марочкина, Н. В. Ткаченко. Москва, 271 с.
16. Хавкіна, Л. (2010). *Сучасний український рекламний міф*: монографія. Харків, 352 с.
17. Шевчук, Д. А. (2007). *Рекламное дело*. Ростов-на-Дону, 192 с.
18. Шейгал, Е. (2004). *Семиотика политического дискурса*: монографія. Москва, 326 с.
19. Шуванов, В. И. (2003). *Психология рекламы*. Ростов н/Д., 320 с.
20. Щербатых, Ю. В. (2005). *Психология выборов*. Москва, 400 с.

Оксана Кучерук
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри світової
літератури та методик викладання філологічних дисциплін
Житомирського державного університету
імені Івана Франка (м. Житомир, Україна)
e-mail: okucheruk1@ukr.net
ORCID 0000-0002-7040-986X

НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ЗАСАДАХ МЕДІАОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблему соціокультурного розвитку учнів у процесі навчання української мови. Розкрито особливості соціокультурного підходу до формування мовної особистості учня з використанням ідей медіаосвіти. Визначено принципи, описано напрями мовної освіти соціокультурного спрямування, що організовується на засадах медіаосвіти. Акцентовано на освітньому й соціокультурному потенціалі роботи з медіатекстом.

Ключові слова: методика навчання української мови, соціокультурний підхід до навчання мови, соціокультурна компетентність, медіаосвіта, інформаційна грамотність, медіакультура, дидактичний медіатекст.

Kucheruk Oksana. LEARNING UKRAINIAN LANGUAGE ON MEDIA EDUCATION IN GENERAL EDUCATION SCHOOL: SOCIO-CULTURAL ASPECT

The article deals with the problem of socio-cultural development of the pupils in the process of learning the Ukrainian language. The relevance of the development of the Ukrainian language school course on the basis of media education is substantiated for the pupils to acquire socio-cultural experience expressed in linguistic and iconic form of the media text. The essence of concepts is defined on the basis of analysis and synthesis of scientific-theoretical provisions and linguomethodic ideas: "media education", "socio-cultural competence", "information literacy", "media-culture", "the didactic media text". The peculiarities of the sociocultural approach to teaching Ukrainian on the principles of media education are considered. The principles (personality-oriented learning, critical thinking, role organization of content and process of cultural and appropriate formation of linguistic personality, linguocultural, axiological, media-cultural, text-centric, hermeneutic, generative-creative, communicative-educational) based on the social and educational approach formed on media education are determined. The cognitive, interpretative, practical-activity, productive-creative, communicative directions of language education of socio-cultural orientation organized on the basis of media education are described. It is emphasized that the integration of media education ideas into the traditional method of schooling Ukrainian language helps to increase the motivation of students, ensures the development of socio-cultural experience. The educational and sociocultural potential of working with the media text is focused on which contributes to the modernization of the educational process, allows the formation of general and subject skills as the basis of key and subject competences. It is generalized that active activity with the media text in the Ukrainian language school system develops critical thinking skills, develops the subjects' information literacy in the educational process, media culture, and cultural communication skills. Research prospects of the problem of pupils' sociocultural development at the lessons of Ukrainian are determined.

Key words: teaching methodology of the Ukrainian language, sociocultural approach to the language teaching, sociocultural competence, media education, information literacy, media culture, the didactic media text.

В умовах реформування української школи одним зі стратегічних завдань мовної освіти є соціокультурний розвиток учнів. Відповідно до запитів інформаційного суспільства та освітніх потреб щодо формування в учнів інформаційної грамотності й розвитку в них критичного мислення, особливого значення набуває розроблення шкільного курсу української мови на засадах медіаосвіти, що потенційно забезпечує, поза іншим, набуття учнями соціокультурного досвіду, вираженого в мовній та іконічній формі медіатексту. Незважаючи на те, що важливість соціокультурного розвитку суб'єктів шкільної освіти визначено у вітчизняних освітніх документах, за нашими спостереженнями, багатьом учням властивий недостатній рівень сформованості соціокультурної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що соціокультурний аспект мовної освіти є предметом дослідження багатьох науковців (В. Бадер, З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Караман, Л. Мацько, В. Нищети, А. Попович, О. Семеног та ін.), у їхніх працях визначено сутність поняття соціокультурної компетентності, розглянуто підручник як засіб формування соціокультурної компетентності учнів,

розкрито окремі питання соціокультурного розвитку юних носіїв мови, зокрема на засадах текстоцентричного підходу до навчання української мови тощо. Однак складність проблеми формування соціокультурного досвіду сучасних учнів у процесі навчання української мови, багатоаспектність такого досвіду часто недостатньо враховується в теорії і практиці шкільної мовної освіти. У контексті сказаного до проблемних питань, зокрема, належать: розроблення соціокультурної змістової лінії шкільного курсу української мови з урахуванням досягнень медіаосвіти, визначення лінгводидактичних умов, які впливають на ефективність соціокультурного розвитку юного носія української мови, інтеграція засобів ІКТ у методику практичної реалізації соціокультурної змістової лінії українськомовної освіти та ін.

Мета статті – розкрити особливості соціокультурного підходу до навчання української мови на засадах медіаосвіти.

У проблематиці українськомовної освіти мова виявляє багато граней, одна з них – мова як соціокультурний феномен, який виражає духовно-культурні смисли, звичаї, традиції народу, ціннісні орієнтири, соціокультурні зв'язки між окремими особами, групами, організаціями та ін., що зумовлює соціальний характер мовної освіти – вона є важливим чинником розвитку культури народу, суспільства. Соціокультурний потенціал мови природно зумовлює важливість і необхідність соціокультурного підходу до мовної освіти, що становить умову соціокультурного розвитку учнів. Між рівнем цього розвитку і рівнем мовної освіченості простежується об'єктивний взаємовплив і взаємозв'язок. Показник соціокультурного розвитку залежить від сформованості в учня соціокультурної компетентності.

За результатами наукових досліджень *соціокультурну компетентність* носія мови розглядаємо як інтегративне особистісне утворення, складниками якого є: 1) знання, пов'язані зі світовою, національною, регіональною культурою, цінностями, що визначають стосунки між людьми, між людиною і світом; 2) шанобливе ставлення до культурних надбань, дбайливе ставлення до рідної мови, відповідальне ставлення до рідномовних обов'язків, поважне ставлення до інших мов; 3) бажання здійснювати свою діяльність у соціальному середовищі, зокрема й мовленнєву поведінку, за законами добра й краси; 4) уміння організовувати власну діяльність, зокрема й мовленнєву, з урахуванням соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; 5) досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу; 6) здатність до життєвості в певному лінгвосоціумі [Кучерук 2014, с. 3].

У структурі поняття «соціокультурна компетентність» (а це: когнітивний, ціннісний і поведінково-діяльнісний складники) важливо надавати перевагу поведінково-діяльнісному компоненту, пов'язаному зі здатністю до культуровідповідної поведінки, діяльності в соціумі, умінням застосовувати ефективні стратегії і тактики спілкування, досвідом соціальної взаємодії тощо.

Значний потенціал для формування соціокультурної компетентності має побудова шкільного навчання української мови на засадах медіаосвіти. За Онкович, «*медіаосвіта*» – процес розвитку і саморозвитку особистості з опертям на засоби масової інформації та з використанням їх матеріалів, тобто медіатекстів, які вони містять. Професорка слушно зазначає, що саме через навчання за допомогою медіаосвіти особистість здобуває інформаційну свободу – право одержувати інформацію, необхідну для життя, саморозвитку та професійної діяльності, висловлювати свої погляди з приводу певних явищ і подій, передавати інформацію (і що більш важливо – знання) іншим людям, збагачувати себе знаннями через самоосвіту з опертям на медіаосвітні технології [Онкович 2018, с. 278].

Варто зазначити, що медіаосвіта не вводиться в українських школах як обов'язковий навчальний предмет, а може інтегруватися в зміст різних навчальних дисциплін, зокрема й у шкільний курс української мови. За таких умов учитель-словесник має змогу формувати в учнів на уроках мови не лише предметну компетентність, а й інформаційну грамотність і медіакультуру як компоненти ключових компетентностей, які є основою для успішного життя в інформаційному суспільстві.

Інформаційна грамотність – це вміння працювати з інформацією на базі критичного мислення й належного особистісного оцінювання, що становить один зі складників медіаграмотності. С. Іванов виходить із того, що грамотність – це володіння певною семіотичною системою. Відповідно науковець зазначає: «медійну та інформаційну грамотність слід розуміти як освоєння певної кількості семіотичних систем, які складають основу мови медіатекстів та інструментарію їх обробки і сприйняття» [Іванов 2014, с. 11].

Спираючись на думки науковців (О. Ісаєвої, Ж. Горіної, Л. Найдюнової, Г. Онкович, О. Шарикова та ін.) з питань медіаосвіти, *медіакультуру* в особистісному вимірі потрактуємо як ту частину загальної культури особи, що пов'язана із засобами масової комунікації та складається з культури подання інформації в медіа і культури сприймання медійної інформації. Між поняттями «інформаційна грамотність» і «медіакультура» простежуються ієрархічні зв'язки, підпорядкування.

З огляду на багатоаспектність окресленої в статті проблеми підґрунтя соціокультурної методики навчання української мови на засадах медіаосвіти закономірно складається з низки принципів, зокрема *осо-*

бистісно орієнтованого навчання, критичного мислення, рольової організації змісту і процесу культуро-відповідного формування мовної особистості, лінгвокультурологічному, аксіологічному, медіакультурному, текстоцентричному, герменевтичному, генеративно-креативному, комунікативно-ситуативному. Для реалізації наведених принципів у системі мовної освіти, побудованої на ідеях медіаосвіти, ефективним засобом є *дидактичний медіатекст* (у жанрі медіареклами, SMS-повідомлення, газетних і журнальних статей, посту в інтернетній соціальній мережі, фільму, комп'ютерної гри та ін.) як навчальний засіб, що поєднує в собі різні семіотичні коди вербального та іконічного характеру для фіксування, вираження, передавання культурних смислів, впливу на суб'єктів освітнього процесу. Активна робота з дидактичним медіатекстом позитивно діє на культивування ціннісних орієнтацій і потреб учнів, сприяє підвищенню мотивації до навчання, формуванню критичного мислення, інтерпретаційних навичок, дослідницьких умінь, досвіду створення власних висловлювань за допомогою медіатекстів, здатності опрацьовувати, структурувати значні потоки інформації соціокультурного спрямування й використовувати їх у різних ситуаціях спілкування.

У методиці навчання української мови соціокультурного спрямування на засадах медіаосвіти доцільно виділити кілька взаємопов'язаних напрямів: *когнітивний, інтерпретаційний, практично-діяльнісний, продуктивно-креативний, комунікативний*. Комплексна реалізація цих напрямів дає змогу сформувати патріотично налаштовану, духовно багату мовну особистість учня, що володіє розвиненим інтелектом, мовною стійкістю, моральною та громадянською позицією, здатністю діяти як активний мовець, протистояти інформаційним маніпуляціям. Розглянемо особливості зазначених напрямів.

Когнітивний напрям соціокультурної методики навчання української мови передбачає опанування відповідного шкільного предмета у зв'язку з пізнанням культури носіїв української мови, цей напрям орієнтований на сприйняття мовної і концептуальної картини світу, засвоєння системи фонових і навчально-предметних знань. Діючи в межах такого напрямку, важливо забезпечити учням змогу пізнавати світ через призму морально-етичних, естетичних та інших цінностей, відрізнити реальні події і віртуальні пригоди, свідомо сприймати інформацію, розрізняти правдиву інформацію і фейки, факти і коментарі, аналізувати сучасний медіатекст за різними критеріями, критично мислити. При цьому доступ до інформації та процес оволодіння нею можуть полегшити засоби інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідна робота має бути спрямована на глибоке осмислення взаємозв'язків між культурними фактами і їх частинами, вираженими засобами української мови.

Інтерпретаційний напрям соціокультурної методики навчання української мови базується на розумінні мови і культури, поясненні, критичному тлумаченні інформації, коментуванні медіатексту й культурних цінностей, закладених у ньому, на взаєморозумінні між учнями, учнями і вчителем, що є основою ефективної взаємодії і мовленнєвого спілкування. Відповідна інтерпретаційна робота з урахуванням соціокультурних тенденцій сучасності збагачує внутрішній світ і духовний світогляд учнівської мовної особистості та забезпечує формування інформаційної грамотності і медіакультури, що необхідні для взаємодії з соціумом. Для вироблення інформаційної грамотності і медіакультури в учнів значний потенціал мають когнітивно-інтерпретаційні методи навчання: бесіди за змістом прочитаного медіатексту, коментування духовно-культурних смислів медіатексту, електронно-освітні ігри (електронні вікторини, веб-квести та ін.), обговорення мультимедійних презентацій тощо.

Практично-діяльнісний напрям соціокультурної методики навчання української мови передбачає діяльність учнів, орієнтовану на навчальні практики, різні за характером і способами дій, з огляду на соціокультурний контекст, це сприятиме залученню учнів до загальнонародських, національних і регіональних цінностей. У межах такого напрямку учні набувають навчально-предметної вправності, важливо, щоб вони виконували ті види навчально-предметної діяльності (зі словниками, текстами, електронними освітніми ресурсами та ін.), які сприятимуть екології їхньої душі, культурі мислення і мовлення та їхній ефективній соціалізації у відповідному лінгвосоціумі. Для цього варто використовувати різні види вправ зі спеціально дібраними медіатекстами, мовні ігри (відгадування загадок, розв'язування кросвордів, ребусів і т. ін.), навчально-предметні тренінги, правописні й орфоепічні практикуми та ін.

Продуктивно-креативний напрям соціокультурної методики навчання української мови, організованої на засадах медіаосвіти, пов'язаний зі створенням на базі синергетики мовлення оригінальних продуктів (повідомлень різних жанрів), виражених у медійній формі й наповнених соціокультурними смислами. Це може бути учнівський медіатекст у формі сторителінгу, лонгриду, відеоролик, власний блог чи сайт, дослідницький проект, комп'ютерна презентація та ін. Водночас варто врахувати, що сучасні учні, як зазначає Л. Коростіль, належать до покоління Z (це діти, які народилися й народяться в період 2004–2024 років), «цифрові люди», бо вони пов'язані між собою за допомогою мережі Інтернет, YouTube, мобільних телефонів, SMS і MP3-плеєрів. Їхні цінності знаходяться ще в процесі формування, але простежується тяжіння до індивідуалізму, самовпевненість і спрямованість до успіху [Коростіль]. Відповідно сучасні учні багато свого

часу проводять у соціальних медіа, мислять категоріями гаджетів. Тому в межах продуктивно-креативного напрямку лінгвометодики на засадах медіаосвіти логічним є створення учнями медіаповідомлення й представлення інформації з використанням традиційних та інноваційних інформаційних технологій. Зазначений напрям передбачає формування прагнення до успіху як форми творчої самореалізації мовної особистості учня. При цьому творче мислення одухотворює юну особистість, стимулює до гарних думок, благородних цілей і мотивованих учинків.

Комунікативний напрям соціокультурної методики навчання української мови орієнтований на передавання і сприйняття інформації з урахуванням соціокультурних смислів і мовленнєвого етикету. В основі комунікації суб'єктів освітнього процесу лежать культуровідповідні мовленнєві практики. Важливою умовою такої взаємодії в освітньому середовищі є наявність однієї мови спілкування між учасниками навчально-виховного дискурсу як комунікантами. У цьому контексті постає проблема комунікативної цінності української мови. Зокрема, не втрачає актуальності така думка Л. Мацько: «В українському педагогічному дискурсі залишається лінгводидактичною проблемою аксіологічний аспект формування мовної особистості, який розкриває її ціннісно-оцінні орієнтації у виборі мови спілкування, часто, на жаль, не на користь української мови. Серед українських учнів і студентів поширений мовний нігілізм, нерозуміння мовної природо відповідності етнічній особистості, байдужість до свого майбутнього і відповідно відсутність програм і перспектив власного мовного розвитку і вдосконалення. Частина української молоді ніяк не може позбавитися синдромів російської мовної вищовартості, а української – меншовартості, синдромів, породжених столітнім лінгвоцитом української мови, заборонами й обмеженнями та безкінечним возвеличенням російської мови в Україні» [Мацько 2009, с. 27-28]. З огляду на потреби сьогодення, соціокультурні вимоги до українськомовної освіти передбачають формування мовної стійкості, культивування вміння співвідносити засоби української мови з культуровідповідною комунікативною ситуацією, формування готовності суб'єктів шкільної освіти організувати спілкування на базі власного досвіду з урахуванням особливостей ситуації і соціальних норм поведінки (внутрішньокультурних, міжкультурних).

Варто наголосити, що мовленнєва комунікація – культурно і соціально зумовлений процес. На основі студіювання цього процесу С. Домніч запропонувала 7 моделей мовних практик у соціокультурній комунікації: 1) формально-логічну, 2) семантичну, 3) герменевтичну, 4) екстралінгвістичну, 5) структуралістську, 6) інтеракціоністську, 7) постнекласичну [Домніч 2015, с. 10-11]. Кожна з указаних моделей має свою специфіку, зокрема виражену і у відповідних назвах. Урахування цих моделей і робота з ними в шкільному курсі української мови шляхом використання комунікативних методів навчання (діалогування, моделювання комунікативних ситуацій і їх аналіз, рольова гра та ін.) дасть змогу збагатити учнів різними стратегіями і тактиками спілкування, виробити індивідуальний стиль ефективної мовленнєвої взаємодії.

Підсумовуючи, зазначимо, що розроблення соціокультурної методики навчання української мови на засадах медіаосвіти дає змогу вивести на новий рівень розвитку систему сучасної українськомовної підготовки учнів. Реалізація завдань соціокультурного розвитку учнів у процесі навчання української мови на ідеях медіаосвіти уможливорює культуровідповідне становлення юної мовної особистості. Умовою ефективного формування культурного носія української мови є така навчально-методична модель, яка ґрунтується на принципах особистісно орієнтованого навчання, критичного мислення, рольової організації змісту і процесу культуровідповідного формування мовної особистості, лінгвокультурологічному, аксіологічному, медіакультурному, текстоцентричному, герменевтичному, генеративно-креативному й комунікативно-ситуативному.

Для реалізації соціокультурних цілей шкільного курсу української мови на засадах медіаосвіти необхідний такий методичний інструментарій, який би дав змогу не лише вивчати українську мову як структуровану систему, а й опанувати її крізь призму людського культурного виміру. Сказане зумовлює пошук методів, засобів, технологій навчання, яким властива інтегративна природа, завдяки цьому можна буде створити умови для того, щоб учні могли сприймати, аналізувати, інтерпретувати, обговорювати медіатексти й продукувати власні висловлювання, тексти. У нових освітніх реаліях запитаними є когнітивні, практичні, інтерпретаційні, креативні й комунікативні методи навчання, дидактичні медіатексти, електронні освітні ресурси, інтерактивні технології, що, поза іншим, допомагають розвивати соціокультурну компетентність. Особливе освітнє й соціокультурне значення у системі шкільного навчання української мови має активна діяльність з медіатекстом, що підвищує мотивацію учнів, розвиває в них навички критичного мислення, формує інформаційну грамотність, медіакультуру, культуровідповідні комунікативні вміння, збагачує соціокультурний досвід.

Водночас вважаємо перспективними дослідження зв'язку соціокультурного і креативного розвитку юних носіїв української мови, студіювання особливостей лінгвометодичної підготовки майбутніх учителів-словесників до забезпечення соціокультурного розвитку учнів на уроках української мови.

Список використаних джерел

1. Домніч, С. П. (2015). *Соціокультурна комунікація: філософсько-антропологічний аналіз мовленнєвих практик у міжкультурній взаємодії*: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец.: 09.00.04. – філософська антропологія, філософія культури. Харків, 20 с.
2. Іванов, С. А. (2014). Медійна й інформаційна грамотність як сукупність базових технологій у системі безперервної освіти [Електронний ресурс]. [В:] *Комп'ютер у школі та сім'ї*, № 7, с 10–12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2014_7_4.
3. Коростіль, Л.А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії [Електронний ресурс]. [В:] *Народна освіта* [електронне наукове фахове видання]. – Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229
4. Кучерук, О. (2014). Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема. [В:] *Українська мова і література в школі*, №2 (112), с. 2–7.
5. Мацько, Л. І. (2009). *Українська мова в освітньому просторі*. Київ, 607 с.
6. Онкович, Г. Д. (2018). Новітні терміни медіаосвіти та медіадидактики [Електронний ресурс]. [В:] *Лінгвістика. Лінгвокультурологія*, №12 (частина 2), с.277-291. – Режим доступу: <http://lingvodnu.com/index.php/journal/article/view/128>.

УДК 811.161.2'367.7 – 044 – 021.3

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-80-83

Людмила Марчук
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
української мови Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: lyudmylamarchuk60@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9022-2103

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ПРЕДМЕТА В ПРОСТОРИ

У статті досліджуємо кількісну оцінку, яка формується в процесі оцінного пізнання кількості. Відмінність від власне оцінки полягає в тому, що при кількісній оцінці пізнання квантитативних властивостей об'єкта має на меті вияв не цінності, а значущості для практичної роботи суб'єкта, групи або суспільства не об'єкта в цілому, а його кількісної визначеності, локальної орієнтації в просторі.

Ключові слова: *кількісна оцінка, дескриптивна сфера, кількісно-оцінні номінації, маркери кількості.*

Liudmyla Marchuk. Language means of expression of estimation of localization of object are in space

In the article investigate a quantitative estimation that is formed in the process of evaluation cognition of amount. A difference from an actually estimation consists in that at the quantitative estimation of cognition of квантитативних properties of object has for an object display of not value, and to meaningfulness for practical work of subject, group or society of not object on the whole, but him quantitative definiteness, local orientation in space. At forming of quantitative estimation a basic factor is relational of subject expression to the estimating amount. When analyzing lexical means of quantitative expression, researchers' attention to the nominations of uncertain quantity and approximation, studied at two levels – the level of language as a system, where they are to be described in their relationships and relationships, and levels of speech where the principal object of study is the functioning of such notations. The functions of exact numbering are localized mainly at the intersection of lexico-semantic and morphological levels, the functions of dimension - at the intersection of syntactic and lexical levels

Keywords: *quantitative estimation, descriptive sphere, in-evaluation nominations, markers of amount.*

Дослідження засобів вербалізації кількості та якості в європейських мовах починалось з аналізу їх форми та змісту в мовній системі. Вивчались питання про лексико-граматичні засоби реалізації якості та кількості [Кошева 1973; Норкіна 1984], морфологічний, синтаксичний, контекстуальний та інші аспекти проблеми [Харитончик 1986; Бочкарева 1974]. Проводились типологічні дослідження комплексу мовних засобів вираження зазначених категорій [Швачко 1981].

Під кількістю філософи розуміють один із законів діалектики про взаємний перехід якості в кількість. О. Решетов та В. Стежко стверджують, що «кількість відображає такі параметри об'єкта як величина, обсяг, вага, розміри, темп руху тощо, тобто все те, що можна виразити числом... Суть закону: кількісні накопичення всередині даної якості, перевищивши міру, з необхідністю викликають якісні зміни, які, в свою чергу, приводять до нових кількісних показників всередині вже нової якості» [Решетов, Стежко 2013, с.157].

Структурування галузі квантитативних знань відбувається з науково-теоретичних позицій не лише у філософії, а й у логіці, математиці, психології пізнання, теорії штучного інтелекту. Природньомовні форми

фіксують результати наукового пізнання разом із продуктами емпіричного мислення, практичного, чуттєвого, щоденного досвіду людей. Кількість у філософських словниках трактується як категорія матеріалістичної діалектики, що відображає загальне і єдине в речах і явищах, характеризуючи їх з погляду відносної байдужості до конкретного змісту і якісної природи [ФЭС 1983, с. 263].

О. Лебег вважав, що можна створити універсальну теорію вимірів, яку «... можна застосувати одночасно до об'ємів і до честолюбства, до температури і до апетиту, до державного бюджету і до родючості ґрунту, і до розуму, і до рівня води в Сені, до подиву, до освіти і т. п., у тому числі до величини числа, що виміряє величину» [Лебег 1960, с. 151–152].

Усередині категорії кількості також багатьма науковцями виділяється опозиція екстенсивної та інтенсивної кількості.

Точній кількості протиставлена в когнітивному плані кількість приблизна, визначена нематематичними, глобально-перцептивними методами, які опираються на порівняння. Результати застосування подібних пізнавальних стратегій утілюються у мовленні в суб'єктних оцінних інтерпретаціях, що стосуються сфери модусу: прибливної кількісної оцінки.

Кількісна оцінка формується в процесі оцінного пізнання кількості. Відмінність від власне оцінки полягає в тому, що при кількісній оцінці пізнання квантитативних властивостей об'єкта має на меті вияв не цінності, а значущості для практичної роботи суб'єкта, групи або суспільства не об'єкта в цілому, а його кількісної визначеності. Напр.: *«Вони їдуть знаменитою Харківською вулицею, казкову довжину якої (уявіть собі «аж п'ять верстов!» Га!) вони колись в дитинстві вимірювали кількістю перевалків. І кількість тих перевалків була незчисленна. Може, яких п'ятнадцять»* (І. Багрянний, с. 41).

Оцінки локалізації об'єкта предмета в просторі співвідноситься з математичним поняттям топології, оскільки точкою відліку для їхнього визначення беремо точки в просторі та відтинки між ними. Людина усвідомлює їх як розташування об'єкта в просторі щодо інших об'єктів, і це усвідомлення відображено в мисленні через запитання «Де?». Актуальність дослідження спричинена тим, що в мовознавстві немає теоретичної роботи, яка б узагальнила вияви кількості на усіх рівнях мови.

У художній літературі, усному мовленні натрапляємо на приклади не кількісної локалізації об'єктів, наприклад: *«Він живе в Кам'янці-Подільському (за кутом, на вулиці Зарванській...»*; *«У протилежному кутку стояло невелике ліжко, на якому, мов гори, запорошені білим снігом, лежала велика пухка перина»* (Цінцірук А., с. 13). Оцінна локалізація, на відміну від попередньої, суб'єктно орієнтована, оскільки входить до особистого простору мовця, кількісно визначена щодо певних просторових координат, які мають місце в висловленні. Найтиповіші з них:

суб'єкт мовлення – суб'єкт оцінки: *«Що можна розмістити у нашій кишці, не уявляю, така примітивна обмежена уява інтелігентна-люмпена, тому й обминає мене багатство. Бо й справді, у що тільки можна перетворити дорожочинний метр площі у центрі Києва! У кав'ярню, перукарню, пральню, платну сральню, нарешті!»* (Тарасюк Г., с. 62);

місце комунікації та перебування суб'єкта, або яке описане в мовній комунікації: *«Лінії трамваї зі скреготом поважно рухалися рівними лініями й осудливо кречотали, дивлячись на знахабнілі маршрутки, які так і силувались добігти до зупинки першими. Люди, втягнувши голови в коміри, кудись поспішали: хто до храму, а хто вже й на ринок. Деінде чимчикували перехожі, тягнучи за собою великі валізи та несучи важкі сумки. Зненацька деякі з них зупинилися, витягували невеликі мапи, та, не зрозумівши написаного, запитували, як їм дістатися до місця призначення, в інших перехожих. Ті, на хвилину замислившись, починали активно махати руками. Вони чи то вказували напрямом, чи то хотіли піднятися вище в небо, щоб перехопити перші промені сонця й насолодитися ними швидше за інших. Так починався недільний день львівської Привокзальної»* (Цінцірук А., с. 10);

комуніканти (партнери в комунікативній ситуації) *«недалеко від дому»*, *«Він просив мене приїхати до нього на Теремки, оскільки я живу найближче»* (Дністровий А., с. 16);

певні об'єкти, присутні в описуваній ситуації, які вичленовані та названі суб'єктом мовлення: *«Так само, як і в інші помешкання міста Лева, світло завітало в невелику кімнату на третьому поверсі старого будинку»* (Цінцірук А., с. 11).

Кількісна оцінка в дескриптивній сфері виконує семантико-синтаксичну функцію локалізації, яка вказує на розташування об'єкта в просторі через точну або оцінну вказівку на відстань між цим об'єктом і будь-якою з координат. *«– Так, мені потрібна автівка. Адреса – площа Кропивницького, 2. – А куди їдете? – Головний залізничний вокзал, – уже не замислюючись промовила старенька. Вона думала, що викличе здивування в диспетчера, адже це поруч із вказаною адресою, але голос беземоційно відрпортував: – Добре...»* (Цінцірук А., с. 23).

Основними мовними засобами, що виконують цю функцію, є прислівники, з них найчастотніший прислівник *недалеко*, який потребує певного доповнення, пояснення. Напр.: *«Аарау лежить в Аарау над річкою*

Аарою. Це означає, що Аарау лежить у Центральній Швейцарії, в кантоні Ааргау, **недалеко** містечка Аарбург» (Андрухович Ю., с. 16). Розуміючи неточність такої оцінки для визначення відстані, автор тексту додає синонімічний прислівник *близько* з маркером оцінки *зовсім* у значенні *дуже* та пояснювальну конструкцію: «*Натомість до Аарау виявилось **зовсім близько** – якась година потягом*» (Андрухович Ю., с. 16).

Також маємо ситуативний вияв оцінки, коли засобом відтворення оцінки локалізації є конструкція, яка передає час подорожі від точки **А** до точки **Б**: «...*двогодинна подорож катером з Гурзуфа: Південний берег, усі його скелі, ластівчині гнізда, гірські пасма, Ай-Петрі*» (Андрухович Ю., с. 17). Подорож по південному березі Криму.

Функцію оцінки відстані виконує й прислівник *неподалік*. «*Цілком певен, що вона десь **неподалік** залізничного вокзалу Антверпен Центраал. Проте що таке «неподалік»? Це може бути і п'ять хвилин пішої ходи, і двадцять п'ять. На мапі міста така різниця буде вельми суттєва*» (Андрухович Ю., с. 19).

Синонімічний ряд невеликих відстаней продовжує прислівник *поруч*. У контексті прислівник може переходити в просторовий прийменник, і тоді синонімічний ряд вибудовується за допомогою прийменників: *при, коло, над, край, кінець, поруч, поряд*. «*І **поруч** з ними стояли індуси*» (Андрухович Ю., с. 18) (складений прийменник з іменниковим займенником *поруч з ними*).

Орієнтація відстані між об'єктом, суб'єктом та іншими координатами в просторі по горизонталі чи вертикалі за лініями «близько / далеко»; «прямо попереду / позаду»; «прямо / збоку» тощо знаходить своє відображення в мовному інвентарі комплексних та елементарних кількісно-оцінних локальних структур художніх текстів. Експліцитну інформацію несуть сполуки з прямими номінаціями відстані по горизонталі (вбік) та вертикалі (вверх / вниз), які по-різному орієнтовані щодо суб'єкта / комуніканта або об'єкта – нульового відліку на вертикальній / горизонтальній шкалі.

Напр.: «*Але всі вони трималися одного, **лівого від нас боку**. Уздовж **правого** тяглися такі ж алмазні крамниці, шліфувальні майстерні й тому подібні ювелірні заклади*» (Андрухович Ю., с. 19); «...*кам'яні леви **обабіч сходів***» (Ю. Андрухович, с. 19). У першому прикладі розрахунок відбувається відповідно до суб'єктів, що йдуть по центру вулиці, в іншому – до об'єкту – сходів.

Також, у побудові комплексних кількісно-оцінних номінацій локалізації можуть брати участь дієслова з прийменниками або прислівниками: «*До хутора нам ще **йти п'ять кілометрів пішки***» (Цінцірук А., с. 42) (на відстань указує й нумерально-субстантивні номінації відстані з сумісними іменниковими / прикметниковими / прислівниковими номінаціями).

Опосередковані назви відстані входять до сфери кількісної локалізації з прийменником або ад'єктивним чи прономінативним квантифікатором. Пор.: «*Якось під час чергової п'ятики один полковник заявив, що його водій із зав'язаними очима може проїхати **від костелу Ельжбети до місця, де тепер церква Анни. Це майже кілометр** крутого спуску. Проїхати із закритими очима цей **досить великий відрізок** неможливо*» (Цінцірук А., с. 110).

Відсутність квантитативних компонентів в семантиці іменників *костел Ельжбети, місце, церква Анни, відрізок* робить обов'язковою присутність квантифікаторів у висловленні, проте може бути вказівка на невідзначеність кількості, як от: ***майже кілометр, досить великий відрізок***.

Ті іменники, які задіюють сполуки «більше / менше норми», можуть зазнавати модифікацій в різного роду дериваційних сполуках за рахунок невербалізованого вибору, але задіювати квантифікатори для визначення відстаней: «*Я довго розглядаю мапу Барселони і в її геометрично правильному, розкресленому ледь не на абсолютно рівні квадратики просторі не можу знайти **вулицю Мунтанер**. Навіщо вона мені потрібна? Здається, лише для того, щоб якось почати. На вулиці Мунтанер, 462 міститься будинок, до якого я неодмінно захожу, буваючи в Барселоні... **Номер 462 свідчить, що Мунтанер достатньо довга і навіть за мірками півторамільйонного міста важлива вулиця***» (Андрухович Ю., с. 31). Контекст автора передає бачення довжини вулиць у велику місті. У тексті немає чітко визначеної довжини, проте модифікатори квантитативності – *достатньо довга, достатньо важлива* – указують на величину «більше за норму».

Цікаві структури сполук слів, які вказують на локалізацію джерела світла, шуму або чогось, що перебуває в діапазоні сенсорних відчуттів людини.

Напр.: «*З моїх вікон **майже наскрізь проглядається кафе «Доллінгер»**. Наприклад, отепер, коли я пишу ці рядки, а надворі остаточно стемніло, воно стримано світиться зсередини і я можу спостерігати за його приміщеннями, відвідувачками, важкуватим ковзанням офіціанток, мерехтінням свічок на столиках*» (Андрухович Ю., с. 39).

Власне просторова локалізація зrealізована в окремих текстах за допомогою дієслова, що вказує на процес перебування в певному місці, на сприйняття і досягнення мети та їх дериватів, а, також, субстантивів, які репрезентують назви географічних об'єктів: «***Карпати обдарували своєю присутністю шість країн. У Чехії вони становлять п'ять відсотків площі, у Польщі та Україні – по десять, в Угорщині (чого я зо-***

всім не сподівався, уявляючи її цілком рівнинною) – аж двадцять. Але в Румунії Карпати становлять аж шістдесят відсотків! Тобто Румунія – це переважно Карпати, це країна Карпатія. І найвищі карпатські вершини також там, у Румунії. Тому коли прозорого дня я виходжу з дому, перетинаю парк і з берега нашого міського озера дивлюся на південь, я ні на мить не забуваю, що там, на півдні, за першим пасмом гір, лежить сусідня країна зі своєю схожою на вино музикою» (Андрухович Ю., с. 80).

У ролі синтагматичного показника кількісної локалізації в текстах натрапляємо на прислівники з прийменниками місця / напрямку та дієсловами. Головний компонент значення – оцінний. Для такого висловлення можлива градаційна («менше норми») й тотально-партитативна («майже нуль») орієнтація: «Хлопець не пробує у Канаді й року та повернувся до Львова. Як пояснював пізніше бабусі, не може він прижитися на чужій землі, не може бути так далеко від Львова й від неї» (Цінцірук А., с. 186); «Ці місця лежать східніше від Гайсина, який уже й сам по собі лежить на сході Поділля. Вони віддалені від Гайсина десь на дванадцять кілометрів. Але на поштових конвертах, що якимось дивом знаходили мене в тому лісі, слід було писати «Вінницька область, м. Гайсин» (Андрухович Ю., с. 97).

Таким чином, у сфері локалізації об'єкта в просторі можна вибудувати горизонтальні та вертикальні осі за напрямками «близько / далеко», «попереду / позаду», «зліва / справа», «збоку / обабіч», «вверх / вниз».

Мовні засоби вираження оцінки розташування предмета в просторі можуть мати як чіткі, так і невизначено-кількісні прономінативи, субстантиви з прономінативними чи ад'єктивними конкретизаторами.

Вузько спеціалізовані значення локалізації по вертикалі від нульової координати мають прикметникові та прислівникові структури.

Отже, базовим функційно-семантичним полем, що виражає реальну кількість через поняттєву категорію кількості, є ФСП квантитативності, призначення якого передавати субстанційну, тобто суб'єктно-об'єктну, кількість. Рахунок же дій та ознак виражається на перетині ФСП квантитативності з іншими полями – аспектуальності, детермінації, темпоральності, локативності, компаративності. Динамічний варіант локалізації кількості та її оцінного значення зреалізовано в такому тексті: «Скільки разів я бачив Кельнський собор з потяга, наближаючись до Кельнського вокзалу, а відтак їдучи далі? Безліч. Урешті я навіть почав замислюватися над тим, щоб одного з разів улаштувати собі в Кельні пересадку і виграти на цьому якесь три чверті години між потягами. За цей час можна – так мені і здавалося – встигнути. Ні, не облазити все це громаддя, обдивившись усю різьбу трицинок і рисочок на філігранній поверхні цього велетня. І не вибратися залізними сходами на сам вершок його південної вежі, звідки мусить бути видно Ла-Мани, Англію, і Біскайську затоку... А от що: Можна встигнути до Трьох Царів» (Андрухович Ю., с. 218).

Кількісно-оцінна локалізація займає значне місце в мовленнєвому спілкуванні у зв'язку з високою комунікативною значущістю категорій місця і часу.

Література

1. Бочкарева, Н. Н. (1974). Квантитативные словосочетания типа a cup of tea, a world of power в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 1974. 32 с.
2. Кошева, И. Г. (1973). Уровни языкового абстрагирования. Киев: Издательство Киевского гос. университета, 1973. 212 с.
3. Лебег, А. (1960). Об измерении величин. Москва: Учпедгиз, 1960. 204 с.
4. Норкина, Л. Ж. (1984). Языковые средства выражения качественных характеристик в контексте: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Киев, 1984. 24 с.
5. Решетов, О. О. (2013). Класична теорія розвитку. Діалектика. Наукові записки. Вип. 13. Кіровоград: КНТУ, 2013. С. 156–159.
6. Философский энциклопедический словарь. Москва: Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
7. Харитончик, З. А. (1986). Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. Минск: Вышэйшая школа, 1986. 94 с.
8. Швачко, С. А. (1981). Средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках: монография. Київ: Вища школа, 1981. 144 с.

Марія Матковська

доцент кафедри англійської мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)

e-mail: mymatkovska@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1047-7027

ЛЕКСИЧНЕ ВТІЛЕННЯ КОМПОНЕНТІВ ПОЗИТИВНЕ – НЕГАТИВНЕ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена лексичним компонентам позитивного – негативного, що можуть характеризувати національні особливості комунікантів у сучасній англійській мові. Увагу зосереджено на національно-культурних особливостях відповідних стереотипів, які репрезентуються в плані вираження і сприймання в певному англомовному суспільстві. Автор досліджує окремі лексичні одиниці позитивного – негативного та пов'язані з ними концепти: лексико-семантичні, тематичні й відповідні концептуальні сфери з метою з'ясування того, як людина інтерпретує світ та себе у ньому.

Ключові слова: стереотип, семантика, прагматика, ментальність, етнономінація, етніонім.

Matkovska Mariya. Lexical embodiment of positive – negative components by means of present-day English.

This paper is devoted to lexical embodiment of positive – negative components that can characterize national peculiarities of communicants by means of present-day English. Attention is focused on some national and cultural stereotypes which are represented in the scheme of expression and perception in the definite English speaking society. The author examines some lexical means of positive – negative and some concepts being connected with them such as: lexical-semantic, thematic, terminological groups and corresponding conceptual spheres with the aim of defining the man's interpretation of the world and the one's place in it. The result asserts the problem of national and cultural peculiarities of English-speaking world-view that identifies the stereotypes of the communicative interaction of the English with 'own' and 'alien' ethnos. It is postulated the idea that availability of lexical means for defining some ethnos testifies to the existence of the ethnic borders and assists their preciseness. Firmness of people's nomination is connected with the ethnos' existence. The lexicon analysis for ethnic communities' designation may be useful in learning as history and development of separate ethnos so in ascertaining contacts within other peoples. A person's nomination category determines different meanings and characterizes a person as a carrier of social, professional and national relationships so a biological being with one's peculiar qualities and features, advanced in a more differentiating scheme. Among ethnonomination in general and ethnonims in particular there can be defined two different groups, having one and the same nomination object: people nominating themselves and people being nominated by others. Subjectivity and emotional colouring especially of external ethnonims can be accounted for the fact that cognition is indissolubly connected with emotions and the strong distribution of emotional-volitional and intellectual spheres can hardly be possible. The basis for appearing of external ethnonims with a roughly negative estimation to another ethno-addressee may be accusation of one in breaking the norms of national cultural behavior and neglecting the cultural values of others.

Key words: stereotype, semantics, pragmatics, mentality, ethnonomination, ethnonim.

Постановка проблеми. Значення слова пов'язане з розумінням світу та внутрішньою будовою особистості. Суб'єктивне ставлення людини до слова виявляється і формується, як правило, у спілкуванні. Відповідно, реконструкція стереотипів свідомості комунікантів є необхідною ланкою в аналізі процесів розуміння та породження мовлення.

З усього розмаїття етнічних стереотипів виділяємо стереотипи сприймання, тобто спрощені, схематизовані, емоційно забарвлені та стійкі образи будь-якої етнічної групи чи спільноти, що поширюються на всіх її членів. За допомогою етнічних стереотипів формується значна частина уявлень про різні народи.

Стереотипи як когнітивні упередження впливають на процес, який не залежить від обставин спілкування, а саме – на встановлення значення слова. Вони утворюють каркас, на основі якого висловлювання сприймається, аналізується та розуміється, оскільки осмислення, тобто надання значення здійснюється за законами, прийнятними у певному соціумі. Ключом для викриття стереотипів національних характерів можуть слугувати лексичні конотації, які ми розуміємо як не суттєві, але стійкі ознаки поняття, що виражається лексевою та втілюють загальноприйнятну в суспільстві оцінку відповідного предмету чи факту, відображають пов'язані зі словом культурні уявлення та традиції [Wierzbicka 1997, p. 123]. Причини появи певних конотацій у етніонімів залежать від позамовних факторів: вони пов'язані з історичним, політичним, релігійним контекстом існування даних лексичних одиниць і народів-референтів, а також із закономірностями міжкультурного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна традиція дослідження мовних кодів та стереотипів у спілкуванні відображається в лінгвістичних працях А. Вежбицької, І. М. Кобозевої, В. В. Красних, Л. П. Крисіна, С. Л. Сахно, Є. Ф. Тарасова, С. Kramtsch, A. Miall, A. Wierzbicka тощо).

Стереотип є найвищим рівнем диференціації кодів, оскільки використовується для характеристик мовних колективів як їх символ. Останній іноді приймає форму 'насмішки' пов'язаної з уявленням про 'чуже' мовлення. Аналогічно використовується термін стереотип і тоді, коли йдеться про стереотипне сприйняття типових представників інших культур. Уявлення про традиційний образ мовних колективів, образ, який породжує певні комунікативні очікування є, за Е. Гоффманом, 'інтерактивним ритуалом' [Goffman 1967, p. 184]. З одного боку, інтерактивний ритуал потрібен для спілкування зі світом, оскільки він дозволяє швидко орієнтуватися у виборі стратегії спілкування, але, з іншого боку, такий підхід провокує упередження, ксенофобію і сепаратизм.

Лексичні одиниці можуть сигналізувати про національні особливості комунікантів. Проте національно-культурна своєрідність лексем, яка виявляється в плані вираження, становить тільки частину такого роду інформації та властива лише певному пласту лексики. Основне ж навантаження випадає на значення слова та, зокрема, його національно-культурний компонент, який виражає специфіку сприймання в певному мовному колективі.

Стереотипи національних характерів як когнітивні структури виявляють певні загальні характеристики. Значна кількість стереотипів структурується за допомогою опозицій *своє – чуже, позитивне – негативне*. Однією з примітних властивостей культури тієї або іншої етнічної спільноти є історично визначені конденсовані уявлення та оцінні судження про типові особливості психічного складу та про інші характеристики представників чужих етносів. Водночас, паралельно з так званими 'національними стереотипами', у визначеному соціумі існують аналогічні уявлення про риси власної етнічної спільноти. Таким чином, узагальнено-типізовані уявлення одного народу про *свої* та *чужі* етноси формують мовну опозицію.

Мета статті – проаналізувати функціонування номінативних одиниць на позначення певного етносу, що є одним із найбільш об'єктивних шляхів розуміння специфічного бачення та поділу світу, яке є характерним для колективної етнічної свідомості. Аналіз лексики на позначення етнічних спільнот може бути корисним як при вивченні історії та розвитку окремого етносу, так і при встановленні характеру контактів між народами.

Виклад основного матеріалу. Неабиякий інтерес, як об'єкт номінації, викликає власне людина та різноманітні об'єднання індивідів у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Однією з причин такої уваги є те, що змінюючи свої ролі, слідує різним моделям поведінки, реалізуючи певні дії, людина в своїх різноспрямованих проявах стає референтом багатьох функціональних, реляційних та інших імен [Kramtsch 2010, p. 179]. Єдина за своєю субстанціональною природою сутність 'людина' розпадається в мові на ряд номінацій, які відрізняються одна від одної не тільки за функцією, але й відносно об'єкту. Категорія найменування особи покриває різноманітні значення та характеризує людину як носія суспільних (соціально-професійних, національних) відносин та як істоту біологічну з властивими їй якостями, ознаками й особливостями, які виступають у ній у ще більш диференційованому вигляді. На позначення людей за національною чи державною ознакою використовується цілий ряд різноманітних термінів. При цьому, як правило, не розрізняються назви осіб за етнічними характеристиками та назви за місцем народження та проживання. Хоча, існують визнані терміни, що розмежовують подібні одиниці залежно від об'єкту номінації.

Серед етнономінацій та етнізмів виділяються дві номінаційно різні групи, які мають один і той самий об'єкт номінації: назви, якими народ називає себе сам, і назви, які дають йому інші народи, найчастіше сусідні. Так, в англійській мові існують такі лексичні одиниці на позначення жителів Німеччини – Germans; Угорщини – Hungarians; Фінляндії – Finns [CIDE 1995, p. 940–941].

Водночас, самі себе ці народи називають по-іншому: німці – Deutsche, угорці – magyarok, фіни – suomalaiset. При етнічній номінації віднесення до назв першого або другого типу відбувається за суб'єктом номінації, тобто встановлюється національна приналежність мовця. На позначення самоназв етносу у лінгвістичних працях паралельно використовується декілька термінів: 'автоетнонім', 'аутоетнонім', а також 'ендоетнонім'. Стосовно назв такого типу використовуємо термін 'автоетнонім', який є більш визнаним, ніж 'аутоетнонім', а також 'ендоетнонім' [Hosking 1997, p. 342].

Використання терміну етнономінації як родового поняття є обґрунтованим щодо його застосування до будь-якої назви етносу. Адже сам термін етнономінація загалом не вказує на спрямування номінації – від самого народу чи від інших етнічних спільнот. Це лише є назва етносу, що має об'єднуючу всередині та розрізняючу ззовні функції.

Суб'єктивність та емоційна забарвленість особливо зовнішніх етнізмів пояснюється тим, що пізнання нерозривно пов'язане з емоціями і чіткий поділ емоційно-вольової та інтелектуальної сфери навряд чи мож-

ливий. Особливе значення має встановлення об'єктивних та суб'єктивних моментів у зовнішніх етнонімах. Крім того, поділ на членів внутрішньої групи *своїх* та зовнішньої групи *чужих* є недійсним, якщо не підтримується членами групи *своїх*, е.г. *My own view is that there are no serious problems. His background was rather similar to my own* [Stoppard 2007, p. 67].

З множини різних сигналів та стимулів, які зумовлюють вибір тієї чи іншої назви, мовець обирає в кожному конкретному випадку лише те, що для даної ситуації є найбільш релевантним та значущим [Miall 1993, p. 51]. Маючи для номінації необмежену кількість різних характерних ознак – для самоназивання вибирається найбільш загальна ознака. З іншого боку назва, що дається *чужому* етносу, буде містити розрізняючу ознаку протиставлення, яка зумовлена опозицією *свій – чужий*. Ця опозиція належить до ряду найважливіших, оскільки вона будує світ, суспільство навколо людини і відіграє суттєву роль у вивченні та моделюванні групи номінацій особи, якими виступають і номінації людей за національною ознакою. Залежно від того, який колектив досліджується, ми виділяємо в ньому особливе, але завжди чітко розмежування *свої – чужі*. В індивідуальній повсякденній свідомості має місце тенденція ототожнювати *своє* або з емотивно нейтральною нормою, або з позитивною оцінкою. *Чуже* ж у більшості випадків оцінюється або нейтрально, або негативно, е.г. *Their ideas are quite alien and dangerous to our way of thinking. By adopting this policy, they risk alienating many of their supporters* [Stoppard 2007, p. 86].

Самономінація ніколи не буває випадковою, вона соціально та історично зумовлена. Говорячи про зовнішні етноніми, варто зазначити, що вони можуть мати і випадковий характер, виділяючи та беручи за основу певну зовнішню ознаку чи суб'єктивну оцінку етносу, його способу життя, соціального чи політичного устрою, історичного та духовного розвитку. Такі зовнішні етноніми застосовуються вороже налаштованими спільнотами та несуть несхвальні характеристики [Brown, Jule 1983, p. 73]. Ці одиниці є результатом суб'єктивного сприйняття, наприклад: *green nigger* – ірландець, *spaghetty bender* – італієць, *wetback* – мексиканець, *commie*, *red* – росіянин. Такий тип етнічної номінації, виділення та різке протиставлення певної, не завжди зрозумілої чи незвичної ознаки, наближає подібні назви до образливих прізвиськ чи навіть інвективів [Красных 2003, с. 297].

Основою виникнення зовнішніх етнонімів з різко негативною оцінкою етносу-адресату можуть бути звинувачення в порушенні ним норм національно-культурної поведінки, нехтуванні культурними цінностями властивими іншим спільнотам. При цьому характер та відбір культурних цінностей має виразний етнічний характер, наприклад: *... this totally alien and threatening. They felt themselves rebels, aliens and exiles rather than heroes. I felt alienated, angry and alone. ... the growing feeling of despair and alienation* [Stoppard 2007, p. 127].

Мовець, застосовуючи пейоративні номінації та наділяючи інші народи певними якостями, сприймає ситуацію міжетнічного спілкування глобально, нерозчленовано, і не розрізняє, не класифікує *чужих* як представників визначеної національності з усіма властивими ознаками. Оцінна конотація етнонімів та назв етнонімічного характеру (етнонімів-прізвиськ, етнофобізмів) може стати однією з причин порушення або ускладнення міжкультурної комунікації.

Виявлення об'єктивних та суб'єктивних, зумовлених стереотипним сприйняттям представників інших культур та спільнот, моментів сприятиме подоланню кризових процесів та уникненню непорозуміння у міжетнічних стосунках. Етнономінації окрім визначених етносів, як правило, позначають наднаціональні, етнічно змішані, адміністративно-політичні спільноти, що пояснюється сучасним членуванням багатонаціонального світу.

Знання, що накопичуються людством у процесі пізнавальної діяльності, мають яскраво виражену тенденцію до постійного розширення. Надзвичайно різноманітні структури знання, які здебільшого називаються різними форматами знання, об'єктивовані та зберігаються в мовній формі [Brown, Jule 1983, p. 73].

Мова виступає у ролі охоронця різноманітної інформації, зберігаючи її в значеннях лексичних одиниць. Постає питання, яким чином носії мови утримують у пам'яті десятки тисяч не тотожних мовних одиниць, кожна з яких характеризується своїм індивідуальним звучанням і значенням. Пошуки відповіді на це питання привели вчених до встановлення тих глибинних принципів, завдяки яким лексикон мови стає не хаотичним нагромадженням слів і фразеологізмів, а достатньо чіткою, хоча й складною, структурованою системою, завдяки якій наша пам'ять зберігає велику кількість лексичних одиниць [Wierzbicka 1997, p. 233].

У значенні номінативних знаків відображається як концептуальне представлення знань про об'єкти, так і спосіб збереження цього знання. Такі знання зберігаються у вигляді певних фреймових структур, що становлять собою когнітивно-мовні категорії.

Національні особливості світосприйняття визначають специфіку комунікативної взаємодії англійців з *чужими* етносами. В процесі соціокультурного становлення разом із зразками поведінки, суспільними уявленнями, нормами та цінностями, індивід засвоює притаманні певному колективі стереотипні уявлення

про інші етнічні групи, їх представників, особливості менталітету та національного характеру останніх. Комунікативна взаємодія англійців з іноземцями визначається, з одного боку, стереотипним (упередженим або толерантним) ставленням до *чужих* народів, а з іншого – вимогами принципу політичної коректності та мирного співіснування різних націй [Dijk, Kintch 1983, p. 211].

Переважає більшість мовних систем відображає певний спосіб сприйняття й організації оточуючого світу. Спосіб концептуалізації світу частково є універсальним, частково національно-специфічним. Наївна картина світу як факт свідомості відтворюється фрагментарно в лексичних одиницях, але сама мова безпосередньо цей світ не відображає, вона є лише засобом представлення оточуючого світу людиною.

Висновки і перспективи дослідження. У ході нашого дослідження стало відомо, що носій мови у виборі значення слова керується певними стереотипами. Етнічний стереотип виступає фіксованим стандартом уявленням, судженням про певний етнос і типову поведінку представників *своїх* і *чужих* націй. Етнічний стереотип є фрагментом концептуальної картини світу, який існує в свідомості і характеризується як стійкий, мінімізовано-інваріантний елемент, зумовлений національно-культурною специфікою уявленням про іноземців.

Саме тому, на нашу думку, стереотипи міжетнічного спілкування займають чільне місце в комунікативно-пізнавальній діяльності особистості. Такий статус етнічні стереотипи набувають за рахунок як їх предметного змісту, так і емоційно-оцінного характеру, завдяки особливій властивості відображати відповідне ставлення до етнічних об'єктів. Етнічні стереотипи виконують когнітивну, оцінну, соціальну функції та визначають поведінку індивіда, притаманні йому процеси сприймання та спілкування.

Суб'єктивний аспект міжетнічних стосунків у соціумі відтворюється на лексичному рівні мови, акумулюючись у велику групу етнономінацій; у сучасній англійській мові на позначення іноземців існують як офіційні, нейтральні етнономінації, так і неофіційні етнонімічні назви. Перші утворюють групу загально-визнаних етнономінацій (офіційних етнонімів), які позбавлені позитивних або негативних конотацій і можуть набувати оцінного значення лише у мовленні для вираження прагматичної настанови адресанта. Неофіційні етнономінації представлені у сучасній англійській мові, по-перше, етнофобізмами – інвективними лексичними одиницями, які спрямовані на приниження, грубу образу референта та, по-друге, прізвиськами, які необов'язково мають різко негативне забарвлення; домінантні риси національного характеру представників інших культур складаються у англійців у певний стереотип, який є стійким утворенням та таким, що не завжди відповідає дійсному стану речей. Поширені у англійському суспільстві стереотипні уявлення про національні характери й особливості національного менталітету представників *чужих* етнічних спільнот є стереотипні уявлення про поведінку та про спосіб життя іноземців та впливають на організацію міжетнічного спілкування англійців з іноземцями.

Було відзначено також, що у семантичній структурі лексичних одиниць, які називають особу за національною ознакою, присутній обов'язковий компонент, що вказує на країну або місце проживання особи та на її належність до певної етнічної спільноти.

Дана сфера дослідження може торкатися усіх когнітивних, соціальних, психологічних та комунікативних сфер особистості і дає широке поле для подальшого дослідження. Концептуальна категорія *свого* – *чужого* торкається практично усіх сторін комунікації і проявляється на всіх її рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Красных, В. В. (2003). «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва, 375 с.
2. Brown, G., Jule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge, 283 p.
3. CIDE (1995). *Cambridge International Dictionary of English*. Cambridge, 1774 p.
4. Dijk, T. A. van, Kintch, W. (1983). *Strategies of Discourse comprehension*. New York, 389 p.
5. Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York, 284 p.
6. Hosking, G. (1997). *Russia: People and Empire 1552–1917*. Cambridge, 543 p.
7. Miall, A. (1993). *The Xenophobe's Guide to The English*. London, 64 p.
8. Kramsch, C. (2010). 'Language and Culture'. [B:] *Routledge Handbook of Applied Linguistics*. New York, p. 305–317.
9. Stoppard, T (2007). *The Coast of Utopia. A Trilogy: Voyage, Shipwreck, Salvage*. New York, 347 p.
10. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York, Oxford, 328 p.

Зоряна Мацюк
кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін
з методиками викладання Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки, (Луцьк, Україна)
e-mail: Zoriana_Matsiuk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7915-742X

НАРОДЖЕННЯ ПОЗАШЛЮБНОЇ ДИТИНИ В ЗАХІДНОПОЛІСЬКОМУ ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ КОРПУСІ

Розвідку присвячено актуальному питанню комплексного аналізу фразеологічного фонду Західного Полісся. Адже проблеми співвідношення мови й духовної культури, мови та менталітету, їхньої взаємозалежності, культурно-національної семантики одиниць та увага до динамічних процесів, лінгвокраїнознавчих можливостей фразем, які акумулюють та зберігають знання про навколишній світ, спонукають до пошуків нових аспектів дослідження фразеології. Зокрема, у статті докладно проаналізовано фразеосемантичну групу «народження позашлюбної дитини» та здійснено структурно-компонентний аналіз специфічних західнополіських фразем. Унаслідок структурно-семантичного аналізу фразеологізмів з'ясовано, що їх значення обумовлено умовами життя та існування народу в різні історичні періоди, в одиницях означуваного рівня реалізовано спостережливість поліщуків. Також встановлено символічну обумовленість семантики фразеологічних одиниць і взаємозв'язок їх конотації та специфіки національного менталітету українського народу.

Ключові слова: фразеосистема, компонент, варіант, ареальна фразеологія, західнополіські фраземи.

Matsiuk Zoriana. A BIRTH OF AN ILLEGITIMATE CHILD IN A WESTERN POLESSIA CORPUS.

This article is devoted to the urgent issue of a complex analysis of Western Polessia's phraseological fund. Impetus is given to the pursuit of new aspects of phraseology-related research as a result of the problems of conceptualizing the correlation between the following entities: language and spiritual culture; language and mentality, and the interdependence of these factors; culture- and ethnos-specific semantic units; and the attention to be devoted to the dynamic processes and the ethnolinguistic possibilities of phraseological units, which amasses and preserves knowledge relating to the world around us. A detailed analysis of a phraseosemantic group "a birth of an illegitimate child" has been carried out. Structural and componential analysis of specific Western Polessia phraseological units has been performed. As the end product of this structural and semantic analysis of phraseologisms, it was ascertained that their signification is determined by the conditions of life and existence of a people in different historical periods, and within the entities of the designated level the perceptive capacity of the Polesian people was effectuated. The symbol-related conditionality of the semantics of phraseological units was also determined, as well as the interconnection between their connotations and the peculiarities of the national mentality of the Ukrainian people.

Key words: phraseological system, component, symbol, areal phraseology, western Polesian phraseological units.

Постановка проблеми. Мова – це динамічна система, яка є складним механізмом, що перебуває в безперервному русі, забезпечуючи його життєздатність та зберігаючи ознаки іманентної стабільності та цілісності, будучи основним засобом комунікації. Очевидним є те, що мовна змінність, значення і чинники мовної еволюції було, є і буде одним із центральних у лінгвістичній науці. Яскравими зразками, що засвідчують динамічний характер мови, є, насамперед, не тільки інноваційні лексико-семантичні процеси, а й фразеологічні, що демонструють абсолютний прогрес, пов'язаний із реалізацією нових можливостей мовної системи.

Фразеологічний рівень мови відзначається найбільшою динамікою розвитку і характеризується інтенсивними процесами модифікації. Такі зміни відбуваються внаслідок дії внутрішніх і зовнішніх чинників. Фразеологія – найбільш рухомий компонент сучасних літературних мов, що підлягає постійній і досить швидкій зміні, оперативно віддзеркалюючи нове сприйняття явищ, нову оцінку світу з огляду на його політичну і побутову культуру. Суспільно-історичні події, а також суспільно-мовна практика впливають і на обсяг фразеології, і на характер лексичної сполучуваності. Професійна і соціальна діяльність людей, реалії та факти багатогранного життя, поява нових суспільних прошарків, їхні інтереси, навколишній світ – усе це спонукає народ, який був і залишається основним джерелом збагачення мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж багатьох років ареальна фразеологія залишається тим багатим мовним матеріалом, до якого повсякчас звертаються дослідники в пошуках глибинних знань

про світ, про людину в ньому, про тісний зв'язок фразеологічної одиниці з народними звичаями та повір'ями. Важливий внесок у дослідженні фразеології зробили такі вчені, як М. Алефіренко, Л. Булаховський, А. Вежбицька, В. Виноградов, Л. Даниленко, В. Жайворонок, А. Івченко, Н. Коваленко, В. Коваль, В. Костомаров, Л. Мельник, В. Мокієнко, О. Назаренко, О. Наконечна, О. Потебня, В. Русанівський, Л. Скрипник, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін. Водночас існує потреба в розкритті етнокультурної семантики символічно-прихованих компонентів фразеологічних одиниць.

Мета дослідження – структурно-семантичний аналіз західнополіських фразеологічних одиниць зі значенням «народження позашлюбної дитини», аналіз їх особливостей із погляду національної свідомості.

Матеріал і методи дослідження. Методологічними передумовами дослідження є етнопсихолінгвістичний підхід, метод фразеологічного аналізу, метод аналізу внутрішньої форми фразеологічних одиниць, метод компонентного аналізу, крім того використано зіставний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Західнополіський фразеологічний корпус як складова частина української національної фразеології виражає загальнонародні тенденції в семантиці та будові, спільні з іншими українськими регіонами, однак позначена специфічними фонетичними, лексичними, граматичними та семантичними характеристиками. Домінантна мета полягає у фіксації, збереженні говіркових особливостей, закономірностями її розвитку, способом побутування; використання фразем у мовленні; вираження позитивних емоцій або фамільярності; відтворення найтонших аспектів значення, характеристики предмета, явища, ситуації.

Духовна культура в процесі розвитку нації є однією з основних її складових і виконує важливі суспільні функції. Саме культурні особливості допомагають ідентифікувати людські спільності за етнічною чи соціальною ознакою, а також зберегти їх самобутність та внутрішню консолідацію. Традиційна українська культура була патріархальною, такою й лишається. Дівчина не мала проявляти ініціативу в стосунках, а змушена була займати пасивну позицію, привертаючи до себе увагу за допомогою гарного вбрання, прикрас, співу тощо. Звичаї та обряди, присвячені народженню дитини, ще в першій половині ХХ ст. були «домашніми, буденними», у них брали участь тільки найближчі. Жінку, що мала стати матір'ю, завжди шанували як ту, у чийх руках було майбутнє роду. У період вагітності вона мала дотримуватися певних застережень, що, за народними повір'ями, полегшувало пологи, а майбутній дитині забезпечувало щасливе подальше життя [Борисенко 2000, с. 101]. У віруваннях донині вважають, що дитина здатна відчувати зовнішні впливи, яких зазнає матір.

Усю відповідальність за позашлюбну вагітність покладали на дівчину. У разі, якщо дівчина втрачала незайманість до шлюбу, її косу відрізали, і це вважалося ганьбою. Навіть якщо дівчині косу зберігали, то вона не мала більше прав ходити з непокритою головою – звідси походження слова «покритка», яким називали дівчат, що народили позашлюбну дитину [Малютіна 2007]. На досліджуваній території з таким значенням зафіксовано фразеологічну одиницю **стати покриткою** [*стала 'покритко́ю*] (Грабовець). Подальше життя було сповнене принижень та затавроване людським осудом, тому, зафіксовані фразеологічні одиниці мають негативну оцінку: **чортова лядвига** [*чортова л'ад'вига*] 'народити позашлюбну дитину' (Велика Осниця); **зіпсований товар брати** [*зіп'сований то'вар бере*] (Ботин); **взяти жінку на вексель** [*вз'ят' 'жінку на 'вексил'*] (Липне); **взяти з нагуляним** [*вз'ав з на'гул'аним*] 'про чоловіка, який одружується на жінці з дитиною' (Підлосці) і под.

Безчестя для української дівчини – ганьба, проте вагітна жінка користується в народі повагою. Існували звичаї захисту прав дівчини, яку ошукав парубок, відмовившись від одруження. Якщо вона була вагітною, то могла прийти в дім парубка «на піч», просячи таким чином захисту своїх прав у домашньої берегині – печі. Тоді сім'я хлопця не могла її вигнати і мусила погодитися на шлюб. Вагітна дівчина непомітно пробиралася до оселі свого спокусника, влазила на піч і перебувала там доти, поки не народить дитини (за традицією, її не могли ні вигнати, ні якось скривдити). Після цього вона ставала повноправною дружиною свого обранця [Дашкевич 1887]. Цей звичай передано у фразеологізмі **хліб в пічці** [*хл'іб в 'п'ічці*] 'про жінку, яка очікує дитину' (Млинів).

Після народження найчастіше жінки носили немовлят у «подолі» або «пелені». Так називали не тільки нижній край одягу, а й довгий та широкий фартух, у якому малята практично виростили. Осягнувши науку пов'язування подолу матір повністю звільняла руки для роботи, могла долати значні відстані, не турбуючись про дитину, якій було тепло, затишно й чути стукіт материнського серця. Носили дітей на грудях у «колиці», на бедрі, навіть за спиною. Функціонально поділ нагадував сучасний май-слінг [Коломийська 2016]. У мовленні жителів Західного Полісся широко вживані такі варіанти фразем, що характеризують фонетичні особливості місцевих говірок: **в пелені принести** [*в пелен'і принесли*] (Ботин, Дюксин) || [*в пил'ні принесли*] (Довговоля) || [*принесли в пелені*] 'народити позашлюбну дитину' (Велика Осниця, Рудники, Карпилівка, Годомичі, Миків, Воєгоща, Остріжець, Цумань).

Також, в ареальному континуумі побутує відомий вираз «принести в подолі», що має негативний контекст, тобто «нагуляти», народити дитя поза шлюбом. У давніх звичаях баба-повитуха обов'язково приймала новонароджене немовлятко на батькову сорочку, щоб захистити його від злих сил. А якщо батька не було, використовували поділ матері. У фразеології Західного Полісся поширені варіанти: **принести в подолі** [несе в по'долі] (Підгайці) || [приністи в по'долі] (Коршів, Нова Руда) || [принесла в пу'долі] (Мала Глуша) || [принесла в по'долі] (Жиричі, Рівне, Дачне, Велика Осниця, Здолбунів, Лаврів, Колодії, Усичі, Бужани, Маневичі, Доросині, Борохів, Жиричі, Кукли, Куснище, Собіщиці, Підлозці, Млинів, Яворів) || [приністи в по'долку] 'народити позашлюбну дитину' (Юрово). Усі ці мовні особливості й вибудовують своєрідну варіантну, діалектну фразеологію, причому такі сполуки з тим самим компонентним складом, що й літературні, можуть набувати іншого забарвлення, іноді протилежного. На Західному Поліссі подекуди можна почути діалектне «йти гайтю» зі значенням 1) йти гуляти з малою дитиною та 2) померти. Насправді йдеться про «гайтку» – довгий вишиваний рушник, у якому в давнину українки носили діток від народження і поки годували грудьми, як казали старожили, «три Великодніх пости», тобто до 2,5–3 років. Рушником обмотували подушку з немовлям, один кінець перекидали через плече, а потім фіксували кінці полотнища на талії або на шії. Поліщуки таку тканинну перев'язь так і називали «рушник» або «обрус» [Коломийська 2016].

Менше вживані фраземи: **принести в запасці** [принісла в за'пас'ці] (Холопичі); **принести в заполі (приполі)** [принісла в за'полі] (Бережці) || [принісла в за'полі] (Головне, Лобачівка, Луків) || [приністи в за'поле] (Гірники) || [принісла в при'полі] (Синове); **принести за пазухою** [приністи за 'пазухойу] 'народити позашлюбну дитину' (Кримне). Як спостерігаємо, варіантність лексемного складу фразем – яскравий вияв динаміки одиниць лексичного і фразеологічного рівнів у синхронії, їх функціонально-семантичного взаємовпливу, внаслідок чого відбувається комунікативно зумовлене вдосконалення фразеологічної підсистеми.

З розвитком раціональних знань сенс магічних обрядів поступово втрачається, а ритуальні дії перетворюються на одну з традиційних норм побуту жителів Західного Полісся. З появою нових обрядових дій і символічних ритуалів, старі також продовжують функціонувати, однак їх зміст і форма поступово змінюються, що можна простежити на фразеологічному рівні: **принести в спідниці** [принісла в спуд'нице] (Височне) та **принести у фартусі** [приністи у хварту'с'і] 'народити позашлюбну дитину' (Нова Руда).

Діти за народним звичаєм вважалися окрасою родини, однак народження позашлюбної дитини споконвіків викликало осудження. Це були «самосійні діти» (ті, що «самі посіялись»), «безкоровайки» або «безкоровайні» (позашлюбні). Відхилення від соціального нормативу, тобто народження поза шлюбом, фіксувалося у таких назвах, як «байстря», «байстрюк», «бахур», «найда», «найдух», «найдюк», «копил», «роздобудько», «нажирована», «нажитна» (дитина) [Щербак 2004], «букарт», «жаливник», «бенькарт» (в українців) [Укр. народознавство], «bękart», «bastard», «wylegańca», «pokrzywnik» (у поляків) [Żołądź-Strzelczyk 2006] та визначало певне специфічне ставлення громади до неї. Більшість байстрюків були дітьми самотніх жінок, проте певна група були дітьми не шлюбного чоловіка, а походили з позашлюбних зв'язків. Вони були безправними: позбавлялися права носити прізвище батька чи претендувати на спадщину, що залишалася після нього. Навіть якщо батьки такої дитини після її народження одружувалися, вона залишалася незаконнонародженою, несла «тавро неповноцінності», не мала права обиратися до громадського уряду, у неї виникали труднощі при одруженні [Укр. народознавство, с. 255].

В західнополіському фразеологічному корпусі зафіксовано низку варіантів, найпоширенішим є: «байстрюк», «бахор»: **взяти (забрати) з байстрюком** [вз'ав з байстр'уком] (Бережці, Видраниця, Довгошиї, Колки, Поворськ, Точевики, Маневичі) || [з байстр'уком при'в'іє] (Ворокомне) || [бере з байстрюком] (Броди) || [забрав з байстру'каме] 'одружитися на жінці з дитиною' (Ворокомне); **нагуляти байструка збоку** [нагу'л'ала байстру'ка з'боку] (Гать); **нагуляти байстрюка** [нагу'л'ала байстру'ка] (Велика Осниця, Звиняче, Седлище); **найшла байстрюка** [найш'ла байстру'ка] (Шменьки); **понесла байстроводиха** [понісла байстроводиха] (69); **принести байстрюка** [принісла байстр'ука] (Рудники, Озерці, Холопичі) || [байстр'ука 'носит'] 'народити позашлюбну дитину' (Комарове Ратнів.). Зазначимо, що з часом ставлення до народження позашлюбних дітей змінюється, набуваючи нейтральної оцінки, наприклад: **то нічого, що байстрюк, аби з добрих рук** [то ні'чого шо байстр'ук / аби з 'добрих рук] 'добра генетика' (Сокіл). Варіант «бахур» у мовленні жителів Західного Полісся вживано рідше, наприклад: **бахура виродити** [бахура 'виродила] || [бахура прив'ела] (Машів); **нагуляти бахура** [нагу'л'ала 'бахура] 'народити позашлюбну дитину' (Звиняче); **брати з найдуками** [бе'ре з найд'уками] 'одружитися на жінці з дитиною' (Корчин). У наведених прикладах спостерігаємо фонетичні, словотвірні та лексичні особливості. Специфіка фразеологічної варіантності зумовлюється тим, що фраземи, зазнавши впливу синтагматичних, парадигматичних і варіантних властивостей, лексем, відзначаються значно ширшим діапазоном варіювання, більшою кількістю факторів, які регламентують різноманітні комбінації фразеологічних компонентів.

Початок підліткового віку відзначається застосуванням термінології, яка відбивала характер участі дітей у домашніх роботах; найбільш поширеними найменуваннями були «підпасич», «пастух». В західно-поліському континуумі відомі фразеологічні одиниці з лексемами «пастух», «паросток», «пасинок», наприклад: **взяти жінку з пастухом** [вз'ав 'ж'інку з'є пасту'хом] (Добре); **взяти з паростками** [вз'ав з'є паростками] (Доросині). Принагідно зауважимо, що так називали дітей від п'ятирічного віку, що вказує на коротку тривалість дитинства. Від початку «пастушого» віку до дітей застосовували не тільки узагальнену назву «діти», наприклад: **взяти жінку з чужими дітьми** [вз'ав 'ж'інку з'є чу'жими 'д'іт'ми] (Озерці); **взяти з дітьми** [вз'ав з'є 'д'іт'ме] (Милятин); **піти на діти** [п'ішов на 'д'іти] (Дюксин) || [п'ішов на чу'ж'і 'д'іти 'жити] (Понінка), а й збірні означення типу «виводок», «приплід», «придаток»: **брати з цілим виводком** [бе'ре з'є 'ц'ілим 'в'ивудком] (Ясенівка); **взяти з виводком** [вз'ав з'є 'в'ивудком] (Корчин); **взяти з приплодом** [вз'ати с 'п'рипл'одом] (Бірки) || [вз'ав с 'п'рипл'одом] (Олександрія, Жиричі, Межисить, Троянівка, Холопичі, Новосілки) || [вз'ав с 'п'р'іпл'одом] (Лобна) || [у'з'ев с 'п'рипл'одом] (Комарове Старовиж.); **узяти з придатком** [у'з'аў с 'п'ри'датком] 'одружитися на жінці з дитиною' (Яревище). Є. Сявакко констатує, що в українських сім'ях діти 7–8 років уже мали свої трудові обов'язки: вони доглядали менших братів і сестер, пасли худобу, прибирали в хаті, годували домашніх тварин [Сявакко 1974, с. 80–82]. Іноді таких дітей називали пасинками: **брати з пасинком** [бе'ре з'є 'пасинком] 'одружитися на жінці з дитиною' (Шменьки, Юрово).

Часто викликає осудження чоловіків, які одружуються на жінці з дітьми, на «жінці з причепом», як іноді їх називають у говірковому мовленні. Тому що, доведеться чужу дитину утримувати. Та й розлучена жінка вже «товар зіпсований», «надкушене яблуко». Безліч варіантів побутує в західнополіському ареалі, які мають негативну конотацію, акцентуючи на обтяжливості, наприклад: **взяти жінку з багажем** [вз'ав 'ж'інку з 'бага'жем] (Олександрія); **везти не свій віз** [ве'зе не св'ій 'в'із] (Навіз); **взяти з оберемком** [вз'ав з 'оберем'ком] (Дюксин); **взяти тягар чужий** [вз'ав т'а'гар чу'жий] (Кукли); **взяти з хвостом** [вз'ав с 'хвост'ом] (Велика Глуша) || [вз'ев с 'хвост'ом] (Седлище); **яро на шию взяти** [й'ар'мо на 'шию вз'ав] (Боровичі); **взяти з подарунком** [вз'ав с 'п'одарунком] 'одружитися на жінці з дитиною' (Млинів). У фразеологічній одиниці **йолоп, бо може сам зробіть** [й'олуп бо 'може сам з'робит'] (Точевики) респондент дає чітку характеристику і пояснення.

Етнографічні, історичні праці минулого детально описують побут української дитини. Водночас, сучасні етнопедагогічні дослідження часто міфологізують українську родину та виховання дітей у ній, тому становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Найпоширенішим варіантом на Західному Поліссі є порівняння з «прицепом», тому часто так називали дітей, акцентуючи увагу на тягарі, наприклад: **брати з причепом** [би'ре з 'п'риш'чепом] (Калинівка, Машів, Холопичі) || [за'брав с 'п'риш'чеп'чиками] (Ворокомне); **взяти жінку з причепом** [вз'ати 'ж'інку з 'п'риш'чепом] (Гайове) || [вз'ав з'є 'п'риш'чепом] (Добре, Козлиничі, Кульчин, Карпилівка К-Кашир., Постійне, Берестечко Рівне, Словатичі, Топільне, Ясенівка) || [вз'ав з'є 'п'риш'чепом] (Бобрин) || [вз'ав 'ж'інку з'є 'п'риш'чепом] (Звірив, Кукли, Боровичі, Колки) || [ж'інка з'є 'п'риш'чепом] (Кримне) || [вз'ав з'є 'п'риш'чепом] (Рівне, Цумань, Коршів, Любитів, Довговоля, Здолбунів, Борохів, Маневичі, Турійськ) || [вз'ав 'ж'інку з'є 'п'риш'чепом] (Цумань) || [вз'ав 'п'риш'чеп] (Глухи) || [вз'ав з'є 'п'риш'чепом] 'одружитися на жінці з дитиною' (Колодії, Комарове Ратнів., Дюксин). Такі варіантні різновиди фразем, які, характеризуючись відносною тотожністю фразеологічного значення й етимологічного образу, відрізняються окремими компонентами плану вираження, що надають їм певних експресивно-стилістичних відтінків.

Весь комплекс родильної обрядовості супроводжувався низкою табу та ритуально-магічних дій. Адже на долю майбутньої матері та дитини впливали різноманітні чинники, тому становище дитини у західнополіському фразеологічному корпусі було неоднозначним. Незважаючи на бажання мати дітей, зневажливе ставлення жінок, які народили позашлюбну дитину, та й самої незаконнонародженої дитини часто було суворим.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у західнополіському фразеологічному корпусі концептуалізовано не тільки знання про картину світу, а й бачення та відношення до символічно-прихованого, шанобливе ставлення до народних традицій і звичаїв, стереотипів національної культури. Виступаючи складником мовного уявлення про західнополіську фразеосистему, вживані фраземи становлять лінгвоодиниці, що втілюють специфічність української мови та діалектної зокрема.

Отже, проблеми співвідношення мови й духовної культури, мови та менталітету, їх взаємозалежності, культурно-національної семантики фразеологічних одиниць та увага до динамічних процесів, лінгвокраїнознавчих можливостей фразем, які акумулюють і зберігають знання про людину та навколишній світ, спонукають до пошуків нових аспектів дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин, Г. Л. (2003). *Сказав, як два зв'язав: Народні вислови із Західного Полісся і західної частини Волині*. Люблін-Луцьк, 178 с.

2. Борисенко, В. К. (2000). *Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців*. Київ.
3. Дашкевич, П. (1887). Гражданский обычай – приймачества в крестьян Киевской губернии // Юридический вестник. № 8, с. 538.
4. Коломийська, О. (2016). Несу долю у подолі / Режим доступу: <https://razom.media/dolya-v-podoli/>
5. Малютіна, І. (2007). *Матеріали до української етнології* // Етнологія. Вип. 6, с. 123–127.
6. Мацюк, З. С. (2013). *Що сільце, тонове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся*. Луцьк, 476 с.
7. Сявавко, Є.І. (1974). *Українська етнопедогогіка в її історичному розвитку*. Київ, 152 с.
8. *Українське народознавство*, (2006) / [за ред. С.П. Павлюка; передм. М. Г. Жулинського]. Київ, 568 с.
9. Щербак, І.М. (2004). *Діти в обрядах та віруваннях українців ХІХ – початку ХХ ст. (статевіковий аспект традиційної культури)* : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05. Київ, 18 с.
10. Żołądź-Strzelczyk, D. (2006). *Dziecko w dawnej Polsce*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie. 354 s.

УДК: 821.161.1

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-92-94

*Татьяна Сироткина,
Доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры
филологического образования и журналистики
Сургутского государственного педагогического университета
(Сургут, Россия)
E-mail: sirotkina71@mail.ru
ORCID: 0000-0003-3494-0968*

*Анастасия Мезенцева,
Студентка 5 курса филологического факультета
Сургутского государственного педагогического университета
(Сургут, Россия)*

СОВРЕМЕННАЯ ЭРГОНИМИЯ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ РЕГИОНА

В статье на материале сургутской эргонимии рассматривается динамика эргонимической системы, ее место в социокультурном пространстве региона. Анализируются формальные, лексико-семантические, функциональные особенности региональных эргонимов и делается вывод о том, что причинами изменения системы с течением времени становятся как внешние (социальная ситуация), так и внутренние (установки номинатора) факторы.

Ключевые слова: эргонимы, эргонимия, эргонимикон, эргонимическая система.

The article on the material of Surgut ergonymy examines the dynamics of the ergonymic system, its place in the socio-cultural space of the region. The formal, lexical and semantic, functional features of regional ergonyms are analyzed and it is concluded that external (social situation) and internal (nominator settings) factors become the reasons for changing the system over time.

Key words: ergonyms, ergonymy, ergonymicon, ergonymic system.

Эргонимия (совокупность названий предприятий и организаций) является, безусловно, одним из самых подвижных и развивающихся разрядов ономастической лексики. Эргонимы, по наблюдениям исследователей, с одной стороны являются «результатом деятельности индивидуального языкового сознания», с другой – «ориентированы на массовое прочтение и предполагают активизацию культурных смыслов, актуальных для значительного числа адресатов наименований» [Кадола 2012: 627].

Особенно интересно исследование изменения эргонимии отдельно взятого города, поскольку «город как материализовано-вещественный объект, как территория, текст, социокультурное пространство и как образ представляет собой феномен духовной жизни человека, концентрирующий в себе ценности, идеалы различных социумов на всех этапах материальной и социокультурной деятельности. Выражение этих ценностей и идеалов носит семиотический характер и отражено в его языке» [Яковлева 2012: 246].

Региональной эргонимии посвящены многочисленные исследования современных лингвистов. Описанием эргонимии разных городов России (Брянска, Волгограда, Екатеринбурга, Ижевска, Москвы, Омска, Перми, Санкт-Петербурга, Тольятти) занимались И. А. Астафьева, М. В. Голомидова, Л. В. Грибанова,

С. В. Земскова, Р. И. Козлов, И. В. Крюкова, М. Я. Крючкова, А. М. Мезенко, М. Е. Новичихина, Е. А. Трифонова, Н. В. Шимкевич, А. Г. Широков, Д. А. Яловец-Коновалова (см. список литературы). Однако эргонимия Сургута пока не была предметом научного описания, чем обусловлена актуальность настоящего исследования.

Целью нашего исследования является представление формальных, лексико-семантических и функциональных особенностей эргонимии, выявление и представление принципов номинации коммерческих организаций г. Сургута в динамике (для анализа взяты эргонимы второй половины XX века и начала XXI века).

Для интерпретации языковых фактор использовались традиционные для ономастических исследований описательный, сравнительно-исторический, сопоставительный методы, а также методы анализа и интерпретации языковых фактов.

Анализ собранного материала позволяет сделать следующие выводы о динамике эргонимической системы рассматриваемого периода.

Формальный аспект. В ономастическом пространстве Сургута конца XX века типичными, как и для других эргонимических систем, являются буквенные эргонимы. Наиболее продуктивные способы словообразования – аффиксация, сложение и аббревиация. Эти данные не совпадают с данными о современной эргонимической ситуации: среди современных эргонимов большая часть образована аффиксальным способом. Тем не менее, и в старом и в новом ономастическом пространстве эти показатели отвечают предъявляемым к эргонимам требованиям лаконичности, ассоциативности, информативности.

В однословных эргонимах обоих хронологических срезов преобладают существительные и прилагательные. Глаголы и местоимения представлены лишь в системе современных именовании. В «старом» пространстве не было организаций с названиями типа «*Зайди-купи*», «*Твое*» и т.д., которые созданы с установкой на индивидуальность, формируют интенцию на совершение покупки.

В отличие от современных эргонимов, среди наименований конца 60-90-х гг. XX века отсутствовали какие-либо варианты написания иностранных названий. В «старом» эргонимиконе не было ритмически организованных буквенных сочетаний, представленных в современной системе именовании: «*БаоЛинь*», «*Chinatown*», «*Дзинь ля-ля*», «*DaCar*».

Лексико-семантический аспект. В эргонимии конца XX века преобладают мотивированные наименования, что соответствует закономерной тенденции превалирования информативных эргонимов. Весьма широко представлены собственно русские и новообразованные наименования. Данный аспект отличает городское пространство второй половины XX века от современных эргонимов Сургута. Для сегодняшних эргонимов города характерны заимствования из иностранного лексикона, зарубежных брендов, комбинирование русскоязычных и иноязычных элементов в названии («*H&M*», «*Анна Трэвел*»). В современном городском пространстве данное явление объясняется намерением приближения потенциальных потребителей с ориентиром на европейские образцы и сохранением русских традиций.

В «старом» ономастическом пространстве практически отсутствовали названия, образованные от имен собственных. Эргонимы начала XXI века явно демонстрируют данную тенденцию: «*Анна Трэвел*», «*ELENE FURS*», «*Bella Potemkina*».

Функциональный аспект. Данный аспект отражает значительное сходство двух рассматриваемых эргонимических систем. И в той, и в другой системе отмечается наличие установки на информативность, где особенно выделяются названия, отражающие сферу деятельности предприятия, его месторасположение, регион, который организация охватывает своей деятельностью. И в старом, и в новом эргонимиконе представлены эргонимы, которые воздействуют на потребителя через ассоциации, эмоции, однако количество таких названий значительно отличается: в XX веке их очень мало, тогда как современные предприниматели достаточно часто позиционируют престиж своей организации. Также в современных эргонимах усиливается рекламная функция имени, прослеживается тенденция к распространению рекламных эргонимов, выполняющих исключительно волонтерскую функцию. Что касается принципов номинации, то преобладает онимизация, связанная с ведущей ролью информативного компонента наименования. Встречается также трансэргонимизация, которая отражает связь эргонимии с другими разрядами ономастического пространства города.

Таким образом, городская эргонимическая система – явление, стабильное с точки зрения основных принципов номинации, представленных в ней, однако очень динамично развивающееся. Причиной быстрого ее изменения являются прежде всего экстралингвистические факторы (изменение социальной ситуации, установок номинатора). Поэтому особенно актуальными становятся проблемы исследования и лексикографического описания городского эргонимикона.

Литература

1. Астафьева, Н. А. (1996). *Способы номинации в речевой ситуации города (на материале ойкодомонимов г. Омска)* Москва, 185с.
2. Голомидова, М. В. (1998). *Искусственная номинация в русской ономастике: Дисс... д-ра. филол. наук.* Екатеринбург, 216 с.
3. Грибанова, Л. В. (2002). *Структурно-семантический и ономазиологический аспекты номинации экономических объектов отдельного региона.* Брянск, 184 с.
4. Земскова, С. В. (1996). *Лексико-семантический и словообразовательный анализ эргонимов г. Тольятти Самарской области РФ.* Самара, 198 с.
5. Кадола, Т. А. (2012). Полилог культур в наименованиях городских торговых объектов (на материале эмпоронимов города Абакана). [В:] *Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: Человек. Сознание. Коммуникация: Мат-лы V Междунар. конф-и.* Варшава.
6. Крюкова, И. В. (2004). *Рекламное имя: от изобретения до прецедентности: Монография.* Волгоград, 288 с.
7. Яковлева, Е. А. и Емельянова, А. М. (2012). Город как текст: эргонимы Уфы в динамике развития. [В:] *Ономастика Поволжья: мат-лы XIII международной научной конференции.* Ярославль, с. 246–250.

УДК: 811.163.1'373.611

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-94-97

Оксана Мозолюк
старший викладач кафедри української мови
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)

ПРЕФІКСАЛЬНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ В СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

У статті аналізується префіксальне словотворення на матеріалі старослов'янсько-українського словника. Найбільша увага приділяється характеристиці старослов'янських власне іменникових префіксів, а також префіксів інішомовного походження. Автор визначає їх особливості, функції та активність уживання.

Ключові слова: афікси, власне іменникові префікси, інішомовні префікси, префіксальне словотворення, префікси, словотвір, старослов'янська мова.

Mozoliuk Oksana. Detachable word-formation is in an old slavonic language.

The article analyzes prefixed word formation on the material of the Old Slavonic-Ukrainian dictionary. Particular attention is paid to the characterization of the Old Slavonic proper noun prefixes as well as to the prefixes of a foreign language origin. The author defines their features, functions and activity of use.

Ancient Slavonic vocabulary has not been sufficiently studied. His research, of course, was carried out by such foreign and Ukrainian linguists as R. Eitzetmuller and L. Sadnik, O.M. Selishchev, G.O. Khaburgayev, A.V. Mayborod, M.F. Stanivsky, I.B. Tsaralunga and other. However, word formation as a separate section of language science is absent in all textbooks and manuals in Old Slavonic language recommended for students of the humanities and philology faculties of higher education.

Unlike the suffixes, the Old Slavonic prefixes are not directly related to the word paradigm. They usually join a ready-made grammatically worded word (generic base) and usually do not change its partially-spoken status. Thirty prefixes of Slavonic origin are used in the morphemic structure of ancient Slavonic words.

In the Old Slavonic language, prefixes were part of different full-fledged parts of the language. However, they were most actively used in verbs. However, there were such prefixes that were used only in the system of one lexical and grammatical category. The noun prefixes themselves are small in number and unproductive. Nouns with proper noun prefixes serve as motivational words for the formation of adjectives and verbs.

Prefixed word-formation in Old Slavonic language has its own peculiarities: when joining a word, prefixes usually do not change its vocabulary and they perform word-forming and form-forming functions.

Key words: affixes, actually substantival prefixes, foreign prefixes, detachable word-formation, prefixes, word-formation, old slavonic language.

Кожна мова – це Божий витвір, із якого починається народ, нація, відчуття «одності» з іншими, розуміння й усвідомлення себе як частинки своєї країни, культури... Кожна мова нуртує своїми барвами, переливається емоційно-експресивними відтінками, заворює звуковим сприйняттям і тональністю, вражає глибиною змісту, зацікавлює реальними подіями або ж зачаровує прадавністю.

Старослов'янська мова – це перша давня літературна мова слов'ян, що «відразу ж формувалася як сакральна, а не просто як мова людського спілкування» [Абрамович 2014, с. 84]. На думку інших лінгвістів, мова кирило-мефодіївського періоду «з самого початку використовувалась не тільки як мова церкви, а й як мова науки, культури» [Юсип-Якимович, Шимко 2009, с. 9; Баденкова, Булгакова 2013, с. 172]. Вона активно взаємодіяла з місцевою писемною мовою, збагачувала її виражальні можливості; мала елементи (особливо в лексичі), відмінні від східнослов'янських [Німчук 2001, с. 14–15].

Слово, загартоване часом, багатьма поколіннями наших пращурів, вимагає особливої уваги мовознавців на кожному структурному рівні мови.

Словотвір старослов'янської мови вивчений недостатньо. Його дослідженням, звісно, займалися такі зарубіжні й українські лінгвісти, як Р. Айцетмюллер і Л. Саднік, О. М. Селіщев, Г. О. Хабургаєв, А. В. Майборода, М. Ф. Станівський, І. Б. Царалунга та інші. Проте словотвір як окремий розділ науки про мову відсутній у всіх підручниках і посібниках із старослов'янської мови, рекомендованих для студентів гуманітарних і філологічних факультетів вищих навчальних закладів.

Мета статті – схарактеризувати префіксальне словотворення, зокрема іменників за допомоги власне іменникових префіксів на матеріалі старослов'янсько-українського словника [Белей, Белей 2001].

Префікси старослов'янської мови на відміну від суфіксів не мають безпосереднього відношення до парадигми слова. Вони приєднуються зазвичай до готового граматично оформленого слова (твірної бази) і переважно не змінюють його частиномовний статус: **прадѣдъ** ← **дѣдъ**, **подрогъ** ← **дрогъ**, **прѣмалъ** ← **малъ**, **наннижни** ← **нижни**, **прѣписати** ← **писати**, **сѣмыслити** ← **мыслити**.

Подібні особливості префіксації виділяють також українські мовознавці [Вакарюк, Панцьо 2010, с. 159–160].

У морфемній будові старослов'янських слів уживається тридцять префіксів праслов'янського походження.

Корінні старослов'янські префікси виконували словотворчу та формотворчу функції. Наприклад, префікс **нан-** [најь-] здійснював лише формотворчу функцію (або граматичну), утворюючи найвищий ступінь прикметників і прислівників: **нансильнѣи** ← **сильнѣи**, **нанширни** ← **ширни**, **нанвольше** ← **вольше**, **нанпаче** ← **паче** – 'більше; навіть; передусім; краще; особливо' [Белей, Белей 2001, с. 152]. Зазначимо, що такі синтетичні форми найвищого ступеня в старослов'янських пам'ятках траплялися дуже рідко [Станівський 1983, с. 176; Царалунга 2011, с. 54].

Решта старослов'янських префіксів виконувала словотворчу функцію: змінювала лексичне значення іменників і прикметників. Натомість у дієсловах виконувала подвійне навантаження як словотворчих, так і формотворчих афіксів або лише одне з них. Наприклад: **вити** → **оүвити** (лексичне й видове розрізнення), **творити** → **сѣтворити** (лише видове розрізнення).

Старослов'янські префікси мають спільне походження з прийменниками та прислівниками (за винятком **не-**). В праїндоевропейській мові префіксів як окремих структурних формантів слова не було, а функціонували самостійні слова, близькі до обставинних, що приєднувалися до імен або дієслів, уточнюючи їх значення. Так виникли згодом прийменники й дієслівні префікси. А залишки прийменних слів, що не розвинулися в прийменники, збереглися в усіх слов'янських мовах у вигляді іменних префіксів **па-, пра-, уз-, су-** [Самійленко 1964, с. 35]. Цю думку поділяє український науковець В. Г. Склярєнко: «...іменні префікси **па-, пра-, су-, у-** генетично пов'язані з відповідними прийменниками **по, про, з, у/в** і дієслівними префіксами **по-, про-, з-/с-, у-/в-**» [Склярєнко]. Варто наголосити, що названі префікси слугували засобом творення іменників як від іменних, так і від дієслівних основ.

У старослов'янській мові префікси входили до складу різних повнозначних частин мови. Щоправда, найбільш активно вони використовувалися в дієсловах. Проте були й такі префікси, що вживалися тільки в системі одного лексико-граматичного розряду.

Розглянемо власне іменникові префікси, які становлять невелику кількість, а отже, є непродуктивними: **па-, паз-, пра-, сж-, ж-, между-**. Частина старослов'янських іменників з цими префіксами виявляє словотворчі зв'язки з їх твірними основами. Наприклад: **погүвити** → **пагүва** – 'згуба, погуба; лихо; чума; небезпека; загроза; втрата; шкода' [Белей, Белей 2001, с. 150]; **помьнѣти** → **памалть** – 'пам'ять; згадка, спомин; притча' [Белей, Белей 2001, с. 150]; **повлѣшти** → **павлака** – 'паволока, коштовна тканина' [Белей, Белей 2001, с. 150]; 'дах, покрівля; покривало' [Біленька-Свистович, Рибак 2000, с. 278]; **жить** → **пажить** – 'трава; паша' [Белей, Белей 2001, с. 150]; 'трава, корм; пасовище' [Біленька-Свистович, Рибак 2000, с. 278]; **личьникъ** → **паличьникъ** – 'ліктор' [Белей, Белей 2001, с. 150]; 'ліктор – у Стародавньому Римі – особа, що супроводжувала й охороняла представників вищої адміністрації' [Словник 1973, с. 514]; **ногътъ** → **пазнѣ/огътъ** – 'копито' [Белей, Белей 2001, с. 150]; останній суглоб пальця; копито' [Біленька-Свистович, Рибак 2000, с. 278]; **баба** → **праѣбаба** – 'прабаба; прародичка' [Белей, Белей 2001, с. 174]; **родитѣль** →

прародитель – ‘предок’ [Белей, Белей 2001, с. 175]; **отць** → **праотець** – ‘праотець; прадід; предок’ [Белей, Белей 2001, с. 175]; **противникъ** → **сжпротивникъ** – ‘ворог, неприятель, супостат’ [Белей, Белей 2001, с. 268-269]; **гражданикъ** → **сжгражданикъ** – ‘співвітчизник’ [Белей, Белей 2001, с. 267]; **житель** → **сжжитель** – ‘співвітчизник’ [Белей, Белей 2001, с. 268]; **мракъ** → **сжмракъ** – ‘пітьма, темінь; тьма’ [Белей, Белей 2001, с. 268]; **съсѣсти** → **сжсѣдъ** – ‘сусід’ [Белей, Белей 2001, с. 269]; **пржгъ** → **сжпржгъ** – ‘запряжка, ярмо; приятель, друг; подружжя; шлюб’ [Белей, Белей 2001, с. 269]; **долъ** → **ждолъ** – ‘долина; яр, балка’ [Белей, Белей 2001, с. 299].

Інша частина іменників з аналізованими префіксами вже не виявляє тісних словотворчих зв'язків із твірними основами: **пазѹха** – ‘груди; грудь’ [Белей, Белей 2001, с. 150]; **папрѣтъ** – ‘паперть, притвор – частина церкви біля входу’ [Белей, Белей 2001, с. 151]; **пажчина** – ‘павутина’ [Белей, Белей 2001, с. 152].

Аналізований нами матеріал дає можливість констатувати, що у відіменникових дериватах префікси **па-** і **паз-** означали подібність; **пра-** надавав значення старовини, давності; **сж-** вказував на спільність чи неповний вияв ознаки; **ж-** виражав просторове значення. Натомість у віддієслівних дериватах названі вище префікси означали більшою мірою результат дії, вираженої дієсловом.

Іменниковий префікс **междоу-** вживався лише в складі конфікса [Вакарюк, Панцьо 2010, с. 26-27] – одночасного приєднання до твірної основи префікса і суфікса, які в цій ситуації становлять один афікс (біморфему). Наприклад: **мѣра** → **междоумѣрик** – ‘проміжок часу’ [Белей, Белей 2001, с. 106]; **рамо** → **междоурамик** – ‘плечі’ [Белей, Белей 2001, с. 106]; **рѣка** → **междоурѣчник** – ‘Межиріччя, Месопотамія – земля між ріками Тигр та Єфрат, що була центром кількох цивілізацій – шумерської, асирійської, вавилонської. Найвідоміші міста Межиріччя – Ур, Вавилон, Ніневія’ [Белей, Белей 2001, с. 307].

Іменники з власне іменниковими префіксами служать мотивувальними словами для утворення прикметників і дієслів, як-от: **пагѹба** → **пагоубьнь** – ‘згубний; шкідливий; небезпечний’ [Белей, Белей 2001, с. 150]; **памать** → **паматьнь** – ‘пам'ятний, гідний пам'яті’ [Белей, Белей 2001, с. 150]; **прародитель** → **прародительнь** – ‘успадкований, спадковий; дідівський, споконвічний’ [Белей, Белей 2001, с. 175]; **жродъ** → **жродьнь** – ‘божевільний, юродивий’ [Белей, Белей 2001, с. 299]; **жродьство** → **жродьствовати** та інші.

Іншомовні префікси в старослов'янській мові рідкісні й використовуються лише в грецизмах та латинізмах: **анти-**, **архи-**, **про-**, **прѣ-**. Простежимо їх уживання у складі таких іменників: **антидори** – ‘шматочки евхаристійної просфори, які роздають вірним після закінчення Літургії’; **антифонъ** – ‘структурний елемент деяких богослужень’; **антихрѣстъ** – ‘антихрист – одиничне або збірне окреслення сил, ворожих Христові’; **антипасха** – ‘Томина неділя – перша неділя після Великодня’ [Белей, Белей 2001, с. 14]; **архипискоуцпъ** – ‘архієпископ’; **архиратиконъ** – ‘архієратикон – богослужбова книга, яка призначена для єпископського богослужіння’; **архирєрен** – ‘першосвященик’; **архистратигъ** – ‘верховний полководець; архістратиг – титул архангела Михаїла як вождя небесних сил’ [Белей, Белей 2001, с. 15]; **прологъ** – ‘пролог, передмова’; **прологось** – ‘прокімен – стих, який співають на богослужіннях перед читанням Апостола або Паремії’ [Белей, Белей 2001, с. 187].

Латинського походження префікс [пр'а-] збігся за звучанням із старослов'янським [пр'а-] (**прѣ-**) лише в іменнику **прѣфация** – ‘префация, вступна молитва’ [Белей, Белей 2001, с. 205].

Отже, префіксальне словотворення в старослов'янській мові має свої особливості:

- 1) приєднуючись до слова, префікси переважно не змінюють його лексико-граматичний розряд;
- 2) вони виконують словотворчу та формотворчу функції.

Проте власне іменниковим префіксам притаманна тільки функція словотворення – здатність змінювати лексичне значення слова.

Аналізовані афікси **па-**, **паз-**, **пра-**, **сж-**, **ж-**, **междоу-** належать до непродуктивних. Вони слугують засобом творення іменників від іменникових і дієслівних основ.

Іншомовні префікси **анти-**, **архи-**, **про-**, **прѣ-** теж рідковживані і простежуються лише у словах грецького та латинського походження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович, С. Д. (2014). Ініціативи свв. Кирила і Мефодія в контексті сакральних мов церкви. [У:] Мовознавство, №4, с. 81-87.
2. Баденкова, В. М. і Булгакова, Т. В. (2013). Лінгводидактичні основи викладання старослов'янської мови у ВНЗ. URL: [www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgi irbis_64.exe?](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgi%20irbis_64.exe?)
3. Белей, Л. і Белей, О. (2001). Старослов'янсько-український словник. Львів, 332 с.
4. Біленька-Свистович, Л. В. і Рибак, Н. Р. (2000). Церковнослов'янська мова: підручник зі словником для духовних навчальних закладів. Київ, 335 с.
5. Вакарюк, Л. О. і Панцьо, С. Є. (2010). Українська мова. Морфеміка і словотвір: навчальний посібник. Тернопіль, 200 с.

6. Німчук, В. (2001). Християнство й українська мова. [В:] Українська мова, №1, с. 11-30.
7. Самійленко, С. П. (1964). Нариси з історичної морфології української мови. Ч. I. Київ, 235 с.
8. Скляренко, В. Г. Давні іменні префікси. URL: kulturamovny.univ.kiev.ua › pdfs › Magazine44-12.
9. Словник української мови (1973). В 11 тт. Т. 4. І. К. Білодід (ред.). Київ, 840 с.

УДК: 811.161.2'276.4/.5:821.161.2П1/7].08

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-97-100

Римма Монастирська
кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
української мови Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: monastirska3005@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5703-965X

ФУНКЦІЙНА ПРИРОДА ЖАРГОНІЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ СВІТЛАНИ ПИРКАЛО «ЗЕЛЕНА МАРГАРИТА»)

У статті досліджено жаргонну лексику художнього стилю як різновид соціального діалекту, що відрізняється від загальноживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, наданням висловленню виразності, привертанні уваги читача, цілісному та повноцінному передаванню інформації про подію, що відбувається чи то в реальному, чи то в вигаданому письменником світі.

Ключові слова: жаргон, молодіжний жаргон, професійний жаргон.

Rymma Monastirska *Functional nature of jargonisms in the novella of Svitlana Purcalo «Green Margarita»*

The article envisages slang vocabulary of artistic style as a kind of social dialect, different from the common language by using a specific expressively colored vocabulary, providing expressiveness, attracting the reader's attention, holistic and complete transmission of informational event about what is happening, whether in the real or fictional writer's world.

The novel "Green Margarita" by Svitlana Pyrkalo is abounded with considerable amount of jargonisms, which make it possible to organize them by scope and way of expression. To the youth lingo units, we attribute the found tokens mainly to the designation of names for male persons (dude, bugger, gay, cad, guy, lad) and, to lesser extent, names for female persons (madmazel, madam, lady, swindler). Jargonisms describing male and female in the story "Green Margarita" are solely noun tokens that are used to give an initial negative impression of character, which in fact enhances the emotional personal image. Verb youthful jargon lexemes are units found in the story, for example, boil, devour, scratch, hang out. In addition to the small number of jargon verbs on the pages of the story, we also find such adverbs as cool, at all, foolishly, on a freebie, just. As the main character of "Green Margarita" is working in journalism field, the text uses professional journalistic jargonisms: opus, layout, trifle, editing, which contributes to the understanding of her professional activity.

In general, the study of jargon system in "Green Margarita" by Svitlana Pyrkalo confirms the thesis about jargon as one of the most controversial linguistic phenomena. One of the most numerous is youth jargon, which is understood only in their circle of communication, characterized by tokens that are directly related to what they do. A sense of literary jargon and jargon-space diglossia, which aims to differentiate socially coded tokens, designed to promote the linguistic and aesthetic education of youth.

Key words: jargon, youth jargon, professional jargon

Лексичний склад української мови, як і будь-якої іншої, мови містить велику кількість жаргонних утворень, що відповідають певним соціальним та професійним групам людей. Проблема дослідження жаргону полягає насамперед у відсутності його чіткої дефініції в мовознавстві. В енциклопедії «Українська мова» жаргон визначено як «один з різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями мови» [Глазова, 2013, с. 182 —183]. Різні аспекти жаргонів та сленгу є предметом праць таких вітчизняних дослідників як Флорій Бацевич [Бацевич, 2004], Любов Карпець [Карпець, 2006], Леся Ставицька [Ставицька, 2001], Олег Поповченко [Поповченко, 1996], Світлана Єрмоленко [Єрмоленко, 2004] тощо.

Актуальність наукової розвідки полягає в підвищеному інтересі до творів сучасних українських письменників, які все частіше використовують у своїх працях жаргонну лексику, адже входження жаргонної лек-

сики до художнього стилю пояснюється «демократизацією суспільно-політичного життя та лібералізацією й урізноманітненням соціально-економічних засад і морально-етичних та естетичних принципів суспільства» [Тараненко, 2002, с. 33].

Метою праці є дослідження морфологічної та стилістично-функційної природи жаргонної лексики у повісті «Зелена Маргарита» Світлани Пиркало.

Функційний характер жаргонізмів у літературі виявляється у вираженні емоційно-експресивної оцінки, наданні висловленню виразності, привертанні уваги читача, цілісному та повноцінному передаванню інформації про подію, що відбувається чи то в реальному, чи то в вигаданому письменником світі.

Повість «Зелена Маргарита» Світлани Пиркало рясніє чималою кількістю жаргонізмів, що уможливило впорядкувати їх за сферою вживання, способом вираження тощо.

Послугуючись класифікацією Дитмара Розенталя, Ірини Голуб та Маргарити Теленкової [Современный, 2009] жаргонізми, уживані в повісті, за сферою вживання поділяємо на **молодіжні** та **професійні**.

До одиниць молодіжного жаргону зараховуємо віднайдені лексеми переважно на позначення назв осіб чоловічої статі (*чувак, жучара, гомік, хамло, пацан, хлоп*) та меншою мірою назв осіб жіночої статі (*мадмазель, мадам, баришня, жлобиха*). Новітній онлайн-словник української мови (НОСУМ, 2013 – 2018) подає значення лексеми **чувак** як «молодий чоловік», «парубок», «юнак». У повісті це неформальне звернення до особи чоловічої статі з позитивним відтінком, популярне у молодіжному мовленні: «*Мольфар – це такий чувак, що от якщо мужик посварився з сусідом і хоче йому зробити неприємність, то бере викрадає якусь річ, що належала б цьому сусіду і пам'ятала господаря*» [Пиркало, 2007, с. 22]. Одиницю **жучара** СУМ тлумачить як «скупа людина, крадій», що й продемонстровано у повісті «Зелена Маргарита»: «*Ну ти й жучара!*» [Пиркало, 2007, с. 77]. Лексеми **гомік** у значенні «чоловіка зі статевим потягом до особи своєї статі» авторка перевтілює в значення «особи, яка переслідує іншу»: «*Якщо чоловік стежить за собою, значить, він гомік*» [Пиркало, 2007, с. 47]. Дефініція лексеми **хамло** у Словнику української мови за ред. Бориса Грінченка представлено з ремарками *заст., розм., лайл.*, «те саме, що хам і хамка // Вайлувата, незграбна людина» (Сл. Гр. IV, с. 385): «*Мені захотілося показати, що чхати я хотіла на всяке хамло, тож гордо прочесала прямо до відчинених дверей вагона, сіла й поклати комп на коліна*» [Пиркало, 2007, с. 36].

Соціальний діалектизм **пацан**, репрезентований як «хлопчак» (СУМ VI, с. 102), має в тексті повісті відтінок фамільярності: «*Один із них перевальцем, як справжній пацан...*» [Пиркало, 2007, с. 48]. А одиниця **хлоп** із позначкою *діал.* та зі значенням «чоловік, мужчина, хлопець» (СУМ XI, с. 83) у повісті несе відтінок зневажливості.

Назв осіб жіночої статі налічуємо всього чотири. Лексеми **мадмазель** у значенні «назви незаміжньої жінки у Франції (приєднуваної, звичайно, до прізвища або імені)» та **мадам** як «назва заміжньої жінки у Франції» (СУМ IV, с. 592) віднайдені й у повісті «Зелена Маргарита»: «*Мадам, чи то пак мадмазель, чи не соізволисте ви покуштувати буриштинового напою не далі як сьогодні увечері, або краще прямо зараз?*» [Пиркало, 2007, с. 48]. Лексема **баришня** як застаріла одиниця у значенні «незаміжньої дівчини з багатой, панської родини; панни, панночки» (СУМ I, с. 107) передає характер чемної дівчини: «*Але я ж вихована тендітна баришня і, знову ж таки, не можу собі цього дозволити зі старою людиною...*» [Пиркало, 2007, с. 37]. Протилежною до вищезгаданих одиниць на позначення назв осіб жіночої статі є лексема **жлобиха** з відтінком негативної оцінності: «*Просто я жлобиха – тому такі думки, та ще й перед приходом друзів, – це нормально*» [Пиркало, 2007, с. 11].

Жаргонізми на позначення осіб чоловічої та жіночої статі в повісті «Зелена Маргарита» є виключно іменниковими лексемами, які використано з метою надання початкового негативного уявлення про персонажі, що власне підсилює емоційний образ людини.

Однак уживані у творі жаргонізми представлені не лише іменниковими одиницями, а й дієслівними та прислівниковими лексемами на позначення дій або стану, що означають процес. До дієслівних молодіжних жаргонних лексем відносимо віднайдені в повісті одиниці **зварганити**, **триндіти**, **жертити**, **чесати**, **тусуватися** тощо.

Онлайн-словник жаргонної лексики подає значення слова **зварганити** із позначкою *мол.* як «зорганізувати; приготувати щось їстівне» (УЖС, 2005), що в повісті має те ж саме значення: «*Може, чайку зварганити? Дуже зручно мати в хаті яйця, масло, сир і каву. З цього можна швидко зварганити сніданок, і причому ситний!*» [Пиркало, 2007, с. 3]. Лексема **триндіти** означає: «говорити багато, набридати розмовами» [ССУС, 2006], у тексті має значення *розповідати щось неважливе*: «*Ну, звісно, я намагаюся не триндіти зайвого, і над робочим столом у мене висить табличка “Don't miss a good chance to shut up”*» [Пиркало, 2007, с. 6].

У повісті використано кілька лексичних одиниць на позначення процесу споживання їжі в згрубілій формі **жертити**, що вживається в СУМ із позначкою *вulg.*, сутність якого «їсти жадібно, багато чого-небудь» (СУМ II, с. 522): «*Мені завжди було шкода, що треба дотримуватися якихось правил пристойності і жерт-*

ти кожен зі своєї тарілки» [Пиркало, 2007, с. 26]. *І коли їй дали першу велику зарплату, запросила вона в гості своїх друзів, і нажерлася з ними горілки з томатним соком*» [Пиркало, 2007, с. 85]. Значення слова **чесати** як «розчісувати гребінцем волосся» (СУМ XI, с. 314) в повісті має інше значення: «*Так, пора збиратися і чесати по підвищенню*», що означає «ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі» (УЖС, 2005). Своєрідними синонімами до цієї лексеми в творі виступають: *відчалювати, сунути. «Ми прощаємося, я відчалюю в офіс»* [Пиркало, 2007, с. 29], *«Я переступаю через Небелюка, сонно суну на кухню...»* [Пиркало, 2007, с. 15], *«Суну на кухню, насилу розбираючи дорогу через відсутність окулярів та неохоту вмикати світло. Суну назад у ліжко, але шумівку з рук не випускаю і прихоплюю ще ложку»* [Пиркало, 2007, с. 59]. Слово **тусуватися** з позначкою мол. тлумачать: «*ходити, прогулюватися в певному місці*» (УЖС, 2005). У повісті «Зелена Маргарита» ця лексема фактично означає «розважатися»: *«Їх у цьому році засадили коноплею, для туристів, і там усі туристи тусуються»* [Пиркало, 2007, с. 62].

Окрім невеликої кількості дієслів-жаргонізмів на сторінках повісті подибуємо й прислівники *кльово, вопше, здуру, на шару, щас*. Лексема **кльово** має значення «*добре, чудово*» (УЖС, 2005) й у тексті передає сподівання героїв, їхні надії на щось хороше: *«Саша, Небелюк і Друм ідуть і вже заводять балачку, як їм там буде кльово...»* [Пиркало, 2007, с. 12]. Прислівник *взагалі* має значення: «в загальному, стосовно до всього» (СУМ I, с. 345). Молодіжна спільнота витворила синонім до цього слова — **вопше**, який було запозичено з російської мови (*вообще*). *«Так, буває, начитаєшся цього О'Генрі, і так жалко дівчаток, які заробляють п'ять доларів на тиждень, а потім так когось покохають, що ВОПШЕ»* [Пиркало, 2007, с. 59]. Вочевидь, прислівники впливають на загальний настрій твору, наближуючи мовлення персонажів до більш реального, справжнього.

Оскільки головний персонаж повісті «Зелена Маргарита» працює у галузі журналістики, то в тексті використано професійні журналістські жаргонізми: *опус, планірка, лабуда, правка*. У ВТОСУМ **опус** тлумачать як: «будь-який літературний, мистецький або науковий твір»: *«На превеликий жаль, Зеник часто приходить зі мною потеревенити, коли приносить редактору свої чергові опуси»* [Пиркало, 2007, с. 41]. Лексична одиниця **планірка**, запозичена з російської мови й має значення: «коротка робоча нарада, присвячена ходу виконання плану»: *«Ох ти чорт забирай, сьогодні ж на планірці мене врешти підвищать...»* [Пиркало, 2007, с. 41]. В українській мові цю лексему можна замінити словом *нарада*. Лексема **лабуда** в молодіжному жаргоні означає *дурницю, нісенітницю, погану річ*. Походить від *лабух* (музикант, що грає неklasичну музику), тобто «лабає». У повісті використано саме в такому значенні: *«Отож я ще дописала трошки лабуди, потім віднесла цю статтю літредактору, забрала її вже з правками...»* [Пиркало, 2007, с. 82]. Лексема «*правка*» від «*виправлення, зміни, що вносять у текст*» (СУМ VII, с. 505). Використання цих, власне журналістських жаргонізмів зумовлене тим, що головний персонаж повісті працює в редакції журналу, що сприяє розумінню її професійної діяльності.

Загалом дослідження жаргонної системи повісті «Зелена Маргарита» Світлани Пиркало підтверджує тезу про жаргон як одне з найбільш суперечливих мовних феноменів. Одним із найчисельніших є молодіжний жаргон, зрозумілий лише в їхньому колі спілкування, для якого характерні лексеми, що мають безпосереднє відношення до того, чим вони займаються. За сферою вживання більшість жаргонізмів у повісті – іменники, рідше дієслова і прислівники, які чітко показують, що основний акцент авторка робиться саме на молодь. Чуття літературно-жаргонної та жаргонно-просторічної диглосії, що має на меті диференціювати соціально марковані лексеми, покликане сприяти мовному й естетичному вихованню молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич, Ф. С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ, 344 с.
2. Глазова, О. П. (2013). Жаргон і сленг – як ставитись до них словеснику? [В:] *Методичні діалоги*, (9), с. 37–42.
3. Єрмоленко, С. (2004). Вивчення жаргонів. [В:] *Українська мова та література*, №38 (жовтень). Київ, с. 11–13.
4. Карпець, Л. А. (2006). *Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект* : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Харків, 182 с.
5. Кондратюк, Т. М. (2006). *Словник сучасного українського сленгу*. Харків, 350с.
6. Лексика і фразеологія (1973). [В:] *Сучасна українська літературна мова*. Київ, с. 438.
7. Пиркало, С. (2007). *Зелена Маргарита*. Київ, 92 с.
8. Поповченко, О. І. (1996). *Словник жаргону злочинців*. Київ, 144 с.
9. Розенталь, Д. Є., Голуб, И. Б., Теленкова, М. А. (2009). *Современный русский язык*. Москва, 448 с.
10. Ставицька, Л. О. (2005). *Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови*. Київ, 464 с.
11. Ставицька, Л. О. (2001). Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект. [В:] *Українська мова*, № 1. Київ, с. 55–68.
12. Тараненко, О. О. (2002). Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). [В:] *Мовознавство*, № 4–5. Київ, с. 33–39.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ВТОСУМ – Вільний тлумачний онлайнний словник української мови. (2013).
НОСУМ – Новітній онлайнний словник української мови. (2013 — 2018).
УЖС – Український жаргон. Словник. Ставицька, Леся. (2005). Київ, с. 335.
Сл. Гр – Словник української мови. Грінченко, Б. Д. (1907—1909). Київ, с. 2971.
СУМ – Словник української мови. В 11 т. Київ.
ССУС – Словник сучасного українського сленгу. (2006). Кондратюк, Т. М. (2006). Харків, с. 350.

УДК 378.016:316.614

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-100-103

Наталія Панчук
кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: nataliapanchuk697@gmail.com
ORCID:0000-0001-9090-6073

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ФІЛОЛОГА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ ОСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

У статті проаналізовано характеристики ціннісних орієнтацій як центральних компонентів психологічної структури особистості, досліджено особливості становлення ціннісного аспекту у студента під час навчання у вищому освітньому закладі, розглядаються життєві та професійні ціннісні орієнтації, встановлено ієрархію основних ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів-філологів в процесі професійної підготовки.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, особистісно орієнтований підхід, особистісні цінності, професійне самовизначення, смисл життя, активність, самоактивність.

Panchuk Nataliia. Psychological features of becoming of the valued sphere of future philologist are during studies in higher educational establishment

In the article descriptions of the valued orientations are analysed as central components of psychological structure of personality. The aim of this article is an analysis of the systems of approaches of scientists to determination of the investigated aspects of becoming of the valued sphere in the process of professional preparation and studies of future teachers-philologists - specialists of pedagogical industry with the aim of improvement of educational process and providing of quality education.

By a bar and simultaneously the dynamic beginning of the system of the professionally-valued orientations of future teacher is his attitude toward the personality-professional features. Professional preparation of teacher must come true the stream of stimuli-irritants of didactics character is not as directed outwardly, but as actualization of potential professional possibilities of personality and development of them to the level of maturity. It is necessary for a management and self-government of forming of specialist-teacher a process, that and student, and teacher mentally called to the aim of the activity. From the psychological point of view the valued orientations are the component of structure of personality, that represents the vital experience, accumulated by personality in individual development and shows a soba the core of consciousness, many important vital questions decide from the point of view of that. In the valued orientations the proof, selective attitude of man socialpredefined, shows up toward totality of material and spiritual public welfares and ideals.

Investigating the valued orientations, we modified methodology the "Vital program of personality" in accordance with the profession of teacher. This methodology helps to set the vital and professional valued orientations of personality of student of higher educational establishment.

The analysis of data showed after all methodologies, that the common to all mankind valued orientations head a hierarchy. A presence in the hierarchy of professional values testifies to the professionally-pedagogical orientation of personality of future teacher-philologist. Vital values comparatively with professional prevail in an outline. Among professional such valued orientations are distinguished: "interesting work", "possessing methodology of teaching", "cognition (possibility of widening an outlook, education, general culture, intellectual development)", "love of children"; a "good atmosphere is at work" of "intermingling with colleagues, students, parents of students", "ability to understand a child". To our opinion, it is very important that in basic a just the same professional value as "love enters of children". To be a teacher, first of all, it is needed to love children, able them to bring up.

Key words: *values, value orientations, personally oriented approach, personal values, professional self-determination, meaning of life, activity, self-activity.*

Вступ. Одним з найголовніших завдань, які стоять перед викладачами, постає озброєння майбутніх фахівців професійними знаннями, вміннями та навичками. Становлення ціннісної сфери виступає одним з провідних компонентів, оскільки забезпечує успіх у професійній діяльності, конкурентоспроможність в сучасному суспільстві. Період навчання у виші припадає на юнацький вік, характеризується ознайомленням з майбутньою професією, адаптацією до вузівських умов навчання та становленням особистості студента як професіонала.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблемам становлення ціннісного компоненту в структурі особистості присвячено дослідження (Л. В. Долинська, С. В. Яремчук, М. І. Дьяченко, І. А. Кандибович, Е. А. Науменко, В. А. Семиченко та ін.), що стосуються вивчення мотивації вибору і отримання професії вчителя та усвідомлення вимог до сучасного вчителя. Проблема становлення ціннісних орієнтацій висвітлена у працях І. Д. Беха, М. Й. Боришевського, Б. С. Братуся, Л. В. Долинської, В. П. Зінченка, З. С. Карпенко, В. І. Слободчикова, Н. В. Чепелевої та ін. Основною метою дослідників є розширення знань про ціннісну сферу особистості, зокрема, життєво-професійне самовизначення та головні професійні цінності вчителя.

Метою даної статті є аналіз підходів науковців до визначення досліджуваних аспектів становлення ціннісної сфери у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів-філологів – фахівців педагогічної галузі з метою удосконалення навчального процесу і забезпечення якісної освіти.

Результати. Ефективність діяльності спеціаліста залежить як від професійних якостей, соціально-професійних, так і від особистісних характеристик, в тому числі і ціннісних орієнтацій. Педагогічну спрямованість особистості вчителя обумовлюють ціннісні орієнтації: на себе; на засоби педагогічного впливу; на учня, дитячий колектив, на цілі педагогічної діяльності.

Стрижнем і одночасно динамічним початком системи професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя є його ставлення до своїх особистісно-професійних особливостей. Професійна підготовка вчителя має здійснюватися не як спрямований зовні потік стимулів-подразників дидактичного характеру, а як актуалізація потенційних професійних можливостей особистості і розвиток їх до рівня зрілості. Для управління і самоуправління процесом формування спеціаліста-вчителя необхідно, щоб і студент, і викладач подумки звертались до мети своєї діяльності.

Ціннісні орієнтації є компонентом структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку та являє собою серцевину свідомості, з точки зору якої вирішується багато важливих життєвих питань. У ціннісних орієнтаціях проявляється стійке, соціально-зумовлене, вибіркоче ставлення до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ та ідеалів. Досліджуючи ціннісні орієнтації, ми модифікували методику "Життєва програма особистості" [Долинська Л. В., Максимчук Н. П. 2008] відповідно до професії вчителя. Дана методика дає змогу дослідити життєві та професійні ціннісні орієнтації особистості студента вищого освітнього закладу. В дослідженні взяли участь студенти факультету української філології та журналістики 2 курсу навчання. Простежимо ієрархію цінностей студентів.

Таблиця 1

Життєво-професійні цінності студента

№ з/п	Зміст ціннісних орієнтацій	Якісний показник
1.	Активне, діяльне життя	40%
2.	Життєва мудрість	50%
3.	Здоров'я	100%
4.	Цікава робота	20%
5.	Володіння методикою викладання	20%
6.	Навчання в педвузі	-
7.	Матеріально забезпечене життя	40%
8.	Наявність хороших та вірних друзів	50%
9.	Хороша атмосфера на роботі	30%
10.	Суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег)	40%
11.	Пізнання (розширення кругозору, освіти, культури)	20%

12.	Братерство, рівні можливості для всіх, справедливість	-
13.	Самостійність як незалежність у судженнях і оцінках	20%
14.	Свобода як незалежність у вчинках та діях	30%
15.	Щасливе сімейне життя (у батьківській родині)	80%
16.	Творчість (можливість творчої діяльності)	20%
17.	Впевненість у собі (свобода від сумнівів)	50%
18.	Розваги	10%
19.	Спілкування з колегами, учнями, батьками учнів	10%
20.	Відчуття безпеки, захищеності	30%
21.	Виховання дітей	20%
22.	Вдячність батьків за учнів	-
23.	Боротьба з труднощами	20%
24.	Спілкування з однодумцями	-
25.	Любов до другої людини, секс	30%
26.	Можливість бути самим собою, не кривити душею	50%
27.	Любов до дітей	30%
28.	Бажання своєю роботою залишити слід на землі	-
29.	Розуміння інших, любов до інших	-
30.	Реалізація та розвиток своїх здібностей	40%
31.	Допомога батькам, дітям, чуйність	20%
32.	Вміння розуміти дитину	10%
33.	Пошук нових методів та засобів професійного зростання	-
34.	Почуття власної гідності	30%
35.	Гарний зовнішній вигляд, охайність	30%
36.	Майбутнє сімейне життя (окремо від батьків)	50%

Як бачимо, очолює ієрархію цінність «здоров'я» (100%). На другому місці: «щасливе сімейне життя (у батьківській родині)» (80%). На третьому знаходяться цінності: «життєва мудрість» (50%), «наявність хороших та вірних друзів» (50%), «впевненість у собі (свобода від сумнівів)» (50%), «можливість бути собою» (50%), «майбутнє сімейне життя (окремо від батьків)» (50%). На четвертому місці знаходяться цінності: «активне, діяльне життя» (40%), «матеріально забезпечене життя» (40%), «суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, колег)» (40%). На п'ятому місці обрано цінності: «хороша атмосфера на роботі» (30%), «свобода як незалежність у вчинках та діях» (30%), «відчуття безпеки, захищеності» (30%), «любов до другої людини, секс» (30%), «любов до дітей» (30%), «почуття власної гідності» (30%), «гарний зовнішній вигляд, охайність» (30%). Шостий ранг отримали цінності: «цікава робота» (20%), «володіння методикою викладання» (20%), «пізнання (розширення кругозору, освіти, культури)» (20%), «самостійність як незалежність у судженнях і оцінках» (20%), «творчість» (20%), «виховання дітей» (20%), «боротьба з труднощами» (20%), «допомога батькам, дітям, чуйність» (20%). Сьомий ранг отримали цінності: «розваги» (10%), «спілкування з колегами, учнями, батьками» (10%), «вміння розуміти дитину» (10%). Жодного вибору не отримали: «навчання в педвузі», «братерство, рівні можливості для всіх», «вдячність батьків за учнів», «спілкування з однодумцями», «бажання своєю роботою залишити слід на землі», «розуміння інших, любов до інших», «пошук нових методів та засобів професійного зростання». Аналіз показав, що очолюють ієрархію загальнолюдські ціннісні орієнтації. Наявність в ієрархії професійних цінностей свідчить про професійно-педагогічну спрямованість особистості майбутнього вчителя-філолога. Життєві цінності порівняно з професійними переважають в ієрархічній структурі. Серед професійних обрані ціннісні орієнтації: «цікава робота», «володіння методикою викладання», «пізнання (розширення кругозору, освіти, культури)», «любов до дітей»; «хороша атмосфера на роботі» «спілкування з колегами, учнями, батьками», «вміння розуміти дитину». Важливо, що студенти вибрали цінність «любов до дітей». Як би добре вчитель не володів методикою викладання предмета, без любові до дітей він не стане справжнім педагогом.

Висновки. Формування особистості майбутнього педагога виступає як складний і багатогранний процес, успіх якого залежить від організації та планування навчально-виховного процесу, пізнавальної діяль-

ності студентів, виконання поставлених завдань, створення умов з метою виявлення необхідних для майбутньої педагогічної діяльності якостей. Важливим моментом також виступає вироблення внутрішньої позиції, морального ідеалу, ієрархії цінностей, надання професійної спрямованості життєвим прагненням і мотивам поведінки. В практиці виховної роботи зі студентами часто ігноруються професійні вимоги до їх життєвих позицій. Вимоги до професійно-значущих цінностей, їх формування є важливим моментом у становленні ціннісної сфери юнака, формуванні стійких життєвих поглядів та професійних переконань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Долинська Л. В., Максимчук Н. П. (2008) *Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя*: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 124с.

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2 С 1/7].08

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-103-106

Людмила Поплавська
викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: poplavskaludmila36@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1523-3697>

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «МАРІЯ» УЛАСА САМЧУКА)

У статті йдеться про насиченість фразеологізмами мови роману «Марія» Уласа Самчука. Увага акцентується на розмовно-побутових фразеологічних одиницях, оскільки саме народнорозмовні фразеологізми становлять найбагатший пласт української фразеології. Вони характеризуються здебільшого специфічним емоційно-експресивним забарвленням і мають знижено-просторічне значення. В дослідженні аналізуються як загальновідомі фразеологізми, так і модифіковані, визначаються їх стилістичні функції.

Ключові слова: фразеологізм, народнорозмовний, експресивність, образність, трансформація.

Poplavska Liudmyla. Phraseologies in the communicative space of the artistic text (on the material of Ulas Samchuk's «Mariia»).

The article deals with the saturation of the phraseology of the novel «Mary» by Ulas Samchuk. Attention is focused on colloquial phraseological units, since it is folk-speaking phraseologisms that make up the richest layer of Ukrainian phraseology. They are characterized mainly by specific emotional-expressive coloring and have reduced spatial significance.

At the same time, the phraseological units of this group are used in the novel and to give verbal speech to characters of a figurative nature, bringing to their communication a touch of sincerity, simplicity, immediacy, ease. The study also characterizes the ways in which phraseological units are introduced into the text of art, and focuses on synonymous relations in the system of phraseologisms, explains the semantics of individual phraseological units, reveals the peculiarities of their component composition, namely: the presence in the structure of spoken and spatial words, abusive lexemes, words for designation of objects of human life, analyzed as well-known phraseologisms, and those who have undergone transformations, their stylistic functions are revealed.

Key words: phraseology, folk-speaking, expressiveness, imagery, transformation.

Життя українського народу є невичерпним джерелом фразеотворення й водночас тим матеріальним і духовним тлом, на якому досить виразно й об'ємно творяться й мовні цінності. В сучасній лінгвістиці утвердилася думка про те, що фразеологічна система мови відбиває культурно-національну специфіку народу, що фразеологічні одиниці є джерелом не лише мовної, а й культурної інформації [Жуйкова 2007, с. 7]. Дослідники фразеології (Н. Бабич, В. Жайворонок, М. Жуйкова, В. Ужченко та ін.) справедливо наголошують на тому, що у фразеологічному фонді мови відбивається багатовіковий досвід, історія світобачення і світорозуміння народу, його вподобання, життєві цінності та орієнтири, що формувалися впродовж історичного розвитку як результат практичного й духовного освоєння навколишнього світу. Фразеологія найяскравіше відбиває дух і ментальність етносу, «конденсує в собі весь складний комплекс культури і психології народу, неповторний спосіб його образного мислення» [Баран 1997, с. 76].

Теоретичні дослідження з фразеології в сучасній лінгвістиці охоплюють досить широке коло проблем, частина яких уже утратилася, а інша потребує більш фундаментального висвітлення, як-от: розроблення синхронічного й діахронічного аспектів у фразеології, кодифікація фразеологічної термінології, дослідження системних зв'язків у структурі фразеологічних одиниць, з'ясування із залученням генетичних і

типологічних паралелей механізму фразеотворення, вивчення ареальної фразеології, жаргонно-арготичної, укладання фразеологічних словників на основі ономазіологічного (ідеографічного, тематико-ідеографічного) опису фразеологічних систем літературної та ареальної фразеології, дослідження з етимології та історії українських фразеологізмів, функціонування стійких сполук у сучасних текстах різних стилів мовлення, вивчення відроджуваних фразеологізмів, визначення інтенсивності виникнення фразеологічних неологізмів у різних сферах життєдіяльності людини, їх систематизація та неографія й ін. Вважаємо, що сьогодні одним з актуальних також є питання функціонування фразеологізмів у структурі художнього мовлення різних за стилями і напрямками письменників.

Фразеологічні одиниці в художніх текстах були й залишаються предметом всебічного дослідження багатьох учених (М. Шанський, В. Мокієнко, В. Ужченко, М. Алексеєнко, М. Алефіренко, М. Бакіна, І. Гнатюк, В. Телія, Л. Щербачук, Ю. Кохан, С. Александрова, Л. Скрипник, В. Жайворонок, Л. Стоян, О. Чехівський, Ю. Маркітантов, А. Мелерович, В. Папіш, Ю. Прадід та інші).

Актуальність нашого дослідження зумовлена важливістю вивчення домінантних одиниць фразеології в художньому тексті, зокрема потребою з'ясувати, яке місце посідають фразеологізми в художньому мовленні талановитого українського письменника Уласа Самчука, оскільки ця ділянка в його мовотворчості є мало-дослідженою.

Мета статті – виявити фразеологічні одиниці в романі «Марія» Уласа Самчука, встановити особливості функціонування цих виражальних засобів, описати способи та прийоми їх актуалізації в авторському мовленні, визначити стилістичні функції.

Творча особистість Уласа Самчука знайшла відображення в мові його творів. Найпомітніше це засвідчують мовні виражальні засоби, які значною мірою зумовлені тематикою твору і світобаченням письменника. Роман «Марія» – це перший твір, де відтворено страшну трагедію українського народу тридцять третього року – голодомор. Автор надзвичайно реалістично та правдиво розповів світові про ці трагічні сторінки української історії у формі суворого опису життя простої селянської жінки – Марії.

Виразність мови Уласа Самчука обумовлена правильним, продуманим зіставленням елементів літературної мови та розмовно-побутового мовлення. Послугується письменник і фразеологізмами, які черпає переважно з народної фразеології, основу якої складають розмовно-побутові одиниці. Саме ці фразеологічні сполуки наповнені високою образністю, вони надають літературному мовленню народного колориту, збагачують його, є важливим засобом правдивого та влучного зображення побутових ситуацій. Письменник уміло вводить ці фразеологізми в контексти, у яких вони характеризуються народним дотепом, зневагою, захопленням, схваленням, відчаєм, співчуттям, іронією, жалем: *лови вітра в полі, серце рветься на кусники, заціпить зуби, піти під три чорти, повісив носа, кров з молоком, [не] суши голови, як заспівають перші півні, живота стягнути, ламала [у відчай] руки, різун йому в ребра, грім би їх побив, крутити голову, щоб вас Бог побив!, стерти на порох, бодай зі шкури ліз, бий тебе Божя сила, латати діри, стригти очима, закопилила губу, плеще язиком, з Богом, Парасю, хоч кіл на голові теши, бодай їй добро було, запахати роти, тільки що на ноги звелся, до останнього пнутися* та інші. Улас Самчук мистецьки вправно використовує ці фразеологізми в мовних партіях персонажів, а також в авторському мовленні, образно коментуючи вчинки героїв твору та даючи їм позитивну чи негативну характеристику. Наприклад, *хоч кіл на голові теши* (про вперту, непоступливу людину) – саме таким показав письменник Гната в «Марії»: *Що не робили, що не говорили... Де там... Хоч ти йому, людоньки, хоч кіл на голові теши. Ну, хай. Не мені, а собі бере!* [Самчук 2004, с. 42]. Водночас автор за допомогою фразеологізмів [усе] *горить в руках* та *майстер на всі руки* визначає таку позитивну рису характеру цього героя, як працьовитість. Гнат роботящий, він швидко й вправно виконує всі замовлення односельців: *Дістав нові замовлення столярки, і фуганок не струже, а горить в його руках* [Самчук 2004, с. 60]; або ж: *Гнат, наймолодший з братів, майстер на всі руки. Знає столярку. Сам мурував, сам вікна, двері, лавиці поробив* [Самчук 2004, с. 29]. Марія теж тяжко працює, піклується про все, людяно й совісно виконує всі навантаження, які випали на її долю. Про це свідчить фразеологізм *прикладати руки*: *Марія все бачить, все чує, скрізь прикладає свої руки* [Самчук 2004, с. 87].

Яскрава експресивність розмовно-побутових фразеологізмів створюється як окремими їх компонентами, так і тим образно-метафоричним значенням, яке виникає в результаті їх поєднання. Найчастіше складниками цих мовних зворотів є розмовні та просторічні слова: *ляпати язиками, плеще язиком, язики без кості, закопилила губу, вуха протуркати, трясця ма, бісики в усмішці підшивати*: *Казала, що ночувала в Домахи, але злі язики говорили, що вона деінде проводила свої ночі* [Самчук 2004, с. 62]; *Вже й так по цілому кутку плеще язиком: наймишка, задрипанка, очарувала парубка...* [Самчук 2004, с. 34]; *Ще, чого доброго, почнуть бозна-що ляпати язиками* [Самчук 2004, с. 64-65]. Як бачимо, Улас Самчук для опису людей з поганою вдачею, котрі пліткують, ведуть недоброчливі балачки, поширюють неправдиві чутки, вигадують те, чого не було, використовує народнорозмовні фразеологізми, які урізноманітнюють текст твору й роблять його

більш образним та емоційним. Головна героїня [Марія] й сама характеризує людей, котрі її обмовляють, осуджують, говорячи, що «**язики у кожного без кості...**» [Самчук 2004, с. 92]. Крім того, для підсилення стилістичного ефекту, виразності й точності думки письменник уміло вводить у текст роману фразеологізми-синоніми. Л. Г. Скрипник синонімічними вважає фразеологічні одиниці з різною внутрішньою формою і лексичним складом на позначення одного й того самого поняття, що, відтіняючи різні його сторони, мають однотипне категоріальне значення й однакову семантичну сполучуваність зі словами оточення [Скрипник 1973, с. 212]. Так, наприклад, до дієслів *пропасти*, *щезнути*, *зникнути* Улас Самчук добирає фразеологізми *провалитися у землю* та *ніби у воду канув*: *Люди дивляться, тошніють. Їх охоплює жах. Чому ж не провалитися в землю ті страшні грішники, ті блюзніри?* [Самчук 2004, с. 118]; *Боялася [Марія] кари за зламану присягу бути вірною до смерті. Але де ж він? Пішов і ніби у воду канув* [Самчук 2004, с. 46].

Зауважимо, що найсуттєвіше актуалізуються фразеологічні одиниці, коли майстри слова їх трансформують. Серед дієвих способів трансформації виділяють лексичну субституцію. Дослідники вважають, що лексична заміна компонента, або субституція, – один із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу трансформацій фразеологічних одиниць [Білоноженко 1989, с. 108]. При субституції в загальновідомій фразеологічній формулі з'являється замість усталеного новий компонент, який наповнює стійкий зворот семантичною свіжістю та динамізмом. До такого прийому трансформації вдається й Улас Самчук, як-от: *Почав [Гнат] і до Марії підлабузнюватись та бісики в усмішках підшивати дівці* [Самчук 2004, с. 40] – порівняймо загальновідомий фразеологізм *бісики грають (іскраються, стрибають, горять) в очах, пускати бісики очима*; або ж: *Він [Гнат], а не хто інший винний. Він, рижий, з маленькими гострими очима, упиром впився у її соковите дівоцтво і висмоктає з нього перші найсолодші соки* [Самчук 2004, с. 60] – загальновідомий фразеологізм *впитися п'явкою в серце* (боляче вражати, завдавати тяжких страждань). Варто зазначити, що в останньому реченні письменник вдало поєднав два типи трансформації фразеологічних одиниць – лексичну субституцію та розширення основи фразеологізму новими словами. Введені до компонентного складу стійкого звороту *висмоктає соки* (виснажувати, знесилювати кого-небудь) слова *перші найсолодші* увиразнюють основне значення фразеологізму, доповнюють його, натякаючи, що чоловікові-нелюбіві віддані найкращі молоді роки.

Для урізноманітнення авторського мовлення Улас Самчук послуговується в романі ще одним відомим прийомом трансформації – скороченням компонентного складу фразеологічної одиниці, наприклад: *Родився у Марії дійсно хлопчик, і назвала його таки Романом... Гнат бігав, землі не чув* [Самчук 2004, с. 50] – порівняймо загальновідомий зворот *не чути землі під ногами, під собою* (бути радісно збудженим, енергійним, рухливим, швидким).

Відчутного стилістичного ефекту й експресії досягає автор, поєднуючи водночас в одному реченні кілька фразеологічних одиниць, наприклад: *З'явилася й засліпила [Марія], а в нього [Гната] язик не повертається, вся кров кинулася в лице* [Самчук 2004, с. 40]. Для відтворення емоційного стану болю, гіркоти, відчаю, сумніву, жалю Улас Самчук майстерно вплітає в канву твору такі народні сполуки, як *заціпить зуби, повісив носа, язик захолов, ламала (у відчаї) руки, крутити голову, латати діри, знищити до ння*, наприклад: *Гнат мовчить. Марія від злості розривається... Заціпить [Гнат] зуби, і мов пень гнилий* [Самчук 2004, с. 61]; *Гнат навіть «ет» не вимовив. Повісив носа і дихає* [Самчук 2004, с. 64]; *Марія ламала у відчаї руки* [Самчук 2004, с. 116]; *Або та сарана, що летить над землею та нищить все до ння, думає, що їстиме за втра?* [Самчук 2004, с. 133].

Особливо вирізняються в романі з-поміж інших тематичних груп фразеологізми зі значенням «померти». Автор із болем у душі описує трагічні картини життя Марії. Ось як він говорить про смерть її сина Романа: *Відлетіло від нас життя, яке ледь торкнулося мирської суєти. Тяжко і сумно стає на душі, бо відходить у вічність жива людина...* [Самчук 2004, с. 56]. А це Улас Самчук пише про смерть її донечки: *...і не минув місяць, як весела говорунка Надія в муках та в стражданні покинула назавжди наш мир* [Самчук 2004, с. 68]. Смерть головної героїні автор описує зі смутком і жалем у серці, показуючи, як вона все ж таки мужньо й гідно до останньої хвилини боролася за щасливу мить життя: *Довго, довго виривалася з життя Марія... З напруженням рветься останній нерв... Плющатся і грузнуть очі, холонуть засохлі вуста, западають груди, серце робить останній удар... Марії не стало...* [Самчук 2004, с. 175].

Варто зазначити, що роман «Марія» винятково багатий на такі художньо-виражальні засоби, як прислів'я та приказки. Це свідчить про те, що Улас Самчук – справжня українська душа, котра широко перейняла від своїх прадідів до свого серця народні традиції, звичаї, обряди, мудрослів'я українського народу. Вони збагатили «Марію» повчаннями, порадами, настановами, ствердженням певних життєвих ідеалів: *Не дбатимете – не будете мати; Бог дав, Бог забрав; Як постелеши, так і виспиши; Як робитимеш, так і будеш мати; Перемелеться – мука буде; Проти долі не підеши; Працею люди щастя собі добувають; Що сторона, то новина; Силою не заставиш любити*. Крім того, в романі натрапляємо і на стійкі мовні вислови самого письменника, які можуть поповнити багату фразеологічну скарбницю української мови:

Найприсмніше оп'яніння від праці й любові; Дівчина від землі – це віра; Земля праці й поту вимагає; Найстрашніша смерть – це смерть від голоду; Серця не змушиш битися так, як це тобі заманеться; На землі перший трактор – людина.

Отже, фразеологізми в романі «Марія» Уласа Самчука виступають крізь призму авторського образного світобачення. Письменник показав у своєму творі, які багаті поклади фразеології має українська мова і які невичерпні художньо-зображальні можливості притаманні цим стійким мовним зворотам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран, Я. А. (1997). Фразеологія в системі мови. Івано-Франківськ, 176 с.
2. Білоноженко, В. М., Гнатюк, І. С. (1989). Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 155 с.
3. Жуйкова, М. В. (2007). Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк, 416 с.
4. Самчук, У. О. (2004). Марія. Хроніка одного життя. Львів, 176 с.
5. Скрипник, Л. Г. (1973). Фразеологія української мови. Київ, 280 с.

УДК: 378.016:811.161.2'38

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-106-111

*Анжеліка Попович,
доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: likalika0409@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3428-9717*

*Олена Горошкіна,
доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури,
Інститут педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
olenagoroshkina@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0378-888X*

ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті наголошено на актуальності визначення дидактичних основ навчання стилістики української мови в закладах вищої освіти. Обґрунтовано потребу застосування під час проведення занять специфічних лінгводидактичних принципів, зокрема метадисциплінарності, урахування динаміки стилів, урахування стильових і стилістичних норм, стимулювання словесного самовдосконалення, контекстного розгляду стилістичних явищ, зумовленості мовленнєвих засобів соціальними чинниками, естетичної вартості текстів, урахування регіонального компоненту, актуальності текстів тощо.

Ключові слова: стилістика української мови, принципи навчання, лінгводидактичні принципи навчання, специфічні принципи навчання стилістики, заклади вищої освіти.

Popovych Anzhelika, Goroshkina Olena. Didactic Basics of Teaching Ukrainian Stylistics in Higher Educational Establishments

The article emphasizes the relevance determining the didactic foundations of teaching Ukrainian language Stylistics in higher educational establishments. The basic studios (M. Pentylyuk, T. Chyzhova) on determination Stylistics teaching principles, as well as modern scientific researches (J. Kapenova, O. Koryakina, F. Litvinko, V. Lutsenko, M. Marun, L. Murina, A. Nikitina, O. Prelykova, N. Siranchuk and others) are analyzed. It is stated that the didactic category of learning principles is not constant, it is constantly changing and updating. Recognized as undoubted in the process of teaching Ukrainian language Stylistics to future teachers-philologist in higher educational establishments is based on general didactic (traditional and modern) principles.

The specific (partial or level) linguistic-educational teaching principles discipline of future Ukrainian language and literature teachers are characterized. The necessity to apply such principles as methodical disciplining, taking into account the styles dynamics, learning stylistic norms on the basis of grammatical knowledge, lexical and orthoepic norms, taking into account stylistic norms, stimulating ethos, on speech patterns, sequence, extension, deepening and complication of stylistic analysis, contextual consideration some stylistic phenomena, conditionality of speech the means by social factors, the texts aesthetic value, the consideration of the multifaceted and multi-

genre texts orientation, the regional component consideration, texts relevance (modernity), speech using practice for learning stylistic norms. Each of the partial principles is analyzed in detail.

Key words: *Ukrainian language Stylistics, teaching principles, teaching linguo-didactic principles, specific principles of teaching Stylistics, higher educational establishments.*

Принципи навчання визначають пріоритетні особливості системи мовної освіти, відповідають запитам і потребам суспільства, абстрагуються з практики навчання та є правилами практичної навчальної роботи викладача.

Для успішного реалізування методичної системи навчання стилістики української мови в закладах вищої освіти необхідно визначити її дидактичні основи. Принципи навчання регулюють й охоплюють усі сторони освітньої діяльності та є фундаментом процесу навчання. Очевидно, що принципи навчання між собою пов'язані, взаємодоповнюють і взаємозбагачують один одного, становлять єдність, яка призводить до покращення організації освітнього процесу загалом. Досі немає одностайності в розв'язанні проблеми класифікації принципів навчання. Сьогодні усталеним (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, Л. Мацько, А. Нікітіна, В. Новосолова, С. Омельчук, М. Пентилюк, Л. Попова, О. Семенов, Г. Шелехова та ін.) є поділ принципів навчання на 1) дидактичні, або загальнодидактичні, зокрема традиційні й сучасні та 2) лінгводидактичні, або методичні, зокрема загальнометодичні й специфічні (рівневі, часткові). Вартісними вважаємо специфічні лінгводидактичні принципи, які віддзеркалюють специфіку вивчення тієї чи тієї мовознавчої дисципліни, та певного аспекту в методиці навчання лінгвістичних або лінгводидактичних дисциплін у закладах вищої освіти.

Дидактичні основи навчання стилістики або вивчення окремих стилістичних аспектів у закладах загальної середньої освіти спорадично потлумачили українські (Л. Алексєєва, Н. Баранник, В. Бадер, Л. Кратасюк, І. Кучеренко, В. Луценко, А. Нікітіна, М. Марун, Ю. Мельничук, М. Пентилюк, Н. Сіранчук, Л. Сугейко, Н. Янко та ін.) й зарубіжні (Г. Атласова, Ж. Капєнова, О. Корякіна, Ф. Литвинко, Л. Муріна, О. Прєликова, Т. Чижова та ін.) дослідники.

Засадничою студією щодо вирішення принципів навчання стилістики є праця М. Пентилюк, у якій виокремлено такі принципи: розрізнення особливостей усного й писемного мовлення школярів; засвоєння стилістичних норм на основі глибокого знання граматичних, лексичних і орфоепічних норм; формування навичок стилістичної грамотності; поглиблення й ускладнення змісту занять із стилістики; розрізнення стилістичних недоліків; вироблення уваги до виразності мовлення; використання «чуття мови» в роботі зі стилістики [Пентилюк 1984, с. 89–90].

Т. Чижова говорить про використання специфічних принципів навчання стилістики в закладах загальної середньої освіти: взаємозв'язку вивчення стилістики з іншими розділами науки про мову, контекстного розгляду стилістичних засобів, урахування стилістичних норм і можливості / неможливості їх порушення [Чижова 1987, с. 94]. А. Нікітіна для ефективної методики застосування лексично-стилістичного аналізу тексту на уроках української мови в 5–7 класах пропонує послуговуватися загальнодидактичними й специфічними принципами, зокрема відповідності змісту і співвідношення окремих процедур лексичного та стилістичного видів аналізу програмовому мовному матеріалу; послідовності, розширення, поглиблення й ускладнення змісту лексично-стилістичного аналізу; урахування дидактичного потенціалу, культурологічної цінності аналізованого тексту; дотримання внутрішньорівневих, міжрівневих, міжпредметних зв'язків; порівняння й зіставлення різностильових мовних явищ; застосовування психологічних чинників; диференційованого підходу; поєднання аналітичних і синтетичних завдань; попередження можливих мовленнєвих помилок і стилістичних недоліків; герменевтично зорієнтованого підходу, що реалізує поєднання функційного й когнітивного; прагматичного спрямування аналізу тексту [Нікітіна 2000].

М. Марун вважає, що в роботі над формуванням умінь і навичок ділового мовлення в учнів 5-9 класів треба застосовувати комунікативно-діяльнісний, лінгводидактичний, культурологічний і проблемно-пошуковий принципи [Марун 2000]. І. Кучеренко, створюючи науково обґрунтовану систему роботи над розвитком стилістичних умінь і навичок учнів 10-11 класів, пропонує зважати на комунікативно-діяльнісний, екстралінгвістичний, структурно-семантичний і функційно-стилістичний принципи [Кучеренко 2005]. Принципи мовного розвитку під час навчання ділового мовлення визначає О. Прєликова – комунікативний, когнітивний, соціокультурний, градуальності, опертя на алгоритми мовлення й мовні моделі, диференціації та зіставлення в процесі мовленнєвого вибору, прагматичний [Прєликова 2003]. Л. Муріна й Ф. Литвинко акцентують на принципі органічного поєднання стилістичної роботи з вивченням фонетики, лексики, словотвору, морфології, синтаксису; поєднання аналітичної роботи із синтетичною; функційно-стилістичною; стилістичних відмінностей між контекстами або мовленнєвими засобами та їх зумовленості соціальними чинниками; оцінки доречності / недоречності використання мовних засобів і стилістичних прийомів у кон-

тексті [Муріна, Литвинко 2003]. Технології образномовленнєвого спрямування, на думку Н. Сіранчук, ґрунтуються на таких лінгводидактичних принципах, як-от: мовленнєве спрямування, взаємозв'язок усіх сторін мови в процесі навчання, єдність образного мовлення й образного мислення, забезпечення емоційного тла й цілеспрямованого сприймання наочного матеріалу з використанням доцільної лексики [Сіранчук 2008]. О. Корякіна упевнена, що кожен із підходів до навчання реалізується за допомогою певних принципів: когнітивно-комунікативний – когнітивності, комунікативності, текстоцентричності, функційно-семантичного; діяльнісний – системності й взаємозв'язку; особистісно зорієнтований – індивідуалізації та диференціації [Корякіна 2008].

Застосовуючи функційно-стилістичний підхід до засвоєння повнозначних частин мови, В. Луценко керувалася такими лінгводидактичними принципами, як розрізнення особливостей усного й писемного мовлення; засвоєння стилістичних норм на основі глибокого знання граматичних, лексичних і орфоепічних норм; вироблення уваги до виразності мовлення; формування навичок стилістичної грамотності; поглиблення й ускладнення змісту занять із стилістики; розрізнення стилістичних недоліків; використання «чуття мови» в роботі зі стилістики; розвиток мовлення на внутрішньо- й міжпредметній основі [Луценко 2009].

Ж. Капенова у формуванні стилістичної компетентності учнів в умовах функційно-комунікативного підходу акцентує на власне методичних принципах, зокрема урахуванні особливостей функціонування російської мови в умовах двомовності й полімовності; функційно-комунікативного спрямування; урахуванні екстралінгвістичних умов навчання, максимально наближених за основними екстралінгвістичними ознаками до умов природної комунікації в різних сферах; периферійної організації стилістично забарвлених одиниць навколо основних стилістично нейтральних мовних засобів, об'єднаних концентрично; відбору лексично-стилістичного матеріалу в межах мовленнєво-комунікативних тем; різнобічного й повного охоплення в стилістичному аспекті текстового матеріалу, новизни змісту висловлень; відбору й організації граматично-стилістичного матеріалу в межах функційно-семантичного поля; врахуванні денотативно-конотативного значення одиниць комунікативної граматики [Капенова 2009].

Лінгводидактична модель формування текстотворчих умінь в учнів раннього підліткового віку, яку досліджувала Л. Кратасюк, ґрунтується на спеціальних лінгводидактичних принципах (єдності мовної освіти й мовленнєвої творчості, взаємозалежності усного й писемного мовлення, опанування мови шляхом розв'язання мовленнєвих завдань із відповідною мірою розвивальної допомоги) [Кратасюк 2011].

Принципи взаємозв'язку навчання мови й мовлення; єдності розвитку мовлення й мислення; мотивації мовленнєвої діяльності; функційно-комунікативної спрямованості навчання мови та функційно-стилістичної диференціації мовлення; розкриття емоційно-експресивної функції мови й оцінки виразності мовлення; розвитку дару слова й чуття мови, зв'язку інтуїтивного й свідомого підходів до навчання; органічного поєднання стилістичної роботи з вивченням лексичного й граматичного матеріалу; контекстного розгляду стилістичних засобів мови пропонує застосовувати Н. Янко для формування стилістичних умінь учнів 3-4 класів у процесі роботи над текстами різних типів [Янко 2011].

Натрапляємо на наукові студії, актуальнітетами в яких є один або декілька принципів навчання, зокрема Л. Сугейко – наступності й перспективності, В. Бадер – взаємозв'язаного навчання усного й писемного мовлення, Г. Атласова – зіставлення стилістичних систем неспоріднених мов тощо.

Розробляючи методику вдосконалення граматично-стилістичних умінь студентів філологічних факультетів у процесі самостійної роботи, Н. Баранник опиралася на загальнодидактичні (науковість, свідомість, системність, доступність) і лінгводидактичні (цілісного вивчення мови й мовлення, поєднання системи стилістичної роботи з вивченням граматики, урахування функційно-стилістичної диференціації, текстоцентричного підходу до вивчення мовних явищ) принципи [Баранник 2014]. Л. Кантейкіна упевнена, що принципи практичного спрямування, функційності, комунікативності, єдності аспектного й комплексного підходів до мовних явищ, урахування рідної мови, культуровідповідності сприяють оптимізації освітнього процесу з формування стилістичної компетентності в студентів-білінгвів [Кантейкіна 2011].

Дидактична категорія *принципи навчання* не є сталою, вона повсякчас змінюється й оновлюється – трансформуються погляди на теоретичні основи навчання, а також з'являються нові принципи, що відповідають сучасним потребам освітнього процесу закладів вищої освіти. Організація вивчення стилістики потребує вдумливого підходу до відбору принципів навчання, їх наукового обґрунтування й визначення методичних шляхів реалізації. Безсумнівим у процесі навчання стилістики української мови майбутніх учителів-словесників у закладах вищої освіти є оперття на загальнодидактичні принципи (традиційні й сучасні), а також використання лінгводидактичних (зокрема, загальнометодичних) принципів навчання. Водночас засвоєння стилістики майбутніми учителями української мови і літератури має специфіку, яка відбивається у специфічних (рівневих, або часткових) принципах навчання.

Мета нашої розвідки – проаналізувати специфічні принципи навчання стилістики в закладах вищої освіти.

Принцип метадисциплінарності сьогодні є необхідною умовою навчання стилістики, що зумовлено «впливом інтегративних процесів, стимульованих пошуками нових підходів до опрацювання новітніх об'єктів мовної практики» [Бибик 2017, с. 117]. Він спонукає майбутніх учителів української мови і літератури цілісно сприймати світ загалом, і текст зокрема. Цілком слушною в цьому аспекті є думка А. Нікітіної: «Методисти стверджують, що сьогодні будь-яка лінгвістична наука під час аналізу матеріалу повинна спиратися на дані інших дисциплін. Сучасні лінгвістичні процеси, зумовлені глобалізацією, призводять до розмивання стилів і жанрів, тому лінгвостилістика повинна використовувати нелінгвістичні засоби аналізу мовного матеріалу – інформатики, соціології, семіотики, культурології тощо» [Нікітіна 2015, с. 30]. Принцип метадисциплінарності потребує системного об'єднання змісту не лише сучасної української літературної мови, психології, психолінгвістики, етики й естетики, логіки, філософії, історії української літератури, літературознавства й ін., а й дискурсології, когнітивної лінгвістики, комунікативної лінгвістики, філософії мови, соціолінгвістики, прагмалінгвістики, етнолінгвістики тощо.

Принцип урахування динаміки стилів зумовлений потребою віддзеркалювати нові аспекти в системі функційних стилів, відмовлятися від визнання ідеальності художнього стилю, потлумачувати інноваційні тенденції в публіцистичному стилі, з'ясувати сучасні процеси розмитості меж функційних стилів і способів їх взаємопроникнення тощо.

Принцип засвоєння стилістичних норм на основі знання граматичних, лексичних і орфоепічних норм зорієнтовує на використання раніше набутих відомостей під час вивчення стилістики й необхідності встановлювати зв'язок між нормами сучасної української літературної мови.

Принцип урахування стильових і стилістичних норм спрямований на повсякчасне формування майбутнього вчителя української мови і літератури як елітарної мовної особистості, що володіє належними засобами вербального самопрезентування, а також усвідомлено й творчо ставиться до відбору мовних засобів.

Принцип стимулювання словесного самовдосконалення дає змогу говорити про набуття студентами мовленнєво-стилістичної досконалості.

Принцип етики й естетики мовлення передбачає потребу враховувати в процесі мовлення усталені в суспільстві загальнолюдські й національні норми поведінки. Здобувачі вищої освіти мають збагнути, що естетика мовлення залежить від обраного стилю, жанру й типу мовлення.

Принцип навчання на мовленнєвих взірцях передбачає орієнтування на якісне й досконале мовлення, якому притаманні такі комунікативно-стилістичні якості, як нормативність, правильність, точність, логічність, чистота, доречність, етичність і естетичність та ін.

Принцип послідовності, розширення, поглиблення й ускладнення стилістичного аналізу дає змогу, наприклад, оптимально використовувати різні етапи виконання стилістичного аналізу тексту.

Принцип контекстного розгляду стилістичних явищ забезпечує «занурення» студентів у екстралінгвістичний (позамовний, або зовнішньо ситуативний) і лінгвістичний (мовний) контексти, що уможливило найбільш точну характеристику мовних одиниць різних рівнів і з'ясування їхнього стилістичного значення.

Принцип зумовленості мовленнєвих засобів соціальними чинниками полягає в розумінні майбутніми вчителями-словесниками того, що соціальні установки почасти проектуються на тип мовлення, добір мовних засобів. З цього погляду існує така ієрархія: соціальна установка → форма мислення → конкретний текст. Варто розглядати мовленнєві чинники в соціальному контексті. Корисним буде виконання вправ і завдань щодо вирізнення в текстах мовних засобів різних рівнів, які відбивають певний соціальний статус, свідчать про етичні обмеження тощо. Студенти можуть відтворювати спілкування в певній малій соціальній групі, навчаються адаптувати свої висловлення до умов певної ситуації спілкування, визначають види соціолектів (діалектів, на які впливають соціальні чинники). Зважаючи на майбутній фах здобувачів вищої освіти, важливо звертати увагу на особливості професійного діалекту вчителя.

Принцип естетичної вартості текстів заактуалізувався через потребу використовувати на заняттях естетично вартісні українські тексти, які мають виховувати в студентів високий художньо-естетичний смак. Тільки взірцеві тексти зможуть сформувати майбутнього вчителя української мови і літератури як елітарну мовну особистість. Не потрібно надуживати текстами, насиченими жаргонізмами й обценною лексикою. Слушними щодо цього є заваги П. Гриценка: «Зацікавленість мовною «смажениною» посилювали філологи-дослідники, наперейми пропонуючи студентам в університетах такі тексти для творчого студювання й аналізу» [Гриценко 2014, с. 26]. На це звернув увагу й В. Дончик: «мова вкрай спрощується, духовність катастрофічно вивітрується з художнього слова» [Дончик 2011, с. 13].

Студенти мають працювати із вартісним, взірцевим текстом різних функційних стилів, який «залишає слід визначальними ідеями, емоційною ауру, фразами-судженнями, словами-образами, непромінальним

змістом, притягальним провокативністю чи залученням до співдумання, – здатен піднести рівень володіння мовою, змусити замислитися над сутністю, глибинами і принадами мови» [Гриценко 2014, с. 26]. Водночас естетично вартісні тексти не потрібно обмежувати лише художнім стилем, адже правильно мають бути оформлені, наприклад, різні види ділових паперів тощо.

Принцип урахування різностильової й різножанрової спрямованості текстів – залучення для стилістичного аналізу текстів різних функційних стилів і жанрів. Сьогодні, наприклад, студенти можуть аналізувати коментар як новітній інтернетний жанр тощо.

Принцип урахування регіонального компоненту в навчанні стилістики зrealізовується на різних рівнях – добір текстів для стилістичного аналізу про історію й сучасність певного регіону України, виконання стилістичного аналізу художніх текстів письменників, які народилися або проживають, наприклад, на Хмельниччині, відшукування в художніх текстах подільських діалектизмів і з'ясування їхніх стилістичних функцій, введення подільських діалектизмів у контекст тощо. Майбутні вчителі української мови і літератури повинні збагнути, наприклад, самобутність подільського говору через стилістичний аналіз художніх текстів А. Свидницького, С. Руданського, М. Коцюбинського, М. Стельмаха та ін.

Принцип актуальності (сучасності) текстів – відповідність текстів потребам сучасного життя людини, інтелектуального розвитку й вимогам формування багатосторонньої особистості студента.

Принцип використання мовленнєвої практики для засвоєння стилістичних норм зумовлює створення на заняттях зі стилістики різноманітних життєвих ситуацій спілкування, зокрема професійно зорієнтованих.

Отже, під впливом соціального прогресу й наукових досягнень, у міру того, як виявляються нові закономірності навчання, накопичується досвід роботи викладачів закладів вищої освіти, принципи навчання можуть видозмінюватися й удосконалюватися. Водночас лише комплексне їх застосування сприятиме ефективному засвоєнню студентами навчального матеріалу зі стилістики української мови і формуванню високого рівня стилістичної компетентності майбутніх учителів-словесників.

ЛІТЕРАТУРА

- Баранник, Н. О. (2014). Удосконалення граматики-стилістичних умінь студентів у процесі вивчення курсу «Сучасна українська мова». [В:] *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, № 3, с. 113–115.
- Бибик, С. (2017). Системи бібліо- й термінографічної інформації з української лінгвостилістики ХХ – початку ХХІ ст. [В:] *Людина. Комп'ютер. Комунікація*. Львів, с. 117–119.
- Гриценко, П. (2014). Українська мова: державна і державотворча. [В:] *Український інформаційний простір*. Київ, ч. 2, с. 19–27.
- Дончик, В. (2011). *Доля української літератури – доля України*. Київ, 639 с.
- Кантейкіна, Л. В. (2011). *Формирование стилистической компетентности у студентов-билингвов филологического факультета педагогического вуза в процессе обучения лингвистическим дисциплинам*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». Чебоксары, 190 с.
- Капенова, Ж. Ж. (2009). *Формирование стилистической компетенции учащихся в условиях функционально-коммуникативного подхода к обучению русскому языку (5–9 классы казахской школы)*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык в системе начального, среднего и высшего образования)». Алматы, 191 с.
- Корякина, А. Н. (2008). *Педагогические условия формирования стилистической компетенции у старшеклассников якутской школы*: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Якутск, 17 с.
- Кратасюк, Л. М. (2011). *Інтерактивні методи в навчанні учнів 5–6 класів створювати тексти різних типів*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 265 с.
- Кучеренко, І. А. (2005). *Система роботи з розвитку стилістичних умінь і навичок учнів (10–11 класи)*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 218 с.
- Луценко, В. І. (2009). *Методика вивчення повнозначних частин мови на функціонально-стилістичних засадах в основній школі*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Херсон, 252 с.
- Марун, М.Є. (2000). *Формування умінь і навичок ділового мовлення в учнів 5–9 класів*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 180 с.
- Мурина, Л. А., Литвинко, Ф. М. (2003). *Работа по стилистике на уроках русского языка*. [В:] *Лекции по актуальным вопросам методики преподавания русского и белорусского языка*. Минск, с. 14–24.
- Нікітіна, А. В. (2000). *Лексико-стилістичний аналіз тексту як засіб удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів 5–7 класів*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 175 с.
- Нікітіна, А. В. (2015). *Українська лінгвометодика для магістрантів*. Старобільськ, 375 с.
- Пентилюк, М. І. (1984). *Робота з стилістики в 4–6 класах*. Київ, 136 с.

21. Преликова, О. С. (2003). Принципы обучения деловой речи в профильных классах. [В:] *Современные проблемы преподавания русского языка и литературы*. Москва, с. 49–51.
22. Сіранчук, Н. М. (2008). *Розвиток образного мовлення молодших школярів у процесі навчання української мови*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання української мови». Київ, 184 с.
23. Чижова, Т. И. (1987). *Основы методики обучения стилистике в средней школе*. Москва, 176 с.
24. Янко, Н. О. (2011). *Формування стилістичних умінь учнів 3–4 класів у процесі роботи над текстами різних типів*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 213 с.

УДК 82-31:002.1.09

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-111-116

Олег Рарицький

доктор філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри
історії української літератури та компаративістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
e-mail: rarytskyi_o@ukr.net
Orcid.org/0000-0002-9022-2103

КОМПОЗИЦІЯ ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОЗИ: ПОШУК ЕКСПЕРИМЕНТАТОРСЬКИХ ПІДХОДІВ

Анотація. У статті виявлено і розкрито відносну «нетиповість» літератури non-fiction, зокрема нестандартність її композиції, архітектоніки, нарративних стратегій. Йдеться про те, що для мемуарної прози домінантною є лінійна організація тексту, проте основні композиційно-сюжетні складники в ній нерідко зазнають трансформації і взаємозамінюються. Подібна структурованість характерна і для автобіографій та некрологів. Записки та щоденники натомість вирізняються композиційно-сюжетною незавершеністю, фрагментарністю. Епістолярний і усноповідний різновиди нефікційного метажанру позначені дискретністю композитів. Увагу у статті зосереджено на превалюючій для художньо-документальної прози внутрішній фокалізації, яка висновується автором і відповідає його особистому баченню та індивідуальній природі буття.

Ключові слова: художньо-документальна проза, композиція, я-наратор, зовнішня фокалізація, внутрішня фокалізація, шістдесятники.

Summary. Oleh Rarytskyi. The composition of non-fiction prose: search of experimental approaches

Summary. The article discovers and reveals relative “atypical nature” of non-fiction literature, in particular its non-standard composition, architectonics, narrative strategies. The form and content sphere of non-fiction text is coordinated with the long-standing norm of studying literature, however, it manifests peculiar features, disproportionate with the traditional organization of fiction material. For the memoir prose the linear organization of the text is prevalent, yet its basic composition and plot components frequently undergo transformations and are interchangeable and some of them are often totally reduced. Similar structuring is characteristic of autobiographies and obituaries. Notes and diaries, however, are distinguished by composition and plot incompleteness, fragmentariness. Epistolary and oral narrative varieties of non-fiction metagenre are marked with discreteness of composites which demonstrate relative independence being autonomous structure parts. The inner focalization with its characteristic feature of subject-led narration which is woven by the author and corresponds with his own vision and individual nature of existence is prevailing for fictional documentary prose. The focus of narration in it, depending on the speaker's intention, sometimes undergo narrative transformations and acquires features of outer focalization, thus characterizing author's individual searches and being perceived as play on words.

The composition and plot structure of non-fiction text cannot be fully analyzed in the framework of traditional canon how to construct a fiction work, even taking into consideration its style and genre correction. Likewise, architectonic order of non-fiction literature is too peculiar and somewhat shapeless. Therefore, conducting the stylistic analysis of such writing, one should remember that narrative situations in it are modeled according to the author's free conception and is often qualified as play on words. The most important task of the narrative in it is the highest possible realization of the narration subject's world-view position, which took shape under conditions of total ideological pressure and absorbed generation features of the 1960s writers' resistance movement, bringing this position through numerous forms of non-fiction metagenre to the broad readership of the contemporary society.

Key words: documentary fiction prose, composition, I-narrator; outer focalization, inner focalization, writers of the 1960s.

Постановка проблеми. Поетика художньо-документальної прози не раз привертала увагу дослідницької спільноти, прочитуючись здебільшого в площині літературно-художньої творчості та її формозмістового канону. Проте такий підхід засвідчив і відносну «нетиповість» літератури non-fiction, зокрема нестандартність її композиції, архітектоніки, наративних стратегій. Таким чином було зроблено крок до вирізнення цього метажанру в письменстві, а оригінальна поетика стала важливим аргументом в дискусії щодо його самототожності й самоцінності. Безумовно, формозмістова сфера нефікційного тексту координується з утриваваленим у літературознавстві нормативом, однак виявляє своєрідні риси, неспівмірні з традиційною організацією художнього матеріалу. На сьогодні вже мовиться про її власну систему прийомів і принципів текстового компонування, які позначаються на жанровому, композиційно-сюжетному, стильовому та інших рівнях творів і визначають загальну картину розвитку літератури такого зразка, водночас засвідчуючи індивідуальний стиль письменника, його креативність і новаторські підходи в реалізації художньої ідеї.

Актуальність дослідження. Посутнім для нефікційної прози є суб'єктивний чинник, котрий постає організуючою формозмістовою складовою тексту. Відтак першоосібному оповідачеві належить роль гомодієгетичного наратора: він сприймається як головний персонаж твору і в площині власного суб'єктивного бачення вибудовує стратегічну лінію тексту. Я-наратор у творі постає фокальним персонажем, який організовує й забезпечує множинність композитних складових і формулює фокус нарації.

Мета дослідження. Пошук експериментаторських підходів і потрактування особливостей композиції художньо-документальної прози українських шістдесятників.

Об'єктом дослідження є різножанрові твори художньо-документальної прози.

Предмет дослідження складають експериментаторські підходи композиційної організації художньо-документальної прози українських шістдесятників.

Матеріал дослідження. Як текстові джерела у статті використані художньо-документальні твори українських шістдесятників.

Виклад основного матеріалу. Масштабне напрацювання вітчизняним письменством текстового матеріалу дає нам змогу виокремити як самостійний об'єкт дослідження мікро- і макрорівні поетики художньо-документальної прози українських шістдесятників. Аналізуючи їх, спираємося на сформульовані М. Бахтіним застереження щодо романної форми, яка, як ціле, пронизується у всій повноті її елементів «єдиним відчуттям зв'язкової активності, скерованої на здійснювану ними ж єдність предметних і смислових зв'язків пізнавального чи етичного характеру, – єдність відчуття напруження і формуючого досвіду, охоплення ззовні пізнавально-етичного змісту» [Бахтін 1975, с. 66]. «Усі моменти слова, що композиційно втілюють форму, – пише далі дослідник, – стають виразниками творчого ставлення автора до змісту: ритм, прикріплений до матеріалу, виноситься за його межі й починає пронизувати собою зміст як творче ставлення до нього, трансформує його в новий ціннісний план естетичного буття; форма роману, впорядковуючи словесний матеріал й відображаючи авторське ставлення, створює архітектонічну форму, котра впорядковує і завершує подію, незалежно від єдиної, завжди відкритої події буття» [Бахтін 1975, с. 69].

Жанрові різновиди нефікційної літератури відмінні між собою за композиційними характеристиками. Приміром, епоха постмодернізму, котра здебільшого й породила ці тексти, у своїй естетичній складовій опонує до традиційного літературного канону, а митець у її системі всіляко експериментує з наративністю, вдаючись до різноманітних мовних ігор. Сюжетні маркери композиції (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) в таких творах зазнають відчутних художніх змін і, відповідно до задуму автора, виявляють свої творчі резерви. «Таким чином, – як стверджує В. Шмід, – смислова позиція наратора, його ідеологічна точка зору реалізується також у прийомах композиції, тобто в лінеаризації і перестановці» [Шмід 2003, с. 177]. Особливо відкрита до нешаблонних експериментаторських підходів мемуарна проза – романи-хроніки, повісті, автори яких, наголошуючи на ролі індивідуального, віднаходять внутрішні творчі ресурси для нестандартного висвітлення інформації. Текст за таких обставин потрапляє в метажанрове семантичне поле, безболісно вбирає та комбінує у своїй структурі множини художніх і нехудожніх елементів, що позначається і на композиції твору.

Неканонічна композиція яскраво представлена в романі І. Жиленко «Номо feriens» [Жиленко 2011], архітектонічна цілісність якого вибудовується за мозаїчним принципом: через уведення в текстову структуру епістолярію, щоденникових записів, власних і чужих творів або їхніх фрагментів. Більше того, авторка робить особливий акцент на експериментуванні з перипетійною площиною композиції, свідомо порушуючи її лінійність. Так, експозиція і зав'язка твору взаємонакладаються й виконують у системі цілого тотожні функції; подеколи ці елементи сюжету пронизують оповідну частину, зокрема розвиток дії, чим поглиблюється нестандартний зв'язок між ними й ефект функціональної множинності текстових композитів. Кульмінація та розв'язка твору фактично відіграють номінативну роль, уміщуючи висновкові узагальнення (у романі це – «Епілог»), котрі потребують подальшого продовження, оскільки наратор не припиняє творити у

площині власного екзистенційного поля, накопичуючи досвід, який згодом виснує змістове ядро його буття. А отже, композиційні елементи, редукуючись, взаємозамінюючись, взаємонакладаючись, постають одним із чинників художньо-стильового увиразнення й індивідуалізації ідіостилю І. Жиленко.

Але здебільшого мемуаристика, формуючись у метажанровій художній системі, уникає прийомів мовної гри. Письменники, звичайно, інкрустують свою нарацію різноманітними текстовими вставками, втім, не порушують лінійності викладу, який віддзеркалює онтологію їхнього життя і творчості. Розповідь ведеться за хронологічним принципом, послідовно зображуючи події та вимагаючи докладної фіксації фактів із біографії відомої особи. Так скомпоновані мемуарні твори І. Дзюби 2013 [4], С. Кириченко 2013 [7], М. Коцюбинської 2006 [9], М. Плахотнюка 2012 [10], Р. Мороз 2012 [11], М. Руденка 2013 [12], за якими прочитуються ключові етапи життєпису їхніх авторів-літераторів. Натомість мемуарні есе, котрі формують збірники спогадів, композиційно нагадують оповідання, текстуально вибудовані навколо якоїсь значущої події в долі письменника, свідками якої спогадувальники були. Виклад іде від першої особи, і наратор, як правило, є учасником зображуваного. Композиція таких творів переважно триступенева: вступ, основна частина та закінчення, втім, допускаються сюжетні зміщення, коли висновок подається як моральна сентенція і спонукає до роздумів, а кульмінація передчує розвитку дії з метою концентрації уваги на знаковій у житті шістдесятника події. У такий спосіб укладені, приміром, автобіографії (малі жанрові форми), відмінність яких від мемуарів лише в тому, що засвідчені в автобіографіях факти сприймаються як кульмінаційні моменти інформаційно сконденсованого тексту життєпису.

Епістолярний текст композиційно аморфний й неоднорідний за своєю архітектонікою: його формують дискретні складники, які автор на власний розсуд укладає в сюжетно-композиційну цілісність. Організуючий принцип у листах – тематико-мозаїчний, відтак нарація включає множини мікротем, які, змінюючи одна одну, все ж перебувають у дискурсивній єдності, технічно об'єднуючись завдяки зачину та кінцівці – свого роду «оболонці» епістоли. Про елементи сюжеттики стосовно кореспонденцій говорити складно, адже вони помітно зредуковані, натомість асоціативні поля таких текстів доволі розвинені й активно працюють на єдність цілого.

Незалежне смислосназначує співвідношення окремих частин притаманне усноповідному наративу, який особливо виразно (порівняно з епістолярієм) розбудовується на чітко засвідчених дискретних зв'язках. Роздільно-перервний художній простір інтерв'ю дозволяє членувати текст на окремі відносно самостійні тематичні блоки, які наперед визначаються задумом інтерв'юера та залежать від сформульованих ним запитань. Складові усноповідного тексту компонується ситуативно й характеризуються деякою ізольованістю. Водночас вони становлять художню єдність, частини якої спроможні легко розпадатися та об'єднуватися, не призводячи до руйнації текстобудови. Усна оповідь як художнє ціле підлягає колажній організації – принципу, що дозволяє скріплювати семантично автономні текстові конструкти, водночас наділяючи їх можливістю фабулотворення й утілення в сюжетну лінію твору. Дискретний характер композитів мотивують закони постмодерної поезики, репрезентуючи ціле як метажанровий мікс генологічно суверенних текстів, зорганізованих задумом інтерв'юера. До прикладу, інтерв'ю-спогад «З матір'ю на самоті» [Сом 2005] за наперед визначеними питаннями композиційно членується на окремі жанрово специфічні складові. У висловлюваннях співрозмовників М. Сома і Г. Щербань усноповідний текст про В. Симоненка має ознаки то нариса, то замальовки, то нотатки; окремі епізоди бесіди відчитуємо як автобіографію та некролог. У сукупності мозаїка фрагментів породжує цілісний текст, який відзначається багатокomпонентною композицією та лінійно організованим перебігом подій, що визначений задумом автора.

Фрагментарною композицією характеризуються і щоденниковий та записниковий дискурси. Наративна близькість цих нефікційних жанрових різновидів підтверджується й на рівні поезики тими чи іншими спорідненими компонентами. Так, щоденникам і запискам однаковою мірою притаманний уривчастий виклад подій і компонування їх у цілісний текст за принципом пазлування. У такий спосіб об'єднуються різноманітні, ситуативно віддалені текстові складники, які водночас визначаються як самостійні твори й розкривають мистецькі вподобання, літературні смаки, політичні орієнтації письменника та його оточення. Фрагментарна організація тексту дозволяє відстежувати переривчастий плин думок автора й осягати нелінійну подієвість його твору. Щоденники й записки, таким чином, відображають змістову спектральність, зумовлюють строкатість та довільність художніх форм і сприймаються як абсолютно суб'єктивний різновид метажанру. Їхні основні композити сприймаються як взаємозамінні, переходять один в одного і, залежно від розставлених автором художніх акцентів, редукуються, проте і в такій аморфній побудові прочитується цілісний, завершений текст.

Фактично всі жанрові різновиди художньо-документальної прози шістдесятників (окрім автобіографії та некролога, котрі творяться на реальній фактологічній основі) кваліфікуємо як суб'єктивний наратив. Авторська позиція в них цілком суголосна зображуваним фактам, подіям, явищам, і це засвідчує ставлення

наратора до висловлюваного. Водночас суб'єктивну оцінку джерела мовлення визначають його ідеологічні переконання, погляди на події політичного та культурного життя, творчі зацікавлення, внутрішні вимоги до себе, естетичні орієнтири, вподобання, смаки. Суб'єктивізм у нефікційному тексті індивідуалізує письменника, вказує на його причетність до описуваних подій, трансформуючись таким чином в автобіографізм твору й увиразнюючи його фактологічну основу. Приватний світ митця, проілюстрований в тексті його думками, емоціями й почуттями, виявляє самотність конкретного суб'єкта оповіді, на що звертає увагу, зокрема, М. Коцюбинська: «Саме завдяки суб'єктивності оцінок-характеристик персонажі доби постають як неоднозначні живі особистості, далекі від хрестоматійної однозначності, безапеляційності» [Коцюбинська 2006, с. 40].

Найвиразніше особиста позиція митця виявляється в мемуарній прозі. Спогадова література різнобічно інтерпретує досвід шістдесятництва. Автори великих і малих жанрових форм суб'єктивують онтологічний життєвий простір, у рамках якого їм доводилося виборювати власну точку зору й систему цінностей, стоїчно обороняти сформовані переконання в умовах екзистенційно загроженого буття. Літератори фокусують емоційні акценти на знакових у шістдесятництві подіях, безпосередніми учасниками яких вони були, зосереджують увагу на тих чи інших представниках епохи, деталізуючи факти їхнього та свого життя й подаючи власні коментарі, оцінки, судження. Така оповідь виразно персоніфікована, оскільки письменник наголошує на своїй ролі й, виходячи з особистого досвіду, коментує власну позицію в конкретних життєвих ситуаціях. Він не дослухається до чужих оцінок, характеризуючи тих чи інших персонажів – репрезентантів епохи, а займає чітку, прямолінійну авторську позицію, яка може не збігатися з усталеною точкою зору. Персоніфікований тип нарації властивий романам-хронікам «Спогади і роздуми на фінішній прямій» та «Не окремо взяте життя» І. Дзюби 2013 [4], «Homo feriens» І. Жиленко 2011 [6], «Люди не зі страху» С. Кириченко 2013 [7], «Найбільше диво – життя» М. Руденка 2013 [12], «На полі чести» Є. Сверстюка 2015 [13], романові-колажу «Не тільки про себе» Б. Гориня 2006 [3], автобіографічним повістям «Проти вітру» Р. Мороз 2012 [11], «Із книги споминів» М. Коцюбинської [9]; ознаки суб'єктивованого Я-письма добачаємо в мемуарних текстах малих жанрових форм.

Виразний суб'єктивізм – прикметна риса щоденникової та записникової творчості шістдесятників. В умовах ідеологічної блокади суспільства комуністичним режимом ці твори писалися виключно «для себе», дозволяючи письменникам хоч у такий спосіб культивувати «інші» думки, опозиційні до офіціозу, та спонукаючи їх до мобілізації й мужнього вияву внутрішньої самотності літератора. Адже, за словами Х. Арендт, «саме суб'єктивізм „об'єктивного” набагато легше досягається розумом і набагато легше надається у розпорядження суб'єкта» [Арендт 2008, с. 100]. У свою чергу суб'єктивізм нарації скеровувався на осмислення явищ мистецької та суспільної реальності й відображав індивідуальні (приховані) погляди митця на дійсність, не позначені владним тиском. Інакше було, приміром, у випадку з епістолярієм, який підлягав жорсткому цензуруванню й не міг повною мірою виявити особистісну позицію наратора. Відтак митці, щоб довести потрібну інформацію, вдавалися до неоднозначних формулювань, езопової мови, мовних ігор і таким чином висловлювали суб'єктивне бачення реалій доби. Найбільшою мірою суб'єктивувати власні думки вдавалося авторам уснооповідних текстів, які творилися вже в пострадянський час, вільний від владних приписів і відкритий до неупередженого мислення й судження про події давноминулої та новітньої епох.

Суб'єктивована оповідь передбачає гомодієгетичного наратора, який виконує функцію розповідача, одночасно постаючи і джерелом, і персонажем нефікційного тексту. Його першочергова роль – це вияв потенційних можливостей Я-мовця як суб'єкта дії в художньо-документальному творі, що, як правило, трансформується в лінійне (хронологічно-последовне) віддзеркалення реальних подій – основну сюжетну канву твору. Текст набуває ефекту достовірності, оскільки розповідач висловлює бачення особисто пережитої ним історії, розмірковує про події, прямим учасником або очевидцем яких він був, нерідко – наповнює історичний контекст фактами зі свого життєпису, власними коментарями й заувагами. Досвід дає йому змогу не тільки окреслювати траєкторію свого життєвого саморуку (прикладом тут можуть слугувати мемуарні хроніки, епістолярій, щоденники, автобіографії, записки), а й описувати значущі факти з життя й діяльності тих літераторів, з якими він мав тісні стосунки (це, зокрема, помічаємо у збірниках спогадів, некрологах, матеріалах усної оповіді). Гомодієгетичний наратор «усезнавець», адже йому задалегідь відомий фінал нефікційного тексту, й це спонукає автора вільно поводитися з композиційним ладом і сюжетикою твору, як-от редукувати або взаємозамінювати їхні складники. Явлена таким чином мозаїка тексту допускає множину інтерпретацій, створюючи водночас необмежений простір можливостей для рецепції онтологічного часу авторового буття. Наратор моделює реальну картину світу крізь призму суб'єктивного самоусвідомлення. Саме цю особливість слушно підмічено в одній із праць Ж. Женетта, коли мовиться, що автодієгетичний оповідач «спроможний узяти особисто на себе, посвідчити й підтвердити своїм власним коментарем той духовний досвід, який надає остаточного сенсу решті всього і залишається у виключному його віданні» [Женетт 1998, с. 424].

На відміну від гетеродієгетичного автора, не представленого в ролі оповідача, а наділеного персонажною функцією, автодієгетичний наратор на різних генологічних рівнях нефікційного тексту сам моделює

розповідь, котра сприймається як джерело фактичної інформації. По суті, він постає автором експліцитним – організуючою силою дискурсу – і скеровує власні інтенції до індивідуальної самоорганізації розповіді [Женетт 1998, с. 205]. Дієгезис (оповідна історія) твору або виявляє набутий онтологічний досвід письменника, або ж указує на його значущі дискретні фрагменти (відповідно до жанрової специфікації), що дає змогу нараторові моделювати психосвіт героя, його духовну природу, чуттєвість. Гомодієгетичність, відтак, превалює в аспекті композиційного структурування нефікційного тексту, тісно взаємодіючи з ретроспективною складовою внутрішньотекстової організації та обумовлюючи сюжетну лінію твору. Проте звернімо увагу, що зауважені наративні стратегії корегуються вмонтованою тематикою й позасюжетними елементами, особливо часто – ліричними, філософськими, історичними відступами. Автори нефікційного тексту охоче використовують принцип обрамлення, або композиційного кільця, виносячи ту чи іншу тезу на початок твору, а потім роблячи її завершальним акордом оповіді.

Гомодієгетичний наратив артикулює подієвість переважно з ознаками внутрішньої фокалізації. Для такого типу оповіді характерним є збіг поглядів оповідача й першоосібного персонажа твору. Я-наратор нефікційної прози представлений як фокальний персонаж, оскільки під його суб'єктивним кутом зору розгортаються події, ситуації з відповідними коментарями, життєвими враженнями й інсинуаціями. Згідно з концепцією Ж. Женетта, в межах внутрішньої фокалізації розрізняють три типи нарації: фіксовану, перемінну і множинну [Женетт 1998]. Художньо-документальна проза найактивніше виявляє свої можливості в координатах *фіксованої фокалізації*, за якою оповідач ототожнюється з персонажем і таким чином реалізовує свої творчі інтенції (це характерно для мемуарних хронік, автобіографічних повістей, автобіографій). Як уже мовилося, наратор-розповідач одночасно і структурує висловлювання, і постає головним персонажем твору. *Множинна фокалізація* є прикметною рисою збірників спогадів; вона різнобічно висвітлює суб'єкта оповіді, творячи його поліскопичний образ. До речі, фокальний образ вибудовується за мозаїчним принципом і складається з окремих композитів, які в сукупності формують його цілісність. *Перемінний тип фокалізації* визначальний для уснооповідних матеріалів, у яких фокус нарації переакцентується з одного персонажа на іншого; подібно моделюються й об'ємні мемуарні полотна, епістолярій, щоденники, записки. У цьому наративному полі відбувається переключення уваги реципієнта, приміром, з експліцитної зовнішності героя на його психоемоційну поведінку, почуття, захоплення, смаки.

Проте вести мову лише про внутрішню фокалізацію нефікційної прози було б не зовсім коректно. Адже, оповідаючи про себе, наратор мимоволі торкається більшого або меншого кола осіб, які опосередковано визначають його простір діяльності, супроводжують на різних етапах життя і творчості, тому, природно, заслуговують на увагу, оцінку їхніх дій, унаслідок чого з'являються умови для зовнішньої фокалізації. Так, мемуари, епістолярій, щоденники, як правило, внутрішньо фокалізуються, але неможливо без збіднення інформаційної цінності й повноти позбавити їх композиційних інкрустувань «чужими історіями» зі сфери зовнішньої фокалізації, яка сприймається як доповнювальний варіант такого нефікційного наративу. Характерною рисою художньо-документальної прози є *змінна фокалізація*, відповідно до якої фокус уваги наратора всякчас переміщується і стосується як себе самого – першоосібного персонажа, так і тих постатей, яким у творі відведено другорядну роль.

Висновки. Композиційно-сюжетна структурованість нефікційного тексту не може бути вповні проаналізована в рамках традиційного канону побудови літературно-художнього твору, навіть зважаючи на його стильову й жанрову корекцію. Так само архітектонічний лад літератури non-fiction надто своєрідний і ніби аморфний. Тому, вдаючись до художньо-стильового аналізу такого письма, слід пам'ятати, що наративні ситуації в ньому моделюються за вільним авторським задумом і часто кваліфікуються як мовні ігри. Наративне надзавдання в них – максимальна реалізація світоглядної позиції суб'єкта оповіді, яка викристалізувалася в умовах тотального ідеологічного тиску й увібрала поколіннєві ознаки руху опору шістдесятників, донесення цієї позиції через множину генологічних форм нефікційного метажанру до широкої читацької спільноти сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арентс, Х. (2008). Люди за темних часів / пер. з англ. Н. Рогачевської. Київ : Дух і Літера, 2008. 320 с.
2. Бахтин, М. (1975). Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва : Худож. лит-ра, 1975. 810 с.
3. Горинь, Б. (2006). Не тільки про себе : роман-колаж : у 3 кн. Київ : ПУЛЬСАРИ, 2006. Кн. 1 : 1955–1965. 352 с.; 2008. Кн. 2 : 1965–1985. 648 с.; 2010. Кн. 3 : 1985–2010. 920 с. : фотоіл.
4. Дзюба, І. (2013). Не окремо взятє життя : спогади; післям. М. Жулинського. Київ : Либідь, 2013. 760 с. : фотоіл.
5. Женетт, Ж. (1998). Фигуры : в 2 т. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. Т. 1–2. 994 с.
6. Жиленко, І. (2011). Номо Feriens : спогади; передм. М. Коцюбинської. Київ : Смолоскип, 2011. 816 с.
7. Кириченко, С. (2013). Люди не зі страху. Українська сага : спогади; передн. сл. Ю. Бадзя. Київ : Смолоскип, 2013. 920 с.

8. Коцюбинська, М. (2008). Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної української літератури. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с.
9. Коцюбинська, М. (2006). Книга споминів. Харків : Акта, 2006. 287 с.
10. Плахотнюк, М. (2012). Коловорот : статті, спогади, документи; упоряд. та коментарі В. Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2012. 510 с. : фотоіл.
11. Мороз, Р. (2012). Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Харків : Права людини, 2012. 288 с. : фотоіл.
12. Руденко, М. (2013). Найбільше диво – життя : спогади. Київ : Клію, 2013. 696 с.
13. Сверстюк, С. (2015). На полі чести: у 2 кн. Київ : Клію, 2015. Кн. 1 : Невже то я? / упоряд. О. Сінченко. 386 с. : фотоіл.
14. Сом, М. (2005). З матір'ю на самоті. Київ : Смолоскип, 2005. 134 с.
15. Шмид, В. (2003). Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

UDC 378.016:811.111](498)

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-116-120

Halyna Semen
PhD, Associate Professor
The Department of Foreign Languages for the Humanities
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)
sunny.day 8820@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7050-3357

Lesia Hladkoskok
PhD, Associate Professor
The Department of Foreign Languages for the Humanities
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)
l_gladkoskok@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6447-4729

Iryna Muradkhanian
PhD, Associate Professor
The Department of Foreign Languages for the Humanities
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)
irinemuradkhanian@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4677-0986

TEACHING ENGLISH IN HIGHER ESTABLISHMENTS OF ROMANIA

У статті розглядається питання вивчення англійської мови у вищих навчальних закладах Румунії та його актуальність у сучасному житті. Поряд із аналізом різноманітних причин історії румунського успіху висвітлюються деякі явища в цьому відношенні у двох мовах – англійській та румунській. Досліджені подібності можуть бути корисними, як у викладацькій, так і у навчальній діяльності.

Ключові слова: глобалізація, АМІ (англійська мова як іноземна), запозичення, терміни, лексичні одиниці, двомовний словник.

Halyna Semen, Lesia Hladkoskok, Iryna Muradkhanian. Teaching English in higher establishments of Romania

The present article discusses the issue of teaching English in Romanian higher educational institutions and its topicality nowadays. English is conquering new and new horizons of technological and scientific development. It is the language of new literature and entertainment, new thinking in economics and management. Also, it gives green light to new technologies and, consequently, there appear new ways of speaking and writing, new grammatical forms and vocabulary. English as a foreign language is taught in most countries of the world, Romania as well. Here the language is taught at all levels of the system and it is a means of Romanian undergraduate students' development, as it is the world-wide language of trade, diplomacy, business, technology, music and all the other spheres of people's life. As it was stated before, English has become the main medium of communication, and no wonder that a great number of academic curricula include English. As students of other countries, Romanian undergraduate students were also taught English since their early childhood via pop culture, movies, music and the Internet and all that facilitated students' interest in English. English as a foreign language takes a very important place in Romanian education system, it's one of the main subjects in students' curricula and it explains the fact why the authorities try to draw Romanian education nearer to the European standards.

As the globalization influences educational sphere, a lot of Romanian higher institutions have to look for new strategies for multicultural educational process, where the role of the English language is invaluable. A lifelong experience of teaching English both to English and non-English majors, some of them being Romanians, self-study, attending in class lessons, courses of the Romanian language, systematic listening to both English and Romanian speech, work with the dictionaries, watching films and attending festivals prompted the writing of this article with the aim of thorough study of Romanian experience of teaching English at higher institutions. Thorough explanations of the structure, types and cycles of the Higher Education System in Romania, admission requirements, curricula, teaching methods, student assessment, certification, employability, lifelong learning programs prove to be helpful for better understanding of how the system works.

Alongside the analysis of different reasons of Romanian success story in this respect some phenomena in two languages – English and Romanian – are being elucidated. The similarities found can be helpful in teaching/learning activity.

Keywords: globalization, EFL (English as a foreign language), borrowings, terms, lexical units, bilingual dictionary.

1. English as a foreign language (EFL) in Romania

Teaching English in Romanian higher educational institutions is tightly connected with the process of globalization. The world has changed greatly for the last time, society has turned into a high-tech civilization, new technologies, as well as new approaches to the system of education have appeared. More and more people have the opportunity to travel all over the world nowadays, to communicate with native speakers in the English speaking countries. No less is the influence of mass media – newspapers, TV and Internet, which contributes to our reading and hearing abilities; people can compare different facts and make conclusions. Besides, more and more countries endeavour to join the European Union, as a result people of those countries have individual contacts with each other and facilitate learning foreign languages, English in particular. People are trying to gain proficiency in English, as it helps to study at higher educational establishments, to get a decent job, to have access to different fields of culture and arts. Indubitably, English is playing the dominant role in modern world and Romania does its best to take the right niche in this process to communicate with the universe. That's not a secret that globalization is one of the strongest traits of our time, people should think globally and be prepared to solve global problems. Thus, global mediation is the framework within which the teachers of English and the students must consider the subject of the English language to gain more competences characterizing the future teacher of English. Globalization tendency makes English the language of communication and development and giving the students chances in their proficiency to gain a success.

English as a foreign language (EFL) is taught in most countries of the world, Romania as well. Here the language is taught at all levels of the system and it is a means of Romanian undergraduate students' development, as it is the world-wide language of trade, diplomacy, business, technology, music and all the other spheres of people's life. As it was stated before, English has become the main medium of communication, and no wonder that a great number of academic curricula include English. As students of other countries, Romanian undergraduate students were also taught English since their early childhood via pop culture, movies, music and the Internet and all that facilitated students' interest in English. English as a foreign language takes a very important place in Romanian education system, it's one of the main subjects in students' curricula and it explains the fact why the authorities try to draw Romanian education nearer to the European standards. Romania has a population of 22 million and an area of 237,000 km², it is the second largest country in Central and Eastern Europe and, as a matter of fact, on January 1st 2007 it became member of the European Union. In its turn, the latter helps Romania greatly to reform its organization system. Taking into account the fact that the country had long been influenced by the French culture, we must estimate the level to which the teaching of English was raised, as nowadays the majority of students study the English language as a first foreign language.

English as the main language in global education is fulfilling new functions. A lot of undergraduate and graduate students pay attention to the advantages of international higher education and programmes. For example, the Erasmus program is another outcome of globalization and international cooperation between universities. Thus, studying abroad opens all the doors to universal education and culture and is simply a modern necessity.

English has a great influence on European continent, first of all, because of its presence in the media: the Internet, forms of popular youth culture and popular entertainment, advertising etc. That is why English in Romania can be heard daily on the radio, in music, in films and on television. As the dubbing is not common in Romania and most films are subtitled, English is used as a language for the enjoyment of cinema, to say nothing of English being used increasingly by Romanian authors.

At the same time, people express their fear as to the dominance of English on global scale, of losing individuality and originality, but English language programs, international conferences and journals using English as their

official language online or in class courses give reasons to believe, that this process is rather an aid than a threat in international cooperation.

Different reasons stimulate people to learn foreign languages. It is important, first of all, concerning international students when talking of their motivations. There are students who speak English as a first language, those for whom it is the second language and those who speak it as a foreign language. And only those students for whom the language is a foreign or a second one can appreciate its global future.

Alongside with other countries Romania has adopted national education policy, which stipulates new curricula changes and new approaches to teaching English. It helps students to acquire not only the information or simply the knowledge about the language, but to gain new heights of communicative ability.

Both state and private universities try to attract international students, it enlarges the international scope of those establishments and their marketing strategy. Surely, the fact has its advantages and responsibilities, as now professors have to deliver their lectures in English and it is another manifestation of English as a global language. Of course, it influenced the Romanian higher educational system, which offer two approaches to internationalize its educational programs and offers: instrumental and integrative. While the first orientation means learning a foreign language as a tool or a means of job development, the second implies cultural activity for people communicating in that language.

Globalization covers both everyday life and education, and, as a result, Romanian higher institutions are widely promoting teaching courses in English, which have political, economic and cultural meaning for the country. Certainly, teaching Romanian students English as a foreign language and offering international students new possibilities means keeping in pace with modern world demand and requirements and a step forward in European evolution process. Higher educational institutions in Romania do their utmost to help their students compete in a globalized labour market, mobility trends and work out intercultural and language skills. Traditional methods of teaching are used to promote research in foreign countries and exchange programs.

The Romanian academic system becomes an active part of the Erasmus and Erasmus Plus mobility programs. Acknowledging the key role of the English language in this context, the Romanian higher education system promotes multilinguistic and multicultural aspects of teaching with the help of these programs. Nowadays the Romanian higher educational system endeavours to globalize its content, where IT, the online educational system and distance learning are topical. Actually, to attract students from all over the world educational programs should be conveyed in English and it is no longer a fashion, but a necessary stage in the development of the world education system.

English is conquering new and new horizons of technological and scientific development. It is the language of new literature and entertainment, new thinking in economics and management. Also, it gives green light to new technologies and, consequently, there appear new ways of speaking and writing, new grammatical forms and vocabulary.

As the globalization influences educational sphere, a lot of Romanian higher institutions have to look for new strategies for multicultural educational process, where the role of the English language is invaluable.

2. General overview of literature on the subject

The problem under discussion becomes the center of attention in different sources among which are those providing the necessary information about Romania Higher education system [Romania 2019]. Thorough explanations of the structure, types and cycles of the Higher Education System in Romania, admission requirements, curricula, teaching methods, student assessment, certification (the Diploma Supplement is issued in Romanian and English), employability, lifelong learning programs prove to be helpful for better understanding of how the system works.

Much attention has been paid to the teaching of the English language at the early stages of instruction [Лобода О. 2017], the evolution of the curricula [Bucur N.-F., Popa O. - R. 2015, p. 52-54], teacher training and main strategies in primary education and pre-school stage of learning English in Romania based on personal experience [Лобода О. 2017, p. 128]. Romania is included into the manual of the educational systems of the European Union Council [Сисоева, Кристопчук 2012, p. 131-135]. The authors emphasize that after the Romanian language foreign languages belong to the main subjects in the curricula [Сисоева, Кристопчук 2012, p. 133].

Valuable data can be found in the article written by Oana-Roxana Ivan entitled "Why do Romanians speak foreign languages so well?" [Ivan O.-R. 2013]. The author states that English is the foreign language that Romanians speak most and shows the reasons of it: early foreign language learning, increase in the number of hours allotted for it, attending courses organized and paid by various companies, summer camps in foreign countries. English as a foreign language at Universities and Romanian academia became the issue discussed by Maria-Miruna Ciocoi-Pop. In her investigation the author draws the attention to the fact that "English is always the student's first option for the foreign language class" [Ciocoi- Pop M.-M. 2015, p. 565] as the overwhelming number of studying programs, international conferences or journals, online or in class courses use English as their official language [Ciocoi- Pop M.-M. 2015, p. 566]. In her research Narcisa Țirban has examined the future of teaching English as a second lan-

guage in Romanian higher education and the effect of globalization upon it [Țirban N. 2013, p. 74-79]. Explaining the reasons for proficiency in English of Romanian students the author elucidates the influence of the European Union, globalization, modern technology on the presence of English noting that it is also used for “the enjoyment of cinema, since the dubbing is not very common in Romania” [Țirban N. 2013, p. 76] arguing that in future new vocabulary, grammatical forms and ways of speaking and writing will lead to further development of so-called ‘net English’ [Țirban N. 2013, p. 77]. Among the reasons for Romanian students being “the best among the European speakers of English, with the least country-specific accent” [Țirban N. 2013, p. 77] the author cites the sudden burst of alternative textbooks, the enthusiasm of the English teachers, intensive study, bilingual classes, division into groups, scholarships offered to Romanian teachers which “meant an important turn point in many Romanian teachers of English careers” [Țirban N. 2013, p. 78]. There also exist investigations concerning similarities between English and Romanian but the authors mostly concentrate on separate spheres of activity, economy in particular.

3. Lexical similarities between English and Romanian.

One can but fully agree with the explanations provided in different sources, with all the above mentioned reasons of Romanian students' high level of background, their proficiency in English. The aim of our investigation is to add one more detail to these considerations, namely, the linguistic aspect of the problem. The device of calculations and the comparative method helped to state the number of similar words in both languages on the basis of the English-Romanian and Romanian-English dictionary published in Bucarest [Bantaș A. 2013]. The choice of words always being a bit subjective to a certain extent, it mostly covers the frequently used vocabulary of the language. The author of the dictionary, Andrei Bantaș states in the foreword that the dictionary is based on authoritative sources such as Hornby, Muller and Webster. The explanation is provided that due to the small scope of the dictionary the author avoided including the words that have the form close to each other in both languages (e. g. precept, grammatical), but preserved the terms with similar forms and different translation (e. g. fabric = țesătură). The number of derivatives were also reduced (e. g. headless = fără cap, unimportant = neînsemnat). In general, the compound words were grouped by their initial word and the most frequently used words were selected. English-Romanian dictionary is 95 pages bigger than Romanian-English, the latter having less words and no transcription as the Romanian reading rules do not need one. English-Romanian part has got approximately 15, 000 words, respectively Romanian-English has 12, 000 words. After the selection of similar words it turned out that their number out of 15, 000 is 3286 which constitutes 22% and out of 12, 000 their number is 4112 which makes up 33,3 %. This leads to one possible outcome: $\approx 22-33,3$ % of the vocabulary in two languages is very much alike. Out of all 10 parts of speech mentioned in the foreword almost half of them have a big number of similar words, the rest have either none or a very small similar lexical units. Three out of 5 types of verbs have a lot of similar words. The overall number of similar words in the English-Romanian dictionary being 3286, the distribution according to the parts of speech is as follows: nouns (s) make up 2043, adjectives (adj) – 558, transitive verbs (vt) – 402, transitive and intransitive verbs (vt, vi) – 89, intransitive verbs (vi) – 82, nouns, adjectives (s, adj) – 62, adverbs (adv) – 22, interjections (interj) – 10, transitive and reflexive verbs (vt, vr) – 6, prepositions (prep) – 3, nouns and transitive verbs (s, vt) – 2, pronoun (pron) – 1, numeral (num) – 1, adjective, adverb (adj, adv) – 1, reflexive verb (vr) – 1.

The degree of similarity may be different. Some lexical units in Romanian are borrowings from English: lord, camping, trust, lift, snob, toast, set, jet, golf. Certain words need explanation: grog [grɔg] s. rachiu cu apă și lămâie, grog; penny ['peni] s. (monedă de un) penny. Some words have certain differences and are only partially similar. Romanian words may be shorter: gesture ['dʒesʃə] s, gest; luxury ['lʌkʃ(ə)rɪ] s, lux. Being identical in spelling they may have different pronunciation: raid [reɪd] s. raid. Some letters may change: jockey ['dʒɔki] s. jocheu; ferry-boat ['ferɪbɔt] s. feribot. Both languages have similar names of the months: December [di'sembə] s. decembrie. This similarity is observed only in the literary names of the Romanian months, not only the ones used in folklore. Adjectives characterize the people or objects, mostly the words have synonyms in translation: popular ['pɒpjələ] adj. popular; simpatizat; admirat. Similar are the names of the citizens of certain countries, representatives of the race, the continent, the nationality: Canadian [kə'neɪdɪən] s., adj. canadian (ă). In English this word denotes both masculine and feminine gender whereas in Romanian for feminine letter ă appears in this case or there are some other changes. In compound words one part of the English word may be a capital letter, in translation into Romanian the words are in full form and are placed vice versa: A-bomb ['eɪ, bɒm] s. bombă atomică. Doubling of letters is changed in Romanian: giraffe [dʒɪ'rɑ:f] s. girafă. Not all derivatives may be alike: only 3 words out of 6 derivatives from the word real are the same. Some prefixes are identical and some are different: pre (E) = pre (R), sub (E) = sub (R), but super (E) – supra (R), in (E) – ne (R), un (E) – de (R). At the same time there are certain regularities in diagraphs th (E) – t (R); ph (E) – f (R).

One of the crucial issues is stylistic differentiation. Similar words for the most part are bookish, literary used less often than corresponding colloquial or neutral words: obtain [əb'teɪn] vt. a obține is used more rarely than get which has no similarity in translation into Romanian. The curriculum of English teaching at the university demands

working with texts on speciality which include terms. They are mostly similar in both languages, to say nothing of internationalisms.

Similar words include names of different domains of knowledge and types of activity, abstract notions, they may belong to medicine, science, education, linguistics (grammar, style), politics, art (theatre, architecture), military sphere, history, sport, geography, religion, seafaring, economy, finance, biology, clothes, meals, entertainment and others.

There is also one phenomenon we should dwell on in the article. Romanian is open to other languages, especially English. The reasons being explained, it is necessary to quote some examples taken from the manuals, newspapers, radio programs and everyday speech. English words get Romanian endings and become part of the Romanian active vocabulary: week-end-ul, CV-ul, gadget-ul, job-ul, rogaining-ul, lounge-ul, hit-ul, hackerul, business-ul, show-ul, logo-ul, body-gardul, -l being an article and -u – the linking element between this article and the word. Plural forming suffix is added and is written hyphenated: site-uri, like-uri, sweatshirt-uri, modemuri, disc-uri. Article is added to the plural form: topurile, icon-urile. Some cases of the Romanian nouns are formed by means of such endings, but they are added to English words: brand-ului, jeans-ului, starurilor, shopping-ului, play-off-ului, hip-hop-ului, rapperului, showbizului, selfie-urilor, modelling-ului. English entered the Romanian speech very visibly and actively.

4. Concluding remarks.

A lifelong experience of teaching English both to English and non-English majors, some of them being Romanians, self-study, attending in class lessons, courses of the Romanian language, systematic listening to both English and Romanian speech, work with the dictionaries, watching films and attending festivals prompted the writing of this article with the aim of thorough study of Romanian experience of teaching English at higher institutions of learning. Much needs to be further explored: the specific domains where similarity prevails, terms in certain spheres of activity, new vocabulary and changes that appear in the languages due to the innovative technologies. The difference between the two languages is likely to attract the attention of the scholars probably even more than similarity for students still experience great difficulties in learning English, especially when it comes to the tricky issue of the difference between the sounds and letters in English. But it goes without saying that some measures taken in some countries (change of the alphabet), the availability of students-polyglots in the group enhances the general level of knowledge of any foreign language, widens the horizons of the students and finally leads them to positive result and fairly good background.

The present investigation is also essential for receptive technology as it denies the desire of some scholars to exclude Romanian from the European group of languages. Joachim Grzega while creating his table of similar words excluded Romanian for reasons of readability. The author acknowledged that the Romanian language was respected by Klein and his team, but he considers that “the classification of Rumania as part of European civilization is doubted; at least it is a borderline case” [Grzega J. 2005, p. 3]. Indeed, there are some difficulties in writing some Romanian letters, but for us the Romanian’s belonging to Europe from the geographical, historical, political, economic and cultural points of view is beyond any doubt.

References

1. Bantaş A. (2013). *Dicţionar englez–român și român-englez* / A. Bantaş. – Bucureşti; Editura Teora SRL. Bucureşti, 577 p.
2. Bucur N. – F., Popa O. – R. (2015). The evolution of the English subject curriculum in Romanian Primary and Lower Secondary Education *Procedia: Social and Behavioral Sciences*. 203. Elsevier, p. 50–56.
3. Ciocoi – Pop M. – M. (2015). A general overview of English as a foreign language in the contemporary Romanian higher education. *International Conference Knowledge-Based Organization: Vol. XXI. – № 2. Sibiu*, p. 565–569.
4. Ivan O. – R. (2013). – Why do Romanians speak foreign languages so well? *Quaestus: multidisciplinary research journal*. November, Vol. 1, Issue 3. Timisoara, p. 119 – 123.
5. Grzega J. (2005). The role of English in learning and teaching European intercomprehension skills *Journal for EuroLinguistiX. – № 2. – p. 1–18*. https://en.wikipedia.org/wiki/Joachim_Grzega
6. Лобода О. (2017). Досвід Румунії з підготовки учителя до раннього навчання англійської мови дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. *Педагогічний процес: теорія і практика*. № 4 (59). Київ, с. 126–131.
7. Сисоєва С., Кристопчук Т. (2012). *Освітні системи країн Європейського союзу*. Рівне, 352 с.
8. *Romania Higher Education System*. (2019). <http://www.euroeducation.net/prof/romco.htm> (25.03.2019).
9. Țirban N. (2013). The future of teaching English language in Romania and globalization. *Social and Behavioral Sciences* 70. Elsevier, p. 74–79.

Юлія Степчук

аспірант Кам'янець-Подільського національного університету,

викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

e-mail: yulia_stepchuk@ukr.net

orcid.org/0000-0002-2825-2299

РЕЦЕПТИВНІ МОДЕЛІ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА У ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ М. КОЦЮБІНСЬКОЇ

Анотація. Стаття присвячена концептуально цілісному аналізу шевченкознавчої інтерпретаційної системи у літературно-критичній творчості М. Коцюбинської. Побудовано стратегію сприйняття творчого доробку Т. Шевченка та простежено еволюцію рецептивних моделей творчості М. Коцюбинської. Досліджено основні моделі методологічної системи вченої з урахуванням екстралітературних та естетичних особливостей.

Ключові слова: рецептивна естетика, рецептивні моделі, інтерпретація, літературний канон.

Summary. Yulia Stepchuk. *Receptive models of Shevchenko's science in the literary-critical creativity of M.*

Summary. The article deals with the conceptually holistic analysis of Shevchenko's interpretive system in the literary-critical work of M. Kotsyubynska. A strategy for the perception of T. Shevchenko's creative work was developed and the evolution of receptive models of M. Kotsyubynskaya's creativity was traced. The basic models of the methodological system of the scientist are considered taking into account extraterritorial and aesthetic features.

The step-by-step scientific analysis of the transformation of M. Kotsyubynskaya's political worldview reflected in her literary and critical work, gives grounds for such a fundamental conclusion: the development of Shevchenko's receptive models of creativity of a scientist is predetermined by the formation of the canon of Ukrainian literature; by dynamics of aesthetic criteria and approaches to creativity of the artist; by the forced integration of Ukrainian literature into the force field of propaganda discourse during Soviet totalitarianism; by multiple codes of T. Shevchenko's creative work, which allow for a diverse interpretation of the poet's work, help to find new criteria for rethinking the intellectual experience and a new understanding of the role and importance of the writer in the Ukrainian cultural consciousness.

Keywords: receptive aesthetics, receptive models, interpretation, literary canon.

Постановка проблеми. Формування повноцінного науково-критичного дискурсу про Т. Шевченка – без замовчувань та канонізації, традиціоналізму й популізму є одним з найвизначніших здобутків українського літературознавства та шевченкознавства другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Саме цей період у шевченкознавчій науці позначився суттєвими змінами, зокрема на рівні методологічному. Загальновідомо, що наслідком ігнорування новітніх методологічних підходів, накладання творів поета на ідеологічну матрицю стала так звана рецепційна примітивізація творчості Т. Шевченка. Єдиним способом подолання такої шевченкознавчої стагнації була кардинальна зміна культивованої десятиліттями схеми поверхневого тлумачення текстів Т. Шевченка та методологічно “чисте” перепрочитання творчості митця (структуралістське, герменевтичне, національно-екзистенціальне, психоаналітичного тощо), що б сприяло створенню цілісної картини творчості Т. Шевченка у всій її поліфонічності та включенню вітчизняного шевченкознавства у русло загальнотеоретичних пошуків світового літературознавства. В основі такого методологічного “буму” були нові, оригінальні авторські концепції та інтерпретаційні стратегії таких видатних літературознавчих діячів, як вчених Ю. Барабаш, Г. Грабович, І. Дзюба, О. Забужко, Ю. Івакін, Д. Наливайко, Є. Нахлік, Л. Новиченко, В. Смілянська, М. Шагінян, Ю. Шевельов та ін.

Актуальність дослідження. Одним із потужних шарів сучасного шевченкознавства стали дослідження відомого літературознавця Михайлини Коцюбинської, яка витворила особливе власне бачення естетичних принципів Т. Шевченка, його своєрідної поетики, специфіки поетичного мислення. Саме шевченкознавство є одним із найпомітніших та найгрунтовніших аспектів літературно-критичної спадщини М. Коцюбинської, яке справедливо можна вважати мейнстримом діяльності видатної вченої. Шевченкіана М. Коцюбинської – це цілий материк творчого доробку авторки, що став яскравою сторінкою історії української літературної критики та засвідчений низкою ґрунтовних Шевченкознавчих досліджень вченої (дисертаційне дослідження “Поетика Шевченка і український романтизм”, понад 20 літературно-критичних статей та розвідок, розділ у першому томі “Моїх обривів” – “З раннього доробку. Шевченко. Поетична мова”, численні фрагментарні вкраплення про поета у наукових студіях з іншою проблематикою).

Мета дослідження. Апеяліція до шевченкознавчої творчості М. Коцюбинської з точки зору її естетико-методологічного наповнення є важливою, оскільки дозволяє розкрити своєрідність літературно-критичної

та світоглядної позиції вченої загалом та представити методологічні погляди на особливості Шевченкових концептуальних засад зосібна.

Об'єктом дослідження є шевченкознавчі праці М. Коцюбинської.

Предмет дослідження складатиме своєрідність шевченкознавчої концепції М. Коцюбинської на тлі літературно-критичної думки України другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно важливим в осягненні методологічної системи та рецептивних моделей шевченкознавства у літературно-критичній творчості М. Коцюбинської є розуміння стану тогочасної критики та її сутності та відповідно зміни суспільних орієнтацій. Вважаємо, що здійснити аналіз генезису шевченкознавчих рецептивних моделей творчості дослідниці без урахування екстралітературних чинників неможливо, адже вони безпосередньо впливали на розвиток та урізноманітнення методологічних поглядів у літературі і відповідно мали тенденцію до віддзеркалення у творчості вченої. Для цього пропонуємо розглянути процес становлення М. Коцюбинської як дослідника української та світової літератури, що, безумовно, позначилось на становленні рецептивної естетики вченої. За умови такого підходу до літературно-критичної та літературознавчої праці вченої можемо виокремити три етапи становлення її як науковця.

- **Перший етап** (кінець 50-х рр. ХХ ст.) – етап захоплення соціалістичними ідеями. Період становлення Коцюбинської-критика.

- **Другий етап** (60-ті – початок 70-х рр. ХХ ст.) – етап нонконформістського сприйняття радянських концепцій. Моральний спротив тоталітарній системі. Поступове розширення діапазону літературно-критичних зацікавлень та зосередження дедалі більшої уваги на теоретичних проблемах літератури. Заборона на літературну творчість.

- **Третій етап** (початок 90-х – 2000-ні роки) – позацензурний період – відтворення культурної та літературної панорами доби кризь призму притаманних їм ідей, цінностей та переконань та шляхом зіставлення їх із світоглядними вартостями і переконаннями українського суспільства того часу.

Вважаємо за доцільне ознайомитись з еволюцією інтерпретаційних стратегій М. Коцюбинської як дослідника творчості Т. Шевченка відповідно до виокремлених етапів.

Перший етап становлення суспільно-політичних поглядів вченої був позначений інтенсивним поширенням моністичної концепції радянської літератури. Пріоритет було віддано “соцреалістичній” критиці. Цей напрям критичної думки активно підтримувався державною владою і беззастережно виконував так зване “соціальне замовлення” та, звичайно, відігравав значну роль у формуванні масової свідомості. В результаті інтерпретаційна, оцінювальна і прогностична функції радянської критики виявилися підпорядковані єдиному ідеологічному завданню. Тож, як бачимо, загальний контекст доби, в якій жила і працювала М. Коцюбинська, спричинює складне переплетіння офіційної ідеології та особистісного світобачення молоді дослідниці. Саме тому розвідки вченої цього часу частково спрямовані у русло соцреалізму. Це спричинило за собою зміни в методології критичного аналізу та, безумовно, рецептивному вираженні критичної думки.

Ранні праці М. Коцюбинської сприймаються як явище кітч, оскільки пройняті ідеями дружби народів-братів, вірою в їхнє світле майбутнє, інтернаціональної єдності трудящих усього. Тому зачини літературно-критичних розвідок вченої про Т. Шевченка на кшталт “Твори радянських письменників несуть народам велику правду про життя в Радянському Союзі, учать жити і боротися”, “Задля зміцнення дружби народів” та ін. сприймаються не як “вимушені” чи такі, що відповідають еталонам єдиного творчого методу, а як щира віра в радянські ідеали.

Водночас варто наголосити, що М. Коцюбинська належала до так званого естетичного крила соцреалістичної критики. В атмосфері лояльності до радянського режиму, декларування віри в офіційні марксистсько-ленінсько-сталінські ідеали вчена підходить до літературно-критичної роботи кризь відчуття й осмислення естетичної цінності аналізованих літпродуктів. Естетичне сприймання мистецької спадщини, яке визначається взаємодією художньої вартості твору та естетично трансформованого досвіду реципієнта є визначальним для дослідниці. Справедливим є твердження самої М. Коцюбинської про цінність осягнення істини за допомогою категорій моралі й естетики [4, с. 56]. На естетичних судженнях і оцінках як первинних у критичному аналізі твору наголошував ще І. Франко у трактаті “Із секретів поетичної творчості”, який перебував у полі зору дослідниці. Як зауважував вчений: “Літературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетична. І тільки в такому разі може зробитися вповні науковою, спосібною до дійсного розвитку, а не залежною від капризів та моди” [7, с. 119]. Слідом за І. Франком вчена вважає судження естетики теоретичним фундаментом критичного аналізу художнього тексту. Володіючи особливим відчуттям краси та сили слова, а також здатністю до естетичного сприйняття літератури, вчена підходить до аналізу художніх текстів Т. Шевченка через осмислення їх естетичної цінності і на макро-, й на мікрорівні, тобто досліджує саму структуру твору. Послідовно послуговуючись “естетичною” та структуралістською методологією

М. Коцюбинська уводить до наукового обігу нову парадигму прочитання Т. Шевченка – через естетичне сприймання мистецької спадщини. Зрештою не випадково однією з перших її праць про поета став етюд “Благородна природа людини: людина в естетиці і творчості Тараса Шевченка”, де вчена зосереджує увагу на естетичному ідеалі митця.

Уже тоді вчена розуміла, що літературна критика будується на основі певної естетичної системи, що поєднує в собі теорію та художню практику. М. Коцюбинська уже на ранньому етапі науково-критичної роботи обирає переважно аналітичні жанри, що більшою мірою носять оглядовий характер, ніж аналітичний, проте помітно відрізняються від типових праць цього жанру, оскільки в оцінках вченої значної ваги набуває естетичний елемент. Так однією з важливих методологічних засад вченої цього періоду діяльності є дослідження в історико-естетичному напрямку (розгляд творчості поета на тлі ідейних течій, естетичних віянь доби, стилів і жанрів). Згадаємо ранню розвідку вченої “До проблем романтизму в творчості Шевченка”, де дослідниця аналізує місце творчої спадщини Т. Шевченка в українській романтичній традиції.

Варте уваги й те, що значний вплив на формування методологічних засад Коцюбинської-критика відбувалось під впливом О. Білецького – видатного вітчизняного літературознавця. Саме під керівництвом академіка О. Білецького вона працює над дисертацією “Поетика Шевченка і український романтизм”, яку успішно захистила у 1958 році та водночас відкрила багато невідомого для себе з історії української та світової літератури. “Це були роки нагромадження знань, естетичного вироблення, створення культурних передумов для самостійного творчого життя”, – подибуємо у спогадах вченої [Коцюбинська 2006, с. 27]. Саме в цей час (навчання в аспірантурі, співпраця з О. Білецьким) шевченкознавчі дослідження М. Коцюбинської набувають *якісно нового* значення, що зумовлено передовісім досконалим володінням основних методологій вивчення літературознавства, теорій інтерпретації літературного процесу та особливою здатністю до естетичного сприйняття мистецтва.

Цікаву рецептивну пропозицію М. Коцюбинська подає у літературно-критичній інтерпретації поетичної спадщини Т. Шевченка (дослідження, присвячені мові художніх творів, поетиці Т. Шевченка, англійським перекладам Кобзаря), М. Коцюбинська переважно використовує форму описово-інформативну (“Шевченко в англійських перекладах”, 1956; “Поезії Т.Г.Шевченка в англійських перекладах”, 1958). Попри це, на наше глибоке переконання, вчена використовує означені описові методи, підпорядковуючи їх основній своїй меті і функції: оцінювати, інтерпретуючи їх, нові твори поета, привернути до них увагу сучасників, формувати з приводу них громадську думку; або по-новому, крізь призму актуальних потреб, витлумачити сенс творів, написаних раніше.

Ще однією методологічною засадою М. Коцюбинської означеного періоду є зосередження дедалі більшої уваги на теоретичних проблемах літератури, як це маємо у статті “Поетика Шевченка і український романтизм”, 1958. Тут, на відміну від перших праць М. Коцюбинської, спостерігаємо неабияку здатність дослідниці вплітати в текстуру своїх досліджень теоретичне та історико-літературне значення творчої спадщини українських письменників (Докладніше про це див. у статті “Т. Шевченко в літературі романтизму крізь призму бачення М. Коцюбинської”) [Степчук 2012].

Аналізуючи особливості рецептивних моделей раннього науково-критичного доробку М. Коцюбинської, звичайно, ми можемо говорити про певне підпорядкування панівній ідеологічній матриці соцреалізму. Проте вважаємо, що це радше особливості світовідчуття та світобачення вченої, що жодним чином не позначилося на науковій цінності матеріалу, а навпаки, свідчать про прагнення критика поєднувати аналіз конкретних текстів з широкими теоретичними узагальненнями, осмислювати особливості літературного процесу.

Другий етап літературно-критичної творчості М. Коцюбинської був особливим періодом, оскільки саме в цей час набирав обертів шістдесятницький ренесанс. Справжнім бунтом вченої стало її входження в коло дисидентів, прагнення працювати в літературознавстві, не озираючись на ідеологічні обмеження, участь спершу в культурницьких, а потім уже й у протестних заходах. Епоха, в яку волею долі довелося жити дисидентам, вимагала від них вирішення проблеми, що її Л. Костенко в поемі “Сніг у Флоренції” афористично сформулювала такими словами: “Одне із двох – або люби свободу, або залеж від милості владик!” [Костенко 1986, с. 144]. У розв’язанні цієї дилеми (балансування межі полюсами нонконформізму й пристосуванства) М. Коцюбинська обрала шлях відкритого протистояння тоталітарному режимові, цілковитого неприйняття його псевдоідеалів.

Тож очевидно, що з послабленням тиску тоталітарної системи у період “відлиги” шевченкознавчі праці М. Коцюбинської знаменували помітну розкутість мислення вченої, котра уже мала змогу стверджувати таке: “Звичайно, при всій естетичній широті методу соціалістичного реалізму не кожна стилістична концепція може відбивати його сутність і служити йому” [Коцюбинська 1965, с. 23]. Водночас М. Коцю-

бинська послідовніше і систематичніше доповнює та урізноманітнює традиційний літературно-критичний дискурс поступовим розширенням діапазону літературно-критичних та літературознавчих зацікавлень, зосередженням дедалі більшої уваги на теоретичних проблемах літератури.

У цьому контексті цілком очевидно, чому М. Коцюбинську притягувала монографічна критика, коли окремі статті можна сприймати як частини єдиного цілого. Тому вважаємо за доцільне виокремити у творчості вченої названого періоду добірку **“Шевченківський цикл”** (13 статей): “Балада Шевченка”, 1961; “Великий Кобзар за рубежем, 1961”; “Перлина лірики Шевченка: Естетичний аналіз вірша “Не кидай матері”, 1962; “Шевченко – поет сучасний”, 1968 та ін.

Вважаємо за доцільне розглядати циклізацію літературно-критичного доробку М. Коцюбинської як специфічну рецептивну форму, що виникає при об'єднанні відносно самостійних наукових досліджень у цілісність більш високого порядку, головними ознаками якого є єдність проблематики, спільність тем та ідей, єдина система авторських поглядів тощо. Також до активних циклоутворюючих факторів відносимо і так зване “об’ємне” сприйняття дійсності вченою в усій її строкатості і складності причинно-наслідкових зв’язків, проникнення в глибинні процеси літературного та суспільного життя загалом.

Так через циклізацію та узагальнення М. Коцюбинська від коротких аналітичних жанрів еволюціонувала до жанру **наукової монографії**. Недаремно одним з важливих напрямків наукових інтересів дослідниці цього періоду були літературознавчі дослідження специфіки образного мислення та його еволюції в українській літературі (“Образне слово в літературному творі”, 1960 та “Література як мистецтво слова”, 1965), які вчена подає у формі ґрунтовних науково-дослідницьких праць, предметом яких є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми з критичним його аналізом. Це були праці, в яких окреслились такі академічні риси дослідниці, як повага до тексту та контексту, розмах ерудиції, критично-творче мислення, обрамлене чіткими теоретичними узагальненнями та висновками. Осмислюючи жанр наукової монографії М. Коцюбинської, ми можемо говорити про зв’язок вченої із традицією української науки. У поглядах вченої виразно простежується помітний вплив О. Потебні, І. Франка, С. Єфремова, О. Білецького. Особливо це стосується поглядів на осмислення літератури у контексті світової.

Оригінальність шевченкознавчої методології М. Коцюбинської виокремленого періоду полягала передусім у тому, що вчена звертається до загальнотеоретичного аналізу шевченкової образності саме як естетичного феномену, з позиції естетики словесної творчості. Така система, на думку дослідниці, є іманентною для поета, і саме вона визначає текстуальні структури поетового мислення. Вважаємо, що такий підхід не є випадковими у М. Коцюбинської – поступово ці процеси стали характерними естетичними орієнтаціями доби шістдесятницького ренесансу, означивши розширення творчої свободи вченої.

Третій період творчості М. Коцюбинської розпочався з розпадом Радянського Союзу у роки “перебудови”, коли після 18-річного вимушеного мовчання дослідниця відновила творчу працю. *“Таке собі ідилічне повернення до своєї гавані”*, – напише вчена у споминах [Коцюбинська 2006, с. 193].

Після довгих років заборони друкуватися, за часів незалежної України вчена отримала можливість досягнути своєю творчістю те, що раніше або замовчувалося, або висвітлювалося вкрай однобоко. Визначною подією в українському науковому житті стало видання монографії “Етюди про поетику Шевченка”, які вважаються своєрідним апогеєм літературно-критичної шевченкіани М. Коцюбинської. Дослідниця пропонує новий, свіжий погляд на Шевченкову творчість, торкається різнопланових питань: від з’ясування жанрової специфіки твору до скрупульозного вивчення художньо-виражальних засобів окремого тексту. Підходячи до аналізу художніх творів Т. Шевченка через осмислення їх естетичної цінності (що, на думку дослідниці, є визначальним для сприймання мистецької спадщини), М. Коцюбинська пропонує свою оригінальну версію аналізу естетичної системи поезії й власне естетичного ідеалу Т. Шевченка.

Про радикальні трансформації суспільно-політичних поглядів М. Коцюбинської свідчать і внесення дослідницею корективів у свої “давні” праці. В короткому слові від автора у двотомнику вибраних праць “Мої обрії” М. Коцюбинська зазначає, що у свої праці вносила певні корективи, “знімала або пом’якшувала неминучу кон’юнктуру”, тобто посилення, цитати або зроблені на “вимогу дня наголоси”, яких виявилось, на щастя, не так багато, вилучалися погодитись [Коцюбинська 2004, с. 176]. Що ж стосується концепцій та напрямів аналізу, то тут дослідниця постає перед нами такою, якою була в ті часи. “В цьому виявився її характер “залишатися самою собою”, не прикрашати фасади, не одягати масок й не міняти тональності”, – зазначає Л. Гарнашинська [Гарнашинська 2005, с. 33].

Досить суттєвим в цьому плані є і так зване доопрацювання ранніх досліджень з метою досягнути те, що раніше замовчувалося або висловлювалося вкрай однобоко. Це зокрема стосується “Етюдів про поетику Шевченка”. Якщо у ранніх шевченкознавчих студіях у дослідниці переважало твердження, що Шевченко тільки “використовує” фольклор, то пізніше у наукових розвідках М. Коцюбинська сміливо доводить: поезія великого Кобзаря бере свої витoki саме з народної пісні. Тож можемо говорити про певне переосмислення спадщини Т. Шевченка на ґрунті національному.

Отже, важливу роль у становленні рецептивних стратегій творчості вченої в історичному аспекті відіграв так звана ідейна трансформація М. Коцюбинської як літературознавця, літературного критика, учасника антитоталітарного спротиву, яка пройшла три основні етапи: від суспільно-політичних поглядів під соціалістичним кутом зору на невеликому відрізку її ранньої творчості до активного опору радянській окупації, охоплюючи при цьому найважливіші переломні моменти вітчизняної історії: від пізнього сталінізму, “відлиги”, застою, доби падіння СРСР, до початків української незалежності.

Поетапний науковий аналіз трансформації політичного світогляду М. Коцюбинської, що віддзеркалився у її літературно-критичному доробку, дає підстави для такого основоположного висновку: розбудова шевченкознавчих рецептивних моделей творчості М. Коцюбинської зумовлена формуванням канону української літератури і різними підходами до його наповнення; динамікою естетичних критеріїв і підходів до творчості митця; примусовою інтеграцією української літератури в силове поле пропагандистського дискурсу за часів радянського тоталітаризму; множинними кодами самої творчості Т. Шевченка, котрі дають можливість для розмаїтої інтерпретації доробку поета, сприяє пошуку нових критеріїв для переосмислення інтелектуального досвіду та нового розуміння ролі і значення постаті митця в українській культурній свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко, Л. (1989). Вибране. Київ : Дніпро, 558 с.
2. Коцюбинська, М. (2006). Книга споминів. Харків : Акта, 288 с.
3. Коцюбинська, М. (1965). Література як мистецтво слова. Київ : Наукова думка, 318 с.
4. Коцюбинська, М. (2004). Мої обрії: В 2 т. Т. Київ : Дух і літера, 336 с.
5. Степчук, Ю. (2012). Т. Шевченко в літературі романтизму крізь призму бачення М. Коцюбинської. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 320 с.
6. Тарнашинська, Л. (2005). Бути собою. Київ, 60 с.
7. Франко, І. (1969). Із секретів поетичної творчості. Київ, 1969, 638 с.

УДК 811.161.2(091):09"16"

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-125-134

Оксана Суховій
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови
та прикладної лінгвістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
e-mail: o-o-s@ukr.net
ORCID: 0000 0002 4514 7968

РУКОПИСНЕ КАЗАННЯ ВАРЛААМА ЯСИНСЬКОГО ПРО ВІДПУЩЕННЯ ГРІХІВ

Запропонована праця має на меті удоступнення для широкого загалу рукописної пам'ятки XVII ст. – казань митрополита Варлаама Ясинського. Проповідь про відпущення гріхів має обсяг 14 сторінок, міститься в рукописній збірці, яка зберігається в Інституті рукопису НБУВ.

Схарактеризовано особливості метаграфування рукописного джерела, зокрема: графіко-орфографічні особливості, вживання великої літери, поділ на абзаци, розділові та діакритичні знаки, надрядкові літери, виправлення в тексті, нумерація сторінок, глоси на полях сторінок тощо.

Ключові слова: Варлаам Ясинський, староукраїнська мова, казання, рукопис, метаграфування.

Sukhovii Oksana. Barlaam Yasynsky's manuscript sermon on the remission of sins

The proposed paper aims at making one of the 17th century manuscripts, the sermon of the Metropolitan Barlaam Yasynsky, accessible to the general public. The sermon on the remission of sins consists of 14 pages and is contained in a manuscript collection (written probably between 1679 and 1696, according to M. Petrov), which is stored in the Institute of Manuscripts of Vernadsky Scientific Library, Kyiv, Ukraine.

The descriptive and diplomatic-critical methods of the Cyrillic text metagraphing are used in the paper.

The author offers a brief overview of texts publications and studies of the Baroque preaching language of the 17th century. In our opinion, the novelty is in the reference to the oratorical and preaching works of B. Yasynsky, which have not been published yet (except for one sermon that we have published); the language of his works was studied fragmentarily.

The characteristics of the manuscript metagraphing were determined, in particular: graphic and orthographic features, capitalization, paragraph separation, punctuation and diacritics, uppercase letters, text corrections, page numbering, page glosses, etc.

*The language of Barlaam Yasynsky's sermons is hybrid: texts are written both in "plain" and Church Slavonic (in Ukrainian edition) languages. The proposed for publishing sermon represents the Church Slavonic type of language with numerous elements of live language. At the graphic and orthographic level, it is the unification of one letter ъ, the traditional use of Greek letters with no Cyrillic equivalents, the presence of diacritics, the irregular use of capital letters and punctuation; at the phonetic-phonological level, it is a confusion of ъ and и, the preservation of the etymological *o and *e in a closed syllable, the sequential fixation of the transition *e into o after sibilants and *i before the syllable followed by a hard consonant, the traditional use of ѣ and in isolated cases the presence of a new ѣ; distinguishing between [z] and [r], assimilative and dissimilative processes in groups of consonants, simplification in groups of consonants, etc.; at the morphological level, it is the preservation of the dual number, the complete forms of adjectives, the enclitic forms of the pronouns, the presence of the enclitics in the verbal compound forms (perfect, pluperfect, conditional); at the syntactic level, it is the predominance of compound sentences.*

Key words: Barlaam Yasynsky, Old Ukrainian language, sermon, manuscript, metagraphing.

Українська лінгвістика останніх років активно збагачується дослідженнями та публікаціями рукописних пам'яток і стародруків: [Луцька 2013]; [Лікарство 2017]; [Акти 2017а]; [Акти 2017б]; [Лавришівське 2018]; [Реймське 2019] та ряд інших. Удоступнюються й проповідницькі тексти XVII ст.: [Радивилівський 2019]. Вивченню проповідництва цього періоду присвячено низку праць, зокрема [Чепіга 1985]; [Ніка 2012]; [Матушек 2013]; [Зелінська 2013]; [Олешко 2017] та інші.

Найяскравішими представниками української барокової проповіді традиційно вважаються Захарія Копистенський, Петро Могила, Лазар Баранович, Іоанікій Галятівський, Антоній Радивилівський, Симеон Полоцький, Стефан Яворський. З цілковитою підставою можемо доповнити цей ряд ім'ям Варлаама Ясинського, одного з найвидатніших ієрархів України XVII – XVIII ст., митрополита Київського, Галицького та всієї Малої Росії, ректора Києво-Могилянської академії.

Запропонована праця має на меті удоступнення для широкого загалу однієї з рукописних пам'яток XVII ст. – казань Варлаама Ясинського. Проповідь про відпущення гріхів має обсяг 14 сторінок, міститься в рукописній збірці [Ясинський XVII ст.] (вірогідний час написання – між 1679 і 1696 рр., за свідченням М. Петрова [Петров 1892]), яка зберігається в Інституті рукопису Наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

У роботі використано дипломатично-критичний метод метаграфування кириличного тексту та описовий.

Наукова новизна полягає, на нашу думку, у тому, що ораторсько-проповідницькі твори Варлаама Ясинського ще не видрукувані, за винятком одного опублікованого нами казання [Суховій 2001]; мова його творів вивчалася фрагментарно [Суховій 1996]; [Суховій 1999]; [Суховій 2000]; [Суховій 2001а]; [Суховій 2001б]; [Суховій 2001в]; [Суховій 2002]; [Суховій 2018].

Під час роботи з рукописом ми спиралися на українську палеографічну традицію [Панашенко 1974], [Сокирко 2016]. Підготовку тексту до друку здійснено за «Правилами видання пам'яток...» [Німчук 1995] із використанням засобів сучасної графіки для метаграфування.

Нумерацію сторінок рукопису подаємо у спосіб: [4]; [4 зв.] (зворот). Якщо в кінці сторінки містяться слова, що будуть початком наступної сторінки, а в кінці попередньої наведені лише для полегшення читання казноїсію, ми їх опускаємо.

Поділ тексту на абзаци здійснюємо відповідно до оригіналу.

Велику літеру вживаємо на початку речення та у всіх власних назвах.

Надрядкові літери вносимо в дужки: *пене(л)*. У закінченні родового відмінка однини прикметників, займенників, числівників, дієприкметників, де в рукописі наявна надрядкова літера г, у квадратні дужки вносимо о: *се(г)о*. Аналогічно й деякі інші слова, наприклад, *слу(х)ачу*. Дієслово *быти* у формі першої особі однини теперішнього часу подаємо як *ε(с)т*, оскільки в тексті не помічено жодного випадку усічення форми до *εс*, лише *εст*.

Розділові знаки зберігаємо авторські; у випадку відсутності крапки в кінці речення в рукописі подаємо її у квадратних дужках: [.]

Титла подаємо як авторські, так і ті, які опущено у скорочених словах: *снь*.

Символ вживаємо відповідно до авторського паєрка: *памят*.

Службові слова пишемо окремо від повнозначних, навіть якщо в автора вони написані разом: *немъет* – *не мъет*.

Оскільки рукопис належить до односерового типу, то ъ і ѣ вживаємо відповідно до характеру приголосного. У тих випадках, же вжито виразний ъ, навіть якщо це суперечить правилам, подаємо ъ: *вождь*.

Закреслені букви, слова коментуємо у зносках; фрагменти показуємо закресленням у тексті. Підкресленням виділяємо фрагменти, виділені підкресленням у рукописі. Вказуємо на неясне написання слів чи літер.

Глоси на полях сторінок подаємо у посторінкових зносках. Іноді глоси виявляються обрізаними – вірогідно, сторінки рукопису обрізали; такі випадки позначаємо у зносках: *нелиц*[обрізано] *на*[обрізано].

Мова проповіді Варлаама Ясинського гібридна: частина текстів писана «простою» мовою, частина – церковнослов'янською мовою української редакції. Пропоноване до друку казання репрезентує другий тип мови – церковнослов'янський із численними живомовними елементами.

На графіко-орфографічному рівні це одноєровість, традиційне вживання грецьких літер, які не мають відповідників у кирилиці, наявність діакритиків, неунормоване вживання великої літери та розділових знаків; на фонетико-фонологічному рівні це поплутання **ы** та **и**, збереження етимологічних ***о** та ***е** в закритому складі, послідовна фіксація переходу ***е** в **о** після шиплячих та ***ј** перед складом із наступним твердим приголосним, традиційне вживання **ѣ** і в поодиноких випадках – наявність нового **ѣ**; розрізнення [г] і [ґ], асимілятивно-дисимілятивні процеси у групах приголосних, спрощення у групах приголосних тощо; на морфологічному рівні – збереження форм двоїни, повні форми прикметників, енклітичні форми займенників, наявність енклітиків у складених формах дієслова (перфекті, плюсквамперфекті, умовному способі); на синтаксичному рівні – переважання складнопідрядних речень.

Можемо констатувати, що мова казань Варлаама Ясинського є типовою церковнослов'янською мовою української редакції XVII ст. з відчутним впливом польської та деякими ознаками поліського наріччя.

[Казання про відпущення гріхів]

[293]

Аще ѿ(т)пущаєте члвко(м) согрѣшенія ихъ, ѿ(т)пустигѣ и ва(м) ѿ(т)ць вашъ нѣсны(й). Єгда поститесь не будѣте яко лицемѣри. Слова су(т) сама(г)[о] сѣна бжїя на нѣшній днь євґлисти с҃аго Ма(т)феа написа(н) нїи,¹

Нѣбы двѣ превысоча(й)шіи лѣствици а(л)бо степенѣ, досязаючи ѿ(т) земля на нѣбо: нѣбы двѣ на(й) простіи дороги ведучи на(с) в нѣсную сторону: нѣбы двѣ крилѣ голубинни скоро парящи в высоту нѣсную: нѣбы два кораблѣ, чре(з) во(л)нуемое свѣта сего море до тихомирного пристанища быстро плывучи, показуєт² на(м) сѣн бжїй в нѣшне(м) литу(р)гїйномъ євґліи, на пре(д)верїи с҃о(й) четиридесятници велика(г)[о] поста, друголюбное братъ брата ѿ(т)пущеніє согрѣшенїи, и постъ нелицемѣрны(й).³

Возлюбле(н)ны(й) ѿ Хр(с)тѣ слушателю. Сїи двѣ дѣхovní добродѣтели, любы⁴ и постъ істинны(й), су(т) то яко двѣ дрєвѣ маслї(ч)нїи образуочи⁵ на(м) милосе(р)діє бжїє, ѿ(т) котры(х) ѿлюбене(ц) нѣсны(й) вѣне(ц) увїты(й) по вся дни на главу свою вкладаєт; су(т) то яко два свѣти(л)ники⁶, просвѣчаючи дшєвнїи и тѣлеснїи очи наши. Сїи двѣ дѣхovní цноты, маю(т) и для того великую, пре(д) б҃о(м), нѣбо(м) и землею похвалу, же самаго Х҃а сѣна бжїя маю(т) за нача(л)ника и главу. Яко бовѣ(м) Х҃с сѣн бжїй на дрєвѣ кр(с)т҃о(м) пригвожденнї(й), молилѣ ѿ(т)ца свое(г)[о]. Ѡ(т)че ѿ(т)пусти имъ не видя(т) бо что творят. Яко сѣн бжїй в пустынь четиридесять днїи и четиридеся(т) ношїй члвч(с)тво(м) аки члвкѣ а(л)каль и жа(ж)даль: та(к) и мы уды Хр҃вы, послѣдуючи мысле(н)нои главѣ нашой,

[293 зв.]

взираючи на нача(л)ника вѣры и сове(р)шителя Іса Х҃а должни(с)мо в сїю четиридесятодневную поста с҃аго се(д)мицу, друголюбное зъ враги нашими прїяти прошеніє; должни(с)мо возде(р)жаніємъ и посто(м) с҃ты(м) упражнятися по заповѣде(м) г҃днѣ(м) ѿ(т)пуща(й)те и ѿ(т)пустя(т) вамъ: постящєся не лицемѣ(р)ству(й)те. Якъ сїи двѣ цноты дѣхovní, ѿ(т)пущеніє другъ другу согрѣшенїи, и постъ нелицемѣ(р)ны(й) су(т) дшїи нашой бл҃гопотребны, на нѣшнеи проповѣди увиди(м), за помощію по(д)вїгополо(ж)ника Іса Х҃а и прбл҃гослове(н)но(й) двї матере даючи(х) намъ помощь ку по(д)вїго(м) дѣхovní(м), в настоящую четиридеся(т)одневную се(д)мицу с҃ую.

Аще ѿ(т)пущаєте члвко(м) согрѣшенія і(х). Ѡ(т)пусти(т) и ва(м) ѿ(т)ць ва(ш) нѣсны(й). Ни постъ возде(р)жны(й), ни мѣтва прилѣжна г҃(с)пду б҃гу є(ст) приятная: если ср(д)це наше непрїязнѣ и нелюбовѣ в себѣ сокрыває(т). Возлюбле(н)ны(й) ѿ Хр҃тѣ слу(х)[ачу]: кромѣ того же са(м) сѣн бжїй в нѣшне(м) лѣтургїйно(м) євґліи нѣбы коре(н) всѣхъ дѣхovní(х) цнотъ, и тве(р)дое ѿснованіє, в началѣ пре(д)ложивши, ѿ(т)пущеніє согрѣшенїи. Пото(м) поступилъ до посту, и до нестяжанія сокровищ на земли: мѣю и іны(й) довод(д) у велегла(с)но(г)[о] пророка Ісаїи, в главѣ пятдєся(т) ѿсмо(й). Усумнѣвалися негда(с), велики(м) удивленіє(м) люде ізраї(л)скїи, же нѣ посто(м), котры(м) на то(т) ча(с) много тѣла свои томили, нѣ молитвою, котрую при изобы(л)ны(х) слезахъ ѿ(т) глубоча(й)ше(г)[о] ср(д)ца к престолу вышнего возсилали, могли що у г҃(с)пда б҃а умолити. Что яко постихо(м)ся и не узрѣ, и смирѣхо(м) дш҃а наша и не видѣ. Вѣмы г҃(с)пди бж҃е

¹ На полях: **в главѣ ше(с) в за(ч): зї** (17).

² Слово **показуєт** написано поверх закрєслєного слова **выставуєт**.

³ Тут і далі підкрєслєнням видїляємо фрагменти, видїлені підкрєслєнням у рукописі.

⁴ На полях: **нелиц**[обрізано] **на**[обрізано].

⁵ Літеру **ч** написано поверх закрєслєної **щ**.

⁶ На полях: **поста**[обрізано] **на свѣщи**[обрізано] **и по**[обрізано] **наш**[обрізано].

нашъ яко много можеґ мѣтва смире(н)на и сокруше(н)на на умоленіе вл(д̣)ки своє(г)[о] ср(д̣)це сокруше(н)но и смире(н)но бѣ не уничижи(т). Вѣми яко и возде(р)жаніе і по(ст)

[294]

уго(д)никовъ твои(х) Мо(й)сея и Іліи много доказовало у пр(с̣)тола твоє(г)[о] вл(д̣)чнѣ. Мо(й)се(й) бо чотыридеса(т) днѣи и чотыридеса(т) ношѣи постѣя лице(м) лице твоє узрѣлъ бжестве(н)ное, и скрижалы на(м) за(з)вѣта ѡ(т)гуду предалъ. Ілія же мл(т̣)вою хлябы нѣсныя ѡ(т)ве(р)зши, нѣточную росу во бл҃гоплодіе зе(м)лѣ ѡ(т) нѣсъ на землю стягнулъ. По что (ж) ннѣ на постѣ и мѣтву смире(н)ныхъ рабѣ твои(х) врата мило(с)ти твоєя су(т) за(к)люче(н)ны и замкне(н)ны. Ѡ(т)повѣдає(т) імъ снѣ бжій чре(з) того (ж) Ісаію пророка. Аще в̣ судѣ и сварѣ(х) поститесь и біете пхающе смире(н)на, воскую ми поститесь, не такового бо поста избра(х) азъ. Лицемъ схнете аки ме(р)твіи ѡ(т) велико(г)[о] возде(р)жанія и поста, внутрь же имѣте го(р)танѣ и утробы ѡ(т)ве(р)зсти на поглощеніе друга и брата своєго. Гробъ ѡ(т)ве(р)зсть го(р)танѣ ихъ⁷. Плот̣ и кост̣ ваша измѣняє(т)ся и ізнемагаєґ елея ради, для нету(ч)ного брашна и несла(д)кого питія; ср(д̣)це же ваше горит̣ пламене(м) ярости и гнѣва. Не такового поста избра(х) азъ. Аще ислѣчешѣи мовит̣ писаніе стоє на ти(м) же мѣстѣ, яко се(р)пѣ выю твою⁸ и вретѣще и пепе(л) постелешѣи то ни тако наречет̣ ми ся постѣ прѣятенѣ. Аще же ѡ(т)и(й)мешѣи ѡ(т) себе узы и рукобіеніе и глѣ роптанія, тогда восіає(т) во тмѣ свѣтъ тво(й), и тма твоя будет̣ яко полу(д)не. Ме(р)зшіи є(ст) постѣ и молитва пре(д) г(с̣)пде(м), з̣ яростію, гнѣво(м) и ненавѣстію брата и ближнего; нѣжели дово(л)ное яденіе з̣ любовію к̣ ближнему и ѡ(т)пущеніе(м) согрѣшеніи.

Ба(р)зо ажъ надде(р) г(с̣)пдѣ бѣ завше поважалъ мѣтвы и причину избра(н)ны(х) свои(х) проро(к) Мо(й)сея и Самуила, яко свѣдча(т) словеса самага тво(р)ца у Іереміи пророка в̣ главѣ пятидесято(й). Аще стану(т) Мо(й)се(й) и Самуи(л) предо мною нѣст̣ дша моя к̣ люде(м) симъ. Мовит̣ гдѣ бѣ посполиты(м) звычає(м) члвч(с)ки(м) яковы(м) мы частокротне мовити звыкли: хоц̣ бы мо(и) ро(д)ній ѡ(т)ць а(л)бо мѣти у мене того просили, то бы(м) імъ не далъ. Питаєґся на се(м) мѣстѣ Григорій сты(й). Для чого г(с̣)пдѣ бѣ поминувши та(к) много, праве(д)ны(х) ѡ(т)ць, Авраама, старозако(н)ны(х)

[294 зв.]

Ісаака, Іакова и іни(х). Кгды прѣйшло за людо(м) ізраи(л)ски(м) просити самы(х) ты(л)ко Мо(й)сея и Самуила припоминає(т). і ѡ(т)повѣдає(т), для того, правѣ, же сїи пророки Мо(й)се(й) и Самуиль на(й)барзѣ(й) за свои(х) враговѣ до г(с̣)пда бга прилѣжнующую молитву⁹ вносили: Самуила пророка тяжко были ізраи(л)стяне ѡобразили, кгды повагою его и заслугою пре(д) гпде(м) бго(м) пого(р)дивши ѡ ко(г)[о] іного на црство просили; котрую свою неростропност̣ скоро постереґши, кгды Самуила молили, абы таково(й) своє(й) пре(д) г(с̣)пде(м) бгомъ не памяталъ ѡбразы. Помолися ѡ рабѣ(х) свои(х) г(с̣)пду бгу своє(му) да не умре(м), яко приложихо(м) ко всѣ(м) грѣхо(м)ъ наши(м) злобу нашу просяще себѣ царя. Ѡ(т)повидѣлъ. Не бо(й)теся, то(к)мо поработа(й)те г(с̣)пду всѣмъ ср(д̣)цемъ вашимъ. И Мо(й)сею такъ же рѣхъ ясная, іжъ тотъ многократнѣ молилъ г(с̣)пда бга, за небл҃года(р)ны(м) непо(ко)ривы(м) и во все(м) противны(м) себѣ и г(с̣)пде(м) людю(м) ізраи(л)скимъ: котрое та(к) тяжки(х) кривдѣ и незносны(х) уразѣ непамятозлюбіе справило тоє, же завше г(с̣)пдѣ бѣ Мо(й)сеѡву¹⁰ и Самуилову значне поважалъ мѣтву и причину. Маєшѣ в̣ ср(д̣)цу на друга и брата таоего памятозлюбіе, даремная (ж) твоя за сами(м) собою и за ки(м) інни(м) до г(с̣)пда бга молитва и причина.

По сме(р)ти Іакова¹¹, боячися братія Іюсифовы, абы не вспомнѣл̣ і(м) уразы ѡ(т) нихъ себѣ задано(й), и не ѡ(т)далъ імъ взаємно(й) за злост̣ злости, приступили к̣ нему з̣ таковы(м) бл҃госмирены(м) слово(м). Ѡ(т)ць тво(й) за(к)ля тя пре(ж)де уме(р)твіа его глѣ, тако рцѣте Іюсифу, прости неправости грѣха ихъ, яко¹² сло сотвориша тебѣ, и ннѣ ѡстави кривину, рабѣ бга, ѡ(т)ца твоєго. І мови(т) писаніе стоє. І проплакася Іюсифъ и рече к̣ ни(м), не бо(й)теся божій бо єсмь азъ; вы совѣщасте на мя злая а бѣ претвори мнѣ на добрая, не бо(й)теся азъ преко(р)млю вы и дома ваша. Єсли та(к) много могло у Іюсифа родите(л)скоє мленіе, яко (ж) много не возможе(т), пре(д)вѣчнаго сна бжїа у на(с) молитва

[295]

абы(с)мо для него и для толики(х) его бл҃годѣяній взаи(м) другъ другу прегрѣшенія ѡ(т)пущали.

Кгды бы снѣ бжїи мовиль, друже учини такуюю любовь, ѡ(т)пусти ѡбиду сію твою¹³ и нелюбовь для непрѣтеля твоєго. Могли бы(с)мо ѡ(т)мовити: г(с̣)пди недостои(нѣ) єст̣ помилованія, но гнѣва и казни;

⁷ На полях: **вашѣ.**

⁸ На полях: **Іса: г(л̣) н̣**[обрізано] (глава 58).

⁹ На полях: **вї** (13).

¹⁰ Слово написане над рядком.

¹¹ На полях: [обрізано]**воє(г)[о].**

¹² На полях: **[г]л: о** (неясно).

¹³ Над словами поставлено цифри, які, імовірно, вказують на зміну порядку слів: ѡбиду (3), сію(1), твою (2).

недостойн(ъ) є(ст) любве но ненави(с)ти и ѿ(т)мщенія: понева(ж) велики(м) ми враго(м) єст: але кды то са(м) снѣ бжій мовить: ѿ(т)пусти єму мене ради: я тя молю яко творе(ц) и создате(л) тва(р) и созданіе своє; яко г(с)пдѣ раба и слугу своего; яко судія, до(л)жника моего. Ѡ(т)пусти єму; вымовитися трудно, бо таковая вимовка вѣчною неласкою бжією трути(т); яко и учинити доси(т) желанію Хр(с)ву, є(ст) то вѣкуистую ѿдѣдичити нбснующую славу.¹⁴ Яко (ж) и слушная. Кды бы наприкла(д) яковы(й) мило(с)тивы(й) црѣ а(л)бо княз¹⁵ маючи много в ѿбласти свое(й) должниковъ, а хотячи имъ всѣ до(л)ги ѿ(т)пустити выдалъ такое право. Кто ко(л)векъ¹⁶ до(л)жниковъ своему ѿ(т)пусти(т) и на(й)ме(н)ши(й) долгъ: тому і я¹⁷ црѣ всѣ и на(й) бо(л)шии его долги повелю¹⁸ ѿ(т)пустити; а хто бы в градѣ се(м) и црствіи жа(д)ного себѣ не мѣлъ должника; то(т) мнѣ¹⁹ црѣ всѣ до(л)ги свои ѿ(т) пе(р)вои до послѣ(д)ной цаты неопустне заплатити мусит: И якъ на то(т) ча(с) не єдинъ шукалъ бы таково(й) щасливости; абы хо(ц) мали(м) чи(м) мѣлъ в градѣ то(м) и црствіи²⁰, своего до(л)жника:²¹

Подобнѣ и црѣ нбсны(й) ѿ(т)ць будуща(г)[о] вѣка хотячи всѣ на(м) до(л)ги грѣховніи ѿ(т)пустити, допускаетъ взаємны(м) ме(ж)ду нами незгодо(м) быти²², абы и мы ѿ(т)пушаючи до(л)жника(м) наши(м) согрѣшенія, вѣчно(г)[о] удостоилися ѿ(т) ѿ(т)ца нбсного грѣховъ наши(х) ѿ(т)пущенія. Яко (ж).

Питаюся доброразумѣя и росторопности вашо(й), кды бы ся ко(му) здарило ити болотнистою дорогою, а трафилъ бы на якового члѣвка, котры(й) бы неѿсторо(ж)не каплею єдною а(л)бо двома плюснулъ на его болота: і то(т) бы распаливши(с) і хотячи таковую свою любо и не на(д)де(р) шкодливую ѿтомъстити уразу, вскочилъ бы вѣпросо(д) самого болота ти(м) намѣреніе(м) абы ѿного болото(м)

[295 зв.]

могль поплюскати взаи(м): кто (ж) бы ся могль ѿ(т) смѣху встримати, всякъ и мудры(й) и глупы(й) го(р)дилъ бы таки(м) члѣвка того²³ шаленство(м): щоє подобного чинити здає(м)ся, кды свое(й) хотячи помстити(с) кривди іны(х) и противко бгу и противко праву ѿбражає(м). не похвалили бы(смо) и того, кды бы хто ѿбнаженни(м) мече(м) хотячи ранити свое(г)[о] неприятели, пе(р)ше(й) свое проби(л) ср(д)це, абы чре(з) свою язву се(р)де(ч)ную, неприятели свое(г)[о] в тылѣ за собою стоячо(г)[о] могль мече(м)²⁴ досягнути; такъ ка(ж)дѣй на(д) недруго(м) свои(м) ѿ(т)мщенія шукаючи пе(р)вие свою дшу и тѣло анижели неприятели свое(г)[о] убиваетъ, по свѣдите(л)ству Іѡа(н)на сто(г)[о]²⁵. Не любя(й) брата пребываетъ во сме(р)ти.

Подобній є(ст) таковы(й) члѣвкъ и пчелѣ раздраженно(й) и разгнѣванно(й). Пчела гнѣво(м) запале(н) на лѣтає(т) з гуко(м) ѿкрестъ члѣвка, шукає(т) способно(г)[о] мѣстца до вкушеня, котрого жало(м) трохи доткнувши(с) бо(л)шую страту анижели зыскъ себѣ приноси(т), бо члѣвкъ жало(м) уране(н)ны(й) блатно(й) землѣ мало приложивши уздоровленны(й) бываєтъ, а мѣзе(р)ная пчела бе(з) жала нѣбы безъ істочника живота своего скоро умѣрає(т). І до таковы(х) то пщель Давидъ сѣ(й) неприязненны(х) своихъ враговъ. Ѡбы(й) доша мя яко пщели согъ прировниваетъ. Прето (ж) если ба(р)зо ѿгне(м) ярости и гнѣва запаленны(й), маєшь великого врага и недруга твоего, з котры(м) нѣкды в любовное примѣре входити не повиненъ єси, котрого завше в велико(й) ненавѣ(с)ти и нелюбвѣ имѣти долженъ єси, врага ненавидяща(г)[о] добра дшѣ и тѣле(с) наши(х) темного пропасте(й) адски(х) князя и мироде(р)жца ѿ(т)луче(н)ного и ѿ(т)дѣленно(г)[о] ѿ(т) ласки бж(о)й и вѣрны(х) рабовъ и друговъ Хрвы(х), кровію снѣ бж(о)й ѿ(т)купле(н)ны(х) и печатію дха сѣга назнаменанны(х). Ѡ се(й) теде бранѣ не та(к) плотско(й) яко дх(о)вно(й) по вся дни пи(л)не до(л)жнїс(м)о ра(з) суждати, абы(с)мо ѿбле(к)шеся во оружіе свѣта в свѣтлая дѣла любве и милосе(р)дія, копіе(м) снѣ бж(о)я на дровѣ крстно(м) в бокъ пречисты(й) єму данны(м) всѣ навѣти вражіи разоряли и побѣждали

[296]

по словеса(м) избранно(г)[о] сосуда Хр(с)ва Павла сто(г)[о]. Братіе ѿблецѣтеся во вся ѿружіа, яко возмоши на(м) стати противу козне(м) діаво(л)ски(м), яко нѣ(с)[т] наша бранѣ ко плоти и крове но къ нача(л) нико(м) и ко вла(с)те(м) и ко мироде(р)жителе(м)²⁶ тмы вѣка сего ко дх(о)во(м) злобы по(д)нбсны(м).

¹⁴ На полях: **будѣте се(р)днїя.**

¹⁵ Тут і далі закресленням виділяємо фрагменти, закреслені в рукописі.

¹⁶ На полях: **в ц(р)ствіи.**

¹⁷ Слова **і я** написано над рядком.

¹⁸ Слово **повелю** написано над рядком.

¹⁹ Слово **мнѣ** написано над рядком.

²⁰ Слова **і црствіи** написано над рядком.

²¹ На полях: **абы**[обрізано] **всѣ(х)**[обрізано] **дол**[обрізано] **дати**[обрізано].

²² Слова **незгодо(м) быти** написано над рядком.

²³ Слова **члѣвка того** написано над рядком.

²⁴ Слово **мечемъ** написано над рядком.

²⁵ На полях: **г(л): г̃ (3).**

²⁶ На полях: **к̃ Ефе(с) г(л): ζ (6) зач.:** [обрізано].

Так єсть великої моци и силы любовь, же кгда г(с)пдъ бгъ Сумона и Андрея при морѣ Галиле(й)сте(м) на угодную себѣ звиваль слу(ж)бу. Разъ ты(л)ко к' нимъ рекль прійдѣте во слѣдъ мене, и абіе оставіше мрежа своя по не(м) ідоста. Кгда же ѱ любовѣ до того(ж)де Сумона бозкое свое мѣль слово, третицею к' нему възглѣль. Сумоне Іюнинъ любииши ли мене паче си(х). І ѱ(т)вѣща Сумо(нъ) Петръ Си г(с)пди ты вѣси ты вся вѣси яко люблю тя. Пе(р)вое было г(с)пда бга питаніе до Петра, Сумоне Іюнинъ любииши ли мене паче си(х) взглядо(м) любве его ко бгу, котро(г)[о] емѡ до(л)жнисмо любити ѱ(т) всеи дши нашо(й). Второе было питаніе. Взглядо(м) любве его ко бли(ж)нимъ, котры(х) до(л)жнисмо любити ѱ(т) все(г)[о] ср(д)ца нашего. Третеє взглядо(м) любве его к' враго(м) и ненавидящи(м) на(с), котры(х) должнисмо любити ѱ(т) всея крѣпости наша. Кгда теды ѱ оставленіи мрежа разъ ты(л)ко, три(ж)ды же ѱ любви до Сумона Петра възглѣль г(с)пдъ, разумѣти мѣемъ, яко далеко болшая є(ст) рѣчь, любити бга, ближне(г)[о] и ненавидящи(х) на(с), нѣжли всѣ тлѣнни в' мирѣ оставити сокровища. Болшой, сея заповѣди нѣст' в' законѣ Мо(й)сеѡвѣ, сею заповѣдію вве(с) зако(нъ) и пр(р)ци висят'. Сія заповѣд' друголюбное ѱ(т)пущеніе согрѣшеній, и самое нѡбѡ заключе(н)ное ѱ(т)ве(р)зает'. Яко Стефанъ сѣ(й) пе(р)вомѣчникъ и архидіаконъ при убіеніи свое(м) неповинно(м) за кровоубійци свои молячися прилѣжно, видѣль нѡбѡ ѱ(т)ве(р)сто и то для того, же тому су(т) брамы нѡснїи ѱ(т)ве(р)сти, кто має(т) ср(д)це свое ку враго(м) любовію ѱ(т)ве(р)сто; яко и противны(м) способо(м), ти(м) су(т) врата нѡснїи за(м)кне(н)ни; котрыи непрїязню нелюбовію, и небратолюбїе(м) врата ср(д)ца свое(г)[о] замыкаю(т).

[296 зв.]

То ѱ братолюбїи и ѱ(т)пущенїи взає(м)но(м) другъ другу согрѣшенїи, ~~во кра(т)нѣ рекши,~~ Но²⁷ поступѣ(м) до возде(р)жанїя и нелицемѣ(р)ного поста в' нѣшнє(м) литу(р)гїйно(м) свѣтлїи самы(м) Хр҃то(м) спѣителе(м) выраженно(т)[о]. Єгда поститєся не будите яко лицемѣри сѣтующє, помрачают бо лица своя яко да вѣягься члѣво(м) постѣящєся: ты же постѣся помажи главу свою и лице твоє умы(й). Сїи слова Хр҃вы вла(с) не нѣшнєму вѣку немо(щ)ному служат', бо нѣшнїи(х) людїи постъ частокротне таковы(й) быває(т), же не ты(л) ноги, руки и пе(р)си, але и самую голову по болота(м) и калужа(м) мажу(т). І таковы(й)²⁸ по вторє. Кгда бы ка(ж)дому хрїстіянскому члѣву, кгда поститѣся главу свою елее(м) або ~~масло(м)~~ намазовати треба, то бы в' сїи днѣ постнїи для дорого(й) цѣны до елея убого(му) члѣву²⁹ ни приступити. Але то снѣ бжїй уживає(т) мовы фѣгура(л)но(й) по(д) притчами и тѣню: понева(ж) пре(ж)днїи жидове хотѣчи быти доброй мысли и веселого ср(д)ца, рожны(х) дорогоцѣнны(х) мастїи на помазанїе тѣла свое(г)[о] уживали. Яко блженно(й) Руфѣ хотѣчо(й) явитися пре(д) лице(м) Вооза, свекровь єи повелѣваєтъ. Воозъ свѣваєтъ ячмен' на гумнѣ се(й) ноши, ты же измы(й)ся и помасти лице свое и облєцїся в' ризы твоя свѣтлѣ(й)шія да идеши на гумно. Яко и Двѣдъ сѣ(й) изобы(л)ними слезами ѱплакавши сме(р)т' сна своего, всталъ ѱ(т) земля и умы(л)ся и ізмѣнилъ ризы своя. Яко и цѣлому(д)ре(н)ная Юдифъ воста ѱ(т) мѣста на не(м) же лежа просте(р)та ко г(с)пду бгу, и совлєче з' себе вретїще, и оде(ж)ду вдовства свое(г)[о] и умы тѣло свое, и помазася мастїи и миро(м) блговонны(м) и вны(й)де к Голофе(р)ну. Ты(м) теды способо(м) до на(с) снѣ бжїй мовит'. Постишься? Буди (ж) весели(м) ср(д)це(м) и ѡслабленны(м) лице(м), да не явишися постѣся пре(д) члѣвки. Прето (ж) и на(м) треба ѱ іннїи дховнїи поста-ратися ѡлѣ(й)окъ³⁰. Ѳ(т)части³¹ видѣле(м) в' чужихъ³² сторона(х) же антикарѣ и а(л)хими(р)тове³³ ро(ж)нїи ѡлѣйки помощнїи тѣлу члѣв(с)кому з' порошокъ рожныхъ³⁴. Яко то ѡлѣѡ(к) фїлїозофьски(м), называючїйся: то(т) подобно з' само(й) цегли на поро(х) пото(л)ченїи,

[297]

з' примѣшанною ѡливою родитѣся. Если так. Домовая се матерїя ѱ маст' и (ѡ) ѡлѣокъ дши нашо(й) помощны(й) не будет' тру(д)но. Іле бовѣмъ маємо зме(р)льхъ гробовъ ѱ(т)ческихъ: ты(л)ко маємо пороху, з' котрого дши нашо(й) лѣка(р)скїй ѡлѣокъ, и маст' блгово(н)ную, може(м) уготовати. Сїю маст' не та(к) многоцѣ(н)ную яко многоисцѣ(л)ную и здоровую ѱ(т) земля и пороху земного прїнявши помазу(й)мо главу и всѣ члѡнкіи наши.

Зацны(й) люду ізраї(л)ского вождъ Гедєѡнъ, мѣючи побѣдити бе(з)числе(н)нїи по(л)ки мадіа(м)стїи даль в' руцѣ каждаго воина своего, сосуды глинянїи поро(ж)нїи, трубы роговїи, и лампы горячїи посредѣ глиняны(х) сосудовъ. Слова су(т) писанїя сѣ(г)[о] в' книга(х) суде(й)ски(х) в' главѣ се(д)мо(й). Раздѣли Гедєѡнъ триста му(ж), на три нача(т)ки. И власт' роги в' руцѣ всѣ(м), и водоносы скуде(л)ннїи, и свѣща

²⁷ Слово написано над рядком.

²⁸ На полях: [обрїзано]цѣмѣ(р)ны(й).

²⁹ Слова убого(му) члѣву написано над рядком.

³⁰ Фрагмент -ратися ѡлѣ(й)окъ написано під рядком.

³¹ На полях: [обрїзано]але(м) и.

³² Слово чужихъ написано зверху над закрєсленим словом посни(х).

³³ Закінчення -ове написано над закрєсленим закінченням -и.

³⁴ Слово рожныхъ написано над рядком.

средѣ водоносоеѣ. Та(к) подлы(м) узброенное во(й)ско Гедесово оружіе(м), сосуды глиняными, горячими свѣчами, и трубами, знаменитое отобрало звытязство на(д) непорохова(н)ны(м) и си(л)но узброе(н)ны(м) людю(м) мадіамски(м). Подобного оружія и орудія на(м) треба ужити немощни(м) и бе(з)си(л)нимъ на крѣпко(г)[о] и си(л)ного врага нашего свѣтъ пло(т) и діавола. Пото(л)цѣ(м) сїи сосуды³⁵ сме(р)тного тѣла ншего в пра(х) и пепель чре(з) щоде(н)ное и що минутное розмышляне скорогрядучо(й) сме(р)ти грозячо(й) на(м) по вся дни прахо(м) и пепело(м) земны(м). Да вострубитъ и в ушахъ наши(х) страшливая страшно(г)[о] и остатне(г)[о] суда бжїя труба, упережающая второе в свѣтъ се(й) прише(с)твіе сна бжїя: пошлѣ(м) и се(й) тричислен(н)ны(й) полкъ нашъ дшевны(й) на время³⁶ в по(д)зе(м)ныи стороны для присмотреня ся вѣчному огню ге(н)скому. Сими мастми нама(ж)мо главы наши а(ж) до стопы ножно(й), а певне врагъ воюющей на на(с) в сїй постъ сты(й) пя(н)ствомъ и обжи(р)ство(м) не приступи(т) до дшѣ и тѣле(с) наши(х).

Самсонъ ме(р)твою лва щекою до тысячи уби(л) фили(с)тиновъ, а мы уме(р)ліи кости пре(ж)де о(т) ше(д)шихъ о(т)цѣ и братїи наши(х), не та(к) в руцѣ бе(з)си(л)нім, яко в мысль и память си(л)но принявши, уда(р)мо филѣстины збро(д)нѣ наши грѣховнїи видирающей на(м) з рукъ и области нашо(й) землю обѣца(н)ную, вышнее црство, кровію сна бжїя

[297 зв.]

о(т)купле(н)ное, и на(м) вѣчне записа(н)ное, знесѣ(м) моцъ распустити тѣле(с)но(й) пянства и обжи(р)ства лво(м) и колѣна Іова снѣ(м) бжїимъ в сїи днѣ постнїи, четьридеся(т) днїи и ношїи на пустинѣ постящи(м) ся, и прїймѣ(м) яко снѣове блгдти пе(р)вую усыновленія областъ еже чады бжїими быти вѣрующей в імя его.

Порох ручничны(й) без огня жа(д)но(й) не показуе(т) силы, но якъ скоро огнъ увидитъ, зара(з) высокіи брамы и выне(с)ліи фо(р)теци з основанія высажае(т). Плотъ сїя многоя(д)ная и многопитная, чре(з) сме(р)т в землю пра(х) и пепел(л) оборочающаяся нѣчи(м) естъ, поко(л) еи не ткнешъ памятью го(р)ко(й) сме(р)ти. Скоро жъ ты(л)ко к ней, огнъ горячий, сме(р)т и суд(д) вѣчны(й) присадишь, зара(з) выворочае(т) и вынуряе(т) з глубины ср(д)ца свое(г)[о], всѣ вынесліи многояденія и многопїйства муры, крушитъ высокіи, го(р)динѣ, и многобогатства вынеслости: прето (ж) яко врагъ діаволь хотячи дорогоценную дшу нашу сїію лукавства уловити; прахомъ сластїи тѣлесныхъ очи на(м) засыпае(т): такъ и мы до пороху и землѣ разсыпа(н)ного в гробѣхъ о(т)ческихъ обратѣ(м)ся, а набравши его добре на розу(м) и память нашу. Взаи(м) си(м) прахо(м) врагу наше(му) очи засыпа(й)мо. То пе(р)шїи олѣокъ на помазоване главы и всего тѣла и дши нашо(й): з пороху тѣль уме(р)шихъ. Вторы(й) ба(р)зо способны(м) може(т) быти з роспамятиваня Хрвы(х) пяточисленныхъ³⁷ страстїи. Ω которы(х) тепе(р) мало намѣняю взглядо(м) впре(д) скоро³⁸ ідущи(х) Хрвы(х) стра(с)тїи о(т) которыхъ избы(л)ное миро на главы и на всѣ тѣла нше(г)[о] составы истѣкае(т).

Неприступны(х) фо(р)тець и недобиты(х) замковъ, латво неприяте(л) добити можетъ, кгда чре(з) воду окрестъ мѣста текучую, кине(т) о(т) землѣ и пѣску греблѣ пространнїи, по которы(х) нѣбы по тве(р)до(м) основанїи угодную себѣ дорогу учинивши латво до фо(р)теци приступуе(т), и области свое(й) прекланяе(т): подобны(м) способо(м) воюе(т) врагъ на дшу и тѣло наше, наноситъ землѣ, земнїи и тлѣннїи вещи, на розу(м) память и волю нашу, и та(к), где пере(д) ты(м) были избы(л)нїи, глубоко(г)[о] бгмыслия воды, на(д) котрыми дхъ сты(й) носи(л)ся. Дхъ бжїи ношашеся ве(р)ху воды, много землѣ насыпае(т): по котро(й) до града дши нашо(й) фде(т) нево(з)бра(н)но

[298]

прето (ж) пи(л)ну(й)мо уси(л)не, абы то(т) хитры(й) всего свѣта разбо(й)никъ, не высуши(л) водѣ, бгмы(с)лны(х) з се(р)дца ншо(г)[о]. Ωточимъ ся прахо(м), в пра(х) чре(з) сме(р)т разсыпа(н)ны(х) тѣле(с)члѣв(с)ки(х). А такъ о(т) неприяте(л)а наше(г)[о] буде(м) безпечны. То ба(р)зо полезны(й) олѣокъ на помащенїе главы, з пороху тѣль уме(р)шихъ³⁹. Сїю не та(к) многоценную яко многоисцѣ(л)ную и здоровую о(т) земля и пороху, в поро(х) тѣль разсыпа(н)ныхъ маст принявши, помазу(й)мо главу и всѣ члонки, внутрнїи и внѣшнїи; тѣлеснїи и дшевнїи члонки⁴⁰ наши.

Вторая нелицемѣ(р)ного поста околи(ч)ност снѣ(м) бжїи(м) преда(н)ная лица умовенїе. Ты же постяся лице твоє умы(й).

Чре(з) лице не розумѣю я на се(м) мѣстѣ, лица и образа се(г)[о] позвѣ(р)ховного бѣлости и че(р)вленности фа(р)бою украше(н)ного: но лице внутрное, на которое г(с)пдѣ бгъ по образу и по подобїю своему создалъ члѣв(с)ка: то е(ст) три силы дшевнїи, розу(м) память, и волю, а(л)бо ба(р)зѣ(й) совѣст члѣв(с)кую. Яко бовѣ(м) лице сеє позвѣ(р)ховное если е(ст) черное шпетитъ, если е(ст) бѣлое и румяное кшталтитъ члѣв(с)ка: такъ

³⁵ На полях: **глин**[обрїзано].

³⁶ На полях: **розу(м) па**[обрїзано; імовірно, **памят**].

³⁷ Слово **пяточисленныхъ** написано над рядком.

³⁸ Слово **скоро** написано над рядком.

³⁹ На полях: **глин**[обрїзано].

⁴⁰ Слово **чувства** написано над рядком і закреслено.

и внутренее лице совѣстѣ наша, если є(ст) грѣхами ѡче(р)нѣлая, ѡ(т)ворочаетѣ ѡ(т) себе лице бжее, если є(ст) дѣлы добрыми убѣленна и украше(н)на, лице бжее кѣ себѣ приворочаетѣ⁴¹: ѡ котро(м) то внутрно(м) лицѣ совѣсти нашо(й) мови(т) творе(ц) нѣсны(й) у Ісаиі пророка вѣ главѣ пе(р)вой. Ізмы(й)тесея и чисти будете ѡ(т) імѣте лукавство ѡ(т) дшѣ ваши(х), пре(д) ѡчима моима. І аще буду(т) грисѣ ваши яко че(р)вленни, то яко снѣгъ убѣлю я, и аще ли буду(т) яко баго(р) то яко во(л)ну убѣлю. Сіе то лице совѣстѣ нашу в сіи днѣ пре(д) идуща(г)[о] поста ста(г)[о]. всяко(му) християнскому члвку умыти и убѣлити подобаетѣ, абы(с)мо вѣ че(р)тозѣ нѣсно(м), ѡблюбенцу и жениху нашому, явилися лице(м) красны(м): но где (ж) такъ уго(д)ную, на умовеніе внутрно(г)[о] лица, совѣсти нашо(й) купе(л) обращемъ.

Пяточисле(н)ніи раны Хрѣвы ѡ(т) нихъ же изы(й)де кровь и вода: сію подають намъ уго(д)ную купе(л), на ѡмывеніе грѣховно(й) ѡче(р)нѣлости лица нашего. В се(й) то многоцѣнно(й) купели вѣ крови агнче(й) непобѣдимыи мѣнцѣ Хрѣвы шати свои убѣлили:

[298 зв.]

в се(й) и мы⁴² ѡче(р)нѣлюю грѣхами дшѣи и тѣла нашо(г)[о]⁴³ ѡде(ж)ду умый(мо) и убѣлѣ(м), и паче снѣга бѣлѣ(й)ша будетѣ.

Кгды снѣ бжій во градѣ вифлеемско(м) ѡ(т) дві ра(ж)дається; являється на воздухѣ множество аглѣ: внезапу бы(с)[г] со агло(м) множество вой нѣсны(х) мови(т) Лука сты(й)⁴⁴. Кгды тотъ же снѣ бжій встаетѣ ѡ(т) ме(р)твы(х). Мови(т) Іѡанъ сты(й) євгли(с)та. Марія стояще у гроба внѣ плачуши и видѣ два агла вѣ бѣлы(х) риза(х) сидяща⁴⁵. Для чого сіи два аглі являються вѣ бѣло(й) ѡде(ж)дѣ а ти(м) пе(р)шимъ подобны(х) шатѣ не дано. Кровь агнца снѣ бжій маєтѣ таковую силу, шаты дшѣи и тѣла нашего не ѡкрововляти но убѣляти, по свѣдите(л)ству того (ж) Іѡанна сѣ(г)[о] вѣ Апокалипци(м)⁴⁶. Сіи сугѣ иже прійдоша ѡ(т) скорби великія, и іспряща ризы своя, и убѣлиша ризы своя во кровь агнчей.

Добрая сія блѣгочестивы(й) слушателю до умовенія лица нше(г)[о] купе(л), кровь снѣ бжій: в сію прето пяточисле(н)ную ранѣ Хрѣвы(х) купе(л) пяточисле(н)ными внійдѣмъ чувствами, слухо(м) слушаючи бжественны(х) его заповѣде(й), и сіи до притворя ср(д)ца нашего складаючи и іспо(л)няючи: вкусо(м) вкушаючи частокротне на(й)сла(д)ча(й)шого брашна и питія по(д) видо(м) хлѣба и вина пречисто(й) плоти и крове є(г)[о], а на(й)ба(р)зѣ(й) вѣ сіи днѣ постніи. Ѡбоняніе(м) зѣ дщерьми сіѡ(н)скими, во воню мира его днѣ и ночь, а не во смра(д) грѣховны(й) текуще. Ібо миро ізліянно імя его, и блѣгоніе ризѣ. То є(ст) пречисто(й) плоти его, яко блѣгоніе Ливана. Виденіе(м) и ѡсязаніемъ, не такъ пе(р)сто(м) зѣ Фомою сты(м) яко ѡсязаючи⁴⁷ внутрныма ѡчима взираючи на ѡкровавленное, ѡплеванное и⁴⁸ зауше(н)ное лице снѣ бжій. Яко добры(й) на крѣтѣ зѣ снѣ(м) бжій(м) распяты(й) разбо(й)никъ, для того правѣ на(й)ба(р)зѣ(й) на крѣтѣ визналѣ Іса снѣ бжій исти(н)ны(м) бѣ(м) быти; же ѡ(т) прободен(н)ного боку Хр(с)ва кровная капля на лице его пала.

Єстѣ и вторая купе(л), ба(р)зо полезная и способная до умовенія внутрно(г)[о] лица совѣсти нашо(й), тепліи и горячіи ѡ(т) ср(д)ца слезы.

Црѣ израи(л)скій Двѣдѣ сты(й), на уединен(н)но(й) млтвѣ глубокою за(с)мотрѣвши(с)

[299]

бѣгомьслностью. Видѣлѣ та(м) людіи число немалое, котрыи поступуючи и плачуци сѣ(й)бу нѣякую(с) ѡ(т)правовали: ходящіи хо(ж)дачу, и плакахуся метающе⁴⁹, сѣмена своя[.] Чре(з) тую сѣ(й)бу розумѣють учителя стыи дѣла добріи, людій побожны(х), pracowиты(х), нѣкгды не поро(ж)нюючи(х), но всегда вѣ цнота(х) дѣховны(х) поступуючи(х). Подлугѣ того (ж) црѣ Двѣда. По(й)дутѣ ѡ(т) силы вѣ силу. Если (ж) тыи побо(ж)ніи су(т) люде, и на збаве(н)но(й) дорозѣ сѣмена дѣлѣ добрыхъ сѣютѣ, для чого (ж) плачу(т). Грѣшнико(м) ображающимъ щоденне маєстатѣ бозкій, а не люде(м) справе(д)ливый(м) и ізбра(н)ны(м) бжійимъ плакати призвоита. Єстѣ вѣ то(м) наука дѣа сѣго. Добре пророкъ бозкій Дави(д) сты(й) сѣмена дѣлѣ добрыхъ повелѣває(т) слезами поливати, яко бовѣ(м) зе(р)но вѣ землю бы вѣ на(й)лѣпшую вове(р)женное. Не взы(й)детѣ, ни принесе(т) плоду, если не буде(т) ѡкропле(н)ное нѣсною росою: такъ и дѣла добрая людій святоблively(х), не внійду(т)⁵⁰ до хвалы вѣкуисто(й), если слезами ѡстро(г)[о] покаянія не буду(т) ѡкропленни. І ѡвше(м) если желаетѣ дшѣа побожная, абы еи добріи sprawy сталися блѣгопріятными лицу

⁴¹ Возможно, **приѡборочаетѣ** (неясно через виправлення).

⁴² Слово **мы** написано над закреслением **я**.

⁴³ Слово **нашо(г)[о]** написано над закреслением **моє(г)[о]**.

⁴⁴ На полях: [обрізано]за(ч): є.

⁴⁵ На полях: [обрізано](ч): зѣд.

⁴⁶ На полях: [обрізано]зѣ.

⁴⁷ Слово **ѡсязаючи** написано над рядком.

⁴⁸ Слово **и** написано над рядком.

⁴⁹ На полях: **ψ: лгв(?)**[обрізано] (псалом 125:5).

⁵⁰ На полях: **не вз**[обрізано; вірогідно: **не взыйдутѣ**].

бжо(му), треба (ж) іхъ устави(ч)не се(р)дечны(м) дожче(м)⁵¹ поливати. Слезы грѣ(х) ѿмываюу, котро(г)[о] языкъ стыдиться ісповѣсти. І для того (ж) Дѣдъ стѣ(й) до г(с)пда бѣа мовит. Положилъ еси слезы моя пре(д) тобою. Не мови(т). Зриши слезы моя пре(д) собою, но положилъ еси слезы моя пре(д) собою. Понева(ж) всевѣдущее око бозкое любо вся пре(д) собою видит, видима намъ⁵² и невидима, но не вся пре(д) собою полагає(т). сїи ты(л)ко пре(д) лице(м) свои(м) бозки(м) кладетъ вещи, котріи ему су(т) на(й)приятнѣ(й)шии, слезы прето наши полагає(т) пре(д) собою бо в ни(х) ба(р)зо смакує(т) снѣ бжїй творе(ц) нѣсны(й).

Слея ни масла дѣль ѿ(т)ню(д)⁵³ не имама

Хе: кровію и слезъ ѿмы(й) насъ⁵⁴ водами⁵⁵.

Если (ж) якоє є(ст) время блгоуго(д)нѣ(й)шее до взає(м)ного ѿ(т)пущенія согрѣшенїй другъ другу и ненавидаючи(м) на(с), яко нѣшнее чотыридесятодневно(г)[о] поста сто(г)о, в котрое и са(м) снѣ бжїй на дровѣ крѣсно(м) пригво(ж)де(н)ны(й), за враги своя молилъ ѿ(т)ца нѣсно(г)[о]. Ѡ(т)че ѿ(т)пусти імъ не видятъ бо что творятъ. Если якоє время є(ст) способнѣ(й)шее

[299 зв.]

и до пролитія слезъ, котрыми бы(с)мо могли внутрнее лице наше совѣстъ ср(д)чную ѿ(т) всяко(й) нечистоты ѿмыти и ѿчистити, яко нѣшнее поста стаго, в котрое и са(м) снѣ бжїй, не ты(л)ко горки(х) слезъ на(д) уме(р)шимъ Лазаро(м), но и крове своя пр(с)тѣя [н]а крѣстѣ⁵⁶ избы(л)нїи излилъ істочники. В сїе прето настоящее поста стаго время, приймѣ(м) в руцѣ наши еле(й) и масло дѣль добры(х), а на(й)барзѣ(й) пра(х) и пепе(л) родителе(й) и соро(д)никовъ наши(х) чре(з) сме(р)т в пра(х) земны(й) разсыпа(н)ныхъ, а ѿ(т) него не та(к) многоцѣннующо яко многоісцѣ(л)нующо мастъ учинивши помажѣ(м) главы а(л)бо ба(р)зѣ(й) дшу все тѣло⁵⁷ наше⁵⁸. Умы(й)мо внутрнее лице совѣстъ нашу, кровію сна бжїя ѿ(т) пречи(с)то(й) его плоти на дровѣ крѣсно(м) істекшею, и нѣ на трапезѣ дховно(й) в сла(д)кое питіє, при істи(н)но(м) ісповѣданїи, и ср(д)чно(м) покаянїи всѣ(м) на(м) пре(д)лежачую. Умы(й)мо и теплыми слезами ѿ(т) істочника ср(д)чно(г)[о] текучими, горячимъ дхо(м) и ср(д)цемъ до тво(р)ца и црѣ вѣковъ ѿ(т)ца нѣсного мовячи сїю щоде(н)нующо сами(м)⁵⁹

Ѡ(т)че нашъ. Но азъ нѣсм достоинъ нарециися твои(м) снѣ(м). Іже еси на нѣсехъ. Книмъ же азъ ѿчесь мои(х) не смѣю возве(с)ти для великости злы(х) дѣль моихъ. Да святитѣся имя твоє. Котрое я грѣхами частокро(т) не образиле(м) и ображаю. Да при(й)дегъ црѣствіє твоє. До него же ахъ якъ много ра(з) належитое ѿбратилемъ право. Да будетъ воля твоя яко на нѣси и на земли: котро(й) я волѣ твоє(й), престоупаючи заповѣдь твою, нѣкгда не было(м) пово(л)ны(й). Хлѣбъ нашъ насущны(й) даждь на(м) дне(с). То є(ст) хлѣба, слезъ скрухи ср(д)чно(й), и прсто(й) твоє(й) плоти и крове. І ѿстави на(м) долги наша. За котрыи не для боязнѣ караня, ни для надѣи заплаты, но для само(й) істи(н)но(й) любве твоє(й) болѣю ѿ(т) ср(д)ца, же(м) тя образил(л) добро неско(н)чноє а при не(м) и друга моего. Яко и мы ѿставляє(м)ь до(л)жнї(ком) наши(м). А ѿставляє(м)⁶⁰ ѿ(т) всего ср(д)ца абы(с) и ты милосе(р)дны(й) тво(р)че ѿ(т) всего ср(д)ца ѿставилъ⁶¹ долги наша. І не введи на(с) во іскушенїє в сее на(й)барзѣ(й), в котрое чре(з) грѣ(х) по вся дни упадає(м). Но ізбави на(с) ѿ(т) лукаваго. Ѡ(т) сего троякого злого навѣта, свѣта, плоти и діавола: а введи на(с) во црѣствіє нѣсное. Аминь.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Акти Полтавського полкового суду* (2017а). Кн. 1 : 1668-1740 pp. І. П. Чепіга, У. М. Штанденко. Київ, 518, [17] с.
2. *Акти Полтавського полкового суду* (2017б). Кн. 2 : 1683–1750 pp. Л. А. Москаленко, Г. В. Воронич (відп. ред.). Київ, 566, [16] с.
3. Зелінська, О. Ю. (2013). *Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки*. Київ, 407 с.
4. *Лавришівське Євангеліє XIV століття* (2018). Видання факсимільного типу. Дослідження. Київ, 468 с.
5. *Луцька замкова книга 1560–1561 pp.* (2013). В. Мойсієнко, В. Поліщук. Луцьк, 738 с.
6. *Лькарство на ѿспалый оумысль чоловічїй* (2017). В. М. Мойсієнко, Н. П. Бондар, О. Ю. Макарова, С. П. Радомська. Житомир. Т. 1: Факсимільне видання. [368] с.; Т. 2: Метаграфований текст. 179 с.; Т. 3: Лінгвістичне, книгознавче дослідження та словопоказчики. 227 с.

⁵¹ На полях: лиц[обрізано; вірогідно: лица].

⁵² Слово **намъ** написано над рядком.

⁵³ На полях: д[обрізано].

⁵⁴ Слово **насъ** написано над закресленим **мя**.

⁵⁵ Два рядки розміщено посередині сторінки, за принципом вірша.

⁵⁶ Слова **[н]а крѣстѣ** написано на полях.

⁵⁷ Слова **[и]** (вірогідно, оскільки сторінку обрізано) **все тѣло** написано на полях.

⁵⁸ Слова **дшу [и] все тѣло** написано поверх закресленого **памят главы нашо(й)**.

⁵⁹ На полях: [обрізано; нерозбірливо] **на(м) преда(н)** [обрізано] **млтву**.

⁶⁰ Слово **ѿставляє(м)** написано поверх закресленого **ѿ(т)пустиль**.

⁶¹ Слово **ѿставилъ** написано поверх закресленого **ѿ(т)пущає(м)**.

7. Матушек, О. Ю. (2013). *Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського бароко*. Харків, 360 с.
8. Ніка, О. І. (2012). Антоній Радивилівський і розвиток українських казань XVII ст. [У:] *Rozprawu komisji językowej*. Łódź : Łódzkie towarzystwo naukowe. T. LVIII. s. 223–234.
9. Німчук, В. В. (1995). *Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції*. Київ, 34 с.
10. Олешко, Ю. Л. (2017). *Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі* : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 40 с.
11. Панашенко, В. В. (1974). *Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. : (на матеріалах Лівобережної України)*. Київ, . 111 с.
12. Петров, Н. И. (1892). Новооткрытй Киевскій проповѣдникъ второй половины XVII вѣка. [У:] *Труды Киевской Духовной Академіи*. Т. 5. с. 93–126.
13. *Радивилівський Антоній. Барокові проповіді XVII століття* (2019). Оксана Ніка, Юлія Олешко. Київ, XIV + 381 с.
14. *Реймське євангеліє* (2019). В. М. Мойсієнко. Київ.
15. Сокирко, О. Г. (2016). *Українська кирилична палеографія XI–XVIII ст.* Київ, 144 с.
16. Суховій, О. О. (1996). Роль митрополита Варлаама Ясинського в історії і культурі України. [У:] *Людина. Культура. Духовність* : Зб. наук. праць. Вип. 2. Київ, с. 33–39.
17. Суховій, О. О. (1999). Темпоральна фразеологія у казаннях Варлаама Ясинського (семантика і джерела живлення). [У:] *Українська мова і література в Київському університеті* : Зб. наук. студій, присв. 80-річчю кафедр україністики. Київ, с. 108–113.
18. Суховій, О. О. (2000). Особливості стилістичного використання фразеологізмів у збірнику кінця XVII ст. Варлаама Ясинського. [У:] *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : Збірник наукових праць. Київ, с. 101–106.
19. Суховій, О. О. (2001a). Урочисто-святочні казання митрополита Варлаама Ясинського. [У:] *Chrześcijańskie święta i święci w życiu duchowym Ukraińców na przełomie tysiącleci* (Biblioteka Fundacji św. Włodzimierza. T. 6). Kraków (Poland), s. 533–553.
20. Суховій, О. О. (2001b) Людина як суспільна істота у фразеології проповідницького жанру (на матеріалі рукописних казань кінця XVII ст. Варлаама Ясинського). [У:] *Sborník příspěvků I. Olomoucké symposium ukrajinistů "Ukrajnistika na prahu nového století a tisíciletí: problémy jazyka, literatury a kultury"*. Olomouc (Czech), s. 66–73.
21. Суховій, О. О. (2001в). Фразеологія культово-релігійної сфери (на матеріалі казань Варлаама Ясинського). [У:] *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : Збірник наукових праць. Київ, с. 71–78
22. Суховій, О. О. (2002) *Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського* : дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 255 арк.
23. Суховій, О. О. (2018) *Оним как компонент фразеологических единиц в проповедях 17 века Варлаама Ясинского*. [У:] *Имята и фразеологизата. Имена и фразеология*. Скопје, с. 265–270.
24. Чепіга, І. П. (1985). *Іоанікій Галатовський. Ключ розуміння*. Київ, 445 с.
25. Ясинський, Варлаам. (Кінець XVII ст.) *Збірка казань* (рукопис). Зберігається в Інституті рукопису НБУВ за шифром ДА 226Л, 888 с.

УДК: 811.16'36(091)

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-134-138

Ольга Турко
кандидат філологічних наук, викладач, доцент кафедри філологічних дисциплін
початкової освіти Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
e-mal: olha.turko@gmail.com
ORCD: 0000-002-4178-0483

ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ПОНЯТТЯ 'ПОРЯДОК СЛІВ' У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВознавстві (ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті описано в діахронічному ракурсі поняття 'порядок слів' у слов'янському мовознавстві періоду формально-граматичного підходу трактування мовних явищ. Зокрема, проаналізовано слов'янські граматики кінця XIX – першої половини XX століть щодо функціонування термінів на позначення 'порядок слів', лінгвістичних методологій трактування цього поняття.

***Ключові слова:** порядок слів, формально-граматичний аспект, синтагма, діахронічний підхід, східнослов'янське мовознавство, смисл, інтонація.*

Turko OIha. Historical overview of the term “word order” in Slavic linguistics (formal-grammatical aspect)

The article provides historical overview of the term ‘word order’ during the period of functioning of formal-grammatical approach to linguistic notions. The main attention is concentrated on the interpretation of this term in East Slavic linguistics (O. Potebnia, V. Simovytych, I. Ohiyenko, L. Shcherba, O. Melnychuk, etc). The analysis of those achievements in word order research in West Slavic linguistics which had general value has been carried out.

The following methods of research have been used: descriptive with the elements of comparative analysis, comparative-historic method, structural with the elements of distributive analysis.

Grammar manuals, the Ukrainian language textbooks in particular and the textbooks in Slavic languages in general which were functioning in the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries were used as the sources of conducting dominant theoretical guidelines. The article describes the terminology used at that period in order to represent the modern notion ‘word order’; main tendencies in word order in the structure of the Slavic sentence of that period; the means (morphological, syntactic, intonational) of setting ‘typical’ and ‘untypical’ word order. Dominant linguistic approaches to the interpretation of word order such as logical, intonational, stylistic, syntagmatic have been pointed out.

The main accent of analytical description has been made on the sentence structure peculiarities in East Slavic languages. The achievements of the scientists in West Slavic linguistics which had general value in Slavic linguistics have also been considered. The main attention was paid to the notion ‘syntagma’ as the dominant one in sentence word order research in terms of communicative aspect which is one of the dominant approaches on the modern stage of the development of Ukrainian linguistics.

In general the given research presents one of the stages of diachronical description of the term ‘word order’. The author has an intention to further carry out research in this sphere taking into account such aspects as semantic-syntactic and communicative. Since the basis for further stages of sentence word order analysis are grounded in formal-grammatical approach, it makes sense to take into consideration conceptual grounds of this stage while concluding about the following linguistic periods of functioning of Slavic sentence structure.

Key words: word order, formal-grammatical aspect, syntagma, diachronical approach, East Slavic linguistics, essence, intonation.

Вступ. Кодифікація термінів граматики сучасної української мови перебуває в тісному зв'язку із напрямами парадигматичної системи українського мовознавства. Водночас діахронічний підхід до усталення наукових термінів та понять зумовлює їхню концептуалізацію в синхронічному зрізі. З огляду на це, аналітичний опис певного мовознавчого явища, дослідження його граматичного вияву, частотності, функційного спрямування доцільно здійснювати з оперттям на історичний аспект, який, поза усяким сумнівом, проливає світло на різновекторність у трактуванні граматичних понять на сучасному етапі розвитку мови.

Аналіз попередніх досліджень. Поняття ‘порядок слів’ у *формально-граматичному аспекті* (Ф. Фортунатов, В. Порожезінський, М. Петерсон, О. Пешковський, О. Востоков, М. Греч, Ф. Буслаєв, О. Руднев, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, О. Потєбня, О. Шахматов, В. Бабайцева, М. Шатух та ін.) пов'язане із функційним призначенням судження без урахування специфіки мови, її значеннєвої сторони. Як наслідок, було угруповано різні за своєю синтаксичною природою одиниці. Саме у цьому аспекті було закладено основи сучасної граматики. Представники *семантико-синтаксичного підходу* (Ш. Баллі, Л. Теньєр, Е. Бенвеніст, Н. Арутюнова, Н. Шведова, Г. Золотова, В. Русанівський, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Мойсієнко, М. Плющ, Л. Марчук, А. Загнітко та ін.) трактували речення як систему відношень, яку організовує предикат – центральний компонент речення. Предикат зумовлює кількість компонентів на позначення предметів і визначає їх семантичні ролі (функції). У центрі уваги дослідників є відображувана в реченні ситуація та її семантична модель – пропозиція. Відтак порядок слів зумовлений валентністю пропозиційної моделі. У *комунікативному аспекті* (Дж. Остін, Дж. Серль, З. Вендлер, А. Бондарко, А. Загнітко, І. Вихованець, Ф. Бацевич та ін.) порядок слів у реченні трактують з позицій мовного спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код повідомлення.

Водночас питання порядку слів у реченні української мови є **актуальним** і на сучасному етапі функціонування граматики з таких причин: розташування компонентів речення визначається довільністю порядку слів в українській мові, що жодним чином не допускає вільного компанування речення, а навпаки, зумовлено темо-ремним членуванням та логіко-змістовим критерієм; позиція компонента речення, однакового в морфологічному вияві, може бути різною в синтаксичній номінації (наприклад, *Я добре пам'ятаю той весняний день* (узгоджене невідокремлене означення); *Той день – весняний, я добре пам'ятаю* (узгоджене відокремлене означення); *Той день, я добре пам'ятаю, – весняний* (складений іменний присудок); стилістичною парадигмою української мови, що залежить від жанрово-стильової організації речення, тексту, а щодо художнього стилю, то у ньому визначальну роль має ідіолектність письма майстрів слова.

Мета роботи. Розгляд та аналіз поняття 'порядок слів' у діяхронічному аспекті, виокремлення домінуючих положень трактування названого поняття у формально-граматичній парадигмі для подальшого дослідження цього поняття в семантико-синтаксичній, комунікативній та функційно-стилістичній парадигмах.

Основними методами та прийомами дослідження були описовий з прийомом зіставного аналізу, порівняльно-історичний метод, структурний з елементами дистрибутивного аналізу.

Матеріал та результати дослідження. Інтерес до вивчення питання порядку слів у реченні зародився в період виникнення порівняльно-історичного мовознавства (перше десятиліття XIX ст.), зокрема в межах вивчення структури речення слов'янських мов.

До перших спроб граматичного опису поняття 'порядок слів' належить праця Е. Бернекера «Порядок слів у слов'янських мовах» [Berneker 1900, с. 96–99], у якій порядок слів у реченні пов'язано із логічним наголосом.

Значного прогресу в дослідженні окресленого питання досягли західнослов'янські мовознавці (В. Матезіус, Й. Коржинек, Є. Курилович та ін.). Зокрема, В. Матезіус обґрунтував положення про зв'язок певних видозмін порядку слів із смисловим виділенням частин речення [Мельничук 1966, с. 250] та пов'язав порядок слів у чеській мові із актуальним членуванням речення. В. Матезіус порядок слів у реченні з емоційно забарвленим ядром висловлювання в кінці речення називає об'єктивним, а на початку речення – суб'єктивним. Як слушно зауважує О. Мельничук, заслугою чеського мовознавця є розмежування проблеми порядку слів у слов'янських мовах від проблеми синтаксичних функцій членів речення та встановлення зв'язку інверсії та звичного порядку слів із смисловою структурою висловлювання [Мельничук 1966, с. 251].

У східнослов'янському мовознавстві витоки становлення поняття 'порядок слів', на нашу думку, варто вбачати в концептуальних положеннях О. Потебні. Міркування мовознавця щодо структури речення базуються на тому, що слово нерозривно пов'язане з актом мислення. Цей зв'язок представлено шляхом «внутрішньої форми»: будь-яке слово виникло, отримало своє оформлення відповідно до ознаки предмета. Сприйняття ознак предметів мінливе, чим вище розвиток людства, тим складніше саме сприйняття, яке постійно змінюється. Відтак змінюються і слова, втрачаючи свою «внутрішню форму», набуваючи нову на нових засадах. Зміна структури мови створює безперервний розвиток. Оскільки ці зміни відбуваються не одночасно, то «поверхня мови завжди рясніє зразками різнохарактерних пластів» [Потебня А. А. 1888]. На конкретних матеріалах слов'янських мов О. Потебня здійснив історичний опис частин мови і пропозиції, реконструкцію їх на підставі «разнохарактерности» явищ. Дослідження О. Потебні заклали домінуючу методологію аналізу мовних одиниць крізь призму психологічного прочитання граматичних явищ.

Систематизувати граматичне місце слів у реченні намагалися С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер [Стоцький і Гартнер 1919, с. 209–2011] у першій граматиці української мови, зокрема вказуючи на особливості структури речення (постійна позиція питальних та відносних займенників, часток та сполучників на початку речення; часток *б, би* після слова; частки *нехай* перед дієсловом та ін.); «свобідний» та «нормальний» порядок слів (пов'язують таке розташування слів із стилістичним наміром).

Український мовознавець В. Сімович на позначення порядку слів використовує поняття 'лад слів' та пов'язує його із семантичним значенням окремих слів. 'Звичний лад слів' української мови має таке граматичне вираження: «присудок, підмет (чи підмет, присудок), а далі – предмет, прислівниковий додаток – а прикметниковий додаток там, де йому місце, коло того ім'я, до якого він належить» [Сімович 1921, с. 394]. Окрім цього, В. Сімович зазначає, що українській мові, на відміну від інших мов (наприклад, німецької), властивий 'довільний лад слів', зумовлений смисловим навантаженням (розмовний стиль) та письменницьким задумом (художній стиль). 'Довільний лад слів' вирізняється позицією початку речення таких синтаксичних одиниць: присудка, 'предмета' (сучасний термін – додаток), 'прислівникового додатка' (сучасний термін – обставина); позицією після означуваного слова – прикметникового додатка (сучасний термін – означення) [Сімович 1921, с. 396–398]. Порядок слів у реченні української мови в граматиці В. Сімовича хоч і проаналізовано за семантичним критерієм, однак пов'язаний із членами речення (формально-граматичний аспект структури граматики української мови).

Логіко-граматичний підхід до тлумачення порядку слів у реченні містить граматики М. Угрин-Безгрішного та А. Лотоцького, у якій зазначено: «Правильно збудоване речення повинно виглядати так: підмет (зо своїми додатками) + присудок (зо своїми додатками) + предмет (зо своїми додатками). Однак не раз треба відступити від цього правила, бо треба нам чи то для зазначення ваги слова, чи для більшого оживлення речення покласти якесь одне слово на початку речення, а через те очевидно змінюється вже весь порядок речення. Та завжди таки й тоді треба нам уважати, щоби не відділювати, а бодай не надто віддалювати від головних частин речення їх додатків. Також не любить українська мова класти дієслова на кінець речення. Тільки в поезії, в поетичній мові часто не держаться письменники – поети цих правил. Не раз саме такою химерною будовою речень хочуть вони викликати в читача бажаний настрій, або вражіння» [Угрин-Безгрішний, Лотоцький 1936, с. 57–58].

‘Словоладом’ номінує поняття ‘порядок слів’ Я. Неврлі у своїй граматиці, акцентуючи увагу на інтонаційності розташування слів у незвичному порядку [Неврлі 1938, с. 22].

Функційно-граматичний та стилістичний підходи до опису ‘ладу слів’ представив І. Огієнко. Мовознавець окреслив основні закономірності порядку слів у реченні за синтаксичною функцією частин мови: «1. Підмет стоїть перед присудком. 2. Прикметникове пояснення ставиться перед іменником. 3. Прислівникове пояснення ставиться перед присудком. 4. Іменникове пояснення ставиться по присудку» [Огієнко 1937, с. 254]. І. Огієнко звертає увагу й на стилістичний аспект застосування незвичного порядку слів –інверсії. На думку мовознавця, інверсія є звичайна («від переставлення словоскладу зовсім не затемнюється речення» [Огієнко 1937, с. 255]) й незвичайна («від такого переставлення зміст затемнюється й речення стає неясне» [Огієнко 1937, с. 255]). І. Огієнко вважає, що звичайна інверсія застосовується лише в художньому мовленні, натомість незвичайну інверсію варто викорінювати із мовлення.

Відтак порядок слів як носіїв різної смислової ваги в реченні розглядали в межах синтагматичного членування реченнєвої структури. Поняття ‘синтагма’ в сучасному мовознавстві має два значення: 1) «сполучення або злиття двох суміжних мовних одиниць будь-якого рівня, розташованих у певній лінійній послідовності в мовному потоці»; 2) «ритмо-інтонаційна єдність, мовленнєвий такт, що складається з одного чи кількох слів, об’єднаних у смислового та інтонаційного відношенні» [Українська мова. Енциклопедія 2000, с. 544–545].

Значний внесок у розгляд питання про синтагму зробив Л. Щерба. Мовознавець, зокрема, обґрунтував такі положення: синтагма – синтаксичне й семантичне поняття; синтагми утворюються в мовленні для позначення складних понять, які виникають у процесі мислення й відображають дійсність; синтагми наповнюються конкретним смисловим змістом у контексті мовлення; смисл синтагми залежить від смислу цілого речення, контексту; синтагма – найпростіша смислова одиниця; синтагма – активна категорія стилістичного синтаксису [Виноградов 1950, с. 211–212].

Зв’язок закономірностей порядку слів у слов’янських реченнях із синтагматичним членуванням довів О. Мельничук. Мовознавець розрізняє такі типи синтагм за ступенем членування: синтагми першого ступеня членування стосовно наявного чи уявного контексту, синтагми другого ступеня членування, співвідносні синтагми (виділяються в межах синтагм другого ступеня) [Мельничук 1966, с. 256]. Залежно від характеру взаємних стосунків, у які вступають синтагми, виділяють такі види синтагм, як синтагми однорідні (самостійні) та синтагми зв’язані [Мельничук 1966, с. 260].

Вагома заслуга О. Мельничука в обґрунтуванні семантичного підходу в граматичному дослідженні порядку слів у реченні.

У подальших розвідках східнослов’янських граматистів (О. Шахматова, В. Бабайцевої, М. Шатух та ін.) помітна тенденція до аналізу поняття ‘порядок слів’ у зв’язку із функційністю членів речення. Водночас Л. Щерба, Я. Лой, К. Крушельницька роблять спроби застосувати семантичний критерій як домінуючий у ‘словоскладанні’ слів у слов’янському реченні.

Висновки. Формально-граматичний аспект тлумачення синтаксичних одиниць та явищ у слов’янському мовознавстві щодо порядку слів зумовив, по-перше, виявлення порядку слів у реченні як синтаксичного явища; по-друге, розгляд таких граматичних показників порядку слів, як інтонаційність, стилістичність; по-третє, введення в науковий обіг поняття ‘інверсія’ на позначення незвичного розташування слів у реченні з стилістичною метою; по-четверте, розмежування проблеми порядку слів у слов’янських мовах від проблеми синтаксичних функцій членів речення (В. Матезіус); по-п’яте, встановлення зв’язку між порядком слів та синтагматичним членуванням речення (О. Мельничук).

Перспективи подальших досліджень. Опираючись на концептуальні засади формально-граматичного аспекту плануємо здійснити аналіз порядку слів української мови у функційно-стилістичному та комунікативному аспектах у співвідношенні з сучасною терміносистемою українського мовознавства, вияву інверсійного порядку слів за стилістичним критерієм та граматичного вияву порядку слів у структурі українського речення (простого, складного) відповідно до типологічної належності української мови до східнослов’янської групи мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вардоль, И. Ф. (1989). *Очерки типологии порядка слов*. Москва, 212 с.
2. Виноградов, В. В. (1950). Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка (критический обзор теорий и задачи синтагматического изучения русского языка). [У:] *Вопросы синтаксиса современного русского языка* / [под ред. В. В. Виноградова]. Москва, с. 183–256.
3. Мельничук, О. С. (1966). *Развиток структуры слов’янського речення*. Київ, 324 с.
4. Неврлі, Я. (1938). *Грамматика української мови*. Ч. 2. Складня (Синтакса). Ужгород : Свобода, 76 с.
5. Огієнко, І. (1937). *Рідне слово: початкова грамматика української літературної мови*. Ч. 2. Морфологія й складня. Жовтківка : Друкарня оо. Василян, 288 с.
6. Потєбня, А. А. (1888). *Из записок по русской грамматике*. Ч. 1–2. Изд. 2-е, испр. и доп. Харьков, 536 с.

7. Сімович, В. (1921). *Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*. Друге видання з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціг : Українська накладня, 584 с.
8. Стоцкий і Гартнер (1919). *Українська граматика*. Канада, 242 с.
9. Угрин-Безгрішний, М. і Лотоцький, А. (1936). *Коротка граматика української літературної мови*. Рогатин–Львів : Сині дзвіночки, 112 с.
10. *Українська мова. Енциклопедія* (2000). Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Українська енциклопедія, 752 с.
11. Berneker, E. (1900). *Die Wortfolge in den slawischen Sprachen*. Berlin, 161 s.

УДК 811.161.2:81'373.611

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-138-141

Інга Федькова

Кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: ingafedkova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0349-7211

Наталія Ладиняк

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: nistrum@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5992-1347

ВІДТОПОНІМІЧНІ ДЕРИВАТИ У НОМЕНАХ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТАНЦІВ

У статті йдеться про відтопонімічні деривати у складі хореографічної лексики сучасної української мови, які є назвами танців. Закцентовано увагу на позамовних та внутрішньолінгвістичних чинниках появи досліджуваних одиниць, а також описано механізми творення окресленої лексики, яка віддзеркалює поняття як української, так і міжнародної танцювальної культури.

Ключові слова: *топоніми, хореографічна термінологія, номени, номінація, дериват.*

Inha Fedkova, Nataliia Ladyniak *Toponymic derivatives in dance names.*

The paper is about toponymic derivatives in the choreographic vocabulary of modern Ukrainian language. Attention is paid to extra-lingual and intra-lingual factors of the appearance of the studied units, and mechanisms of creation of the outlined vocabulary are described. Choreographic vocabulary is an integral part of the entire lexical system of the Ukrainian language. It contains units related to dance art.

The nomination mechanisms that contribute to this vocabulary are diverse. Toponymic names occupy a prominent place in this process. The most common in the forming of choreographic vocabulary is the use of toponymic names for villages, towns, cities, regions and countries.

The name of the dance may indicate the place of its occurrence: «Mykulychynka», «Yablunivka», «Khortichanka», «Podolianka», Krasnianska polka, Balabynska polka, Poliska polka. The practice of naming dances by name of locality or ethnic group is widespread in national culture (Halychanka (from the name of the historical region of Ukraine Halychyna), hutsulka (from the name of Hutsuls – Ukrainians from mountainous regions of western regions of Ukraine), Bukovynka (Bukovyna is a historical and geographical region of Ukraine), as well as international – Bergamaska (by the name of Bergamo), Boston (from Boston, USA) etc.

If lexical borrowings came into the Ukrainian language as ready linguistic units, the linguistic toponymic derivatives are created, mainly in the suffixal way. The vocabulary of the terminology of choreography is expanded by the specific components of terminological phrases, in which the role of toponymic adjectives, characterized by structural and semantic dependence on proper place-names, mainly names of countries and continents.

In the dance culture of each nation there are dances that differ from the dances of other people, accordingly, the name was derived by means of generic relationships, where the generic was a noun that called dance, and species – an adjective indicating the place of origin and distribution of this dance. Here are some examples: Ukrainian dance, Georgian dance, Argentine tango, Viennese waltz, American rumba, Cuban rumba etc.

Toponymic derivatives are a significant source of replenishment of choreographic vocabulary. This process is quite active within the same term system, due to both extra-linguistic (the appearance of new dances and dance forms in different regions) and intra-linguistic (need for nomination) factors.

Key words: *toponym, choreographic terminology, names, nomination, derivative.*

Хореографічна лексика є невід'ємним складником усієї лексичної системи української мови. Вона містить одиниці, пов'язані із танцювальним мистецтвом. Механізми номінацій, які сприяють поповненню лексики, є різноманітними. Чільне місце у цьому процесі посідають відтопонімічні найменування. Метою наукової розвідки є дослідити процес поповнення хореографічної лексики відтопонімічними одиницями.

Виконання окреслених завдань було оптимізоване завдяки застосуванню загальнонаукових методів – спостереження, аналізу, синтезу та порівняння. Для найповнішого узагальнення і класифікації мовних фактів використано описовий метод, що полягає в планомірній інвентаризації одиниць мови й поясненні особливостей їхньої будови та функціонування.

Актуальність роботи зумовлена відсутністю комплексного дослідження цієї лексики.

Топоніми як різновиди власних назв розглядали В. Кажан та Р. Калініна, які зазначали, що акт найменування того чи того хореографічного поняття від власного імені закріплюється в його дефініції, у якій уміщується не лише короткий перелік диференційних ознак поняття, а й певна культурологічна та країнознавча інформація про нього [Кажан, Калініна 2010, с. 59].

Оскільки окремої ґрунтовної лексикографічної праці, присвяченій цій лексиці немає, тому джерелами нашого дослідження слугували різноманітні навчальні та наукові посібники з хореографії, лінгвістичні словники, а також твори української літератури.

Топонімами називаємо власні назви будь-якого географічного об'єкта [ЕУМ, с. 690]. Найчастотнішим у творенні хореографічної лексики є використання топонімів на позначення сіл, містечок, міст, регіонів та країн. Лексика українського народного танцю багата на відтопонімічні деривати. Так, назва танцю може свідчити про місце його виникнення: «*Микуличинка*», «*Яблунівка*», «*Шупітка*», «*Хортичанка*», «*Подольянка*», *краснянська полька*, *балабинська полька*, *поліська полька*. Назва танцю *березу'нка* [Негрич 2008, с. 24] походить від назви одного з населених пунктів (Нижнього Березова, Середнього Березова, Вижнього Березова чи Бані Березова), *микуль'нка* – від с. Микуличин.

Коломийка – українська народна пісенька на зразок частівки; український гуцульський масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло [ВССУМ, с. 556]. Розрізняють *коломийку-танець*, *коломийку-інструментальну п'єсу*, *коломийку-пісню*. Рос. *коломийка*, білор. *каламыйка* – «українська народна пісенька», польське *kolomyjka*, чеське, словацьке *kolomyjka* – «гуцульський масовий танець» похідні утворення від назви міста Коломия, біля якого виникли й дістали найбільше поширення такі пісня і танець [ЕСУМ, т. 2, с. 519]. Дослідник гуцульських танців Р. П. Гарасимчук називає багатьох етнографів і фольклористів, які описували танець коломийку: В. Гнатюк «Причинки до пізнання Гуцульщини», Г. А. де Воллан «Угро-русские и Гомельские народные песни...», Б. Кобилянський «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття», В. Шухевич «Гуцульщина», D. J. Wahylewicz «Huculowe', obywatel' wychodnjho pohorj Karpatskeho» та багато інших) [Гарасимчук 2008, т. 1, с. 65]. Посилена увага дослідників свідчить про популярність цього танцю не лише серед українців, а й серед представників інших народів.

Прикладом непрозорої етимології є назва танцю *полька* (старовинний чеський швидкий за темпом парний народний танець із дводольним тактом), оскільки за своїм морфемним складом співзвучна із назвою жителя Польщі – польки (порівняймо, *гуцулка*). Проте назва його походить від чеського *pulka* – половина, основний рух цього танцю складається з півкроків [Школьников 2004, с. 13]. Пік популярності польки – 1840-ві роки, коли почався період полькоманії. Впливова на той час газета «London Post» писала, що політика відійшла на другий план, поступившись місцем польці. З'явилися танці, у які вона входила частково чи повністю: *полька-галоп*, *котильон*, *полька-мазурка* [Школьников 2004, с. 16]. В Україні цей танець виконували під пісню, початкові строфи якої – «*Біда польку спокусила, пішла полька за русина*», тому часто цей танець помилково вважають або українським, або ж польським. Засвоєний на національному ґрунті, танець з'явився майже в кожному регіоні як власне українська полька. Зокрема, у книзі «Українські народні танці» (упор. А. І. Гуменюк) описано 9 різновидів польки (*краснянська полька*, *поліська полька*, *колгоспна полька*, *крижова полька*, *полька «Коханочка»* тощо) [Гуменюк 1996, с. 256-270]. Ледь не кожен населений пункт створював свій різновид польки, і, відповідно, процес номінації відбувався за зразком прикметник+іменник, де прикметник вказував на назву населеного пункту (топонім), у якому виник той чи той танець. М. Полятикін називає 5 різновидів польки, які вказують на місцевість її побутування у Волині та Волинському Поліссі: *волинська полька*, *кременецька полька* (с. Кременець), *мовчанівська полька (шуруха)* (с. Мовчанів), а шуруха тому, що виконавці шурували під час танцю по підлозі підшоною, *коритненська полька* (с. Коритниця Локачинського р-ну), *любешівська полька* (сmt. Любешів) [Полятикін 2008, с. 27-82]. Аналогічні прикметникові словосполучення слугують джерелом творення нових найменувань на позначення танцю *гуцулка* (*верховинська гуцулка*, *яремчанська гуцулка* [Стасько 2004, с. 162-173] тощо).

Практика називання танців від назви місцевості або етносів поширена в національній культурі (*галич'нка* (від назви історичного регіону України Галичини), *гуцу'лка* (від назви гуцулів – українців із гір-

ських районів західних областей України), *березу'нка* (від назви с. Березово Хустського р-ну Закарпатської обл.), *букови'нка* (Буковина – історико-географічна область України), *вихривка* (с. Вихрівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.), *ворохтя'нка* (сmt. Ворохта Івано-Франківської обл.), *лючи'нка* (с. Люча Косівського району Івано-Франківської області), *микуличин'нка* (с. Микуличин Яремчанського р-ну Івано-Франківської обл.), *подоля'нка* (Поділля – історико-географічна область України), *путиля'нка* (*путилівка*) (с. Путила Чернівецької обл.), *санжарівка* (*санджарівка*, *санжарка*) (с. Старі (Нові) Санжари Полтавської обл.) згадана ще в «Енеїді»: «Бандура горлиці бриньчала, Сопілка зуби затинала, А дудка грала по балках. «Санжарівки» на скрипках грала Кругом дівчата танцювали В дробушках, в чоботах, в свитках». Цей танець супроводжує пісня: «Ішли дівки з Санжарівки, А за ними два парубки; А собака з Маківок, Гав, гав на дівок!» [Дей 1970, с. 492], *яворів'нка* (с. Яворів Косівського р-ну Івано-Франківської обл.).

Крім того, хореографічна термінологія поповнилась одиницями, які віддзеркалюють набутки міжнародної танцювальної культури (*англе'з* (із фр. *anglaise* букв. англійська), *бергама'ска* (італ. *bergamasca* – за назвою м. Бергама), *босто'н* – повільний парний бальний танець (від м. Бостон у США), *венге'рка* – бальний танець і музика до нього, створені на основі угорських народних танців і мелодій, *венеція'на* (м. Венеція), *гаво'т* – повільний старовинний французький танець і музика до нього (фр. *gavotte* букв. танець гавотів, жителів області Овернь у Франції), *екосе'з* (фр. *ecossaise* – дослівно: шотландка) – старовинний шотландський народний танець, який виконують у супроводі волинки, *кабардинка* – народний чоловічий танець, поширений на Кавказі (походить від назви народу, що живе в Кабардино-Балкарській Республіці), *краков'як* (від польського м. Кракова та жителів Краківського воєводства – краков'яків), *куяв'як* – польський народний танець (польс. *kujawiak* – від назви області Куявії), *лезги'нка* (похідне утворення з суфіксом *-ин-* та *-к-* від давнішої форми лезги, яка є самоназвою лезгинів, пов'язаною, очевидно, із назвою скіфського племені на Кавказі), *лендлер* (нім. *Landler*, від назви області *Landl* у зх. Австрії), *ліпсі* – парний бальний танець (нім. *Lipsi*, від пізньолат. *Lipsia* – Лейпціг, місто в Німеччині), *мазу'рка* (*мазур*, *мазур-полька*) – польський національний танець із тридольним тактом, що поширився в інших країнах як бальний (походить від мазурів – великої етнічної групи поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови), *макаре'на* – побутовий танець латиноамериканських ритмів (Макарена – квартал у Севільї, місті Іспанії), *малагуе'нья* (*малагенья*) – іспанський народний танець (походить від назви ісп. м. Малага), *молдовеня'ска* (букв. молдавська) – молдавський народний танець, *монфери'на* (*монфрри'на*, *монфре'да*, *манфреді'на*) – старовинний італійський нар. танець, популярний у XVIII ст. (італ. *monferrina*, від м. Монферат), *море'ска* – музично-танцювальна сценка (італ. *moresca*, ісп. *moriska*, франц. *moresque*, англ. *morris dance*, букв. мавританський танець; походить від маврів – назви арабів та берберів Північно-Західної Африки, які сповідували іслам у період VII – XVII ст.), *полоне'з* (фр. *polonaise* – польський), *романеска* (італ. *romanesca* – римська), *руцавіє'тіс* – латиський парний нар. танець (лат. *rucavietis*, від назви населеного пункту *Rucava* – Руцава в Латвії), *сарда'на* (*сарда'не*) (назва, очевидно, походить від о. Сардинія), *сицилія'на* – старовинний італійський танець (італ. *siciliana* – сицилійський, від о. Сицилія), *тарантела* – швидкий італійський народний танець (походить від назви міста Таранто на півдні Італії), *тірольє'н* – фр. пісня-танець (похідне утворення від назви австрійської провінції Тіроль), *фламе'нко* (ісп. букв. циганський), *форла'на* (*фурла'на*) – італ. нар. танець (назва пояснюється її походженням із північноіталійської провінції Фріулі (у давнину – Фурланія)), *флоренти'на* (від назви італ. м. Флоренція), *хабане'ра* (ісп. *habanera*, від *Habano* – Гавана), *халінг* – норв. нар. танець (*Halling* – назва долини в Норвегії), *чарльсто'н* – бальний танець імпрровізаційного характеру (назва пов'язана з містом-портом Чарльстоном у Південній Кароліні) та ін.

Якщо лексичні запозичення потрапляють до української мови як готові мовні одиниці, то власнемовні відтопонімічні деривати творяться, переважно, суфіксальним способом. Виокремлюємо такі типи:

- -к- (*гуцулка*, *микуличинка*, *яворівка* тощо);
- -ів- + -к- (*санжарівка*);
- -ин- + -к- (*лучинка*);
- -ян- (-ан-) + -к- (*подолянка*, *путилянка*, *галичанка*) тощо.

Словотворчі можливості термінології хореографії розширюються і за рахунок видових компонентів термінологічних словосполучень, у ролі яких виступають відтопонімічні прикметники, які характеризуються структурною і семантичною залежністю від власних імен-топонімів, переважно назв країн та континентів [Кажан, Калініна 2012, с. 65]. Це зумовлено екстралінгвістичними чинниками. У танцювальній культурі кожного народу наявні танці, які відрізняються від танців інших народів, відповідно, найменування відбувалося за допомогою родо-видових зв'язків, де родовим був іменник, який називав танець, а видовим – прикметник, який указував на місце виникнення та поширення цього танцю. Наведемо приклади: *український танець*, *грузинський танець*, *аргентинське танго*, *віденський вальс*, *американська румба*, *кубинська румба* тощо.

Отже, відтопонімічні деривати є вагомим джерелом поповнення хореографічної лексики. Цей процес є досить активним у межах однієї терміносистеми, що зумовлено як позалінгвістичними (поява нових танців та танцювальних форм у різних регіонах та країнах), так і внутрішньолінгвістичними (потреба у номінації) чинниками. Перспективним буде дослідження багатокомпонентних структур у складі хореографічної термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) (2005) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун. 1728 с.
2. Гарасимчук Р. (2008). *Народні танці українців Карпат*. Львів : Ін-т народознавства НАН України. Кн. 1: Гуцульські танці. 607 с. ; Кн. 2: Бойківські і лемківські танці. 320 с.
3. Гуменюк А. (1996). *Українські народні танці*. Київ: Наук. думка. 616 с.
4. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. (2006). Київ: Наук. думка. Т. 5. 704 с.
5. Кажан В. І., Калініна Р. П. (2012). *Власні імена та їх похідні в термінології хореографічного мистецтва*. Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету. С. 57–67.
6. Негрич М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березови'*. Львів. 224 с.
7. Полятикін М. (2008). *Народні танці Волині і Волинського Полісся*. Луцьк : Волинська обласна друкарня. 102 с.
8. Стасько Б. (2004). *Хореографічне мистецтво Івано-Франківщини*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ. 312 с.
9. Дей О., Марченко М., Гуменюк А. (1970) *Танцювальні пісні*. Київ: Наук. думка. 802 с.
10. ЕУМ – Українська мова: енциклопедія (2004). Київ : Вид-во укр. енцикл. ім. М. П. Бажана. 833 с.
11. Школьников Л. (2004). *Рассказы о танцах*. Москва: Советская Россия, 1966. 128 с.

УДК: 811.161.2'276.3-055.2:821.161.2-3

DOI:10.32626/2309-9771.2020-51-141-143

Зореслава Шевчук

кандидат філологічних наук, методист вищої категорії

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Україна)

e-mail: zoreslava19@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9309-5517

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЖІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ)

У роботі здійснено комплексний аналіз мовних засобів вербалізації внутрішніх характеристик за психоемоційним станом; звернено увагу на лексеми, семантика яких віддзеркалює комплекс базових емоцій, станів та властивостей; виокремлено ознаки, репрезентовані соматемами та їхніми характеристиками, що відображають і передають психоемоційний стан жінки.

Ключові слова: *мовний портрет, емотивність, лексема, характеристика, соматема, жінка.*

Shevchuk Zoreslava. Language representation of the psychoemotional state of the woman (based on contemporary women's prose)

The influence of emotionality in the process of communicative activity of a person was stipulated by the objective reflection of reality, reflection of characters with subjective and emotional attitude toward them. One of the modern directions of linguistic researches is studying of the emotional states that forms the global language picture of the world, in which the concept of linguistic portrait of woman occupies the main place. Verbalization of internal descriptions presents the idea about a woman fixed in consciousness of transmitter of Ukrainian linguoculture. The analysed lexemes which are based for the creation of linguistic portrait of woman answer to traditional gender stereotypes about the negative and positive lines of woman. The aim of our research is the analysis of linguistic means of verbalization of internal descriptions of woman due to the psychological and emotional state. According to the aim of our work the following methods are applied: scientific (methods of analysis and synthesis), actually linguistic method (definition analysis, method of through excerption, method of component analysis, contextual analysis).

Texts of the modern Ukrainian authors (H. Vdovychenko, N. Hurnytska, L. Dashvar, N. Nikaleo, H. Tarasiuk, S. Talan and other) became a base of research.

Features that represent the emotional and psychological lines of woman give an opportunity to complement the integral gender picture of the world by the most relevant descriptions of her linguistic portrait. Concept descriptions of the psychological and emotional state are represented by lexemes sad, disturbed, wicked, aggressive, hateful and

other, which accumulate the component of negative value in a greater degree. Positively marking lexemes express a value 'happy, joyful woman', 'woman that is in the state of calmness'. The complexes of signs indicated in many cases are diffuse, that's why the put of corresponding lexical units to those or those associations is up to a point conditional.

Key words: *linguistic portrait, emotionality, lexeme, characteristic, lexical units denoting body parts, woman.*

Посилена увага лінгвістів до проблеми емотивності художнього тексту засвідчує динамічний розвиток теорії комунікації, зокрема на лінгвоперсонологічному рівні. Такий підхід спонукає науковців до усвідомлення важливості опису мовної реалізації емоційного компонента у структуруванні гендерного мовного портрета (зовнішнього і внутрішнього). У цьому аспекті важливе визначення засобів інтенсифікації оцінного значення лексем, що репрезентують портретні характеристики внутрішніх рис жінки з огляду на специфіку українських текстів сучасної української жіночої прози.

Мета нашої роботи – аналіз мовних засобів вербалізації внутрішніх характеристик жінки за психоемоційним станом. Для досягнення мети в роботі застосовано такі **методи дослідження:** загальнонаукові (метод метод аналізу, метод синтезу), власне лінгвістичні (дефініційний аналіз, метод наскрізного виписування, метод компонентного аналізу, контекстологічний аналіз, семантико-стилістичний аналіз, описовий метод).

Проблема емотивності неодноразово перебувала у фокусі студій багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників (М. О. Красавський, В. І. Шаховський, Ю. В. Яскевіч, О. С. Сарбаш та ін.). Окремі аспекти вживання емоційно-оцінного компонента для моделювання мовної особистості жінки репрезентовано в працях Т. М. Сукаленко, Л. О. Ставицька, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько та ін.).

Лексеми на позначення внутрішніх характеристик є проєкцією стереотипних уявлень про жінку як носія певних якостей та ознак, що дають змогу доповнити цілісну гендерну картину світу найбільш релевантними характеристиками її мовного портрета.

У контексті художнього жіночого дискурсу ознаки *щастя, радість, здивування, сум, спокій, тривога, агресивність, ненависть* тощо вербалізовано за допомогою лексем, ужитих на позначення статичного, але нетривалого настрою в межах базових емоцій, психоемоційних станів та властивостей. Психоемоційні стани та властивості визначаємо відповідно до зовнішніх чинників впливу на жінку, прояву її почуттів (настрою, стресу, фрустрації, пристрасті) у відповідних ситуаціях тощо. Також виокремлюємо соматемами, характеристики яких вербалізують той чи той внутрішній стан жінки.

В аналізованому текстовому корпусі позитивну оцінку репрезентують такі характеристики: *щаслива, радісна, весела, піднесена, спокійна, тиха, смирна*.

У збірці оповідань “Львів. Кава. Любов” щастя жінки представлено як таке, що акумулює в собі характеристики “щаслива жінка та, яка стала матір’ю”, “щаслива жінка та, яка закохана до безтями”, зафіксовані на шкалі з інтенсифікаційним значенням *щаслива – по-справжньому щаслива: Вона вибачалася перед батьками, про яких майже забула за час своєї “поштової” залежності, налагодила спілкування з Марійкою і знову зробилася... по-справжньому щасливою* [Львів 2016, с. 89-90].

Для увиразнення образу щасливої жінки письменниці послуговуються словосполучками “соматема + характеристика” (*щасливе тіло, щасливе обличчя*), оказіоналізмами, репрезентованими в описі одягу (*щасливе плаття*), які наочно виражають радість, задоволення: “Ліда ошелешено розглядала щасливу Зоряну, ніби намагалася запам’ятати – яке воно, те **щасливе обличчя**” [Дашвар 2015, с. 229].

Г. Вдовиченко в романі “Інші пів’яблука” передає миттєву зміну настрою від сумного до веселого (через вербалізацію лексем *сумна, мовчазна, відгороджена – піднесена, активна, яка сміється, кокетує* і под.), наголошуючи на мінливому характері жінки: *А ці перепади настрою? То сумна й мовчазна, відгороджена від усього музикою. Гукнеш її – вона: “Га?” Один навушник витягне з вуха і чекає, коли можна буде знову заглибитися в себе. То піднесена, активна, сміється загонисто, кокетує з усіма – з чоловіками, з жінками – і робить одночасно кілька справ* [Вдовиченко 2013, с. 93].

Натрапляємо на незвичне слововживання, у якому підсилення значення ознаки *спокійна* фіксує оцінний прислівник *злочинно*: *Алеся виглядала **спокійною**, на погляд Світлани, **злочинно спокійною**, ні, жінці не хотілося б, щоб Алеся телефонувала кілька разів на день та істерила, але це було зрозумілішим* [Ода 2014, с. 106]. Відтак у сполученні *злочинно спокійна* поєднані протилежні значеннєві смисли (спокій і злочинність).

Простежуємо процес інтенсифікації, виражений спадною градацією (*тиха, безневинна; тиха, смирна*): *Почувши таке від **тихої, смирної** Ясочки, мама вжахнулася, взялася за голову <...>* [Гарасюк 2006, с. 216] та висхідною градацією прикметників (*нестримана, неспокійна*): *Останнім часом взагалі стала якоюсь **нестриманою, неспокійною**, могла розплакатися без причини, невідомо що наговорити, а потім жалкувати за тим* [Гурницька 2013, с. 28].

Об’єктивація полярних ознак викликає різні почуття від сприймання жінки: співчутливість до сумної, зажуреної жінки та недобррозичливість до агресивної, злої. Серед негативних характеристик домінують такі:

нещасна, сумна, зажурена, розчарована, відгороджена, скорботна, сповнена болю, мук, розпачу, неспокійна, сварлива, сердита, агресивна, ненависна, нервова, схвильована, сувора.

Нещасна жінка та, яка позбавлена зазначених радостей життя: *Цікаво – скільки їй років? Тридцять – тридцять п'ять, не більше... Нещасна, обманута життям жінка* [Львів 2016, с. 51].

Поняття сум, біль, розпач та ін. репрезентовані соматемами та їхніми характеристиками, що відображають і передають ці стани:

– сумні очі; очі, повні мук, болю, розпачу. Поєднання ознак різних смислів (*гарні і сумні очі; беззахисні очі сповнені ніжністю*) утілюють специфічне сприйняття жінки як такої, на яку хочемо звернути увагу та яка викликає зацікавлення і водночас співчуття (через опис сумних, беззахисних очей): *На неї запитально і з докором дивилися гарні й сумні очі Уляни* [Талан 2014, с. 116];

– вічно скорботне лице. Незмінність настрою жінки віддзеркалено на її обличчі через уживання прикметника *скорботне* та прислівника *вічно*. Характеристика доповнена описом костюма, колір (*темно-синій*) та фасон (*трикотажний*) якого також показує строгість жінки та передає її сумний душевний стан: *Він хоч і недавно в селі, але, видно, вже звик до її візитів, переживань за Миколу, вічно скорботного лица, до незмінного темно-синього трикотажного костюмчика* [Тарасюк 2006, с. 29].

Пряма номінація *гніву* виражена лексико-семантичним класом прикметників *сердита, агресивна* та іменників на позначення емоцій – *ненависть, злість* і под., вербалізованих через опис очей: *Може, Анна і хотіла здаватися сердитою, проте мала такий вигляд, що йому хотілося хіба згребти її в обійми та поцілувати* [Гурницька 2013, с. 112].

Ознака *схвильована* виражає стан занепокоєння, тривоги (репрезентована в описі тону голосу – *шепоті, подиху*): *Вона трохи ближче присунулася до свічки. Від її схвильованого подиху полум'я мінлося, тремтіло і робило тіні від предметів на столі та від схиленої над листом голови ще химернішими* [Гурницька 2013, с. 127].

Проаналізовані ознаки психоемоційного стану засвідчують відповідність загальноприйнятим уявленням про жінку з огляду на її позитивні та негативні внутрішні риси. Кількість негативних психологічних характеристик в аналізованому художньому дискурсі помітно перевищує кількість позитивних. Таке вживання спричинене вже самою ідеєю авторки зобразити жінку, яка долає багато перешкод на своєму шляху і в результаті стає щасливою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко, Г. (2013). *Інші пів'яблука* : роман / передм. М. Рудської. Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 256 с;
2. Гурницька, Н. (2013). *Мелодія кави у тональності кардамону* : роман / передм. О. Печорної. Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 395 с;
3. Дашвар, Л. (2015). *Мати все* : роман. Вид. 3-є. Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 336 с;
4. Єрмоленко, С. Я. (2010). *Формування української мовної особистості // Українознавство. №1. С. 120–123;*
5. Красавский, Н. А. (2001). *Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах*. Волгоград : Перемена, 495 с;
6. *Львів. Кава. Любов* (2016) : збірка / укл. і передм. Н. Нікалео. Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 272 с;
7. Мацько, Л. І. (2009). *Українська мова в освітньому просторі* : навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр". Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, С. 27;
8. *Ода до радості* (2014) : зб. оповідань / уклад. і передм. Г. Вдовиченко. Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 272 с;
9. Сарбаш, О. С. (2008). *Семантика позитивної емотивної лексики* : лінгвістичний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство". Донецьк, 20 с;
10. Ставицька, Л. О. (2000). *Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст.* Київ : Правда Ярославічів, 156 с;
11. Сукаленко, Т. М. (2010). *Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові* : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 240 с;
12. Талан, С. (2014). *Помилка*. Харків : Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 336 с;
13. Тарасюк, Г. Т. (2006). *Жіночі романи* : проза. Бровари : ПП "МН ТРК "Відродження", 288 с;
14. Тарасюк, Г. Т. (2006). *Новели* : проза. Бровари : ПП "МН ТРК "Відродження", 416 с;
15. Шаховский, В. И. (1987). *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 192 с.
16. Яскевич, Ю. В. *Концепт "страх" в англійській, українській і французькій мовах* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство". Київ, 2002. 21 с.

Наталія Шеремета
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри
української мови Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)
e-mail: sheremetanataija@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7398-6734

ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЙМЕНУВАНЬ ПОСУДУ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКОВОГО МОВЛЕННЯ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ)

У статті на фактичному матеріалі говіркового мовлення Західного Поділля зааналізовано основні принципи мотивації назв посуду, виявлено джерела їх формування, визначено відношення номенів аналізованої лексико-семантичної групи подільських говірок до цієї ж лексики інших діалектів. Поданий у прикладах контекст уможливить подальше дослідження зібраного матеріалу на різних мовних рівнях.

Ключові слова: лексико-семантична група, посуд, сема, диференційна ознака, ареал, західноподільські говірки.

Sheremeta Natalia. Linguistic and regional study potential of kitchen utensils (on the material of Western Podillia dialect)

In the article the basic principles of houseware names motivation are identified on the factual material collected in 30 settlements of Western Podillya (examples of 10 of which are given in the article), the sources of their formation are identified, the presence of names from the analyzed lexico-semantic group of Podillian dialects to the same vocabulary of other dialects.

Names of kitchen utensils are informative elements of material culture, which demonstrate the connection of linguistic facts and cultural and ethnographic traditions of the region. The lexical-semantic group "Names of kitchen utensils" exists on the overlapping of other thematic and lexical-semantic groups (food, utensils, utensils for industrial purposes, tools for cooking and other).

While researching it was defined that the analyzed group of vocabulary can be divided into the following semes: "common tableware"; "names of cookware"; "names of utensils for storing food, beverages"; "names of utensils for taking food".

Differential features of these semes are "size" (baniak:horshok; sloiik: butel), "material of production" (horshok:kazan:kastrulia; hlechyk:banka), "method of cooking: boiling, frying, baking" (baniak:patelnia:deko); "product content" (mamalyzhnyk); "initial function (purpose for applying)" (makitra).

Among the names of utensils there are many polysemantic words that name different notions and synonymous with the designation of the same reality.

A considerable number of notions of the outlined group of vocabulary of the Western Podillian dialects have differences in the formal arrangement, but they are semantically identical in other dialects of the Ukrainian language, most often – in the south-western dialect.

It is revealed that the studied vocabulary group was formed mainly on the basis of the own (Slavic and Common Slavic (posuda, skovorodai) and specific Ukrainian (makitra) lexical resources, as well as through direct and indirect lexical borrowings from German, Polish, French, Russian and other languages, and now the vocabulary demonstrates dynamic renovation and semantic extension.

Key words: lexical-semantic group, kitchen utensils, sema, differential feature, area, Western Podillian dialects.

Предметом сучасних лінгвістичних студій все частіше постає багатовимірність буття, що втілюється вербально-смісловим універсалом української мови і підтримується історичною пам'яттю. Культурно-історичний компонент наявний на всіх рівнях мовної системи, але найяскравіше він виявляється в лексиці, а надто тій, що якнайтісніше пов'язана з життям і побутом народу.

Дослідження номінації елементів і явищ матеріальної культури, як найбільш інформативних, сприяє умінню інтерпретувати мовні факти через призму культури, тому вони завжди будуть актуальними. Посуд, що належить до периферійної сфери житлово-поселянського комплексу та харчування, неодноразово ставав предметом дослідження і етнографів, і мовознавців.

Науковці Т. Гонтар, Г. Євсєєва, В. Єгорова, Л. Данченко, Г. Кожоляно, О. Пошивайло, О. Ханко, Є. Шевченко й ін. досліджували форму, декор, призначення й особливості виготовлення посуду. У колективній монографії «Українська минушина» подано ґрунтовну класифікацію за аспектом призначення посуду: господарське начиння українців поділено на *хатне* і *дорожнє* [23]. У монографії «Етнографія України» по-

суд класифіковано відповідно до функціонального призначення на *побутовий, побутово-декоративний та декоративний і техніко-декоративний* [10]. Л. Мельничук у своєму історико-етнографічному дослідженні «Гончарство Поділля в другій половині XIX–XX століттях» посуд класифікує на *кухонний, столовий і подарські вироби* [17].

Побутова лексика, зокрема та, що пов'язана з посудом, постійно привертає до себе увагу й мовознавців. У позадіалектній площині, зокрема в історичному аспекті, спорадично назви посуду розглядали О. Крижко і В. Німчук. Системологічний і культурологічний аналіз посуду побутово-виробничого призначення здійснила О. Малюк. Особливості формування назв посуду у сучасній українській літературній мові описала Н. Й. П'яст [21], а структурно-семантичне освоєння запозичених слів у сучасній українській літературній мові на матеріалі побутової лексики вивчав І. Каминін. Аналізуючи ремісничу термінологію, до лексики на позначення посуду звертався О. Трубочов. Опис назв одиниць виміру і ваги дозволив В. Виннику охопити й досліджувану лексику.

У працях діалектологів цю тему також опрацьовано. Зокрема, Я.Вакалюк вивчала назви посуду та кухонного начиння в говірках Прикарпаття, С. Панцьо – у лемківських говірках, З. Бичко – у наддністрянських. Назви посуду, який використовують у вівчарстві, подано в працях М. Грицака та Т. Ястремської. Вивченню діалектних назв гончарного посуду присвятили свої праці М. Кривчанська, Л. Спанатій, В. Бережняк, А.Мединський, С.Литвиненко, Н. Хобзей та ін.

Виявлено також тенденцію аналізувати вказану групу лексики в комплексі із суміжною тематичною групою – «Назви їжі». Ґрунтовні дослідження цих тематичних груп здійснено на матеріалі південнолемківських (З.Ганудель), закарпатських (Е.Ґоца), східнословобожанських говірок (М.Волошинова). В. Різник досліддила назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя.

Досліджувану тематичну групу лексики багато представлено і в лінгвогеографічному аспекті, зокрема, в «Атласі української мови», «Лінгвістичному атласі українських говорів Східної Словаччини», «Лінгвістичному атласі українських говорів Закарпатської області УРСР» й ін.

Актуальність нашої розвідки зумовлена потребою в спеціальних працях – описі лексики тематичної групи «Посуд і кухонне начиння» у подільському говірковому мовленні, з'ясуванні змін, що відбуваються в цій групі лексики.

Об'єктом студії обрано лексико-семантичну групу (ЛСГ) «Назви посуду» у говірках Західного Поділля.

Мета дослідження – доповнення реєстру лексики на позначення посуду на підставі польових записів, з'ясування основних принципів мотивації цих назв у досліджуваному ареалі, виявлення міждіалектних зв'язків подільського говору з лексикою інших говорів української мови, передусім південно-західного наріччя.

ЛСГ на позначення назв посуду в українській мові формувалася упродовж тривалого часу. Посуд змінював розмір і форму, матеріал для виготовлення і покриття, особливості застосування. Змінювалися і назви.

Із-поміж *загальних назв посуду* у подільських говірках відзначаємо варіант *по́суда*: *бу́ла по́суда* *з'лин'ана* // (Псц). У гуцульських – *посуд, по́суда* [6, 226; 25, 104]. Лексема *посуда* походить із псл. *sQdъ* 'посудина; щось складене' [9, V, 467–468], а слово *начиння* польського походження *naczynia* 'посуд будь-якого виду й матеріалу: для пиття, носіння, зберігання' [26, 352].

Назви посуду у досліджуваному ареалі зберігають давні назви, найчастіше *мотивовані матеріалом, з якого цей посуд виготовлено*: *бу́ла по́суда з'лин'ана* // *бу́ли ў нас горш'чечки* / *бу́ла п'росто по́суда че́реп'яний* / *бу́ли мис'ки че́реп'яні* / *бу́ли лош'жкы де́ре'їан'ї* / *та'ких ложок йак* / *зара ни́було* / *зоу́с'ім* // *ма'к'ітра та'ке* / *шо там терлос'а* / *ўс'о ў н'їй робилос'а* / *во'на то'же* / *бу́ла з'робле'на з з'лини* (Псц).

Глиняний посуд здавна використовується різними народами. Глина – це натуральний та екологічно чистий матеріал. Вважається, що вона усуває негативні емоції [12, 77]. Найбільшого розквіту гончарство досягло в Україні на рубежі XIX – початку XX ст., коли, наприклад, лише на Поділлі діяло понад 200 гончарних осередків [16, 3]:

Для варіння на Поділлі здавна використовували горщики з глини: *горш'ок* (*гур'ш'ок*), *горш'чик* (<від основи псл. **gъrnъ* 'піч', реконструюються як псл. **gъrnъsъckъ*, похідні від прикметника **gъrnъskъ* 'горновий, пічний' [9, I, 569, 574]). Прикметник *глиняний* часто вживається паралельно з *череп'яний*: *горш'чик чере'п'яний* / *та'киї* / *шо ў н'ім ўлази'ца* / *в'іс'ім л'ітра'ї* // *ва'рили ў горш'ку* // *ни було кол'ис'н'ї'чо та'ке* / *но т'іл'ко з'линан'ї горш'ки* // *та'киї гор'нец* / *шо ў н'ім дв'ї в'ідр'ї* (Брж); *кол'ис'ў старо'даўни ше ва'рили йїсти ў горш'очках* // *не'було н'ї бан'ак'ї* / *н'ї'чого* / *були з'ли'ан'ї горш'ки* // *ўс'о ва'рили ў цих горш'очках* // *по'тому пой'вилис'ї бан'ак'ї* // *йїсти'е ва'рили'е у горш'ках* // *в'ін не'лопаў* / *ўсере'дин'ї буў по'ливаний* / *а зоу'н'ї та'киї чорний* (Смт).

Диференційна ознака *'розмір'* дозволила виокремити кілька сем. Так, *'велика посудина, у якій варять траву'* на Поділлі репрезентована лексемою *бан'ак* (<результат видозміни значення *баня* 'лазня' через

проміжний ступінь 'ванна, посуд для води' [9, І, с.136]: *рано розпал'ују пли^ету / нали^евају ў ба^н'ак во^ди* (Мдр). У багатьох говорах української мови зафіксовано різні фонетичні й словотвірні варіанти цієї лексеми зі схожим значенням, наприклад: *ба^н'ак* [1, І, 10; 4, 67; 3, 14], *ба^н'ек* [13, 70], *банече* [24, 185], *к'баня* [20, 24; 15, 29], *банек*, *ба^н'ік* [22, 24] й ін.

Залежно від матеріалу та способу виготовлення дана лексема може доповнюватися прикметником: *чу^гун:ий ба^н'ак* 'чавунна каструля', *ба^н'ак ал'ум'ін'увий* 'алюмінієва каструля', *ба^н'ак пу^ливаний* 'емальована каструля'. Наприклад: *ўсер^един'і буў по^ливаний / а зоўн'і та^к'ий чорний* (Смт).

'Низьку широку емальовану посудину' позначає слово *ринка* (<пол. *gunka* походить від двнім. *gīna* (свнім. *gīna*) 'неглибока каструля, сотейник' [9, V, 78]): *наки^едали ў та^к'і мал'і'рован'і називали^ес' а ри^ен'ки / не^е горш'ки / а ри^ен'ки / во^ни були та^к'ойі по^доўзувастой 'форми // і то^д'і наки^едали ў ри^ен'ки / с'тави^ли йїх то^жи^е п'іт пїе^ц / шоб во^ни з'їш'ли* (Псц) *ў мене ше йе шос' зо ш'тири ринки* (Смт). Цю ж назву зафіксовано зі значенням 'каструлька з однією ручкою, якою черпали воду'.

Фонетичні та словотвірні варіанти лексеми *ринка* поширені й в інших південно-західних говорах з різною семантикою: надністр. 'низенька каструля із двома ручками' [24, 226], бук. 'каструля (невисока)', 'невеликий глиняний горщик', 'сковорода' [22, 455], гуц. 'каструля' [18, 150], 'невелика чавунна посудина на трьох ніжках', 'металева каструлька' [7, 163], зхпол. 'кухоль для пиття води', 'ківшик для пиття води', 'глиняна сковорода', 'звичайна сковорода' [1, II, 120].

'Глиняний горщик для зберігання молока' має назви: *гладушч'ек*, *гор'н'а* (*гор'н'атко*), *гор'шок*: *бачу так з д'їжок капа^е молоко / бе^ру ст'їле^ц / с'їдају / по^ставила гладушч'ек п'іт тују ко^рову / на ја де ўм'їла до^лїти^е думала шо во^но бу^де б'їгло* (Ббн); *цеї ро^бїу ми^ес'ки по^ливан'і / а цеї ро^бїу горш'ки і гладушч'єки* (Смт).

У надністрянських говірках вживаються такі назви глиняного горщика: *гладушка*, *гладун*, *гладущик*, *глинек*, *глинянча*, *ладущик*, *молóшині* [24, с.92].

Сучасні технології продукують нові матеріали, з яких виготовляють посуд, відповідно продукуючи й нові назви. Так, лексема *каструля* (<фр. *casserole*, через російське і, очевидно, німецьке посередництво [9, II, 400]) у досліджуваних говірках поширилася під впливом літературної мови для позначення алюмінієвої або емальованої посудини: *ни бу^ло ко^лис'н'і кастр'ул'і / н'їчо та^ке* (Брж). Порівняємо: у схелобож. *кастр'ул'а* (*ко^бстр'ул'а*) [4, 67], пдлемк. *кайстрон* (*кайстрон*), *кас'трон*, *кайстрона*, *кайстрон'а*, *кайстронка*, *кайстронка*, *кайстроник* (*кайстронік*), *кайстронок* (*кайш'тронок*), *кайстронч'а* [5, к. 13], бойк. *кастр'уля* [19, I, 342], гуц. *кастр'уня*, *кастр'олик* [6, с.231].

Зі значенням 'мала каструля' у досліджуваних говірках відомі назви: *бан'а'чок*, *кастр'ул'ка*, *ро^бн'делік*. Для прикладу: *ски^едали ў форми чи ў кастр'ул'ку* (Псц).

Скляна посудина для води, молока на Поділлі, поступово змінюючи глиняну (*молоко зли^евали ў г'лечики / бо с'т'їк'л'анойі по^лсуди не^було* (Смт)), засвоїла назви *с'лоїк* або *банка*: *нала^лмала г'їл'ак зама^лїла / поза вобра^зами^е понани^ехала і на сто^л'і три с'лоїки^е по^стаўл'у / три букети^е* (Ббн); *їа сам'пері^ед во^б:еру йїх / не^ере^епо^лошчу і наки^едају ў банки^е і зали^евају с'їропом // на трохл'їт^рового с'лоїка^е йа сипїу п'їў^тора ста^кана цукру і так то^ди во^ди зали^евају к'їл'ко тра ў трохл'їт^ров'і банц'і* (Брж).

Семантична опозиція лексем *с'лоїк* / *банка* : *бутел'* виявляє диференційну ознаку 'розмір'. Якщо банка має розмір не більший від 3-х літрів, то вона називається *с'лоїк* або *банка*, а якщо більший – *бутел'*: *а ше на го^ру скла^дали ўс'ак'і банки / бутл'і / та і ўс'о / шо лшин'е бу^ло ў нас ў хат'і* (Пдл).

Номен *с'лоїк*, очевидно, є більш давнім і вживався ще до появи скляного посуду: *ў мене ше дес'їе на го^р'і с'лоїк / шо йа куку^рузи наски^едала / шоб^лмиш'і не^ез'їлі^е // а йе^ден буў менч'ї на по^в'їдла // бо с'лоїк'їў не^було та^к'их шкл'анїх / а поми^дори бу^ли ў с'лоїках // так бу^ло* (Смт).

Для позначення номену пляшка вживаються слова *пл'ашка*, *фл'ашка*, *бутилка* (*бутел'ка*): *Петро н'їс бутел'ку молока* (Жвн); *фл'ашка бу^ла повна* (Псц). У надністрянських говірках репрезентована лексема *флешка* [24, 262].

У західноподільських говірках фіксуємо й назви посуду, **мотивовані словами, що позначають продукти, вміст посуду**: *ну во^но ўс'о бу^ло / бу^ли та^к'і називали^ес'а йак ок^ремо / де ва^рїу^с'а боршч горш'ки / а де ва^рїлас'а ма^ма^лїга / то то називали^ес'а ма^ма^лїжн'єки / і ў них ва^рїлас'а ма^ма^лїга* (Псц); *не^було та^к'их горш'к'їў та^к'их йак зара / і пас'ки не^ек'ли т'їк'є ў та^к'их / рин'ках / ка^лзали ко^лис' бабн'їки* (Смт).

Серед досліджуваних лексем аналізованої ЛСГ виокремлюємо й ті, що **зберігають зв'язок з первинною функцією (призначенням)**. Зазвичай це слова-композиції, перша частина яких – іменник, що позначає продукти, а друга – дієслово-дію. Так, наприклад, утворився номен *ма^кїтра* – 'глиняна посудина для розтирання маку, цибулі, часнику й ін.': *ма^к'їтра та^ке / шо там терлос'а / ўс'о ў н'ї ро^бїлос'а / го^рох / ну ўс'о шо терлос'а / чос'ник / ци^ебул'а / ўс'о терлос'а та^ка називалас'а ма^к'їтра / во^на то^же^е бу^ла з^робле^на з г'лини* (Псц); *го^рох роз^мочу^лют з^вечора і ў ма^к'їтр'ї нати^ра^лют* (Брж).

Численні фонетичні варіанти цього номена Етимологічний словник пояснює деетимологізацією складного слова [9, III, 365-366]. У говорах численні паралельні назви *ма^кїтри* можуть позначати не лише 'по-

судину для розтирання', а й 'череп'яну посудину (миску) для вареників, муки тощо' [14, 122; 3, 57; 7, 118; 11, 84].

Лексико-семантичну підгрупу назв посуду 'для смаження' формують лексеми, що позначають сковороду – 'неглибокий круглий посуд, у якому смажать їжу'. У досліджуваному ареалі вживаються номени *па'тел'н'а* (<пол. *patelnia* 'сковорода' < фр. *patelle* 'металева блюдо, таця', що зводять до лат. *patella* 'мілка каструля, сковорода; жертвна чаша', демінутива від *patina* 'миска, сковорода', що походить від гр. *πατάιν* 'миска' [9, IV, 313]) і рідше – *сково'родка* (<**skovorda*, **skovordy*, -*dъve*; від двнім. *scart-īsan* 'казанок, сковорода' [9, V, 277]): наприклад: *на 'н'ого клалос'а / там шо клалос'а / сково'родки / па'тел'н'і / жарити можна було* (Псц); *то'д'і обробл'айе'мо ў му'ц'і чи ў о'л'ііі і кла'дем на па'тел'н'у і пе'чец'а / картофл'ани'еки* (Псц).

Номен *пательня* зафіксовано у багатьох південно-західних говорах, а також у волинсько-поліських говірках з різними фонетичними і морфологічними варіантами: *па'тельня* [7, 145], *п'тельня*, *па'тельнэ* [24, 195, 200], *па'тил'н'а* [5, к. 112; 19, II, 44], *па'телька*, *па'теля*, *па'тельня* [22, 391], *па'тельні* [18, 130], *пательня*, *петельня* [1, II, 32, 41] й ін.

До лексико-семантичної підгрупи назв посуду 'для випікання' належать слова, що номінують *деко* – форму, у якій випікають хлібобулочні вироби та печиво. Це лексеми *деко*, *дечко*, *форма*: *во'ни по'тому ви'робл'али'с'а на дечка // дечка ўсу'валис' тожис' ў п'ец'і во'ни ви'п'ікали'с'а* (Псц); *самий пере'д на деко ложи'ц'а корж* (Псц); *печут хл'іб / хл'іб житний ў п'єцу // а п'єц та'к'і великий / шо ў т'ім п'єцу там спечис'і і ше дека пиро'г'іу* (Брж); *фор'ми мас'тити' о'л'іюм* (Брж); *ски'дали ў форми чи ў каструл'ку* (Псц). Порівняємо: надністр. *форми* 'форми для випікання здобного печива' [24, 263], гуц. *форма* 'жестяна форма для вирізання печива з тіста' [18, 176], зхполіс. *форма* 'неглибока посудина з листового заліза для випікання хліба' [1, II, 222].

Принагідно зауважимо, що на Поділлі традиційним є випікання хліба на днищі печі – *на черені*, про що свідчать такі записи: *наго'р'іло ў п'єцу і зу'су'вайем з ло'пати на че'р'ін' // і вот та'к'і хл'іб* (ВЛ); *на'пал'у'ю ў т'і'п'ечц'і то'ди би'ру на ци' / та'ка була ло'пата / ви'робл'айу хл'іб на ло'пати са'жайу йо'го на дно / ни'е на форми н'і'як'і / а на дн'і / т'іки'е то'ди в'ін пе'чец'а два ча'са* (Псц).

Лексеми – позначення посуду 'для споживання їжі' у говорах збігаються. Так, на позначення ложки у досліджуваних говірках вживається номен *лож'ка* ('лошка', 'лишка'): *де'ре'у'л'ано'ю ложи'кою роз'м'ішу'єм і во'но проки'сайе // р'і'ом'ка та'ка маса* (ВЛ); *обо'јас'ково брали дв'і лошки / то шо були дере'у'ян'і і че'р'во'но'ю ст'рушко'ю з'в'азували цих дв'і лошки до'купи і ложили на коро'ваї* (Мдж); *дода'ју лишку му'ки* (Мдр); *т'іл'ко шо лишками боршч'ілі / де'ре'у'ян'і лишки / че'ре'п'ян'і лишки так'іво велик'і // се'се л'уди спра'л'али так вес'іл'а* (Брж).

Сема 'миска' у подільських говірках репрезентована лексемами *миска*, *полумисок*, *та'р'ілка*: *цеї ро'би'у ми'с'ки по'ливан'і / а цеї ро'би'у горш'ки і гла'души'чки* (Смт); *ў хат'і ко'лис' та'к'і к'симци'е були / шо по'луми'ски'е порос'тавл'уван'і / би'ру по'луми'ски'е ви'ти'ера'ју / як пу'стила т'і'ї по'луми'ски'е / при'ту'лила до'купи'е жі'ден до д'ругого во'ни по'к'італи'с' / т'і'ї по'луми'ски'е / ўже по'била по'луми'ски'е // ўже ў су'боту буду н'ритала ў хат'і* (Ббн).

Номени *та'р'ілка* / *миска* розрізняються диференційною ознакою 'мілка': 'глибока': *та'к'і череп'ян'і тар'ілки були / во'но не тар'ілка / а ўрод'іби миска гли'бока //; је та'к'і спеч'і'вал'н'і ми'с'ки гли'бо'чен'к'і //* (ЛТВ).

Миска може мати різне призначення відповідно до матеріалу виготовлення: *пе'ре'би'рала мал'іни / по'мила йїх / то'ди ў тої по'мила ў миску та'ку шо ал'у'м'ін'іву миску / шо варити т'реба* (Псц).

'*Кухоль для пиття води*' (раніше глиняний, пізніше бляшаний) має назви: *к'варта*, *к'рушка* (к'руже'чка): *рано ви'ти'у к'варту моло'ка з хл'ібом таї ў по'ле' с'коро* (Мдр); *к'варти не було на'кухн'і* (Ант); *по ку'сочку того маку'ха к'руже'чку во'ди теплої та'кої' чут'-чут' солодкої ўс'о* (Псц); *ў мо'ї мами'е була коро'ва то и'чод'н'а при'ходи'ли' л'уди / о'собино чолов'іки про'сили'е к'варту моло'ка / щоб за'кро'пити'е ду'шу* (Смт).

Номен *кв'арта* поширений у багатьох українських говорах. Це значення, очевидно, вторинне, походить від добре знаного в українських говорах та літературній мові *кв'арта* 'міра рідких і сипких речовин'. Останнє запозичене від пол. *kwarta* id. < лат. *quarta* 'четверта частина' [9, II, 414]. Н.П'яст відносить цю лексему до групи назв посуду, в основі яких лежать одиниці виміру [21].

Лексема *крушка* поширилася, очевидно, від рос. *кружка*.

Отже, репрезентанти аналізованої лексико-семантичної групи 'Назви посуду' за призначенням можна умовно поділити на такі семи: 'загальні назви посуду'; 'назви посуду для приготування їжі'; 'назви посуду для зберігання їжі, напоїв'; 'назви посуду для споживання їжі'.

Диференційними ознаками даних сем стають 'розмір' (*баняк* : *горшок*; *слоїк* : *бутель*), 'матеріал виготовлення' (*горшок* : *казан* : *каструля*; *гличик* : *банка*), 'спосіб приготування їжі: варіння, смаження, випікання' (*баняк* : *пательня* : *деко*); 'вміст продуктів' (*мамаліжники*); 'первинна функція (призначення)' (*макітра*).

У межах лексико-семантичної групи назв посуду чимало багатозначних слів, що називають різні поняття, та синонімів на позначення однієї й тієї ж реалії.

Значна кількість назв окресленої групи лексики західноподільських говірок має розбіжності у формальному оформленні, але є семантично тотожними в інших говорах української мови, найчастіше – південно-західного наріччя.

Виявлено, що досліджувана група лексики сформувалася переважно на основі власних (праслов'янських та спільнослов'янських (*посуда, сковорода* й ін.) і питомих українських, н-д, *макітра*) лексичних ресурсів, а також шляхом прямих і опосередкованих лексичних запозичень з німецької, польської, французької, російської та інших мов. На тепер лексика демонструє динамічне оновлення та семантичне розширення.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Пудлівці Кам'янець-Подільського району Хмельницької обл. – Пдл; Жванець Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – Жвн; Смотрич Кам'янець-Подільського району Хмельницької обл. – Снт; Біла Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. – Бл; Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. – Брж; Летава Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. – Лтв; Песець Новоушицького р-ну Хмельницької обл. – Псц; Бубнівка Городоцького р-ну Хмельницької обл. – Ббн; Велика Левада Городоцького р-ну Хмельницької обл. – ВЛ; Мудриголови Городоцького р-ну Хмельницької обл. – Мдр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин, Г. Л. (2000). *Словник західнополіських говірок*. У 2 т. Луцьк.
2. *Атлас української мови* (1984–2001). У 3 т. Київ.
3. Ващенко, В. С. (1960). *Словник полтавських говорів*. Вип. 1. Харків, 107 с.
4. Волошинова, М. О. (2016). Назви посуду для варіння їжі в українських східнословобанських говірках. [У:] *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № (35). Старобільськ, с. 66–76.
5. Ганудель, З. (1981). *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини*. Т. 1 : Назви страв, посуду і кухонного начиння. Братислава – Пряшів, 211 с.
6. Грицак, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Росішка (Вівчарство у текстах)*. Львів, 320 с.
7. *Гуцульські говірки : короткий словник* (1997). Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 232 с.
8. Дзєндзелівський, Й. (1958, 1960, 1993). *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)*. Ч. I–III. Ужгород.
9. *Етимологічний словник української мови* (1982–2006). У 7 т. Голов. ред. О. С. Мельничук. Київ. Т. 1–5.
10. *Етнографія України* : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (2004). Ред. С. А. Макаруч. 2-ге вид., переробл. та допов. Львів, 520 с.
11. Євтушок, О. М. (1997). *Вивчення лексики говірок Рівненщини*. Рівне, 164 с.
12. Єгорова, В. С., Коногорова, М. А. (2018). Традиційний український посуд та його застосування у житловому приміщенні українців. [У:] *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. № 2, с. 75–80. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vrabria_2018_2_13.
13. Корзюнок, М. М. (1987). *Матеріали до словника західноволинських говірок*. [В:] Українська діалектна лексика. Київ, с. 62–267.
14. Кривчанська, М. Ф. (1954). Назви посуду гончарного промислу Полтавщини. [У:] *Полтавсько-київський діалект – основа національної мови* : збірник статей. Київ, с. 115–129.
15. Лисенко, П. (1974). *Словник поліських говорів*. Київ, 260 с.
16. Мединський, А. М. (2006). *Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 19 с.
17. Мельничук, Л. С. (2004). Гончарство Поділля в другій половині XIX–XX століттях: історико-етнографічне дослідження. Київ, 349 с.
18. Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березові*. Львів, 224 с.
19. Онишкевич, М. (1984). *Словник бойківських говірок*. У 2 ч. Київ.
20. Пиртей, П. (2004). *Короткий словник лемківських говірок*. Упор. і підг. до друку Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ, 364 с.
21. П'яст, Н. (2003). *Формування тематичної групи «назви посуду» в сучасній українській літературній мові*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 19 с.
22. *Словник буковинських говірок* (2005). За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці, 688 с.
23. *Українська минувшина*: Ілюстрований етнографічний довідник (1994). Кер. А. П. Пономарьов та ін. 2-ге вид. Київ, 256 с.
24. Шило, Г. (2008). *Наддністрянський регіональний словник*. Львів, 288 с.
25. Ястремська Т. (2008). *Традиційне гуцульське пастухування*. Львів, 2008. 424 с.
26. Brückner A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 806 s.

З М І С Т

Семен Абрамович	
Yahoos у Дж. Свіфта як затьмарення образу Божого в людині	5
Віталія Алексенко	
Концепція природи у вірші Р. Бернза «Зимова ніч».....	11
Інна Беркещук	
Демінутивні у романі Володимира Лиса «Діва Млинища»	17
Ніна Бернадська	
Теоретико-літературознавча спадщина Д.Чижевського: нові штрихи	21
Світлана Бибик	
Прагматичний зміст літературно-мовної діяльності в повсякденні соціуму: етно-, державотвірні та культурно-освітні функції.....	26
Валентина Біляцька	
Авторські й класифікаційні жанрові рефлексиви роману у віршах	31
Тетяна Боднарчук	
Галина Фоміна	
Die Kollokationen in den Deutschen, Englischen und Ukrainischen sprachen und ihre Rolle bei dem Fremdsprachenerwerb	39
Наталія Дзюбак	
Звертання як засіб суб'єктивної оцінки співрозмовника в романі Дмитра Кешелі «Родаки»	42
Тетяна Євтушина	
Ліліана Прокопенко	
Інтоновані синтаксичні одиниці в заголовках газети «Чорноморські новини»	46
Світлана Ігнат'єва	
Мовна особистість Тараса Шевченка в щоденниковій рецепції Олесья Гончара.....	49
Людмила Каплична	
Суб'єктивно-психологічна оцінка літературного процесу в документально-художній повісті «Смертельною дорогою» Олекси Гай-Головка	54
Борис Коваленко	
Наталія Коваленко	
Народнорозмовна лексика в мовотворчості М. Коцюбинського	59
Олександр Котляш	
Номени давнього сільськогосподарського виробництва у наративах мешканців говірки села Залужжя (на матеріалі текстів говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області)	66
Наталія Кутуза	
Комерційна, політична та соціальна реклама: спільні й відмінні риси	70
Оксана Кучерук	
Навчання української мови на засадах медіаосвіти в загальноосвітній школі: соціокультурний аспект.....	76
Людмила Марчук	
Мовні засоби вираження оцінки локалізації предмета в просторі	80
Марія Матковська	
Лексичне втілення компонентів позитивне – негативне засобами сучасної англійської мови.....	84

Зоряна Мацюк Народження позашлюбної дитини в західнополіському фразеологічному корпусі	88
Татьяна Сироткина Анастасия Мезенцева Современная эргонимия в социокультурном пространстве региона	92
Оксана Мозолюк Префіксальне словотворення в старослов'янській мові.....	94
Римма Монастирська Функційна природа жаргонізмів у художньому дискурсі (на матеріалі повісті Світлани Пиркало «Зелена Маргарита»).....	97
Наталія Панчук Психологічні особливості становлення ціннісної сфери майбутнього філолога під час навчання у вищому освітньому закладі.....	100
Людмила Поплавська Фразеологізми в комунікативному просторі художнього тексту (на матеріалі роману «Марія» Уласа Самчука).....	103
Анжеліка Попович Олена Горошкіна Дидактичні основи навчання стилістики української мови в закладах вищої освіти	106
Олег Рарицький Композиція художньо-документальної прози: пошук експериментаторських підходів	111
Halyna Semen Lesia Hladkoskok Iryna Muradkhanian Teaching English in Higher Establishments of Romania.....	116
Юлія Степчук Рецептивні моделі шевченкознавства у літературно-критичній творчості М. Коцюбинської.....	121
Оксана Суховій Рукописне казання Варлаама Ясинського про відпущення гріхів	125
Ольга Турко Історичний огляд поняття 'порядок слів' у слов'янському мовознавстві (формально-граматичний аспект)	134
Інга Федькова Наталія Ладиняк Відтопонімічні деривати у номенах на позначення танців	138
Зореслава Шевчук Мовна репрезентація психоемоційного стану жінки (на матеріалі сучасної жіночої прози)	141
Наталія Шеремета Лінгвокраєзнавчий потенціал найменувань посуду (на матеріалі говіркового мовлення Західного Поділля)	144

Scientific publication

Scientific papers of
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko national University
Philological Sciences

Issue 51

Computer version *U. M. Zarytska*

Publisher Pankova A. S.
30b, Symona Petliury street, Kamianets-Podilskyi, 32300.

Наукове видання

Наукові праці
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Філологічні науки

Випуск 51

Комп'ютерне верстання

У. М. Зарицька

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 17,67.
Тираж 300 пр. Зам. № 34.

Видавець Панькова А. С.
вул. Симона Петлюри, 306, м. Кам'янець-Подільський, 32302.
Тел./факс: (03849) 3 90 06, (067) 381 29 43.
E-mail: aksiomaprint@ukr.net, sales@aksioma.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6561 від 28.12.2018 р.